T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'AN'IN İBÂZÎ YORUMU
(ITFİYYİŞ'İN TEYSİRU'T-TEFSİR'İ ÖRNEĞİ)

Mehmet Fatih DEDE
12932003

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'AN'IN İBÂZÎ YORUMU
(ITFİYYİŞ'İN TEYSİRU'T-TEFSİR'İ ÖRNEĞİ)

Mehmet Fatih DEDE
12932003

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Kur'an'ın İbâzî Yorumu (Itfiyyiş'in Teysiru't-Tefsir'i Örneği)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

13/04/2018

Mehmet Fatih DEDE

KABUL VE ONAY

Mehmet Fatih DEDE tarafından hazırlanan "Kur'an'ın İbâzî Yorumu (Itfiyyiş'in Teysiru't-Tefsir'i Örneği)" adındaki çalışma, 13/04/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdulaziz HATİP (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf YAGIR

Dr. Öğr. Üyesi Necmettin ÇALIŞKAN

ÖN SÖZ

Yüce Allah'ın anlaşılsın ve kendisiyle amel edilsin diye indirdiği Kur'an-ı Kerim, kendisine verilen tebyîn ve tebliğ görevine binaen evvela Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından, ihtiyaç duyulduğu kadarıyla tefsir edilmiştir. Daha sonra bu faaliyet sahâbe, tâbiûn ve sonraki nesiller tarafından sürdürülmüş; zamanla Kur'an'ın tefsir edilen miktarı Kur'an'ın tümünü kapsayacak şekilde artmış ve yapılan tefsirler de metot ve amaçlarına göre çeşitlenmiştir. Bu tefsir çeşitlerinden en dikkat çeken ve belki de en tartışmalı olanı "Mezhebî Tefsir" diye adlandırılan ve müellifi tarafından bağlı olduğu mezhebin doğruluğunu ispatlama amacıyla telif edilen tefsir çeşididir.

Tefsir tarihinde ana gövde olan Ehl-i sünnete mensup âlimlerce telif edilen tefsirlerin yanı sıra şiî, mutezilî ve ibâzî ekolleri tarafından telif edilen tefsirlerin de önemli bir yeri vardır. Mezhebî tefsirlerle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, sünnî, şiî, ya da mutezilî âlimlerce telif edilen tefsirlerle ilgili ülkemizde çok sayıda çalışmanın olduğunu buna karşın ibâzî tefsir ekolünün fazla tanınmadığını; bu ekole dair çalışmaların çok az ve yetersiz olduğunu görmekteyiz. Ayrıca ibâzî ekolüne dair yapılan çalışmalarda ibâzî kaynaklardan yeterince istifade edilmediğini, ağırlıklı olarak sünnî müelliflerce telif edilen eserlerin kaynak olarak kullanıldığını ve aynı görüşlerin tekrarlandığını müşahede ettik. Biz de bu alandaki eksikliği gidermek ve ibâzî tefsir ekolünü daha objektif bir bakış açısıyla tanıtmak için bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

İbâzî tefsir ekolünü ele aldığımızda Kur'an'ın tamamını kapsayıp matbu halde olan tefsirlerin sayısının dört olduğunu ve bunların ikisinin müellifinin Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca diğer iki tefsirin toplam hacminin Itfıyyiş'in bir tefsirinin hacminden dahi az olduğunu belirtmek isteriz. Bu da Itfiyyiş'in bu ekol içindeki yeri ve önemi hakkında bizlere fikir vermektedir. Biz de bu konumundan dolayı ibâzî müfessirlerden Itfiyyiş'i; Itfiyyiş'in tefsirlerinden de son telif ettiği eseri olan Teysiru't-Tefsir'i ele almanın isabetli olacağını düşündük.

Çalışmamıza konu olan eser hakkında biri Ürdün'de biri de ülkemizde olmak üzere iki yüksek lisans çalışması bulunmasına karşın her iki çalışmanın da yukarıda zikrettiğimiz illetlerle malul olup müellifi ve eserini tanıtmakta yetersiz kaldıklarını görmemiz üzerine eserin doktora düzeyinde daha kapsamlı ve objektif bir bakış açısıyla çalışılmasının gerektiğini düşündük.

Müellif, bu tefsirini altmış küsur yaşındayken yazmaya başlamış ve seksen küsur yaşındayken yazımını tamamlamıştır. Elimizdeki nüsha, 17 ciltten oluşmaktadır. Müellif, bu eserini kırk yılı aşkın hocalık yapmış olmanın ve ikisi tefsir olmak üzere onlarca kitap yazmış olmanın tecrübe ve birikimine sahip bir durumdayken telif etmiştir.

Itfiyyiş'in eserini çalışmamızın en önemli nedeni kendisinin toplum içindeki konumudur. İbâziler tarafından müceddid olarak görülüp âlimlerin, kendisi etrafında döndüğü güneşe benzetilen Itfiyyiş, 94 yıllık ömrüne üç tanesi tefsir olmak üzere 300'den fazla eser sığdırmış, pek çok talebe yetiştirmiş ve "Kutbu'l-Eimme" diye tavsif edilmiş önemli bir âlimdir. Müellif, ilmi faaliyetlerinin yanı sıra sosyal ve siyasi hayatta da aktif rol oynamış, toplumu ıslah ve müslümanların birliği için yaptığı çalışmalar nedeniyle Sultan II. Abdulhamit tarafından kendisine takdirname ve altın madalya verilmiştir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemi, planı ve kaynakları hakkında bilgiler verildikten sonra müellifin mezhebi olan İbâzıyye mezhebi tanıtıldı. İlk bölümde ise müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı dönem üzerinde duruldu. Ayrıca ibâzî tefsir geleneği ve Itfiyyişîn bu gelenek içindeki yeri ve önemi hakkında bilgiler verildi.

İkinci bölümde eser, yorum yöntemleri, Kur'an ilimleri ve tartışmalı konular açısından ele alındı. Bu bölümde ayrıca eserin edebî ve filolojik yönü üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde ise eser, kelâmî ve fıkhî açıdan incelendi. Bu bölümün birinci kısmında müellifin mezhebi olan İbâzıyye'nin temel itikadî esaslarının ayet tefsirlerine yansımaları tespit edilmeye çalışıldı. Daha sonra ise müellifin diğer mezhep ve fırkalara bakışı üzerinde duruldu. Bölümün ikinci kısmında ise müellifin fakîh yönü incelendi. Bu kısımda müfessirin fıkıh usûlüne dair görüşleri, ahkâm ayetlerine yaklaşımı ve dört sünnî mezhep imamına karşı tutumu ele alındı.

Çalışmamız boyunca Itfiyyiş'in eserlerinin yanı sıra temel tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tarih kitaplarından istifade etmeye; sünnî ve İbâzî kaynakları mukayeseli olarak incelemeye dikkat ettik. İbâzıyye mezhebi ve müellif hakkında araştırma yaparken mezhep veya müellif hakkında ön yargılı davranmamaya özen göstererek ibâzî kaynaklardan direk istifade etmeye çalıştık.

Çalışmanın başından itibaren değerli zamanlarını ayırarak önerileriyle bana yol gösteren danışman hocalarım Prof. Dr. Nurettin TURGAY ve Doç. Dr. İsmail AYDIN'a, tez izleme komitesinde yer alan ve fikirleriyle çalışmanın gelişmesinde ve son şeklini almasında önemli katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. Abdurrahman ACAR, Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf YAGIR'a; tezi okuyarak tashihlerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi M. Nafi ARSLAN, Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt MARAL ve Arş. Gör. Alaattin TEKİN'e, çalışma süresince bana destek olan Yakup SOYSAL ve Devran BAYADUR hocalarıma en içten şükranlarımı sunarım. Tezimizi proje kapsamında destekleyen ve gerekli araştırmaları yapmamız için maddi destek sağlayan Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne (DÜBAP) ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, ilim yolunda yetişmemiz için büyük gayret sarf eden anne-babama; tez dönemindeki yoğun çalışmalarımı anlayışla karşılayıp bana destek olan eşim Sümeyye hanım ve sevgili oğlum Furkan'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Şüphesiz ki mükemmellik Allah'a mahsustur. Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Mehmet Fatih DEDE

Diyarbakır - 2018

ÖZET

Bu çalışmada ülkemizde yeterince tanınmayan İbâzî âlim Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş'in hayatı, eserleri, ilmî kişiliği ve mensup olduğu mezhep hakkında bilgiler verilmiş; daha sonra da müellifin Teysiru't-Tefsir adlı eseri tanıtılarak çeşitli yönlerden değerlendirilmiştir.

Kur'an'ın sünnî, şiî ve mutezilî yorumlarının yanı sıra ibâzî yorumu da olmasına karşın ülkemizde Kur'an'ın ibâzi yorumuyla alakalı çalışmalar oldukça az ve yetersizdir. Çalışmamız ile bu alandaki eksikliğin kısmen de olsa giderileceğini umuyoruz. Tezimizde, ibâzîlerin Kur'an'a bakış açısının daha iyi yansıtılması için, ibâzîler tarafından Kutbu'l-Eimme diye nitelendirilerek en büyük âlim olduğuna işaret edilen ve uzun hayatı süresince üç tefsir telif etmiş olan Itfiyyiş'in son tefsiri olan Teysiru't-Tefsir adlı eseri ele alındı.

Çalışmamızın sonunda müellifin, gereksiz diyebileceğimiz rivayetlere çok fazla yer verdiğini, fıkhî ve filolojik tahlillerini zaman zaman tefsir kitabını aşacak derecede uzattığını, itikada dair ayetleri mezhebinin etkisinde kalarak tevil ettiğini ancak toplumdaki yaygın kanaatin aksine sahâbeden hiç kimseye dil uzatmadığını bilakis hepsi hakkında güzel sözler söylediğini tespit ettik. Ayrıca müellifin Hâricîler, Mutezile ve Şia'ya şiddetli eleştiriler yöneltip kendilerine hakarete varacak sözler sarf ettiğini buna karşın Ehl-i sünnet'e eleştirilerde bulunurken daha hassas ve yapıcı davrandığını gördük.

Anahtar Sözcükler

İbâzıyye, Mezhebî Tefsir, Hâricîler, Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş, Ettafeyyiş, Teysiru't-Tefsir

ABSTRACT

In this study, the information is given about the Ibâzî scholar Muhammad b. Yusuf Itfiyyiṣ's life, works, scientific personality and the sect he belonged; then the author's book Teysiru't-Tafsir was introduced and evaluated in various ways.

Despite the Sunni, Shi'i, and Mu'tazila interpretations of the Qur'an as well as the Ibâzî interpretation, the works are rather insufficient on the Ibâzî interpretation of the Qur'an in our country. We believe that our work will partially eliminate this defficiency. In our study, Itfiyyiṣ has been labelled as the greatest scholar "Qutb al-Eimme" by Ibâzîs. In order to better reflect his viewpoint for the Qur'an, Teysiru't-Tafsir which is the last comment of Itfiyyiṣ who wrote three interpretations of the Qur'an during his long life, is discussed.

At the end of our study, we found that the author gave a lot of importance to the narrations that we might say unnecessary and he extended his jurisprudential and philological analyzes exceeding the book of tafsir from time to time and he interpreted the verses on the faith under the influence of the sect, he spoke well about the Sahabas contrary to popular belief in the society. We have also seen tha the writer made extreme criticism and the words like defamation for the Mu'tazila, and Shia despite that he was more sensitive and constructive in criticizing the Sunni tradition.

Keywords

Ibazhiyya sect, Sect Tafsir, Kharijites, Muhammed b. Yusuf Itfiyyiṣ, Ettafeyyiṣ, Teysiru't-Tafsir

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **XI**

GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ **1**

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI **2**

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI **3**

4. İBÂZIYYE MEZHEBİ **4**

4.1. Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı 4

4.1.1. Sünnî Görüşe Göre Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı 4

4.1.2. İbâzî görüşe Göre Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı 5

4.2. Mezhebin Tarihî Serüveni 7

4.3. Mezhebin Fırkaları 11

4.3.1. Sünnî Kaynaklara Göre Mezhebin Fırkaları 11

4.3.2. İbâzî Kaynaklara Göre Mezhebin Fırkaları 12

4.4. Mezhebin Temel Görüşleri 15

4.4.1. İtikadî Görüşleri 16

4.4.2. Sosyal ve Siyasi Görüşleri 19

BİRİNCİ BÖLÜM

ITFİYYİŞ VE İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİ

1.1. MUHAMMED B. YUSUF ITFİYYİŞ'İN DÖNEMİ HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ **24**

1.1.1. Yaşadığı Dönem 24

1.1.1.1. İslâm Âleminin Sosyal ve Siyasi Durumu 24
1.1.1.2. Vâdi Mîzâb'ın Sosyal ve Siyasi Durumu 25
1.1.2. Hayatı 29
1.1.2.1. Doğumu, Adı, Nisbesi ve Lakabı 29
1.1.2.2. Çocukluğu ve Gençliği 32
1.1.2.3. Yolculukları 33
1.1.2.4. Mektupları 35
1.1.2.5. Toplumu Islaha Dair Faaliyetleri 35
1.1.2.6. Fransız İşgaline Karşı Direnişi 38
1.1.2.7. Vefatı 42
1.1.3. İlmî Kişiliği 43
1.1.3.1. Ailesi 43
1.1.3.2. Tahsili ve Hocaları 44
1.1.3.3. Eğitim Faaliyetleri ve Talebeleri 45
1.1.3.4. Döneminin Âlimleriyle İlişkileri 48
1.1.3.5. Dönemin Yöneticileri ile İlişkileri 49
1.1.3.6. Eserleri 50
1.2. İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİ VE ITFİYYİŞ'İN YERİ 53
1.2.1. İbâzî Tefsir Geleneği 53
1.2.2. İbâzî Tefsir Geleneğinde Itfiyyiş'in Yeri ve Önemi 55
1.2.3. İbâzî Tefsir Geleneğinde Ortaya Çıkan Tefsirler 56
1.2.4. Itfiyyiş Tarafından Telif Edilen Tefsirler 58
1.2.4.1. Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad 58
1.2.4.2. Dâ'i'l -'Amel ilâ Yevmi'l-Emel 58
1.2.4.3. Teysirü't-Tefsir 59
1.2.4.3.1. Genel Özellikleri 59
1.2.4.3.2. Kaynakları 61
İKİNCİ BÖLÜM
YÖNTEM AÇISINDAN ESERİN İNCELENMESİ
2.1. YORUM YÖNTEMLERİ VE KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN ESERE BAKIŞ 66
2.1.1. Yorum Yöntemleri Açısından Esere Bakış 66

2.1.1.1. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri 66
2.1.1.2. Kur'an'ın Sünnet ile Tefsiri 73
2.1.1.3. Sahâbe Görüşlerinden Yararlanılması 82
2.1.1.4. Tâbiûn Görüşlerinden Yararlanılması 90
2.1.1.5. Bağlamdan Yararlanılması 93
2.1.1.6. Soru Cevap Yönteminden Yararlanılması 97
2.1.1.7. Farklı Görüşlere Yer Verilmesi 99
2.1.2. Kur'an İlimleri Açısından Esere Bakış 106
2.1.2.1. Sebeb-i Nüzule Yer Verilmesi 106
2.1.2.2. Kur'an'ın Kronolojik Açıdan Açıklanması 114
2.1.2.3. Mübhem Hususların Açıklanması 119
2.1.2.4. Muhkem ve Müteşâbih Üzerinde Durulması 121
2.1.2.5. Kıraat-Anlam İlişkisine Değinilmesi 125
2.1.2.6. Müşkillerin İzah Edilmesi 130
2.1.2.7. Tenâsüb İlmine Dikkat Çekilmesi 133
2.2. TARTIŞMALI KONULAR AÇISINDAN ESERE BAKIŞ 139
2.2.1. İsrâiliyat'ın İzdüşümleri 139
2.2.1.1. Rivayeti Nakledip Herhangi Bir Değerlendirme Yapmamak 143
2.2.1.2. Rivayeti Nakledip Kısmen Değerlendirdikten Sonra Herhangi Bir Hüküm Belirtmemek 146
2.2.1.3. Rivayeti Nakledip Değerlendirerek Reddetmek 149
2.2.2. İşârî Tefsir 152
2.2.3. Nesh 161
2.2.4. Hurûf-ı Mukattaa 169
2.2.5. Kur'an'da Mu'arreb Kelimelerin Varlığı 174
2.3. LÜGAVÎ VE EDEBÎ AÇIDAN ESERE BAKIŞ 179
2.3.1 Lügavî Açıdan 179
2.3.1.1. Garib Kelimelerin İzah Edilmesi 179
2.3.1.2. Sarf İlminden Yararlanılması 182
2.3.1.3. Nahiv İlminden Yararlanılması 187
2.3.1.4. Şiirle İstişhad Yönteminin Kullanılması 192
2.3.1.4.1. Kelime Anlamını Tespit Etme 195

2.3.1.4.2. Ayetin Anlamını veya Kendi Yorumunu Tekit Etmek 197
2.3.1.4.3. Kelâmî Problemi İzah Etme 198
2.3.1.5. Zamirlerin Merciinin Belirlenmesi 200
2.3.1.6. Edat-Anlam İlişkisi Üzerinde Durulması 203
2.3.1.7. Takdim-Tehir Üzerinde Durulması 207
2.3.2. Edebî Açıdan 210
2.3.2.1. İ'câz 210
2.3.2.2. Hakikat-Mecaz 214
2.3.2.3. Deyimsel İfadeler 218
2.3.2.4. Kıssalar 221
2.3.2.5. Meseller 226

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELÂMÎ VE FIKHÎ TEZAHÜRLER AÇISINDAN ESERİN İNCELENMESİ

3.1. KELÂMÎ TEZAHÜRLER 231
3.1.1. Allah'ın Sıfatları 231
3.1.2. Rü'yetullah 238
3.1.3. Halku'l-Kur'an 242
3.1.4. Va'd ve Vaîd 245
3.1.5. İman - Amel İlişkisi 248
3.1.6. Kebîre ve Günahta Israr 252
3.1.7. Şefaat 256
3.1.8. İrade Hürriyeti vi Fiillerin Yaratılması 258
3.1.9. Nübüvvet 263
3.1.10. Rızık 265
3.1.11. Diğer Fırkalara Bakış 267
3.1.11.1. Mutezile 268
3.1.11.2. Şia 271
3.1.11.3. Hâriciyye 274
3.1.11.4. Muhtelif Fırkalar 276
3.2. FIKHÎ TEZAHÜRLER 278
3.2.1. Müellifin Fıkhî Kaynakları 280
3.2.2. Müellifin Fıkıh Usûlüne Dair Yaklaşımları 283

3.2.3. Müellifin Fıkhî Mezheplere Yaklaşımı 289
3.2.3.1. Mezhep İmamlarının Görüşlerini Aktarıp Değerlendirmesi 289
3.2.3.2. Mezheplere ve Mezhepçiliğe Dair yaklaşımı 293
3.2.4. Müellifin Tartışmalı Konulardaki Görüşleri 295
SONUÇ 304
KAYNAKÇA 312

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-selam
b.	bin, ibn
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
c.c.	Celle Celâlühü
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyallahü anhü / anhâ
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	Basım tarihi yok
Üniv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı, ve diğer
vs.	ve saire
y.y.	Basım yeri yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

"Kuran'ın İbâzî Yorumu (Itfiyyiş'in Teysiru't-Tefsir'i Örneği) adlı araştırmamızın temel konusu İbâzî ekolününün Kur'an'a yaklaşımıdır. Malum olduğu üzere tarih boyunca telif edilen tefsirler metot ve amaçlarına göre çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan en dikkat çeken ve belki de en tartışmalı olan tefsir çeşidi "Mezhebî Tefsir" diye adlandırılan ve müellifi tarafından bağlı olduğu mezhebin "hak mezhep" olduğunu göstermek amacıyla telif edilen tefsirlerdir.

Tefsir tarihinde ana gövde olan Ehl-i sünnete mensup âlimlerce telif edilen tefsirlerin yanı sıra şiî, mutezilî ve ibâzî ekoller tarafından telif edilen tefsirlerin de önemli bir yeri vardır. Mezhebî tefsirlerle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, sünnî, şiî, ya da mutezilî âlimlerce telif edilen tefsirlerle ilgili ülkemizde çok sayıda çalışmanın olduğunu buna karşın ibâzî tefsir ekolünün fazla tanınmadığını; bu ekole dair çalışmaların çok az ve yetersiz olduğunu görmekteyiz. Ayrıca ibâzî ekolüne dair yapılan çalışmalarda ibâzî kaynaklardan yeterince istifade edilmediğini, ağırlıklı olarak sünnî müelliflerce telif edilen eserlerin kaynak olarak kullanıldığını ve aynı görüşlerin tekrarlandığını müşahede ettik. Biz de bu alandaki eksikliği gidermek ve ibâzî tefsir ekolünü daha objektif bir bakış açısıyla tanıtmak için bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

İbâzî müfessirlerden Itfiyyiş'i seçmemizin en önemli nedeni kendisinin İbâzî tarihindeki yeri ve yaşadığı çağda toplum içindeki konumudur. İbâziler tarafından müceddid olarak görülüp âlimlerin, kendisi etrafında döndüğü güneşe benzetilen Itfiyyiş, 94 yıllık ömrüne üç tanesi tefsir olmak üzere 300'den fazla eser sığdırmış, pek çok talebe yetiştirmiş ve "Kutbu'l-Eimme" diye tavsif edilmiş önemli bir âlimdir. Müellif, ilmi faaliyetlerinin yanı sıra sosyal ve siyasi hayatta da aktif rol oynamış, toplumu ıslah etmek ve müslümanları birleştirmek için yaptığı çalışmalar

nedeniyle Sultan II. Abdulhamit tarafından kendisine takdirname ve altın madalya verilmiştir.

İbâzî tefsir ekolünü ele aldığımızda Kur'an'ın tamamını kapsayıp matbu halde olan tefsirlerin sayısının dört olduğunu ve bunların ikisinin müellifinin Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca diğer iki tefsirin toplam hacminin Itfıyyiş'in bir tefsirinin hacminden dahi az olduğunu belirtmek isteriz. Bu da Itfiyyiş'in bu ekol içindeki yeri ve önemi hakkında bizlere fikir vermektedir. Biz de bu konumundan dolayı ibâzî müfessirlerden Itfiyyiş'i; Itfiyyiş'in tefsirlerinden de son telif ettiği eseri olan Teysiru't-Tefsir'i ele almanın isabetli olacağını düşündük.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI

Araştırmamız genel olarak kaynak taramasına dayanmaktadır. Çalışmamız süresince Itfiyyiş'in Teysiru't-Tefsir adlı eseri başta olmak üzere temel kaynaklar taranarak gerekli bilgiler toplanıp tasnif edilecek daha sonra gerekli analizler yapılarak varılan sonuçlar ortaya konacaktır.

Çalışmamız boyunca Itfiyyiş'in eserlerinin yanı sıra temel tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tarih kitaplarından istifade edilecek; sünnî ve İbâzî kaynaklar mukayeseli olarak incelenecektir. İbâzıyye mezhebi ve müellif hakkında araştırma yaparken mezhep veya müellif hakkında ön yargılı davranmamaya özen gösterilecek ve ibâzî kaynaklardan direk istifade edilmeye çalışılacaktır.

Tezimizi yazarken araştırmamızın temel eseri olan Teysiru't-Tefsir'i metin içinde ve dipnotlarda kısaca "Teysir" diye yazacağız. Tezimizde konu ile ilgili örnekler verilirken ayet metinlerine ve meallerine de yer vereceğiz.

Çalışmamız giriş, üç bölümden ve sonuçtan oluşacak şekilde planlanmıştır. Giriş bölümünde araştırmanın mahiyeti hakkında genel bilgiler verildikten sonra müellifin mensubu olduğu mezhep olan İbâziyye hakkında temel bilgiler aktarılacaktır.

Birinci bölümde ise müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı dönem ele alınacak ardından da ibâzi tefsir ekolü ve Itfiyyiş'in bu ekol içindeki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde eser, yorum yöntemleri, Kur'an ilimleri ve tartışmalı konular açısından ele alınacak; ayrıca eserin edebî ve filolojik yönü üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde ise eser, kelâmî ve fıkhî açıdan incelenecektir. Bu bölümün birinci kısmında müellifin mezhebi olan İbâzıyye'nin temel itikadî esaslarının ayet tefsirlerine yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise müellifin diğer mezhep ve fırkalara bakışı üzerinde durulacaktır. Bölümün ikinci kısmında ise müellifin fakîh yönü incelenecektir. Bu kısımda müfessirin fıkıh usulüne dair görüşleri, ahkâm ayetlerine yaklaşımı, dört sünnî mezhep imamına karşı tutumu ele alınacak ardından müellifin bazı tartışmalı konularla ilgili görüşleri kısaca aktarılacaktır. Ayrıca bölümün sonunda müellifin mezheplere ve mezheğçiliğe dair düşüncelerine de yer verilecektir.

Sonuç kısmında ise çalışmamız süresince ulaştğımız sonuçlar toplu olarak aktarılıp değerlendirilecek ve bu konu ile ilgili tespit edilecek ihtiyaçlara yönelik olarak araştırmacılara teklifler sunulacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamıza konu olan eser ile ilgili iki Yüksek Lisans çalışması tespit ettik. Bunlardan ilki Ürdün'de Muhammed Mustafa DERVİŞ tarafından "Menhecu'ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş fî Tefsirihi Teysiru't-Tefsir" adıyla 1994'te yapılmıştır. İkinci çalışma ise Nurullah ÇAKMAKTAŞ tarafından 2009'da tamamlanan "İbâzî Müfessir Ettafeyyiş Ve Teysîru't-Tefsir Adlı Eseri" isimli çalışmadır. Araştırmamıza karar vermeden önce her iki çalışmayı dikkatle inceledik. Söz konusu çalışmaların eksik yönlerini tespit ettikten sonra bu eksikleri giderecek şekilde eserin kapsamlı ve objektif bir bakış açısıyla tekrar çalışılması gerektiğine kanaat getirdik.

Araştırmamıza başlamadan önce İbâzî tefsir ekolüne mensup olması nedeniyle Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'in (ö. 280/823?) Tefsîru Kitâbillahi'l-Azîz adlı eseriyle ilgili olarak ülkemizde Abdülmelik VERGİ tarafında yapılmış olan Yüksek Lisans ve Hatice TEBER CERRAHOĞLU tarafından yapılan Doktora tezlerini de dikkatle inceledik.

Araştırmamızın temel kaynağı Itfiyyiş'in Teysiru't-Tefsir adlı eseridir. Çalışmamızda, tahkiki İbrahim b. Muhammed Talay tarafından yapılan ve 2011

yılında 17 cilt olarak basılan nüshayı esas aldık. Bu eserin yanı sıra ihtiyaç miktarınca müellifin Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad ve Dâ'i'l -'Amel ilâ Yevmi'l-Emel adlı iki tefsiri başta olmak üzere diğer eserlerine müracaat edilecektir.

Çalışmamız mezhebî tefsirlerle ilgili olması hasebiyle mezhepler tarihi ve İslam tarihiyle ilgili temel kaynaklara da başvurulacaktır. Ayrıca İbâzî müeelifler tarafından gerek İbâzıyye mezhebiyle ilgili gerekse Itfiyyiş ile alakalı telif edilmiş eserler de ttizlikle ve ön yargısız olarak incelenecektir.

4. İBÂZIYYE MEZHEBİ

4.1. Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı

İbâzıyye mezhebinin adını ve ortaya çıkışını ele aldığımızda sünnî ve ibâzî kaynaklar arasında ihtilafların olduğunu görmekteyiz. Biz burada meselenin daha iyi anlaşılması için bu kaynaklardaki bilgileri ayrı başlıklar altında özetle aktarmaya çalışacağız.

4.1.1. Sünnî Görüşe Göre Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı

Sünnî müelliflerin yazdığı tarih ve fırak kitaplarına göre bu fırkanın adı İbâzıyye'dir. İbâzıyye, Hâriciler'in kollarından biri olup Abdullah b. İbâz (ö. 86/705) tarafından 65/685 yılında kurulmuştur.[1]

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre İbâzıyye'nin ortaya çıkışı özetle şu şekilde olmuştur: Emeviler'in, Hâricîler'e yönelik baskı ve zulümleri artınca Hâricîler'in önde gelenlerinden Nâfi' b. Ezrak (ö. 65/685), Hâricîler'e, Yezid b. Muaviye'ye (ö. 64/683) karşı kıyam edip hilafet davasında bulunan ve Hicaz bölgesinde hilafeti tanınan Abdullah b. Zübeyr'e (ö. 73/692) destek olmayı teklif etti.

[1] Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer et-Taberî, **Tarihu Taberî**, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387, C.5, s.568 vd.; Abdulkahir el-Bağdadî, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Dârû'l-Âfâki'l- Cedîde, Beyrut 1977, 82; Tâhir b. Muhammed el- İsferayînî, **et-Tabsîr**, **fi'd-Dîn ve Temyîzu'l Firkati'n-Nâciye**, Âlemul-Kutub, Lübnan 1403, 58.; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebi Bekr Ahmed Eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Muessesetu'l-Halebî, tsz. C.1, s.134; Râzi, Fahreddîn, **İ'tikâdâtu Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz. Beyrut, s.51; İbrahim b. Musa eş-Şatîbî, **el- İ'tisâm**, Dâru'l-Cevzî, tsz. Suudi Arabistan, C.3, s.360; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiye, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, Mecme'u'l-Melik Fahd, Suudi Arabistan 1995, C.7, s.481; Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C.19, s.256; Fığlalı; "Hâriciler", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997, C.16, s.173; Cevad Meşkûr, **Mezhepler Tarihi Sözlüğü**, (Çev. Komisyon), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, 231.

Teklifinin kabul görmesi üzerine ilerde Hâricîler'in kollarının kurucuları olacak olan arkadaşları ile birlikte Abdullah b. Zübeyr'e katılıp Yezid ölene kadar Emeviler'e karşı savaştılar. Yezid'in ölmesi ve Emevi güçlerinin Mekke'den uzaklaşmasıyla birlikte olaylar biraz durulunca Hâricîler kendi aralarında görüşünü tam olarak bilmedikleri birine yardım etmenin ne kadar doğru olacağını tartışmaya başladılar. Sonunda Abdullah b. Zübeyr'e dört halife, Hz. Aişe (ö. 58/678) , Hz. Talha (ö. 36/656) ve babası Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) hakkındaki fikirlerini sordular. Hâricîler aldıkları cevaptan memnun kalmayınca kendisine öfkelenerek ondan ayrılıp Basra'ya geldiler. Bu sırada sayıları on bin civarındaydı. Basra'ya geldikten sonra pasif kalmanın doğru olmadığını belirten İbn Ezrak kendisine katılanlarla birlikte Ahvaz'a çekildi. Abdullah b. Saffâr (ö. ?) ile Abdullah b. İbâz ve bu ikisinin görüşünde olanlar hurûcun doğru olmadığını belirterek Basra'da kaldılar. Nâfi' b. Ezrak da bunun üzerine Basra'da kalan Hâricîler'e bir mektup yazarak Kaade'nin yani kendisiyle birlikte hareket etmeyip oturanların kâfir olduklarını belirtmiştir. Abdullah b. İbâz mektubu okuduktan sonra "Allah onu kahretsin. Bu nasıl bir görüştür. İçlerinde bulunduğumuz kavim müşrik olsaydı onun görüşü en isabetli görüş olur ve yaptığı da tıpkı Hz. Peygamber'in yaptığı gibi olurdu. Fakat kavmimiz müşrik olmayıp sadece nankörlük (Küfrü'n-Ni'me) içindedirler. Bundan dolayı onlar can ve mal güvenliğine sahiptirler." diyerek görüşünü açıklamıştır. Bunun üzerine yanında bulunan İbn Saffâr ise "İbn Ezrak ifrat etti. Sen de tefrit ettin. Allah beni ikinizden de berî kılsın." diyerek görüşünü paylaşanlarla birlikte oradan ayrıldı. Böylece Hâricîler'in Ezarika, Sufriye ve İbâzıyye kolları teşekkül etmiş oldu.[2]

4.1.2. İbâzî görüşe Göre Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı

İbâzî kaynaklara baktığımızda ibâzilerin, İbâzıyye adını da kabul ettiklerini ancak bu ismin kendilerine muhalifleri tarafından verildiğini belirterek[3] kendilerini "Şurât, Ehlu'l-İman ve'l-İstikâme, Ehlu'l-Adl ve'l-İstikame, Cemaatu'l-Müslimîn, Ehlu'd-Da've ve Vehbiyye" diye isimlendirirler.[4]

---

[2] Taberi, **Tarih**…, C.5, s.564-568; Ethem Ruhi Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, 73-81.

[3] Bukeyr b. Said A'veşt, **Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu**, **Âsâruhu"l-Fikriyyah ve Cihâduhu**, Mektebetu"t-Dâmirîli"n-neşri ve't-Tevzi', tsz. Uman 20.

[4] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.

İbâzî kaynaklara göre İbâzîlik, Muhakkime çatısı altında hâvâric ile bir arada olmuştur. Daha sonra ise fikir ayrılıkları yaşanmış ve Muhakkime çatısı altında birleşmiş olanlar fırkalara ayrılmıştır. Bu fırkalardan biri de İbâzıyye'dir. hâvâric ise Muhakkime'den ayrılan Sufriyye, Necedât ve Ezârika'nın genel adıdır.[5] İbâzîlere göre havaric Hz. Ali'den ayrılanlar değil; dinden uzaklaşanlardır. Onlara göre müslümanların kanlarını ve mallarını helal sayan Sufriyye, Necedât ve Ezârika gibi gruplar Hâricîdir. Kendileri bu fırkalardan teberrî ederler.[6] İbâzîler, birkaç benzer görüşten hareketle kendilerine Hâricî denilemeyeceğini söylerler.[7] İbâzî âlimlerden Ebû İshak Itfiyyiş de "İbâzîler'e Hâricî demek siyasî ve mezhebî taassuptan kaynaklanan bir durumdur." diyerek İbâzîler'in hârici olmadığını dile getirmiştir.[8]

İbâzilere göre mezhebin esas kurucusu Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93/711-712).[9] Onlar, Câbir b. Zeyd'e verdikleri konumu İbn İbâz'a vermezler. Zira o, ilim yönünden Câbir b. Zeyd'e denk değildi. İbâzıyye mezhebinin kurumsallaşmasını ve teşkilatlanmasını temin edip tanınmasını sağlayan kişi Abdullah b. İbâz olsa da mezhebin esas kurucusu Câbir b. Zeyd'tir. Kendisi mezhebin temel ilkelerini belirlemiş; mezhebin itikadî ve fıkhî görüşlerini ortaya koymuştur.[10] Buna karşılık İbn İbâz'ın mezhep müntesipleri tarafından taklit edilen kendisine has görüşleri yoktur.[11]

Mezhebin Câbir b. Zeyd'e değil de Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin nedenini ibâzî kaynaklar şöyle izah eder: Câbir b. Zeyd Tefsir, Hadis, Fıkıh ve diğer ilimlerdeki vukufiyeti ve yaşantısı ile insanların güvenini ve sevgisini kazanmış biriydi. Böyle birinin ön plana çıkarılması mezhebin taraftarlarını arttırabileceği gibi dönemin idarecilerini zor durumda bırakması da kuvvetle muhtemeldi. Bundan

[5] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.340.
[6] Itfiyyiş, Muhammed b. Yusuf, **Teysiru't-Tefsir**, Dâru't-Tevfîkıyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', Cezayir 2011, C.13, s.424-425.
[7] Ali Yahya Muammer, **el-İbâzıyye fî Mevkibi't-Tarih**, Mektebetu Vehbe, Kahire 1993, C.1, s.34.
[8] Ali Yahya Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, Cem'iyyetu't-Turâs, Cezayir 2003, 3.
[9] Muhammed Halîfât İvaz, **Neş'etü'l-Haraketi'l-İbâzıyye**, Dâru'ş-Şaâb, Amman 1978, 76; A'veşt, **Itfiyyiş**…, 20.
[10] Halîfât, **Neş'etü'l-Haraketi'l-İbâzıyye**, s.81.
[11] Belkasım Şatvân, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyyah ve Cuuhu'l-İlmiyye ve Mevâkifuhu'l-Vataniyye", **el-Hayât**, S.14, Gerdâye 2010, s.14.

dolayı Emevi halifeleri bilinçli olarak mezhebin adını Abdullah b. İbâz'a nispet edip Câbir b. Zeyd'in arka planda kalması için uğraştılar.[12]

4.2. Mezhebin Tarihî Serüveni

İbâzıyye mezhebinin çekirdeği hicri I. asırda Nehrevan savaşından sonra Basra'ya yerleşip Ebû Bilal Mirdas b. Udeyye'nin (ö. 61/681) etrafında toplanmış olan Muhakkime-i ûlâ mensupları içinde oluştu.[13] Mezhebin esas kurucusu olan Câbir b. Zeyd, Ebû Bilal'in yakın dostuydu. Daha sonra 65/685 yılında Abdullah b. İbâz'ın İbn Ezrak ve İbn Saffâr'dan ayrıldığını ilan etmesiyle bu mezhep tarih sahnesine çıktı.[14] İbn İbâz'ın Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a (ö. 87/705) yazdığı mektupta İbâzî Mezhebinin temel İtikadî, siyasi ve sosyal görüşleri açıklanmıştır.[15]

Abdullah b. İbâz, Ebû Bilal'in öldürülmesi ve İbn Ezrak ile yaşanan ayrılık sonrası Basra'da kalmayı tercih eden ve mutedil bir grup olan, Muhakkime-i ûlâ'nın imamlarından Abdullah b. Vehb er-Rasîbî'nin (ö. 38/658) takipçileri olan, Vehbîler'in lideri olmuştur. Abdullah b. İbâz'ın doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kendisinin Muaviye'nin (ö. 60/680) hilafeti zamanında (40/661-60/680) doğduğu ve Abdülmelik b. Mervan'ın hilafetinin sonlarına doğru (87/705) vefat ettiği rivayet edilir.[16] O, Câbir b. Zeyd'in düşüncelerinden ilham alarak sağduyu ile hareket edip sünnetin sınırları içinde kalmaya dikkat etmiş ve Emevi idarecileriyle de dostane ilişkiler kurmuştur.[17] Onun zamanında Basra'da yaşayan İbâzîler'in bu devresine Kitmân (gizlenme) dönemi denmiştir.[18]

Abdullah b. İbâz'ın vefatından sonra mezhebin asıl kurucusu olan Câbir b. Zeyd mezhebin liderliğini yapmıştır.[19] Câbir b. Zeyd Uman'da doğmuş ve küçük yaşta Basra'ya gelmiş aralarında İbn Abbas'ın da olduğu bazı sahâbilerden ders almıştır. İbn Abbas, aralarında Câbir varken Basralılar'ın kendisine soru sormalarını

[12] Mübarek b. Abdullah Râşidî, **el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî**, Uman 1992, 147; Ali Debbûz, **Târîhu'l-Mağribu'l-Kebîr**, Dâru İhyâi'l-Kütub, Kahire 1964, C.2, s.398.
[13] Taberi, **Tarih**…, C.5, s.567.
[14] Taberi, **Tarih**…, C.5, s.568.
[15] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.21.
[16] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.20; Fığlalı, "Abdulah b. İbâz", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988, C.1, s.109.
[17] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.
[18] Fığlalı, "Abdulah b. İbâz", **DİA**, C.1, s.109.
[19] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.

anlamsız bulduğunu dile getirmiştir.[20] Kendisi devrin en önemli müfessirlerindendir. Güvenilir bir râvî olarak kabul edilen ve zühdüyle tanınan İbn Zeyd vefat ettiği zaman talebesi Katâde (ö. 117/735) onunla ilgili olarak "Bugün Iraklılar'ın en büyük âlimi öldü" demiştir.[21] İbn Abbas'ın kendisi hakkında "Câbir b. Zeyd'e sorunuz. Ondan ilim isteyiniz. Doğu ve batı ehli ondan ilim istese Câbir'in ilmi onlara yeter."[22] demesi, Câbir'in ilmî seviyesinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Câbir, gerek aşırı giden Hâricilerle gerek diğer mezheplere mensup müslümanlarla yaptığı münazaralarla İbâzî akidesini oluşturmuş ve bu faaliyetlerinden dolayı Umdetu'l-İbâzıyye ya da Aslu'l-Mezheb lakabını almıştır.[23] Kendisi Emevi idarecileriyle dengeli siyaseti sürdürmeye dikkat etmiş ve bunu etrafa korku saçan Haccac b. Yusuf'un (ö. 95/714) valiliği döneminde (75/694-95/714) dahi uzun süre başarabilmiştir. Ancak Abdülmelik b. Mervan'ın vefatından sonra şartlar değişmiştir. Irak valisi Haccac, Basra İbâziler'ini Abdurrahman b. Muhammed'in isyanına katılmakla suçlayıp Câbir b. Zeyd de dâhil mezhebin ileri gelenlerin çoğunu Uman'a sürmüş, geride kalanların bazılarını da hapsettirmiştir.[24]

Sünnî kaynaklarda, İbâzîler'in mezheplerinin kurucusu olarak görüp çok değer verdikleri bir âlim olan, Câbir b. Zeyd'in -İbâzî kaynakların aksine- ibâzî olmadığını belirten rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Buhârî (ö. 256/870) et-Tarihu'l-Kebîr adlı eserinde şu rivayete yer verir: "Ali dedi ki Süfyân bize şunu anlattı: Ben Ömer'e 'Câbir'den hiç ibâziliğe dair bir şey işittin mi?' diye sordum. O da kesinlikle hayır işitmedim ve fetva konusunda ondan daha âlim kimse görmedim." dedi.[25] İbn Kesir (ö. 774/1373) de el-Bidâye adlı eserinde Câbir b. Zeyd'i övücü mahiyette pek çok rivayete yer verdikten sonra şöyle bir rivayeti de nakleder: "Meşhur komutanlardan Mühelleb b. Ebû Sufre'nin kızı Hind'in yanında Câbir'den

[20] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Matbaatu Dâiretu'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326, C.2, s.38.
[21] İsmail b. Ömer b. Kesîr Ebu'l-Fidâ, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru İhyâi't-Turâsu'l-Arabî, 1988, C.9, s.11-112; İ. Lütfü Çakan, "Câbir b. Zeyd", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, C.6, s.537-538.
[22] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **et-Tarihu'l-Kebîr**, Dâiretu'l-Maârifi'l-Osmâniyye, tsz. Haydarabad, C.2, s.204;, Celaleddin es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Huffâz**, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1403, s.36.
[23] Çakan, "Câbir b. Zeyd", **DİA**, C.6, s.538; Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.87.
[24] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.87.
[25] Buhârî, **Tarih**…, C.2, s.204.

bahsedilip onun İbâzî olduğunu söylemeleri üzerine Hind buna karşı çıkarak şöyle dedi: O, beni ve annemi çok severdi. Onun İbâzî olduğuna dair hiçbir bilgim yok. Kendisi, Allah'a yaklaştıran ne varsa bana onu emreder; Allah'tan uzaklaştıran her şeyden de beni nehyederdi. Başörtümü bile nasıl bağlayacağımı söylerdi ama beni İbâzîliğe hiçbir zaman davet etmedi."[26] Bu konuda son olarak İbn Hacer'in (ö. 876/1471) şu rivayetine yer vermek yerinde olacaktır: "… Câbir'in yanına giderek "Kavmimizden bazıları senin ibâzî olduğunu iddia ediyorlar!" demem üzerine Câbir "Böyle bir şeyden Allah'a sığınırım." dedi.[27] Bu rivayetlerin yanı sıra sünnî kaynaklarda Câbir'in İbâzî olduğunu belirten rivayetler de bulunmaktadır.[28]

Câbir b. Zeyd ile ilgili olarak bir tarafta İbâzî kaynaklarda kendisinin mezhebin kurucusu olduğuna dair çok fazla vurgu yapılırken sünnî kaynaklarda ise onun İbâzî olmadığına dair rivayetler yer almaktadır. Elimizde bizzat kendisinin telif ettiği herhangi bir eseri olmadığı için biz iki tarafın da görüşlerini belirten rivayetlere yer verip bu konuda "Doğrusunu Allah bilir!" demekle yetiniyoruz.

Câbir b. Zeyd'den sonra Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimî (ö. 145 / 762) İbâziler'in liderliğini yapmıştır. Ebû Ubeyde Tâbiîn'den olup Haccac'ın ölümünden sonra hapisten çıkmıştır. Kendisi Câbir b. Zeyd'in gözde talebesi olmanın yanı sıra bazı sahâbilerden de ders alma imkânı bulmuştur.[29] Ebû Ubeyde mezhep mensuplarını dikkatli bir şekilde yönetmiş, Emevi idarecileriyle iyi geçinmiş ve talebe yetiştirmeye önem vermiştir.[30] Hameletu'l-İlm, Nakaletu'l-İlm ve dâ'î adı verilen bu talebeleri farklı coğrafyalara göndererek İbâzî Mezhebini tanıtmaya ve taraftar kazanmaya çalışmıştır. Bu çalışmalar neticesinde İbâzıyye Yemen, Hadramut, Uman, Horasan ve Kuzey Afrika'da tanınmış ve müntesipler kazanmıştır.[31]

---

[26] İbn Kesîr, **el-Bidâye**…, C.9, s.112.
[27] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.2, s.38.
[28] Abdullah b. Adiy el-Cürcânî, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, el-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997, C.5, s.111; Alaaddin Ebû Abdillah, **İkmâlu Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl**, el-Fârûku'l-Hadîsetu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2001, C.3, s.122; C.6, s.328; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.2, s.38.
[29] Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd ed-Dercînî, **Tabakât**, Beyrut 1974, C.2, s.214.
[30] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.
[31] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.89.

Halife Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) zamanında İbâzîler Ebû Ubeyde'nin dirayetli idaresinde sakin bir hayat yaşamaya başladılar. Bu dönemde İbâzî bir âlimin Basra'ya kadı olarak tayin edilmesi de İbâzîler ile Emevi idarecileri arasındaki iyi ilişkilerin göstergesidir.[32] Ancak Ömer b. Abdulaziz'in ani vefatının ardından halife olan Yezid b. Abdulmelik'in (ö. 105/724) İbâzîlere baskı yapması mezhep taraftarları arasında isyan hareketlerinin doğmasına yol açtı. Ebû Ubeyde, ne Basra'da ne de başka yere giderek kıyam etmemiştir. Kendisi Basra'da kalarak orayı mezhebin eğitim ve propaganda merkezi olarak kullanmaya devam etmiş ancak dâîleri aracılığıyla ülkenin farklı yerlerinde kıyamlar başlatmıştır.[33]

Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî (ö. 180/796?) mezhebin imametini üstlenmiştir.[34] Reb'i b. Habib aslen Umanlı olup ilim tahsili için Basra'ya gelmiştir. Kendisi Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde ve daha başka hocalardan ders almıştır. Reb'i, Müsned ya da Camiu's-Sahîh diye adlandırılan eseriyle İbâziler nezdinde çok müstesna bir yere sahiptir. Bu kitap İbâzîler'in temel hadis kitabı olup mezhep mensuplarınca Kur'an'dan sonra en sahih kitap olarak nitelendirilmektedir.[35]

Rebi'i b. Habib de halefi Ebû Ubeyde'nin izinden giderek dâîler yetiştirip İslâm ülkelerine göndermeye devam etti. Bu dönemde İbâzîler nispeten gerileme dönemine girmiş ve Basra dışındaki Kûfe, Musul ve civar bölgelerde etkinliğini yitirmiştir.[36]

Daha sonraki dönemlerde İbâzîler, dâ'îlerin etkisiyle Uman, Hadramut ve Kuzey Afrika'da birkaç devlet kurmaya muvaffak oldular.[37] Günümüzde ise İbâzîlik Uman devletinin resmî mezhebidir.[38] Uman dışında Zengibar/Tanzanya, Fas, Tunus, Libya ve Cezayir'de de bu mezhebin mensupları bulunmaktadır.[39]

---

[32] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.89.
[33] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.
[34] Bünyamin Erul, "Reb'i b. Habib", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C.34, s.495; Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.
[35] Erul, Reb'i b. Habib, **DİA**, C.34, s.495
[36] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.256.
[37] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.21.
[38] Ahmed Varol, http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1104.html, Erişim tarihi: 07.12.2017.
[39] Abdullah İbn Mesud Es-Sünnî, **el-İbâzıyye fî Mîzâni Ehli's-Sünne**, y.y., tsz. s.11.

4.3. Mezhebin Fırkaları

İbâzıyye mezhebi de tarihteki pek çok mezhep gibi zamanla fırkalara ayrılmıştır. Burada dikkati çeken husus ise İbâzıyye'nin fırkaları başlığı altında sünnî ve ibâzî kaynaklarda farklı fırkalardan söz edilmesidir. Biz de bu başlık altında her iki mezhebe ait kaynaklarda İbâzıyye mezhebine nispet edilen fırkaları ve görüşlerini kısaca ele almaya çalışacağız.

4.3.1. Sünnî Kaynaklara Göre Mezhebin Fırkaları

Sünnî kaynaklar, İbâzıyye'nin dört ana fırkaya ayrıldığını zikreder. Bu fırkalar ve görüşleri kısaca şu şekildedir:

- **Hafsiyye**: Hafs b. Ebi'l-Mikdâm (ö.?) tarafından kurulmuştur. Bu fırkaya göre iman ile şirk arasındaki tek fark marifetullahtır. Allah'a iman edip onun dışındaki her şeyi inkâr eden kişi küfre düşer ancak müşrik olmaz.[40]

- **Hârisiyye**: Haris b. Yezid/Mezyed (ö. ?) tarafından kurulmuştur. Bu fırkanın kader konusundaki görüşleri Mutezile ile aynıdır. Harisiyye'ye göre istita'a fiilden öncedir. İbâzîler'in çoğu kader konusundaki görüşlerinden ötürü bu fırkayı tekfir ederler.[41]

- **Yezidiyye**: Bu fırkanın imamı Yezid b. Enîse'dir(ö.?). Ona göre Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den sonra acemlerden birini peygamber seçip ona kitap indirecek ve o da kendisine gelen kitapta yer alan -şimdiki şeriattan farklı- bir şeriata göre hükmedecektir. O peygambere tâbi olacaklar sabiîlerdir.[42] Eş'arî, Yezid'in Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine inanan Yahudi ve Hristiyanlar'ın da mümin olduğuna dair görüşünü nakleder.[43] Şehristâni ise Yezid'in, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine inanan Yahudi ve Hristiyanlara

[40] ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî, **Makâlâtu'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn**, Mektebetu'l-Asriyye, 2005, C.1, s.95-96; Bağdadî, **el-Fark**…, 83-84; Şehristânî, **el-Milel**…, C.1, s.135-136; İsferayinî, **Tabsîr**…, 58-59; Şatıbi, **İ'tisam**…, C.3, s.360-61.
[41] el-Eş'arî, **Makâlât**…, C.1, s.96-97; Bağdadî, **el-Fark**…, 84; Şehristânî, **el-Milel**…, C.1, s.136; İsferayinî, **Tabsîr**…, 59; Şatıbi, **İ'tisam**, C.3, s.361.
[42] el-Eş'arî, **Makâlât**…, C.1, s.96; Şatıbi, **İ'tisam**, C.3, s.361.
[43] el-Eş'arî, **Makâlât**…, C.1, s.96

sevgi beslenmesi gerektiğini söylediğini nakleder. Ayrıca Yezid'e göre büyük günah işleyenler müşriktir.[44]

- **Ehlu't-Tâ'a**: Kaynaklarda bu fırkanın kurucusunun adı yer almamaktadır. Bu fırkaya göre kişinin Allah'ın rızasını kastetmeksizin yaptığı iyilikler de Allah'a itaatten sayılır ve kişi bunlar için ödüllendirilecektir. Bu fırka nifak konusunda üçe ayrılmıştır. Birinci gruba göre nifak ile şirk aynı şeydir. İkinci gruba göre ise nifak, şirk ve imandan farklı bir şeydir. Üçüncü gruba göre ise nifak, Hz. Peygamber zamanında Allah'ın münafık diye nitelendirdiği kişilerin dininin adıdır.[45]

Kaynaklarda ayrıca İbâzıyye'nin İbrahimiyye, Meymuniyye, Vâkıfe, Dahhakiye, Beyhesiyye, Râci'e, Şebibiyye, Şemrahiyye, Huseyniyye, Ashâbu't-Tefsir ve 'Avfiyye kollarından da söz edilmektedir.[46]

4.3.2. İbâzî Kaynaklara Göre Mezhebin Fırkaları

- **Vehbiyye:** Vehbiyye fırkası İbâzıyye mezhebinin ana grubunu oluşturur.[47] İsimlendirme konusunda doğu ve batı ibâzîleri arasında ihtilaf vardır. Doğulu/Umanlı İbâzî bilginler bu isimlendirmenin Rüstemî Devleti'nin ikinci halifesi olan Abdülvehhab b. Abdurrahman'a (ö. 208/823) aidiyeti belirtmek amacıyla kullanıldığını belirtmektedirler. Mağribli/Kuzey Afrikalı İbâzî bilginler ise bu isimlendirme Muhakkime-i Ûlâ'nın ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye aidiyeti belirtmek için kullanıldığını söylemişlerdir.[48] Itfiyyiş de bu isimlendirmenin Râsîbî'ye dayandığını belirterek aksi halde fırkanın adının Vehbiyye değil de Vehhabiyye olması gerektiğini dile getirmiştir.[49]

Bu fırka İbâzıyye'nin ana grubu olması cihetiyle İbâzıyye ile özdeş görülmektedir.[50] Bu nedenle bu fırkanın görüşleri demek İbâzıyye'nin görüşleri

[44] Şehristânî, **el-Milel**…, C.1, s.136. Şatıbi, **İ'tisam**, C.3, s.361.
[45] el-Eş'arî, **Makâlât**…, C.1, s.97; Bağdadî, **el-Fark**…, 84-85; İsferayinî, **Tabsîr**…, 59.
[46] el-Eş'arî, **Makâlât**…, C.1, s.100-108; Bağdadî, **el-Fark**…, 87-92.
[47] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, 105.
[48] Süleymân b. Abdullah el-Bârûnî, **Muhtasaru Târîhu'l-İbâzıyye**, Uman 2003, 21.
[49] Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş, **Şerhu Akîdeti't-Tevhîd**, y.y., Uman 1983, 115.
[50] Ebu'l-Fazl ebu'l-Kasım b. İbrahim ed-Demmeri el-Berrâdî, **Kitâbu'l-Cevâhiril-Muntekât fî İtmâmi mâ-Ahlâ bihi-Kitâbu't-Tabakât**, Kahire 1302, 174.

demektir. Bundan dolayı biz bu fırkanın görüşlerini bir sonraki başlığımız olan "Mezheb'in Temel İnançları" başlığı altında aktaracağız.

- **Nukkâriyye**: İbâzıyye'nin Vehbiyye'den sonraki en büyük koludur. Fırkanın lideri Yezîd b. Fendin (ö. 171/787) olup Abdülvehhab b. Abdurrahman'ın halifeliğini inkâr ettikleri için bu isimle anılmışlardır.[51] Kendileri ise Mahbubiyyûn adını kullanmışlardır. Günümüzde bu fırkanın müntesipleri çoğunlukla mağribte bulunmaktadırlar. Ayrıca Güney Arabistan ve Uman'da az da olsa bu fırkanın mensupları vardır.[52]

  Fırkanın temel görüşleri şunlardır:

  - İsti'raz / Diğer müslümanların din anlayışlarını ve samimiyetlerini sorgulama[53] uygulanmalıdır.
  - Allah'ın sıfatları mahlûktur.
  - İmamet farz değildir.
  - Efdal olanın mevcudiyeti halinde mefdul halife olamaz.
  - Zâlim bir yöneticinin arkasında namaz kılınmamalıdır.
  - Nafile ibadetler Allah tarafından emredilmemiştir.
  - Zâlim yöneticinin olduğu yerde Cuma namazı kılınmamalıdır.
  - Dinden dönen kadının öldürülmesi doğru değildir.
  - Cuma namazında hutbe okumak bid'attir.
  - Takiyye yapmanın caiz olduğu durumlarda içki içilebilir.[54]

- **Halefiyye:** Bu fırka Cebel-i Nefûse/Kuzeybatı Trablus'da Halef b. Semh b. ebi'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ el-Meâfirî tarafından kurulmuştur.[55] Fırkanın ortaya çıkışı tamamen siyasi sebeplere mebnidir.[56] Halef, valilik yapmakta olduğu bölgede imamet iddiasında bulununca Rüstemi Devleti'nin halifesi olan Abdulvahhab tarafından valilikten azledildi. Kendisinin buna karşı çıkması üzerine iki taraf

[51] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 331; Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[52] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[53] Mustafa Öz, "İsti'râz", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C.23, s.374.
[54] Âmir en-Neccâr,, **el-İbâzıyye ve Mêzâ Silatüha bi'l-Havârîc**, Kahire 1993, 26-28; Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 334-336.
[55] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[56] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, 105.

arasında çatışmalar olmuştur. Bu çatışmaların neticesinde Halef ve ona destek olanların tümü öldürülmüştür.[57] Fırkanın kendine has dinî görüşleri yoktur. Bu yüzden bazı âlimler Halefiyye'nin fırka sayılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.[58]

- **Sekkâkiyye :** Bu fırkanın kurucusu Abdullah es-Sekkâk'tır (ö. ?).[59] İbâzî kaynaklarda bu fırkaya yer verilmekle birlikte İbâzîler onların müşrik veya en hafif tabirle münafık olduklarını ve kendileriyle herhangi bir alakalarının olmadığını belirtirler.[60] İbâzîler, bu fırkadan biri öldüğünde ona müslüman muamelesi yapmazlardı. Bu fırkaya mensup olduğu bilinen kişi öldüğü vakit yıkanmadan, kefenlenmeden ve cenaze namazı kılınmadan bir çukura gömülürdü.[61] Bu fırkanın izi hicri beşinci yüzyılda tamamen ortadan kalkmıştır.[62]

  Bu fırkanın temel görüşleri şunlardır:

  - Ezan okumak ve cemaatle namaz kılmak bid'attir.
  - Sünnet, kıyas ve icma' makbul değildir.
  - Namaz ancak tefsiri bilinen ayetlerle kılınırsa makbuldür.[63]

- **Neffâsiyye :** Bu fırka Neffâs tarafından Bilâdu'l-Cerîd bölgesinde yer alan Kantrare'de kurulmuştur. Neffâs, dönemin Rüstemî halifesi olan Eflah b. Abdulvahhab'ı (ö. 258/872) Ağlebîler'e karşı cihat etmemekle ve lüks bir hayat yaşamakla suçlamıştır. Günümüzde Garyân ve Cebel-i Nefûse'de Neffâtî adında az sayıda bu fırkanın müntesipleri bulunmaktadır.[64]

  Fırkanın temel görüşleri şunlardır:

  - Allah, Dehrdir.
  - Cuma namazında hutbe okumak bid'attir.
  - Miras konusunda öz kardeşin oğlu üvey kardeşten önce gelir.

---

[57] Bârûnî, **Muhtasar**…, 35.
[58] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l fıraki'l İslâmiyye**, 346-347.
[59] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[60] Dercînî, **Tabakât**, C.1, s.118.
[61] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 350.
[62] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, 105.
[63] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 351.
[64] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.

- İmam halkını zâlimlerin zulmünden koruyamıyorsa Allah'ın insanlara farz kıldığı zekâtı toplamaya hakkı yoktur.[65]

- **Hüseyniyye:** Bu fırka Ahmed b. Hüseyin/Hasan et-Trablusî (ö. ?) tarafından kurulmuştur. Fırkanın görüşleri bir başka İbâzî fırka olan Umeyriyye'ye çok benzemektedir.[66]

  Fırkanın temel görüşleri şunlardır:

  - Kişi Allah'tan başka neyi inkâr ederse etsin şirke düşmez.
  - Yanlış tevil yapanlar müşrik olur.
  - Bu fırkaya göre Yahudiler münafıktırlar. Yahudilerin ve yanlış tevil yapanların esir alınması veya onlarla nikâh akdi yapılması dinen sakıncasızdır.
  - Sevme, nefret etme, razı olma, gazap etme, dost olma ya da düşmanlık Allah sıfatları değil fiillerdir.
  - Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler mutlaka peygamberliklerini ispat edecek mucizeye sahiptirler.
  - Müşrikler, şirkten sakınıp tevhidi kabul etme dışında Allah'ın emir ve yasaklarından mesul değillerdir.[67]

- **Fersiyye:** Bu Fırka Ebû Süleyman b. Yakub b. Eflah (ö. ?) tarafından kurulmuştur. Sadece fıkha dair fer'i meselerle ilgili farklı içtihatları olduğu için fırka sayılmaması gerektiğini söyleyenler vardır.

  Bu fırkaya nispet edilen görüşlerden bazıları şunlardır:

  - Cünüp veya hayız olan kişinin teri necistir.
  - Kişi zekâtını kendi yakınlarına veremez.[68]

4.4. Mezhebin Temel Görüşleri

İbâzıyye mezhebi müstakil bir mezhep olması hasebiyle kendisini diğer mezheplerden ayıran itikadî, siyasi ve sosyal konularla alakalı kendisine has

[65] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 340-341.
[66] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[67] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 348-349.
[68] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 351-352.

görüşlerinin olması gayet doğaldır. Biz bu başlık altında bu mezhebin temel konulara dair görüşlerini kısaca aktarmaya çalışacağız.[69]

4.4.1. İtikadî Görüşleri

Allahın Sıfatları: İbâzîlere göre Allah'ın sıfatları kadim olup zatının aynısıdır.[70] Allah'ın sıfatları zatî olup tecezzi kabul etmez.[71] Allah'ın, zatından ayrı sıfatlarının olduğunu iddia etmek teaddüd-i kudemâya götürür.[72] Ayrıca sıfatların Allah'ın zatından ayrı olduğunu kabul edersek Allah'ın onlara muhtaç olduğunu da kabul etmiş oluruz. Hâlbuki Allah ihtiyaçtan münezzehtir.[73]

İman: İbâzîlere göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlar ile amel etmektir.[74] Onlara göre din, İslâm ve iman aynı şeyin adlarıdır. O şey de Allah'a itaat edip Allah'ın şeriatini hem ferdî hem de sosyal alanlarda hakkıyla uygulamaktır.[75] İbâzîlere göre iman ve amel bir bütündür. Onlar söz ve eylemin birbirinden ayrı tutulmasını uygun görmezler.[76] Itfiyyiş de sünnete uygun niyet ve amel olmadan mücerred imanın Allah tarafından kabul edilmeyeceğini,[77] takvasız imanın sahibine fayda etmeyeceğini dile getirir.[78] İbâzî âlimlerden Vehbî de imanın sıhhat şartlarından birinin amel olduğunu belirtmiştir.[79]

Kebîre (Büyük Günah): İbâzilere göre "lâ menziletun beyne'l- menzileteyn" esası[80] gereğince insanlar inanç yönünden mümin ve kâfir olmak üzere iki kısma ayrılır. Küfür de nimet küfrü (nankörlük) ve şirk küfrü olmak üzere iki kısımdır.[81] Bu mezhebe göre kişi büyük günah işlediğinde nimet küfrüne düşer.[82] Nimet küfrüne

---

[69] Bu konulara dair daha ayrıntılı bilgilere çalışmamızın ikinci bölümü olan "**İtikadî ve Fıkhî Açıdan Eserin İncelenmesi"** adlı bölümde yer verdik.
[70] Müslim b. Sâlim b. Ali el-Vehbî, **el- Fikru'l-Akâidî 'İnde'l-İbâzıyye**, y.y., Uman 2006, 233; A'veşt, **Itfiyyiş**, 27; Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.207., C.12, s.124., C.14, s.318.
[71] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.142.
[72] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.175.
[73] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.62, 278.
[74] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.27.
[75] Sabir Tâimet, **el-İbâzıyye Akîdeten ve Mezheben**, Beyrut 1986, 109.
[76] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.27.
[77] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.449.
[78] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.32.
[79] Vehbî, **Fikru'l-Akâidî**…, s.179.
[80] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.29.
[81] Fığlalı, **İbâzıyye**, **DİA**, C.19, s.259.
[82] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.29.

düşen kişi tevbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.[83] Küçük günahlarda ısrar da o günahları kebîre sınıfına sokar.[84] Buna göre kişi küçük günahlarda ısrar ettiğinde kebîre işlemiş gibi olur. Ancak bu durumdaki kişi muvahhid olarak nitelendirilir ve İslâm ümmetinden çıkmış sayılmaz.[85] Itfiyyiş, İbn Abbas'ın "لا كبيرة مع الاستغفار ، ولا صغيرة مع الاصرار / İstiğfar ile birlikte Kebîre yoktur. Israr ile de küçük günah yoktur."[86] sözünü naklederek kebîrenin ve ısrarla işlenen küçük günahın yıldızlar kadar çok salih ameli dahi hebâ edeceğini belirtir.[87] İbâzîlere göre müşrik olarak ölenler ile kebîre veya ısrarlı bir şekilde herhangi bir küçük günah işleyip tevbe etmeden ölenler ebedi olarak cehennemde kalacaklardır.[88]

Şefaat: İbâziler bu konuyu mezheplerinin temel esaslarından olan va'd ve va'îd esasına göre değerlendirirler. Allah'ın hayır işleyeni ödüllendirmesi va'd; günah işleyenleri cezalandırması da va'îd olup bu yüce Allah'ın adaletinin gereğidir.[89] Buradan hareketle İbâzîler ısrar ile günah işleyip bu günahlarından tevbe etmeden ölen kişiye şefaat edilmeyeceğini; tevbe edip sahih iman üzere ölenlere ise şefaatin hak olduğunu söylerler.[90] Şefaat sayesinde kimi müminlerin hesabı kolaylaşacak kimilerinin cennetteki makamı yükselecek ve kimileri de hesapsız olarak cennete girecektir.[91] Itfiyyiş de bu konuda şöyle der: Hakiki mânada yegâne şefi'/şefaat edici Allah'tır.[92] Zira şefaat ancak Allah'ın izni ile[93] ve Allah'ın "kaza"sına münafi olmayacak hususlarda vardır. Mesela peygamberler, melekler, şehitler ve âlimler Allah'ın izni ile "said" kişinin bekleyişine son verilip hesabına başlanması, hesabının hafifletilmesi veya hesaba çekilmekten muaf tutulması, derecesinin yükseltilmesi vb. hususlarda şefaat edecektir.[94] Zâlimler -müşrik ve

[83] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.198, 279; C.13, s.405.
[84] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.320.
[85] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.29.
[86] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.153.
[87] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.321.
[88] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.28.
[89] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.132; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.28.
[90] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.29.
[91] Daha geniş bilgi için bkz.: Mustafa b. Nasır Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş el-Akediyyeti**, Cemiyyetu't- Turâs, Karâra 1996, s.421-437
[92] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.290.
[93] Tâ-hâ, 20/109.
[94] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.137-138.; C.4, s.290.; C.9, s.105.; C.11, s.398.

fâsıklar- için cehenneme girmemek veya cehennemden çıkmak için şefaat yoktur.[95] Itfiyyiş'e göre şefaati hak etmek için "Tevhit ehli olmak, salih amel işlemek, kebîre işlemeden -işlemiş ise tövbe ederek- ölmek ve Allah'ın izni" olmak üzere dört şart vardır.[96]

Rü'yetullah: İbâzîlere göre Allah'ın dünyada veya ahirette görülmesi mümkün değildir.[97] Onlar bu konudaki görüşlerini hem şer'î hem de aklî delillerle temellendirmeye çalışırlar.[98] Allah'ın görülmesi, zaman, mekân, yön, sınırlılık, incelik, kalınlık, uzunluk, en, renk… vb. sonradan meydana gelen varlıkların sahip olduğu özellikler gerektirir ki Allah bunların tümünden münezzehtir.[99] " وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ/Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı."[100] ayeti ru'yetullahı caiz görenlerin küfrüne delildir.[101]

Halku'l-Kur'an: İbâzîler'in çoğu Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul ederler.[102] Onlara göre Allah dışındaki her şey mahlûktur. Aksi halde teaddüd-i kudemâ olur ki bu tevhide aykırıdır.[103] İbâzîlere göre Kur'an'ın mahlûk oluşunun delillerinden biri de yüce Allah'ın, diğer mahlûkları nitelediği şeylerin aynısıyla Kur'an'ı da nitelemesidir.[104]

İrade Hürriyeti ve Fiillerin Yaratılması: İbâzîler'in bu konudaki görüşleri Eş'arîler'e yakındır.[105] İbâzîler'e göre fiiller, kesb açısından kulların kudret ve ihtiyarlarına; yaratılış yönüyle de Allah'a aittir.[106] Kulun bir fiili yapıp yapmamaya

[95] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.111.
[96] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.275.
[97] Nureddin Abdullah b. Hamid es-Sâlimî, **Bi Hücceti'l-Envâr Şerhu Envâru'l-Ukûl fi't-Tevhîd**, Maskat 2003, s.9; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.27-28.
[98] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.135.
[99] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.409-410.
[100] Bakara, 2/55.
[101] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.108-109.
[102] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.30.
[103] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.130.
[104] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.69; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.30.
[105] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.259.
[106] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.287.

dair kudreti vardır. Bu kudreti de yaratan Allah'tır.[107] Kulların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah'tır.[108] Ancak icbar/zorlama kesinlikle yoktur. Zaten icbarda herhangi bir hikmet de bulunmamaktadır. Zira icbar altındaki kişi ne övülür ne de yerilir; ne sevaba ne de cezaya müstahak olur.[109]

Sahâbe Hakkındaki Görüşleri: İbâzîler arasında sahâbe konusunda görüş birliği bulunmamaktadır.[110] Kaynaklara baktığımızda kadim İbâzî âlimler ile yakın dönem İbâzî âlimler arasında sahâbe hakkındaki görüşler konusunda farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Eski dönem âlimleri Hz. Osman'ın hilafetinin altıncı yıldan sonraki dönemi ile Hz. Ali'nin tahkim olayından sonraki dönemine birtakım eleştiriler yönelttiklerine şahit olmaktayız.[111] Yakın dönemde ise İbâzîler'in bu konudaki görüşlerinde bir değişim yaşandığını görmekteyiz.[112] Örneğin İbâzîler tarafından kutub diye nitelendirilen Itfiyyiş, sahâbenin tümünün adil olduğunu, haklarında medih makamında varid olan ayetler ve hadisler gereği şahitliklerinde ya da rivayetlerinde adaletlerinin araştırılmasına gerek olmadığını belirtmiştir.[113] Itfiyyiş sahâbenin günahlardan hâlî olmadıklarını ancak hepsinin tevbe üzere öldüğünü belirterek İbâzîler'in çoğunluğunun bu kanaatte olduğunu;[114] sahâbenin -hâşâ-tel'ininin kabih bir cehalet olduğunu söylemektedir.[115] Günümüz Uman Baş Müftüsü olan Halîlî de sahâbeye sövme ve Hz. Ali'yi tekfire dair ibâzîlere nisbet edilen rivayetlerin sahih olmadığını açıkça dile getirir.[116]

4.4.2. Sosyal ve Siyasi Görüşleri

İmamet: İbâzî Mezhebine göre imam tayini Allah tarafından emredilen bir farzdır.[117] Zira müslümanların hedefi şeriatın uygulanacağı bir devlet kurarak, o devletin vatandaşlarının İslâm'ı tam mânasıyla yaşayıp adaleti ikame etmeleridir. Bu

---

[107] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.28.
[108] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.277-278.
[109] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.68.
[110] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.260.
[111] Halîfât, **Neş'etü'l-Haraketi'l-İbâzıyye**, s.57-62.
[112] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 355-370.
[113] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.418.
[114] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.418.
[115] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.439.
[116] Ömer Belhâc Muhammed Salih, **Dirâsetun fi'l-Fikri'l-İbâzî**, y.y., 1986, 100.
[117] Seyyid Ahmed Mahmut **Nizâmu'l-Hükm ve'l-İdâreti fi Uman fi'l-Asri'l-İslâm**, y.y., 1993, s.11; Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.372; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.30.

da imamet ile yani devlet başkanını belirlemekle mümkün olabilir.[118] İbâzîler'e göre dini ikame etmeyi veya adaleti tesis etmeyi emreden her ayet imam tayininin vücûbuna delildir.[119]

İbâzîler'in ayırıcı vasıflarından biri de imamet için kureyşî olma şartını kabul etmemeleridir. Onlara göre imam olmak için gerekli olan tek şart maddi ve manevi açıdan bu vazifeyi yapabilecek durumda olmaktır. Gerekli yeterliliğe sahip olan her müslüman hangi soydan olursa olsun imam olabilir.[120] Kureyşî olmak imamet için şart değildir.[121]

İbâzîler'e göre farklı durumlara göre farklı imamet türleri vardır. İmameti ilan etme gücünden yoksun oldukları dönemdeki imamete kitmân/gizlilik imameti denir. Câbir b. Zeyd ve Abdullah b. İbâz'ın imameti bu şekildedir. Zâlim idarecilere karşı kıyam etmek üzere seçilen imama şurât imamı denir. Saldırı ile karşı karşıya kalındığında saldırıya karşı koymak üzere seçilen imama ise imamu'd-difa' denir. İmametin son çeşidi ise zuhur imametidir. Şartlar olgunlaşıp yeterli güce ulaşıldığında imam açıkça ortaya çıkarak devleti tesis eder.[122]

İbâzî Mezhebine göre imam iki aşamalı seçimle başa gelir. İlk aşamada şura meclisi bir adayı seçip ona biat eder. İkinci aşamada ise şura meclisi tarafından seçilen kişi için halktan biat istenir. Halktan biat alamayan kişi imam olamaz.[123]

İbâzıyye'ye göre fâsık veya müşrik olan biri yönetimi ele geçirirse o kişi imam, halife veya hâkim değil bilakis gâsıptır. O kişinin hükmü infaz edilmez. Onu başa getiren de zâlimdir. İbâzîler'e göre imam hak yoldan ayrılıp zulmetmeye başlarsa azledilir. Zira adalet, imam olmak için şart olduğu gibi imam olarak kalmak için de şarttır.[124] Böyle bir durumda müslümanlar evvela uygun kişiler vasıtasıyla imama nasihat edip kendisini uyarırlar. İmam buna rağmen yanlış yoldan dönmezse ve şartlar uygun olup kıyam başarıya ulaşacaksa imama başkaldırılır ve imam zorla

[118] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 372; Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.258.
[119] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.346.
[120] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 30-31; Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.258.
[121] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.347.
[122] Muhammed Salih en-Nasır, **Devru'l-İbâzıyye fî Neşri'l-İslâm bi Garbi'l-İfrikî**, y.y., Uman 1992, 77.
[123] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.258.
[124] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.249.

azledilir. Şartlar müsait olmayıp kıyam, müslümanları daha zor duruma düşürecek ve fitnelere sebep olacaksa şartların olgunlaşması beklenir. Bu süreçte imama Allah'a masiyet sayılacak olan işlerde itaat edilmez. Devletin diğer günlük işlerinde ise imama itaat edilir. Yine bu süreçte hariçten bir saldırı olursa devletin müdafaası için imama destek verilmelidir.[125] Ayrıca imam, had gerektiren bir suç işlerse veya had gerektirmeyen bir günah işleyip bu günahtan tevbe etmezse imamet vasfını kaybeder.[126]

İmamet vasfının düşmesine sebep olan bir başka durum da sağlık sorunlarıdır. İbâzîler'e göre imam görme, duyma veya konuşma melekelerinden birini dahi kaybetse veya kendisinde cünûn durumu hâsıl olursa imamet vasfını kaybeder. Böyle bir durumda müslümanlar yeni bir imam seçmelidirler.[127]

Emir bi'l-Ma'ruf ve Nehiy 'ani'l-Münker: İbâzîler'e göre iyiliği emredip kötülükten sakındırmak başta imam olmak üzere her müslümanın temel görevlerindendir.[128] Onlara göre emir bi'l-ma'ruf ve nehiy 'ani'l-münker ilkesi sosyal, siyasi ve ahlaki bir ilke olup mezhebin temel esaslarındandır.[129] Bazı fırkalarda bu ilkenin uygulanması adına görülen aşırılıklar İbâzîler'de yoktur.[130] İbâzîler'e göre kendilerine muhalif olan müslümanlar müşrik olmayıp nimet küfrü/nankörlük üzeredirler. Dolayısıyla bu kişilere müşriklere uygulanan hükümler uygulanmaz.[131]

Cihad: İbâzî Mezhebine göre imam, muhaliflerini doğru yola davet etmeli icabet etmedikleri takdirde onlara karşı cihad ilan etmelidir.[132] İbâzî âlimlerden Muammer (ö. 1400/1980) İbâzîler'in cihad/savaş hukukunu kısaca ortaya koymak için Ebû Hamza el-Muhtar b. Avf'in bir hutbesinden şunları aktarır: "…Biz insanları doğru yola davet ederiz. Karşı taraf buna icabet etmezse onları Allah'ın hukukunu

[125] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 372-380.
[126] Vehbî, **Fikru'l-Akâidî**…, s.406.
[127] Vehbî, **Fikru'l-Akâidî**…, s.406.
[128] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.259.
[129] 'Advân Cehlân, **el-Fikru's-Siyâsî 'inde'l-İbâzıyyeti min Hilâli Arâi'ş-Şeyh Muhammed Itfiyyiş**, Mektebetu'z Zâmirî, Uman 1991, s.60.
[130] Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.119-121.
[131] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, 441; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.29; Fığlalı, **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, s.120-121.
[132] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.259.

uygulamaya davet ederiz. Buna göre onlar bize karşı vazifelerini -cizye vs.- yerine getirirlerse; biz de onlara karşı vazifelerimizi yerine getiririz. Buna da yanaşmazlarsa artık kanları bize helaldir. Savaşılan grup ehl-i tevhit ise savaştan kaçanları takip etmeyiz. Savaşta yaralananları öldürmeyiz. Savaş aletleri dışındaki mallarını onlara iade ederiz. Onlara galip gelirsek onlardan sadece bizden birini öldüren kişiyi öldürürüz. Onlardan ölenlerin namazını kılar cenazelerini defnederiz. Onların kadınlarını cariye olarak almayız. Çocuklarını öldürmeyiz. Onları hileyle veya gizlice öldürmeyiz…"[133]

Takiyye: İbâzıyye, takiyye/imanı gizleme konusunda Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika fırkalarından farklı tutum sergiler. Itfiyyiş, İbâzıyye'nin bu konudaki görüşünü şu şekilde hülasa etmiştir: "Bizde ölüm, organ telefi, namus ve mal için takiyye yapmak caizdir. Ancak takiyye yapılırken başkasına zarar vermemek ve masiyet işlememek şarttır. Örneğin takiyye adı altında zina yapmak caiz değildir. Ancak Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika can, mal veya namus için olsa dahi takiyye yapmayı yasaklayıp hicreti vacip kıldılar. Günah işleyenin canını ve malını helal kıldılar..."[134]

Emanetler ve Ahde Vefa: İbâzîler, Ezârika'nın aksine emanetlerin sahiplerine iade edilmesi gerektiğini söylerler. Onlara göre kendilerine emanet bırakan kişi ibâzî veya müslüman olmasa da emaneti kendisine verilmelidir.[135] İbâziler söz/ahd konusunda da aynı tavrı gösterirler. Onlara göre söz verilen kişi muvahhid, zımmî veya başkası da olsa verilen sözün gereği yapılmalıdır.[136]

Velâyet ve Berâet: Velâyet ve berâet ilkesi İbâzıyye mezhebinin temel ilkelerinden olup insanlarla ilişkilerin nasıl olacağını belirleyen önemli bir ilkedir. Velâyetin ve berâtin hükmü vaciptir. Velâyet, müslümanları sevmek, onlara merhametli davranmak ve onlar için istiğfar etmek demektir. Bütün müslümanlara karşı bu ilkeye göre davranmayan kişi şirke düşer.[137] Kişi görmediği ya da

[133] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.395-405.
[134] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.297.
[135] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.401.
[136] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.402.
[137] Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid, **Meşâriku Envâru'l-'Ukûl**, Maskat 1978, s.238; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.30.

tanımadığı müslümanlara da diğer müslümanların şahitliğiyle velâyet hissi beslemelidir.[138]

Berâet ile de velâyetin zıttı kastedilir. Bu ilkeye göre kişi açıkça şirk koşanlara buğz etmeli; açıktan günah işleyen kişilerden de uzak durmalı, onları asla sevmemeli ve mümkün mertebe onlarla ilişki kurmamalıdır.[139] Kişi müslümanların şehadetine dayanarak görmediği veya tanımadığı müşriklerden, zâlimlerden ve âsîlerden de teberrî etmelidir.[140]

Velâyet ve berâet dışında üçüncü bir tavır da vükûftur. İbâzîler, hakkında bilgi sahibi olmadıkları kişilere karşı bilgi sahibi olana kadar nötr kalınması gerektiğini belirtirler.[141]

[138] Muammer, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.403.
[139] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.30.
[140] Muammer, **el-İbâziyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, s.403.
[141] Sâlimî, **Meşârık**…, s.241.

BİRİNCİ BÖLÜM
ITFİYYİŞ VE İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİ

1.1. MUHAMMED B. YUSUF ITFİYYİŞ'İN DÖNEMİ HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Yaşadığı Dönem

1.1.1.1. İslâm Âleminin Sosyal ve Siyasi Durumu

Âlimlerin görüş ve düşünceleri üzerindeki en etkili faktörlerden biri de siyasi ve sosyal durumlardır. Bir âlimin görüş ve düşüncelerini; herhangi bir konu veya olaya karşı takındığı tutum ve davranışlarını daha iyi anlamak için o âlimin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi şartlarını iyi bilmek gerekir.[142]

Itfiyyiş'in (1236/1820 - 1332/1914) yaşadığı dönemde İslâm âlemine baktığımızda İslâm âleminin sömürgeciliğin etkisi altında parçalanmış halde olduğunu ve her bir parçasının da farklı bir Avrupa ülkesinin -doğrudan veya dolaylı olarak- etkisi altına girdiğini görmekteyiz. Yine bu dönemde İslâm âleminde siyasi çalkantıların, ırkçılıktan kaynaklı çekişmelerin çok fazla olduğunu; ilmî yönden geri kalmışlığın ve cehaletin kol gezdiğini; ilme, güç toplayıp cihat etmeye ve özgürlüğe teşvik eden İslâm ile çelişen çarpıtılmış tasavvufun toplumda etkili olduğunu görmekteyiz.[143]

Sosyal ve düşünsel açıdan baktığımızda dünyanın bu dönemde "Doğu" ve "Batı" diye birbirine zıt iki kutba ayrıldığını görmekteyiz. Batı dünyası, bu dönemde bilimsel gelişmeye dört elle sarılarak bu konuda büyük aşamalar kaydedip teknolojik icatlarla meşguldü. Yaptıkları icatları da doğuyu sömürmenin bir numaralı aracı olarak kullanıyordu. Doğu dünyası ise genel itibariyle düşünsel ve sosyal çöküntünün

[142] Vînten, Mustafa b. Nasır, **Arâu'ş-Şeyh**…, s.17.
[143] A'veşt, **Itfiyyiş**, s.56-57.

zincirleri altında ezilmeye devam ediyordu. Bazı yerlerde doğan ıslahatçı hareketler olsa da bunlar hem etki yönünden hem de coğrafî açıdan oldukça sınırlı ve yetersiz kalıyordu. Zira zihnî donukluk ve yozlaşma bu ıslahatçı hareketlerden çok daha kuvvetli ve geniş bir etkiye sahipti.[144]

Bu dönemde Osmanlı devletinin zayıflamasıyla birlikte batılı ülkeler sömürgecilik faaliyetlerine hız vererek müslüman ülkelerin topraklarını işgal edip imparatorluklarını genişletmişlerdir.[145] Hindistan, Irak, Mısır ve Sudan'ın İngiltere tarafından; Orta Asya'daki müslüman ülkelerin Rusya tarafından; Endonezya'nın Hollanda tarafından; Libya, Habeşistan ve Afrika boynuzundaki bazı yerlerin de İtalya tarafından sömürgeleştirildiğini görmekteyiz. Bu sömürgecilik dalgasında Fransa'nın da Suriye'yi, Afrika'nın kuzeyini ve batısını işgal ettiğini görmekteyiz.[146]

Cemaleddin Afgânî (ö. 1315/1897) İslâm âleminin o günkü durumunu şöyle dile getirir: "Bugün İslâm ümmetinin nüfusu 600 milyon civarındadır. Verimli ve hoş toprakları Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar yayılmaktadır. Buna rağmen ümmetin şehirleri yağmalanmış, malları zorla alınmış durumdadır. Ecnebîler, bu ümmetin halklarını teker teker hâkimiyetleri altına alarak topraklarını parça parça paylaşmışlardır. Ümmet öyle bir hale geldi ki artık ne sözü dinlenir ne de emrine itaat edilir oldu. Ümmetin henüz hâkimiyetlerini kaybetmemiş olan liderleri de her sabah ayrı bir felaketle uyanmakta; her gece de kapkaranlık kederlerle gecelemekteler. Felaketleri çok ama imkânları kısıtlı duruma düştüler. Artık korkuları ümitlerinden kat kat şiddetli haldedir. Bu ümmet ki büyük devletler hayatta kalabilmek için kendisine cizye verirlerdi. Şimdi ise bu ümmetin yöneticileri bekâları için, söz konusu yabancı devletlere yakınlaşmaya ve onlara yaranmaya çalışmaktadır. Vah bu musibete… Vah bu rezalete…"[147]

1.1.1.2. Vâdi Mîzâb'ın Sosyal ve Siyasi Durumu

Vâdi Mîzâb, Itfiyyiş'in doğup büyüdüğü bölgenin adıdır. Bu bölge Cezayir'in başkenti olan Cezayir'den 600 km uzaklıkta olup Sahra Çölü'nün başlangıcında yer

[144] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.18.
[145] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.17.
[146] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.57.
[147] Cemaleddin Afgâni ve Muhammed Abduh, **el-Urvetu'l Vuskâ**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1983, 171.

alır. Bölge adını Arapça'da mîzâb (oluk) kelimesinden almaktadır. Mîzâb vadisi, el-Atf, Bunûre, Benî Yezkan/Yescen, Melîke Gerdâye, Karâre ve Biryân olmak üzere yedi şehirden oluşmaktadır. Bölgenin merkezi Gerdâyedir.[148]

Yüksekliği 300 ile 700 metre arasında değişen kayalık plato görünümündeki 38.000 km²'lik Mîzâb bölgesi derin vadilerle yarılmış olsa da bu vadilerde senede sadece birkaç gün su akmaktadır.[149] Bölge çöl karakterine sahip olup çok az yağış almaktadır. Bölgede daha ziyade Berberîler'in Zenâte koluna mensup kabileler[150] ile Araplar ve Sahra'nın güneyinden gelen siyahî asıllılar yaşamaktadır. Mîzâb'da halk Berberî dilini konuşmanın yanı sıra Arapça'ya da çok önem vermektedir. Mîzâb bölgesinin nüfusunun %60'ı İbâzîlerden oluşmaktadır. Mîzâb vadisinde İslâm öncesi döneme ait bazı şehir kalıntıları bulunsa da bölgeyi ilk kez geniş şekilde yerleşime açanlar İbâzîlerdir.[151]

Müslümanların Mîzâb bölgesine yerleşmesiyle burası tarihte önemli bir konuma sahip oldu. Emeviler'in baskısından kaçarak Mağrib'e yönelen İbâzîler önce Cebeli nefûse, Vercelân ve Miyâ vadilerinde bazı topluluklar meydana getirdiler. Sicilmâse'de kurdukları Beni Midrâr (Midrarîler) ile Cezayir'deki Tahert Devleti'nin yıkılmasından sonra Mîzâb kendileri için önemli bir sığınak oldu.[152]

Vâdi Mîzâb Fransa tarafından işgal edilince bölge halkı işgalden kurtulmak için hem canla hem malla sürekli mücadele etmiş ve ülkenin diğer bölgelerinde ortaya çıkan devrim mücadelelerine de sürekli destek olmuşlardır.[153] Fransızlar 1830'da Cezayir'i işgal etmeye başladıkları zaman Mîzâb'dan 1000'e yakın kişi son beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın ordusuna katılarak onlarla savaştı. Fransa'nın, Cezayir'deki vakıfları sömürge idaresinin mülkü haline getirmesi, ülkenin başka bölgelerinde olduğu gibi Mîzâb'da da büyük tepkilere neden oldu. Daha sonra bölgede Fransızlara karşı 1882 yılında kıyam başladı. 1914'te İstanbul'da cihad-ı ekber ilan edilmesi Mîzâb'da da büyük bir sevinçle karşılandı. 1916-1917 yıllarında

[148] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.48.
[149] Kavas, Ahmet, **Mîzâb**, s.203.
[150] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.19.
[151] İbrahim Talay, **Mîzâb beledu Kifâh**, Matbaatu'l ba's, Kusantîne 1970, s.13-19; Ahmet Kavas, "Mîzâb", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, C.30 s.203.
[152] Kavas, "Mîzâb", s.204.
[153] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.55-56.

Cezayir'in güney bölgesi Hükkar'da Fransa'ya karşı başlatılan mücadeleye Mîzâblılar da katıldı. Mîzâb halkı, II. dünya savaşının başlamasından sonra da Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele eden Abdülhamid b. Bâdîs'in (ö. 1940) başlattığı ıslah hareketinde de etkin olarak yer aldılar.[154]

Mîzâb bölgesinin sosyal dokusunda en etkili unsurun din olduğu görülmektedir. Bölgedeki maddi ve manevi sorunlar, bireysel ve toplumsal problemler din ile halledilebiliyordu. Bu da Azzâbe Meclisi sayesinde oluyordu.[155] Bölgede iki meclis vardı. Önde gelen din âlimlerinin oluşturduğu "meclisü't-talebe" kendi içinde "hey'etü'l-azzâbe", "hey'etü't-telâmîz" ve "hey'etü'l-muhâzir" olmak üzere üç kısma ayrılıyordu. En üst derecedeki âlimlerden oluşan hey'etü'l-azzâbe (meclisü'l-azzâbe) en yetkili olanıydı. "Meclisü'l-avâm" da kabile reislerinden oluşur ve birkaç kısımdan meydana geliyordu. Bunlar din hizmetleri, eğitim-öğretim ve adlî konularda karar alan meclislerdi. Her iki meclisin ortak olarak kabul ettiği kararlar İbâzî hukukunun en önemli kaynağıydı.[156]

Azzâbe kurumu Mîzâb bölgesinde hayatı emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker düsturuna göre tanzim etmeyi hedefliyordu. Bu kuruma üye olmak için şu şartların taşınması gerekiyordu:

- İlmî yönden yeterli seviyede olmak.
- Hafız olup güzel bir yaşantıya sahip olmak.
- Evli olup günlük ilişkilerinde her türlü kötülükten nezih olmak.
- Maddi yönden kimseye muhtaç olmayacak durumda olmak.[157]

Etrafı bahçelerle çevrili Mîzâb bölgesi şehirlerinde günün belli kısmında herkes çalışarak topluma faydalı olmak durumundaydı. Müftüler, kadılar ve diğer ileri gelenler de bahçelerindeki işleri kendileri yaparlardı. Toplumda işsizlere rastlanmazdı. Zira herkesin Azzâbe Meclisi tarafından kendisine verilen bir görevi

[154] Kavas, "Mîzâb", **DİA**, C.30 s.203- 204.
[155] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 51.
[156] Kavas, "Mîzâb", **DİA**, C.30, s.204.
[157] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.52.

vardı. Zamanla dışarıdan buraya gelenlerin çalışmasına müsaade edilmişse de işverenlerin kendilerinden olması şarttı.[158]

Yeni dönemde Azzâbe Meclisi'nin işlevi kısıtlandı.[159] Cezayir'de idareyi ele geçiren Milli Bağımsızlık Cephesi, Mîzâb'ın geleneklere dayalı idari yapısını benimsemedi ve sadece dini görevlerle ilgili kısmını koruyarak diğerlerini lağvetti. Bununla birlikte 1988 yılından itibaren Mîzâb'ın kendine has cemaat meclisi yapısı tekrar eski nüfuzunu kazanıp seçim dönemlerinde toplum üzerindeki gücünü göstermiştir.[160]

Halkın birinci derecede meşguliyeti ticaret olup bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren, Cezayir'in kuzeyi ile diğer Afrika ülkeleri arasındaki ticaret yolu Gerdâye'den geçtiği için, tüccarlar Gerdâye'de buluşurdu. Ayrıca her şehir kendi başına ticaret kervanları düzenleyip etrafa gönderir ve bu kervanların geliri halk arasında paylaştırılırdı. Cezayir'in büyük şehirlerine yayılan Mîzâblı tüccarlar buralarda ticari alanda önemli bir konum elde etmişlerdi. Son dönemde bölgede bulunan petrol ve doğalgaz sayesinde halk çok zenginleşti. Sahra'yı kuzeyden güneye bağlayan karayolunun da Gerdâye'den geçmesi burayı daha önemli hale getirdi.[161] Mîzâb bölgesinin ekonomik hayatında hurma üretiminin de önemli bir yeri vardır. Ayrıca bölge halkı son yıllarda turizm sayesinde yeni bir geçim kaynağına daha kavuşmuş ve tarihi şehirler çok sayıda turist tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır.[162]

Mîzâb bölgesinde cami, sosyal hayatın merkezi olma vasfını daima korumuştur. Bölgede camiler ibadet yeri olmanın yanı sıra ticarî, adlî ve askerî işler için de kullanılmıştır.[163]

Mîzâblılar kendilerine Hâricî denmesini hoş karşılamayıp sünnete bağlılıkta kendilerini Cezayirli diğer müslümanlardan daha önde olduklarını belirterek kendilerinin gerçek anlamda sünnî olduklarını ifade ederler. Cezayir'in büyük bir

[158] Kavas, "Mîzâb", s.204.
[159] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.52.
[160] Kavas, "Mîzâb", s.204.
[161] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.50; Kavas, Ahmet, "Mîzâb", s.204
[162] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.49.
[163] Kavas, "Mîzâb", s.204.

kısmında zengin tasavvufî gelenek olmasına rağmen Mîzâb vadisinde faaliyet gösteren herhangi bir tarikat yoktur. Bu da İbâzîliğin bölgede etkin olmasından kaynaklanmaktadır.[164]

Itfiyyiş'in doğduğu yıllara sosyal ve fikrî açıdan bakıldığında bölgedeki halkın, İslâm âleminin diğer bölgelerinde olduğu gibi, önceki asırlardan süregelen çöküş, taklit ve zihnî donukluğun enkazı altında hayatını sürdürdüğünü görmekteyiz. Itfiyyiş de "….Donukluğa alışmış zihinleri harekete geçirmek ve ateşi küle dönüşmek üzere olan akılları uyandırıp harekete geçirmek için bu konuda sözü uzatıyorum." diyerek bölge halkının durumunu ortaya koymuştur.[165] Bölgenin bu durumuna rağmen bazı ıslah hareketleri ortaya çıkmıştır. Zekeriya Yahya b. Salih (ö. 1120) ile Abdulaziz es-Semînî (ö. 1130)'nin hareketleri buna örnek olarak verilebilir. Daha sonra ise ıslah hareketinin bayraktarlığını Itfiyyiş yapmıştır.[166]

Şeyh Said b. Ali b. Ebû Hamide el-Cerbî, Ebü'l-Yakzan İbrahim b. İsa, Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, İbn Addûn, Abdülaziz es-Semînî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed Itfiyyiş ve oğlu Muhammed Itfiyyiş, Salih b. Ömer b. Davud Mîzâb bölgesinin önde gelen âlimleridir. Bölgede Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş, Şeyh en-Nasır el-Mermurî, Ebü'I-Yakzân ve Şeyh Ka'beş gibi âlimlerin kütüphaneleri başta olmak üzere özel kütüphaneler bulunmaktadır.[167]

1.1.2. Hayatı

1.1.2.1. Doğumu, Adı, Nisbesi ve Lakabı

Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş'in doğum tarihi ve yeri ile ilgili ihtilaflar varsa da[168] en çok kabul gören görüşe göre müellif 1236/1820 yılında Cezayir'in Vadi Mîzâb bölgesinin merkez vilayeti olan Gerdâye'ye bağlı Yescen'de doğdu.[169] Müellifin tam adı Muhammed b. Yusuf b. İsa b. Salih b. İsmail'dir.[170] Kendisinin

---

[164] Kavas, "Mîzâb", s.204.
[165] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.21-22.
[166] Sabri Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C.11, s.500; müellifin ıslahatçı yönü için bkz. s. 35.
[167] Kavas, "Mîzâb", s.204.
[168] Bu konudaki görüşler için bkz., Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.25.
[169] Adil Nuvayhız, **Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm ilâ hattâ'l-Asri'l-Hâdır**, Müessesetu Nuvayhız, Beyrut Lübnan, 1980, s.19-20; Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[170] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.62.

Musa, İsa ve İbrahim adlı üç erkek kardeşi ve küçük yaşta vefat eden iki kız kardeşi vardır.[171] Musa ve İsa ticaretle meşgul olmuşlardır. İbrahim[172] ise ilme yönelmiş ve kardeşi Muhammed'in de hocalığını yapmıştır.

Müellifin nisbesi el-Hafsî el-Adevî şeklindedir.[173] Itfiyyiş'in nesebinin Tunus'ta 1228-1574 yılları arasında hâkimiyet kuran Hafsîler[174] ailesinin ceddi Ömer b. Hafs'a (ö: 571/ 1175-76) dayandığı için kendisinin Hafsî nisbesiyle anıldığını söyleyenler olduğu gibi[175] müellifin nesebinin II. Halife Hz. Ömer'e (ö. 23/644) dayandığını söyleyenler de vardır. Hatta ikinci görüşü savunanlar Adevî diye anılmasını, Hz. Ömer'in dedesi Adiyy b. Ka'b b. Lüeyy'in soyundan gelmiş olmasına bağlarlar.[176] Bu iki görüşün yanı sıra bir görüş daha var ki o da ilk iki görüşü birleştirmektedir. Bu görüşe göre Itfiyyiş'in soyu Hafsî hanedanına dayanır. Hafsîlerin de soyu Hz. Ömer'e dayandığı için[177] Itfiyyiş'in soyu Hz. Ömer'e dayanmaktadır.[178]

Itfiyyiş'in eserlerine baktığımızda kendisinin, nesebinin Beni Adiyy'e dayandığını teyit ettiğini görmekteyiz.[179] Ancak kaynaklara bakıldığında müellifin soyunun Hz. Ömer'e dayandığını belirten görüşün doğru veya yanlış olduğunu kesin olarak ispat etmenin mümkün olmadığını görmekteyiz.[180]

Müellifin İbâzîler arasındaki meşhur lakabı el-Kutb'dur.[181] Itfiyyiş, kendisini Akaid, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Lügat alanlarında ihtisas derecesinde yetiştirdiği için bu lakap ile tanınmıştır.[182] Bu lakap İbâzîler arasında sadece Itfiyyiş'e has olup

---

[171] Talay, **Teysir'in Mukaddimesi**, s.11.
[172] İbrahim b. Yusuf Itfiyyiş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Muhammed Ali Debbûz, **Nehdatu'l-Cezâiri'l-Hadîsete ve Sevretehe'l-Mubarekete**, Matbaatu'l-Teavuniyye, Dımaşk 1965, C.1, s.284-285.
[173] Ömer b. Rıza Kehâle, **Mu'cemu'l-Müüellifin**, Mektebetu'l-Mesnâ, tsz. Beyrut, C.12, s.133.
[174] Muhammed Razûk, "Hafsîler", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997, C.15, s.125-128; Hafsîler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübârek b. Muhammed el-Mîlî, **Târîhu'l-Cezâir fi'l-Kâdîm ve'l-Hâdis**, el-Müessesetu'l-Vataniyye li'l-Küttâb bi'l-Cezâir, Cezayir 1986. C.2, s.381-417.
[175] Nuvayhız, **Mu'cem**..., s.20; Itfiyyiş, **Teysir**..., bkz. İbrahim b. Muhammed Talay'ın Kitaba yazdığı önsöz, C.1, s.10.
[176] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 62; Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[177] Mübârek b. Muhammed, **Târîhu'l-Cezâir**, C.2, s.382.
[178] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 23.
[179] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 62, Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 23.
[180] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 23.
[181] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 25.
[182] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.

tasavvuf terminolojisinde kullanılan kutub[183] kavramıyla bir ilgisi yoktur. Bu lakap Itfiyyiş'e toplum içindeki konumundan ve -hem kendi zamanında hem vefatından sonra- İbâzîyye mezhebinin dayanağı olmasından ötürü yakıştırılmıştır.[184] Müellif, mağrib (Cezayir, Fas, Tunus ve Libya) tarafında Kutbu'l-Eimme, doğu tarafında (Uman'da) ise Kutbu'l-Mağrib olarak tanınmaktadır. Doğu ve batı âlimleri, gezegenlerin güneş etrafında dönmesi gibi, bu âlimin etrafında dönerler.[185]

Müellifin ve ailesinin meşhur olan lakabı ise Itfiyyiştir. Bu lakabın telaffuzu hakkında ihtilaflar vardır.[186] Kaynaklarda bu lakabın telaffuzu Atfiş, Atfiyeş, İtfeyyiş, İtfiyyeş, Tafeyyiş, Ettafeyyeş, Etfeyyiş, Ettafeyyiş,[187] İtfiyyiş[188] Itfıyyiş[189]ve Itfiyyiş[190] şeklinde yer alır.

Bu lakab "tut/al, gel ve ye" anlamına gelen Berberice üç kelimenin - "اطف–اي–اش" - birleşmesinden oluşur.[191] Bu lakabın, aileye, kerem sahibi cömert insanlar olmalarından ötürü verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[192] Rivayete göre Itfiyyiş'in atalarından biri, arkadaşını yemeğe çağırırken bu şekilde seslendiği için kendisine bu lakap verilmiştir.[193]

---

[183] Kutub kavramının tasavvufî anlamı için bkz., Süleyman Ateş, Kutub, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2002, C.26, s.498-499.
[184] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 25.
[185] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 62.
[186] Biz bu çalışmamızda Ethem Ruhi Fığlalı'nın "İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri" adlı doktora tezi ile Muhsin Demirci tarafından yazılan "Tefsir Tarihi" adlı kitaptaki "Itfiyyiş" telaffuzunu tercih ettik. Fığlalı söz konusu çalışmasında müellifin lakabını "Itfıyyiş" ve "Itfiyyiş" şeklinde olmak üzere iki şekilde zikretmiştir. Fığlalı'nın bu tercihi "Itfiyyiş" şeklindeki telaffuzun doğru olduğuna dair bizde kanaat oluşturdu. Ayrıca Demirci'nin kitabının ilahiyatlarda yaygın bir şekilde ders kitabı olarak okutulması ve ilahiyatlarda yaygın olarak okutulan bir diğer kitap olan İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Usulü adlı kitapta da tezimize konu olan müellifin lakabının Demirci'nin kitabındakine benzer bir şekilde "İtfiyyiş" diye aktarılmasından dolayı müellifin Türkiye'de daha çok "Itfiyyiş" lakabıyla tanındığına kanaat getirmemiz bu tercihimizde etkili oldu.
[187] Mehmet Akif Koç ve İsmail Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, Otto Yayınları, Ankara 2013, s.173.
[188] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, TDV Yayınlar, Ankara 2003, s.296.
[189] Fığlalı, **İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, s.18.
[190] Fığlalı, **İbâdiye**, 159; Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, İfav Yayınları, İstanbul 2003, 223.
[191] Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm**, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, C.7, s.156.
[192] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 24.
[193] Zirikli, **el-A'lâm**, C.7, s.156.

1.1.2.2. Çocukluğu ve Gençliği

Itfiyyyiş, doğduktan birkaç gün sonra ailesiyle birlikte doğduğu yer olan Yescen'den Gerdâye'ye göç etmek zorunda kaldı.[194] Babası, Vadi Mîzâb'ın önde gelen şahsiyetlerinden biri olup zekâsı ve cesaretiyle tanınan biriydi. Yescen'in ileri gelenleriyle toplumsal ıslah konusunda ihtilafa düştüğü için ailesiyle birlikte Yescen'den ayrılmak durumunda kaldı. Bir görüşe göre de Itfiyyiş bu zorunlu göç olayından hemen sonra Gerdâye'de dünyaya gelmiştir.[195]

Itfiyyiş hayatının ilk dört yılını Gerdâye'de geçirdikten sonra ailesiyle birlikte Yescen'e döndü. Aradan bir yıl geçmeden babası vefat eden Itfiyyiş henüz beş yaşındayken yetim kaldı.[196] Itfiyyiş artık annesi ve üç erkek kardeşinin himayesindeydi.[197] Onun şahsiyetinin oluşmasında ve ilme yönelmesinde annesinin çok büyük bir etkisi vardır. Annesi çok büyük fedakârlıklarda bulunarak oğlunu ilme teşvik edip yönlendirmiştir. Ali Debbûz bu konuda şöyle der: "Kutub'ta en büyük etki annesinindir. Kendisinin ilme yönelmesinde tek etken odur. Annesi olmasaydı Itfiyyiş, pek çok yetimin ve cahil annelerin çocuklarının yaptığı gibi, dehâsını yok edecek olan maddi şeylere yönelirdi."[198]

Itfiyyiş çok küçük yaştan itibaren zekâsı ve çalışkanlığı ile dikkatleri çekiyordu. Annesi okuma yazmayı öğrenmesi ve Kur'an'ı ezberlemesi için onu beş yaşındayken mescide göndermeye başladı. Aradan üç yıl geçmeden Itfiyyiş Kur'an'ı güzel bir şekilde ezberledi. Kendisi henüz on beş yaşına girmeden ağabeyi -ve aynı zamanda hocası olan- İbrahim ile birlikte ders vermeye başladı.[199] 16 yaşındayken de İbn Hişam'ın (ö. 761/1360) Muğni'l-Lebib[200] adlı eserine 5000 beyitten oluşan bir şerh yazdı.[201]

Itfiyyiş hayatının ilk dönemlerinde ailesiyle birlikte fakirliğin ve hayatın zorluklarını yaşadı. Itfiyyiş'in çektiği bu sıkıntılar kitaplarından ve mektuplarından

---

[194] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 63.
[195] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.25-26.
[196] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.63.
[197] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.26.
[198] Debbûz, **en-Nahda**..., C.1, s.295.
[199] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.67.
[200] Kitapla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., M. Reşit Özbalıkçı, "Muğni'l-Lebîb", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, C.30, s.384-386.
[201] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.5001; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.67.

anlaşılmaktadır. Maddi sıkıntısı bir ara öyle bir boyuta ulaştı ki kitaplarını istinsah etmeye imkân bulamıyordu. Bu da yazdığı bazı eserlerin kaybolmasının sebebini bizlere açıklamaktadır. Umanlıların kendisini ziyaret etmeyi ve ona talebe olmayı çok istemelerine rağmen kendisi, halkın dışardan gelen talebelerinin ihtiyaçlarını karşılamada kendisine az yardım etmesinden dolayı, bu konuda istekli davranmayıp onları vazgeçiriyordu.[202] Ancak ilerleyen yıllarda müellifin durumu nisbeten düzelmiştir. Kendisi otuzlu yaşlardan evvel kısa bir süre kadılık yapmıştır. Kadılığın kendisini eğitim ve telif işlerinden alıkoyması üzerine kadılıktan ayrılmış ve hayatı boyunca sadece eğitim işiyle meşgul olmuştur.[203]

Itfiyyiş'in hayatının ilk dönemlerinde karşılaştığı zorluklardan biri de memleketinden nefyedilip 7 yıl sürgünde yaşamaya zorlanmasıdır. Kendisi, tıpkı babası gibi, toplumdaki birtakım yanlışları düzeltmek için uğraşırken muarızları tarafından Yescen'den sürgün edilmiştir.[204] Müellif bu dönemde ıslah faaliyetlerinde tedriç kaidesine yeterince dikkat etmeyip aceleci davrandığı için böyle bir sonuçla karşılaşmıştır.[205] Itfiyyiş bu dönemde Bunûre şehrine yerleşmiş ve orada da telif ve tedris işlerine devam etmiştir. Yedi yılın ardından tekrar Yescen'e dönmüş ve vefatına kadar, hac yolculukları hariç, çok kısa süreler dışında oradan ayrılmamıştır.[206]

1.1.2.3. Yolculukları

Itfiyyiş'in hayatında yolculukların yeri oldukça azdır. Itfiyyiş'in yolculukları Mîzâb bölgesindeki şehirlerin arasında gerçekleşmiştir. Kendisi bu bölgenin dışına sadece Vercelân'a ve iki defa da Hicaz'a gitmiştir.[207] Bunun iki temel sebebi vardır. Birincisi müellifin bütün himmetini telif ve tedris işine vermesi ve zamanının çoğunu bu faaliyetlere ayırmasıdır. İkinci sebep ise sömürge yönetiminin yolculukları kısıtlayıp bunun için bazı şartlar koşmalarıdır.[208] Fransız sömürgeciler Cezayir ile

[202] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.26.
[203] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.26.
[204] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.27.
[205] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.32.
[206] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.27.
[207] Nuvayhız, **Mu'cem**..., s.20.
[208] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.28.

İslâm âlemi ve Cezayir'in güneyi ile kuzeyi arasında yolculuk yapılmasını zorlaştırmışlardı.[209]

Sömürgeciler Itfiyyiş'e ayrıca seyahat yasağı koyarak kendisinin hareket kabiliyetini kısıtlayarak eylemlerini engellemeye çalışmışlardır. Müellif bölgedeki sömürgeci komutandan ruhsat almadan bir yere gidemez duruma gelmiştir. Itfiyyiş bu yasağı delmek için Biryân'dan bostan satın almış ve böylece ilkbahar ile sonbaharda olmak üzere yılda iki defa Biryân'a gitme hakkı elde etmiştir. Müellif bazen de Karâre'ye gitmek için ruhsat alabilmiştir.[210] Itfiyyiş bu iki şehre gittiğinde halk o kadar çok sevinirdi ki o günler adeta bayram günlerine dönüşürdü. Müellif burada halk ile sohbet edip sorularına cevap verir; günlerini vaaz, irşad ve ders vermekle geçirirdi.[211] Itfiyyiş ayrıca vefatından iki sene evvel Vercelan'a gidip orada iki hafta kalarak vaaz, irşad ve tedris faaliyetlerinde bulunmuştur.

Itfiyyiş'in en önemli yolculukları hac yolculuklarıdır. Kendisi iki defa hacca gitmiş olup bunların ilki 1290/1873 diğeri ise 1303/1886 yılında gerçekleşmiştir.[212] Bunlardan ikincisi 2 yıldan fazla sürmüş olup müellif bu yolculukta pek çok şehre uğramış ve o şehirlerin âlimleri ve önde gelenleriyle sosyal problemler, toplumu ıslah etme, sömürgecilere karşı mücadele gibi konularda sohbet edip fikir alışverişinde bulunmuştur. Uğradığı yerlerde kendisine vaaz ve irşad imkânı verilmiş kendisi de Müslümanları birlik ve beraberliğe davet ederek İslâmı bid'atlerle ve cehaletle yok etmek isteyenlere karşı uyanık olmaları konusunda uyarıcı mahiyette vaazlar vermiştir.[213]

Hac yolculukları Itfiyyiş'in ufkunun daha da genişlemesine vesile olmuştur. Kendisi bu yolculuklar sayesinde İslâm âleminin içinde bulunduğu vaziyeti daha yakından görmüş,[214] İslâm toplumundaki sosyal hastalıkları daha isabetli bir şekilde tespit ederek İslâm âleminin parçalanmasının nedenlerini ortaya koymuştur. Bu da müellifin ıslahatçı yönüne katkı sağlamıştır.[215] Ayrıca bu yolculuklarda müellif pek

[209] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.113.
[210] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.28.
[211] Debbûz, **en-Nahda**…, s.340-341,350.
[212] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.29.
[213] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.114.
[214] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[215] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.115.

çok kitaba da ulaşma imkânı bulmuş ve bu sayede kütüphanesini zenginleştirmiştir.[216]

1.1.2.4. Mektupları

Itfiyyiş, fakîh kimliğiyle meşhur olmuştur. Buna bağlı olarak da kendisine mektup yoluyla muhtelif yerlerden çok sayıda soru gelir, kendisi de bunlara cevap verirdi.[217] Müellifin mevcut mektuplarının çoğu fıkhî meselelere dairdir.[218] Bu mektupların bir kısmı yayınlanmışsa da büyük bir kısmı hâlâ yazma olarak durmaktadır.[219] Kendisinin fıkhî mektuplarının yanı sıra edebî, tarihî ve ahlakî konulara dair çok sayıda mektubu vardır.[220]

Müellif, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan farklı sosyal tabakalara mensup pek çok kişiye mektuplar yazmıştır. Fransa, İngiltere, Mısır, Osmanlı, Hicaz, Uman, Bahreyn, Libya, Tunus, Fas ve Zencibar mektuplaştığı kişilerin yaşadığı yerler arasında yer alır.[221] Mektup gönderdiği kişiler arasında sultanlar ve âlimler olduğu gibi sıradan insanlar, İbâzî olmayanlar ve müslüman olmayanlar da bulunmaktadır.[222] Bu mektuplar dönemin dinî, siyasî ve sosyal durumuna ayna tutması ve müellifin düşüncelerini yansıtması bakımından büyük öneme sahiptir.[223]

1.1.2.5. Toplumu Islaha Dair Faaliyetleri

Itfiyyiş'in doğup neş'et ettiği dönemde İslâm âleminin pek çok yerinde olduğu gibi Mîzâb bölgesinde de hurafeler yayılmış ve cehalet etrafı sarmıştı.[224] Toplum çok şiddetli bir şekilde ıslahatçıya ihtiyaç duyuyordu.[225] Bu olumsuz ortama rağmen Mîzâb bölgesi toplumsal ıslahat bakımından İslâm âleminin pek çok bölgesinden daha iyi durumdaydı. Bu da ilmiyle amel eden büyük âlimler sayesinde olmuştur. Zekeriya Yahya b. Salih ve Abdulaziz es-Semînî Mîzâb bölgesindeki ıslah

---

[216] Vînten, Mustafa, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.31.
[217] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.99.
[218] Mustafa b. Muhammed Şerîfî, "Kıraatün fî Numûzecun Min Murâseleti'l-Kutb ilâ Ehl-i Umân", **el-Hayât**, Gerdâye 2010, S.14. s.29.
[219] Şerîfî, **Murâseleti'l-Kutb**…,, s.23.
[220] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.112.
[221] Talay, **Teysirin Mukaddimesi**, C.1, s.17.
[222] Şerîfî, **Murâseleti'l-Kutb**, s.26.
[223] Şerîfî, **Murâseleti'l-Kutb**, s.24.
[224] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.87.
[225] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.30.

hareketinin öncüleridir.[226] Itfiyyiş de onları kendine örnek almış ve onların ektiği tohumların meyve vermesine vesile olmuştur.[227] Müellif, ıslaha yönelik faaliyetleriyle Cezayir Islah hareketinin en önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur.[228] Panislamizm fikrini benimseyip bu uğurda çaba harcadığı için Sultan II. Abdulhamit tarafından kendisine takdirname ve altın madalya verilmiştir.[229]

Itfiyyiş'e göre durumun kötüleşmesinin temel nedenleri cehalet ve ilimsiz taklittir.[230] Kendisi zihnî donukluğu, körü körüne taklidi, ırkçılığı, mezhebî taassubu, toplumda yaygın halde bulunan bid'at ve hurafeleri eleştirip bu konuda halkı bilinçlendirmeye ve sahih imanı onlara öğretmeye çalışıyordu.[231]

Itfiyyiş, ıslah faaliyetlerini ve Müslümanların durumlarıyla ilgilenmeyi bir farz olarak kabul ediyordu. Çekilecek sıkıntılara ve ödenecek bedellere rağmen ıslah için çalışmanın toplumdan soyutlanıp kendi kabuğuna çekilmeye tercih edilmesi gerektiğine inanıyordu. Böyle yapılması durumunda kişinin, vazifesini yapıp topluma faydalı olmanın huzur ve rahatlığını hissedeceğine inanırdı. Islah için çalışan kişinin ihlasının tam olması durumunda karşılaşacağı eza ve cefaya katlanmanın kendisine kolay geleceğini söylerdi.[232]

Müellif toplumu ıslaha çalıştıkça maddi ve manevi engellerle karşılaşmaya başladı. Halkın kendisine git gide daha çok yönelmesi ve hüsnü kabul göstermesi bazılarını rahatsız etmeye başladı. Bu durumdan rahatsız olanlar halktan bazı karanlık kişileri Itfiyyiş'in aleyhine kışkırtmaya başladılar.[233] Kendisi ıslah hamlesinde başarılı oldukça bid'at taraftarları ve kıskanç kişiler gece gündüz onun üzerine gitmeye, onu korkutup bu işten vazgeçirmeye ve faaliyetlerinin etkisini yok etmeye çalıştılar. Itfiyyiş bu kişilerin, ıslah hamlesini daha beşikteyken yok etmeye çalıştıklarını hissetmiş ve bu durumu Uman'daki dostlarına yazdığı bir mektupta şöyle dile getirmiştir: "… Kardeşlerim! Mektubunuzun cevabını geciktirdiğim için

[226] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[227] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.87.
[228] Nuvayhız, **Mu'cem**..., 20.
[229] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[230] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.30.
[231] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.86-87.
[232] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.30-31.
[233] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.88.

beni mazur görün. Bunun tek sebebi Hıristiyanlardan/sömürgecilerden ve memleketimin halkından bana yönelen büyük tehdit ve baskılardır…"[234]

Itfiyyiş toplumu ıslah uğruna büyük bir mücadele başlattı. Bilindiği üzere toplumda kökleşmiş inanç, düşünce ve davranışların değiştirilmesi oldukça zordur. Müellif bunu başarmak için uzun yıllar mücadele edip bu uğurda pek çok sıkıntıya katlandı. Bu sıkıntılardan biri de -yukarıda da bahsettiğimiz gibi[235]- memleketinden yedi yıllığına sürgün edilmesidir.[236] Ayrıca düşmanları kendisinden kurtulmak için onu öldürmeye de teşebbüs etmiştir.[237]

Itfiyyiş toplumda gördüğü yanlışları düzeltmek için iki metot kullanmıştır. Bu metotların birincisi yanlışa açıkça ve direk karşı çıkıp onun yerine doğru olan şeyi yerleştirmeye çalışmak şeklindedir. Müellif bu metodu daha çok ıslah için çalışmaya başladığı ilk dönemlerde kullanmıştır.[238] Bize göre pek de doğru olmayan bu metodun Itfiyyiş tarafından kullanılmasının sebebi gençlikten gelen aşırı özgüven, ıslaha duyulan aşırı istek, acelecilik ve tecrübesizlikten kaynaklanmaktadır. Kendisinin memleketinden nefyedilmesinin sebeplerinden biri de bu hareket tarzıdır.[239]

Itfiyyiş'in ıslah için başvurduğu ikinci metot tedric metodudur. Kendisi bu metoda göre hareket etmeyi tercih ettiği zaman değiştirmek istediği bir şey için toplumla karşı kaşıya gelmeden uygun zaman ve zemini gözetip fırsatını bulduğunda yanlışı lisan-ı münasip ile dile getirir ve o yanlıştaki tehlikeleri insanlara anlatırdı. Itfiyyiş bu metodu daha çok toplumda yaygın ve kökleşmiş haldeki inanç ve davranışlara karşı kullanmayı uygun görüyordu. Zira insanlar bu tür inanç ve davranışların kendilerine sevap kazandıracak hayırlı işler olduklarına inanıyorlardı. Bu tür şeylerin kısa sürede değişemeyeceğine inanmasından ötürü bunlarla mücadeleyi daha uzun zamana yaymıştır.[240]

---

[234] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.90.
[235] Bkz., 2.3**. Çocukluğu ve Gençliği**, s.10.
[236] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.27.
[237] Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.331.
[238] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.32.
[239] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.27.
[240] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.32.

Itfiyyiş'in yanlış bulup mücadele ettiği inanç ve davranışlardan bazıları şunlardır: Sihir, mekânları (kabirleri, makamları) kutsama, yanlış tevekkül anlayışı, mucizelerin gerçekleşmesini umarak tembel ve miskince beklemek, cinlerle ilgili bâtıl inançlar, Allah'tan başkasına kurban kesmek, selamın terkedilip yerine başka sözlerin ikame edilmesi, senenin ve bilhassa Ramazan ayının bazı gün ve gecelerine özel önem verilip o günlere has belli sayıda namazların kılınması, mezarların yükseltilmesi, mezarların üzerine çeşitli amaçlarla kap kacak konulması…[241]

Kendisi, uğruna ölümü dahi göze aldığı bu cihadının sonunda Allah'ın inayetiyle başarılı oldu. Kendisine hem Beni Yescen Mescidinin meşihatı hem de Azzâbe Meclisi'nin reisliği görevleri tevdi edildi. Müellif de mescidi vaaz, irşad ve tedris faaliyetleri için yoğun bir şekilde kullanmaya başladı. Halka özel bir zaman ayırıp sorularına cevap vererek onları bilinçlendirmeye gayret etti.[242] Müellif bu gayretlerini hayatının son günlerine kadar sürdürdü. Kendisinden sonra gelenlere de ıslah konusunda öncü ve örnek oldu.[243]

1.1.2.6. Fransız İşgaline Karşı Direnişi

Müellif döneminin olaylarını yakından takip eder ve yaşanmakta olan siyasî durum ile de önemle ilgilenirdi. Ülkelerinin işgal edilmesi ve müslümanların içinde bulunduğu durum onu çok fazla üzerdi. Hayatı boyunca işgalden kurtulmanın ve Müslümanların eski şanlı günlerine döndüklerini görmenin ümidiyle yaşadı.[244] Bunu gerçekleştirmek için ölümü dahi göze alarak var gücüyle çalıştı.[245] Sadece Cezayir'deki değil diğer İslâm ülkelerindeki işgal karşıtı hareketleri de hem maddi hem de manevi yönden destekledi.[246]

Itfiyyiş her konuyu olduğu gibi işgal konusunu da dinî perspektiften ele alarak değerlendirmiştir.[247] Ona göre işgalciler, kendileriyle savaşılması gereken kâfirlerdir. O, işgalin şirk ve küfrün yansımalarından biri olduğunu, batılı sömürgecilerin İslâm âlemi üzerinde siyasi ve iktisadî emellerinin yanı sıra -ve

[241] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.33-34.
[242] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.90-91; Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.32.
[243] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.35.
[244] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.35-36.
[245] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.165.
[246] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.40.
[247] Itfiyyiş, **Himyân**…, C.13, s.188.

onlardan daha önemli derecede- dinî emellerinin de olduğunu belirterek Müslümanların buna karşı birlik ve beraberlik içinde bütün imkânlarını seferber ederek mücadele etmeleri gerektiğini açık ve net bir şekilde belirtmiştir.[248] Ona göre sömürgecilerle mücadele demek şirk ve küfür ile mücadele demektir.[249]

Itfiyyiş'e göre doğru tedaviyi uygulamak için hastalığın doğru bir şekilde teşhis edilmesi gerekir. Kendisi işgal meselesini de bu açıdan ele alarak teşhisini şu şekilde yapar: "Tarihe baktığımızda Müslümanların efendi konumda olduklarını görürüz. Ancak " إِنَّ اللهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ / Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez."[250] ayetinde belirtildiği üzere Müslümanlar kendi durumlarını değiştirip doğru yoldan ayrılınca Allah da onların halini değiştirdi. İşgal, Müslümanların kendi elleriyle yaptıklarının sonucudur."[251] Itfiyyiş'in bu tespiti Cezayirli bir başka âlim olan Mâlik b. Nebi'nin (ö. 1395/1973) "الْقَابِلِيَّةِ لِلاسْتِعْمَارِ / Sömürüye elverişlilik" diye formüle ettiği düşünceyle[252] örtüşmektedir.

Itfiyyiş'e göre İslâm ülkelerininin işgal edilmesine olanak sağlayan ilk sebep Müslümanların vahdetlerini bozmalarıdır. Müslümanlar sömürgeleştirilmekten de ders almayıp işgale rağmen kendi aralarında ihtilafa düşmeye ve birbirleriyle çekişmeye devam ettiler. Cihadı unuttular. Birbirlerine karşı sömürgecilerden yardım istediler.[253] Bu sebeplerden dolayı işgal uzun ömürlü oldu.[254] Bu da sünnetullahın gereğidir. Zira Allah kendisini unutup hidayetten yüz çevirenlere azabını musallat eder.[255]

Itfiyyiş'e göre sömürge haline getirilen yer "Dâru'ş-Şirk"tir ve geçerli bir özür olmadıkça dâru'ş-şirke/şirk yurduna yolculuk yapmak, orayı vatan edinip

---

[248] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.92-93.
[249] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.94.
[250] Ra'd, 13/11.
[251] Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş, **Himyânu'z-Zâd ile Dâr'il-Meâd**, Vizâretu't-Turâsu'l-Kavmiyyi ve's-Sekâseti, Uman 1401, C.5, s.546.
[252] Mâlik b. Nebi, **Şurûtu'n-Nahda**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1986, s.143-156.
[253] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.339.
[254] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.36.
[255] Itfiyyiş, **Himyan**…, C.2, s.168.

yerleşmek caiz değildir. Ancak işgal edilmeden evvel orada yaşayanların orayı vatan olarak edinmeye devam etmelerinde bir sakınca yoktur.[256] Ona göre sömürgecileri sevmek, onlarla arkadaşlık etmek, onlara destek olmak veya sevgilerini kazanacak bir şey yapmak haramdır.[257] Müellif, sömürgeleştirilen yerlerden hicret etmek için kendisinden fetva isteyenleri hicret etmekten men eder ve onlara meydanı sömürgecilere bırakmamalarını tavsiye ederdi.[258]

Itfiyyiş, en başından beri bütün gücüyle sömürgecilere karşı mücadele etmiştir. Kendisi "Fransa'nın Yescen'in tek bir taşına dahi ayak bastığını görmektense Yescen'de günde seksen cenaze defnetmeye razıyım" diyerek[259] bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymuştur. Böyle bir bilince sahip birinin işgalcilere karşı bir devrime liderlik etmesi beklenirdi. Kendisi buna çok istekli ve kabiliyetli olsa da şartlar ona böyle bir fırsat vermedi. Zaten bölgenin şartları uzun soluklu bir devrim hareketine müsait değildi. Bu yönde yaptığı bir girişim daha başlangıç aşamasındayken işgalciler tarafından bastırıldı. Kendisi de işgalciler tarafından tutuklandı. Serbest bırakıldığı zaman da çok dar bir bölgede mecburi ikamete tabi tutuldu. Müellif Mîzâb bölgesi şehirleri arasında bile Gerdâye'deki sömürgeci komutandan izin almadan yolculuk yapamaz oldu. Bunun üzerine kendisi mücadele metodunu değiştirerek doğrudan kıyam etmek yerine bunu dolaylı olarak yaptı. Evini adeta bir okula dönüştürdü. Kendisi vaaz, irşad, eğitim ve telif ile mücadelesini sürdürerek topluma özgürlüğünü kazandıracak insanlar yetiştirmeye ve toplumsal alt yapıyı hazırlamaya gayret etti.[260] Müellif tefsirinin iki yerinde bu durumu şu sözlerle dile getirir: "أكب على التأليف، إذ لم أَجد لنا بنا غازيا يوما ولا من بهم أَغزو / Bize önderlik edecek bir mücahit ya da kendileriyle birlikte cihat edeceğim kimseler bulamadığım için telif işine yoğunlaştım."[261] Müellif burada telifin de niteliğini " ولا يحسن إلا ما كان على طريق تأَليف الشيخ عبده / Telif de ancak Şeyh Abduh'un telif çizgisi üzerinde

[256] Itfiyyiş, **Şerhu Kitâbu'n-Nîl ve Şifâu'l-Alîl**, Darul'l-Feth, tsz. Beyrut, C.17, s.551.
[257] Itfiyyiş, **Keşfu'l-Karb**, Vizâretu't-Turâsu'l-Kavmî ve's-Sekâfetu, Uman 1405, C.1, s.152.
[258] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.38.
[259] Muhammed b. İsa en-Nûrî Hemû, **Nebzetun min Hayâti'l-Mîzâbiyyîn**, Dâru'l-Kervân, Paris 1984, C.1, s.320.
[260] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.38-39.
[261] Itfiyiş, **Teysir**..., C.5, s.340; C.6, s.31. (İbarede, tahkikten kaynaklı bir hata oduğunu düşünüyoruz. Biz, kastedildiğini düşündüğümüz mânaya göre tercüme ettik.)

olursa iyidir." sözleriyle açıklayarak eserleriyle neyi hedeflediğini açıkça dile getirmiştir.[262]

Itfiyyiş hayatı boyunca sömürgecilere karşı güçlü bir muarız cephenin temsilcisiydi. Sömürgeci Fransız güçlerinin 1882'de Gerdâye'ye ayak basınca onu hemen tutuklamaları da kendisinin onlara karşı aktif olarak mücadele ettiğine bir işarettir.[263] Kendisi halkı sanayi, ticarî, tarımsal, askerî veya başka bir alanda hiçbir şekilde sömürgecilerle ilişki kurmamaya ve onların yanında işe girmemeye davet ediyordu.[264] Müellif sömürgecilerle her türlü ilişkiye karşı olduğu gibi Mîzâb bölgesi ile işgalciler arasında 1853'te imzalanan anlaşmaya da -bölgenin dinî konularla ilgili iç işlerine karışılmaması garantisin verilmesine rağmen- karşı çıkmış ve bu anlaşmanın siyasi bir oyun olduğunu belirtmiştir.[265]

Itfiyyiş, İslâm dinine mensup olmaktan onur duyar, sömürgecilerle karşılaşmalarında ve onlara yazdığı mektuplarda dik bir duruş sergileyerek sözünü esirgemezdi.[266] Örneğin sömürgecilerin genel valisi Cami-i Kebir'i yıkmaya niyetlenince kendisini mektup yoluyla bu işten ve Allah'ın evlerine el uzatmaktan sakındırmış ve intikamla tehdit etmiştir.[267] Yine Fransız bakanlardan birinin öldürülmesi üzerine Fransa hükümetine yazdığı mektupta şu ifadelere yer vermiştir: "Siz adil davransaydınız Allah da sizi korurdu. Ancak siz Müslümanlara karşı zorbaca davranıp onlara zulmettiniz. Allah da sizden intikam aldı. Bakanlarınız caddelerde köpekler gibi öldürülür oldu.[268] Ayrıca kendisi mektuplarında kullandığı, Fransa'nın bastırmış olduğu, posta pullarını -hakaret amacıyla- tersten yapıştırırdı.[269]

Itfiyyiş'in sömürgecilere karşı mücadelesi ve halkı bu konuda bilinçlendirme çalışmaları Fransa'yı çok rahatsız ediyordu. Sömürge idaresi, kendisini tutuklayıp

---

[262] Itfiyiş, **Teysir**..., C.5, s.340.
[263] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.96.
[264] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.96.
[265] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.95.
[266] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.96-98.
[267] Şatvân, Belkasım, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu, âsâruhu'l-Fikriyyah ve Cuhûduhu'l-İlmiyye ve Mevâkifuhu'l-Vataniyye", **el-Hayât**, Gerdâye 2010, S.14 s.21.
[268] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 98; Şatvân, **eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu**…, 21.
[269] Şatvân, **eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu**…, 21.

halkı Fransa aleyhine tahrik etme suçlamasıyla yargılamaya karar verdiyse de halkın muhtemel büyük tepkisinden korkarak bundan vazgeçti.[270]

Itfiyyiş'e göre İslâm âleminin işgal belasından kurtulması için Müslümanların atması gereken ilk adım sahih akideye dönmek ve tam bir ihlasa sahip olmaktır. Bu husus " وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ / Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder."[271] ayetinde de açıkça belirtilmiştir. İkinci adım ise Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlayarak toplumun bütün bireylerinin tam bir sorumluluk bilincine sahip olup buna uygun bir şekilde hareket etmesidir. Aksi takdirde Müslümanlar Allah tarafından ikâba uğrarlar.[272]

1.1.2.7. Vefatı

Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş uzun ve yorucu bir hayatın ardından sıtma hastalığına yakalanması sebebiyle sağlığı bozulup yatağa düştü. Müellif, bu hastalıktan dolayı sekiz gün yatakta kaldıktan sonra cumartesi günü 23 Rabî'u's-Sânî 1332/14 Mart 1914 tarihinde, doğduğu yer olan, Yescen'de vefat etti.[273] Itfiyyiş'in sömürgecilerin kendisini zehirlemeleri sonucu öldüğünü iddia edenler varsa da[274] bunun doğruluğunu kanıtlayacak bir delil olmadığı gibi bu iddiayı söz konusu eserden başka aktaran herhangi bir kaynak da bulunmamaktadır.[275] Zira müellif "zamansız" ölmemiş bilakis gayet uzun bir ömür yaşamıştır. Bu uzun ömürden sonra normal bir şekilde vefat etmesi kuvvetle muhtemel olan bir durumdur. Ayrıca sömürgeciler kendisini öldürmek isteseydi bunu müellif 96 yaşındayken değil de kendisinin genç ve daha aktif olduğu yıllarda yapmaya çalışmaları mantıken daha doğru olurdu.

---

[270] A'veşt, **Itfiyyiş**…, 98.
[271] Hac, 22/40.
[272] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.40.
[273] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.165.
[274] Hemû İsa en-Nûrî, **Nebzetun min Hayâti'l-Mîzâbiyyîn**, C.1, s.326.
[275] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.27.

1.1.3. İlmî Kişiliği

1.1.3.1. Ailesi

Itfiyyiş'in eğitiminde ve gelişiminde ailesinin çok büyük bir payı vardır. Kendisi hem anne hem de baba tarafından ulemâ ailelerine mensuptur. Baba tarafından baktığımızda bizzat babasının âlim bir şahsiyet olduğunu ve toplumu ıslah çalışmalarında aktif olarak çalıştığı için dört yıl süreyle memleketinden sürgün edildiğini görmekteyiz. Itfiyyiş'in ailesindeki bir başka âlim şahsiyet Itfiyyiş'in büyük kardeşi ve aynı zamanda hocası olan İbrahim b. Yusuf'tur. Ayrıca müellifin amcaları Salih b. İsa, Abdullah b. İsa da bölgenin âlimlerindendir. Dedelerinden Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz ve onun babası Muhammed b. Abdulaziz de Mîzâb bölgesinin önemli âlimlerindendir. Büyük Dedesi Muhammed b. Abdulaziz Azzâbe Meclisi'nin de başkanıydı. Büyük dedesinin bir diğer önemli sıfatı نسب الدين / Peygambere kadar ulaşan güvenilir râvi zinciri'nin[276] bir halkası oluşudur.[277]

Müellifin anne tarafından ailesine baktığımızda müellifin dayısı Ömer b. Said'in bölgede önemli bir âlim olduğunu ve çok fetva verdiği için Ömeru'l-Fetva diye kendisine lakap verildiğini görürüz.[278] Müellifin annesinin amcası Yusuf b. Hemû eserleri olan önemli bir âlimdir. Annesinin dedesi Advân b. Yusuf ise bölgenin en önemli âlim ve ıslahatçılarından olan Abdulaziz es-Semini'nin yardımcılarındandır.

Müellif hayatı boyunca üç evlilik yapmıştır. Müellifin evlendiği hanımlar da ilimle tanınan ailelerdendi.[279] Itfiyyiş'in kayınbabalarının üçü de müderris olup kendilerinin özel kütüphaneleri vardı. Itfiyyiş evlendikten sonra kayınbabaları tarafından kendisine çok sayıda kitap hibe edildi. Ayrıca ağabeyi ve hocası olan

---

[276] Nesebu'd-Din İbâzilerce kullanılan bir kavramdır. Bu kavram ile her asırda halkaları olan ve peygambere kadar ulaşan güvenilir râvi zinciri kastedilir. Bir kişi bu silsileye dâhil ise onunla ilgili "جرى عليه نسب الدين" ibaresi kullanılır. Bkz., Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.43.

[277] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.42-43.

[278] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.43.

[279] Talay, **Teysirin Mukaddimesi**, C.1, s.13.

İbrahim b. Yusuf'tan da çok sayıda kitap aldı.[280] Böylece Itfiyyiş binlerce kitaptan oluşan çok değerli bir kütüphaneye sahip oldu.[281]

1.1.3.2. Tahsili ve Hocaları

Itfiyyiş, eğitimine bölgenin diğer çocukları gibi Kur'an ile başladı. Kendisi henüz beş yaşındayken annesi onu okuma yazmayı öğrenmesi ve Kur'an'ı ezberlemesi için mescide gönderdi. Aradan 3 yıl geçmeden Itfiyyiş Kur'an'ı güzel bir şekilde ezberledi.[282] Böylece ders halkalarına katılıp onları takip edebilecek duruma geldi. Itfiyyiş artık ikinci aşamaya geçmiş ve Abdulaziz es-Semini'nin talebelerinin verdiği derslere katılmaya başlamıştı. Bu aşamadaki önemli hocaları şunlardır:[283] eş-Şeyh Muhammed b. İsa Ezbâr[284] (ö. 1296/1879), eş-Şeyh Said b. Yusuf (ö. 1296/1879), eş-Şeyh Ömer b. Süleyman (ö. 1295/1878), eş-şeyh Süleyman b. İsa[285] (ö. 1265/1848), Hemû b. Kâsi (ö. 1250/1834 sonrası), Ömer b. Salih[286] (ö. 1223/1878 civarı), eş-Şeyh Ahmed b. Davud[287] (ö. 1325/1907). Itfiyiş bu hocalardan temel bilgileri okuyup öğrendi. Henüz dokuz yaşındayken Rebi' b. Habib'in[288] (ö. 180/796?) müsnedini, Elfiyye'yi, Ecrûmiyye'yi, Katru'n-Nedâ'yı, Cevahiru'l-Meknûn'u, Durru'l-Levâmi'i, Rahabiyye'yi ve Akîdetu'l-Azzâbeyi ezberlemişti.[289]

Itfiyyiş'in ikinci aşamadan sonra hayatında en çok etkilendiği ve uzun süre ders almış olduğu en önemli hocası, aynı zamanda büyük kardeşi olan, İbrahim b. Yusuf Itfiyyiş (ö.1310/1892) olup[290] onun yanında pek çok İslâmi ilmin yanı sıra dönemin lise seviyesi derslerini de okudu.[291] İbrahim b. Yusuf, Abdulaziz es-

---

[280] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.48.
[281] Debbuz, **En-Nahda**, C.1, s.308.
[282] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.64.
[283] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.44-45.
[284] Abdulaziz es-Semini'nin talebelerinden olup Mısır ve Uman'a yolculuk etmiş ardından müderris ve vaiz olarak dönmüştür. Önce Yescen'de ardından da Mîzâb bölgesinde Azzâbe meclsinin başkanlığını yapmıştır. Bkz., Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.283.
[285] Abdulaziz es-Semini'nin talebelerinden olup Yescen'de ardından da Mîzâb bölgesinde Azzâbe meclsinin başkanlığını yapmıştır. Bkz. Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., 45.
[286] Abdulaziz es-Semini'nin çağdasi olup Gerdâye'de Kâdi'l-Kudât vazifesini yapmıştır. Bkz., Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.286.
[287] Astronomi alanında önemli bir âlim olup Itfiyyiş'e bu alandaki temel bilgileri öğreten kişidir. Bkz., Talay, **Teysir Mukaddimesi**, C.1, s.12.
[288] İbâzî Hadis âlimi ve yaşadığı dönemde İbâzi mezhebinin lideri. Ayrıntılı bilgi için bkz., Erul, "Rebî' b. Habib", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C.34, s.56-57.
[289] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.46.
[290] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.65-66; Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.46.
[291] Şatvân, **eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu**…, s.16.

Semini'nin talebelerindendir. Kendisi daha sonra Uman ve Mısır'a gitti. Ezher'de dört yıl ilim okudu. Orada kimya ilmini de öğrendi.[292] Fas'da üç yıl müderrislik yaptıktan sonra Mîzâb'a döndü. Kitap toplamaya ve kitapları istinsah etmeye çok düşkündü. Mîzâb'a döndüğünde yanında pek çok kitap getirmişti. Itfiyyiş'in eğitim hayatında bu kitapların çok katkısı olmuştur.[293]

Itfiyyiş daha sonra Cezayir'in önemli İbâzî âlimlerinin okuduğu Ma'hedu'l-Hayat'ı bitirerek daha önceden başlamış olduğu tedris ve telif işlerini daha da yoğunlaştırdı.[294]

1.1.3.3. Eğitim Faaliyetleri ve Talebeleri

Itfiyyiş, eğitimin toplum açısından öneminin farkındaydı. Kendisi Islah ve tecdit hedefleri için bütün gücünü eğitim ve telif işine harcadı.[295] Hayatı boyunca da kısa süreli kadılık görevi dışında eğitimden başka bir işle uğraşmadı.[296] On beş yaşındayken başladığı tedris faaliyetlerini yaklaşık 80 yıl sürdürdü.[297]

Itfiyyiş için mekân çok da önemli değildi. Kendisi adeta seyyar bir medrese gibiydi. Yescen'den sürgün edilince ikamet ettiği Bunûre'de evini okula çevirmiş ve tedris işine ara vermemişti. Müellif ayrıca Mîzâb bölgesindeki diğer şehirlere yaptığı seyahatlerde de eğitime devam ediyordu. Rivayetlere göre müellif Hacca gittiği zaman Mescid-i Nebevî'de ders halkası kurmuş ve Senûsî akidesini şerh etmiştir.[298]

Itfiyyiş, daha önce de belirttiğimiz gibi, çok sayıda kitap toplayarak büyük bir kütüphane kurdu.[299] Müellif ayrıca büyük gayretler sarf ederek Yescen'de bir enstitü kurmayı da başardı. Bu enstitünün amacı İslâmî terbiyeye sahip Kur'an ve sünnete bağlı bireyler yetiştirmekti. Uzun süren hocalık hayatı boyunca kütüphanesini öğrencilerinin hizmetinde kullandı.[300]

---

[292] Nuveyhız, **Mu'cem**, 19; Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.284-285.
[293] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.46-47.
[294] Hizmetli, Sabri, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[295] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.78.
[296] Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.302.
[297] Talay, **Teysirin Mukaddimesi**, C.1, s.14; Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.54.
[298] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.54-55.
[299] Talay, **Teysirin Mukaddimesi**, C.1, s.20-21.
[300] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.78.

Itfiyyiş, okuluna öğrenci kabul ederken öğrencilerde şu şartları arıyordu: Hafız olmak, güzel bir yaşantıya sahip olmak ve temel metinleri ezberlemiş olmak.[301] Müellif, talebelerini seviyelerine göre küçük halkalara ayırırdı. Öne çıkmış bazı talebelerinin yeni başlayanlara okuttukları dersler dışında öğrencilere direk kendisi ders verirdi. Çok zarurî yolculukları hariç derslerini hiç aksatmazdı.[302]

Itfiyyiş'in eğitimde takip ettiği bir programı vardı. Kendisi sabah namazından hemen sonra halk için genel ders yapardı. Kuşluk vaktinden öğleye kadar kendi öğrencilerine ders verirdi. İkindiden sonra halka zaman ayırır ve sorularına cevap verirdi.[303] Gece vakti de telif için uzun bir zaman ayırır;[304] az bir süre uyurdu.[305] Müellif, öğrencilerine sadece cuma günü izin verirdi. Hayatının son 15 yılında dışardan gelen öğrencilerinin talebi üzerine perşembe günü de haftalık tatile ilave edilmişti. Dışardan gelen öğrencilerine öğle ikindi arası ve gece vakti ek dersler de veriyordu. Itfiyyiş, Zeytune üniversitesinin uygulamasını kendisine örnek alarak öğrencilerine, şahsi işlerini yapmaları için, yaz tatili de verirdi.[306]

Itfiyyiş eğitim işinde gayet sabırlıydı. Kendisi asla şiddete başvurmazdı. Dersi verdikten sonra öğrencilerin anlayıp anlamadığını kontrol ederdi.[307] Anlamayanlar varsa dersi defalarca tekrar etmekten usanmaz ve öğrenciler dersi anlamadan diğer derse geçmezdi.[308]

Itfiyyiş'in Yescen'den, Mîzâb bölgesinin diğer şehirlerinden, Cezayir'in farklı yerlerinden ve komşu ülkelerden çok sayıda öğrencileri olmuştur. Müellifin öne çıkan öğrencilerinden bazıları şunlardır:

- **Eş-Şeyh el-Hâc Salih b. Ömer (ö. 1347/1928):** Uzun süre Itfiyyiş'e talebelik yaptı. Hocasının yaptığı iki hac yolculuğunda yanında bulundu. Hocasından

[301] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.56; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.78.
[302] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.79.
[303] Talay, **Teysir'in Mukaddimesi**, C.1, s.14.
[304] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.55.
[305] Muhammed Huseyn ez-Zehebi, **et-Tefsir ve'l-Mufessirûn**, Mektebetu Vehbe, tsz. Kahire, C.2, s.236.
[306] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.55-56.
[307] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.80.
[308] Talay, **Teysirin Mukaddimesi**, C.1, s.14.

sonra tedris işini devraldı. Azzâbe Meclisi'ne başkanlık etti. Sosyal ıslah için çalıştı. Pek çok eser telif etti.[309]

- **eş-Şeyh BâBekr b. el-Hâc Mesud (ö. ?):** Itfiyyiş'in yanında eğitimini tamamladıktan sonra Gerdâye'ye yerleşti. Orada Meşihatlık görevini yürüttü. Kendisi Gerdâye'de medrese kurmuş ve pek çok âlim yetiştirmiştir.[310]
- **Süleyman Bâşâ el-Barûnî (ö. 1359/1940):** Libya'da doğdu. Orada temel bilgileri aldıktan sonra önce Zeytûne'de ardından Itfiyyiş'in yanında eğitimine devam etti. Daha sonra Mısır'a giderek Ezher'de okudu. Orada yayıncılıkla da uğraştı. Bârûni, Libya'nın kendisini işgal eden İtalya'ya karşı yaptığı kurtuluş mücadelesinde komutanlık görevi yaptı. Hindistan'da vefat etti.[311]
- **Ebû İshak İbrahim Itfiyyiş (ö. 1385/1965):** Itfiyyiş'in kardeşinin torunu olup müellifin en dikkat çeken talebelerindendir. Kendisi eğitimini tamamladıktan sonra Tunus'a gitti. Orada sömürgecilere karşı mücadelesiyle meşhur oldu. Fransızlar onu sürgün etmeye karar verince Mısır'a gitmeyi seçti. Orada basın yayın işiyle meşgul olup fikrî ve siyasî mücadelesini bu yolla sürdürdü. Birleşmiş Milletler nezdinde İngiltere'ye karşı Uman davasını müdafaa etti. Itfiyyiş'in yazma eserlerinin pek çoğu onun vesilesiyle yayınlandı.[312]
- Ebû**'l-Yakzân İbrahim b. İsa b. Davud (ö. 1888/1973):** Itfiyyiş'in yanında eğitim gördükten sonra Tunus'a giderek orada Haldûniyye'de ve Zeytûne'de eğitimine devam etti. Tunus'ta iken İslâmî hareketlere katıldı. Kendisi İslâmî bilincin yayılması ve yerleşmesi için gazeteciliğe önem verdi. Çıkardığı gazeteler Fransız işgalciler tarafından kapatılıyordu. Çıkardığı sekiz gazete de sömürgeciler tarafından kapatıldı. Kendisinin ayrıca basılı ve yazma olmak üzere kırktan fazla eseri vardır.[313]

---

[309] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.58.
[310] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.82.
[311] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.84;Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.59.
[312] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.83; Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.59-60.
[313] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.83-84; Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.60-61.

1.1.3.4. Döneminin Âlimleriyle İlişkileri

Itfiyyiş dışardan gelen ve yanında okuyup daha sonra başka memleketlere giden talebeleri vasıtasıyla İslâm âleminin çeşitli yerlerinden pek çok âlimle mektuplaşma yoluyla sağlam ilişkiler kurmuştur. Ayrıca kendisi hayattayken bazı eserlerinin yayınlanması dönemin âlimleri arasında tanınmasına ve bu âlimlerin kendisiyle mektuplar yoluyla ilişki kurmasına vesile olmuştur. Müellif hac yolculukları esnasında da pek çok âlimle tanışmış ve daha sonra da ilişkilerini mektuplaşma ile sürdürmüştür.

Itfiyyiş'in ilişki kurduğu âlimlerden bazıları şunlardır: Ahmet Zeynî Dahlân (ö. 1304/1886), Muhammed Süleyman Hasbiyallah (ö. 1335/1917), Muhammed Hakki b. Ali (ö. 1301/1884), Muhammed b. Ahmet Ulyeş (ö. 1299/1882) ve Rahmetullah b. Halilu'r-Rahman el-Hindî (ö. 1306/1888).[314]

Itfiyyiş'in bazı oryantalistlerle de ilişkileri olmuştur. Bunların bir kısmı Mîzâb'a gelmiş bir kısmı da kendisine mektup yazmıştır. Fransız oryantalistlerden olan Emille Masqueray bunlardan biridir. Masqueray (ö. 1894) 1878'de kendisinden Mîzâb halkı tarihi hakkında eser yazmasını istemiş kendisi de er-Risâletu'ş-Şâfiye fî Ba'di Tavârihi Ehl-i Mîzâb adlı eseri telif etmiştir.[315]

Itfiyyiş, tezimize de konu olan, Teysiru't-Tefsir adlı eserinde Muhammed Abduh'un (ö. 1322/1905) Tunus'a geldiği zaman halka bu tefsirin sahibi olan fakire her türlü müşküllerini sormalarını söylediğini nakleder. Aynı şekilde Mısırlı başka bir âlimin de Abduh'tan evvel aynı şeyi dediğini nakleder. Müellif bunu belirttikten sonra Mısırlı âlimlerin, aradaki mesafenin uzaklığına ve mezhep ihtilafına rağmen, kendisine teveccüh etmelerinin sebebini şöyle izah eder: "Faiz konusunda çözemedikleri bir problemle karşı karşıya kaldılar. Soruyu bana gönderdiler. Çözümüm onları memnun etti. Ayrıca bir İngiliz onlarla dinî konularda tartıştı ve bazı sorular sordu. Bu konuda da bana soru gönderdiler. Bu soruya da verdiğim

[314] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.51-52.
[315] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.52.

cevabı beğendiler. Mısır'da basılan Şerhu'n-Nil ve diğer bazı eserlerimi görmeleri de bu teveccühe vesile oldu.[316]

Itfiyyiş, Hristiyanlara münazara yapmak üzere gelmelerini ya da kendisinin onlara gitmesini teklif ettiğini ancak onların bundan kaçtığını tefsirinde belirtmiştir.[317]

1.1.3.5. Dönemin Yöneticileri ile İlişkileri

Itfiyyiş çeşitli sebeplerle dönemin bazı idarecileriyle mektuplaşmıştır. Bu mektuplaşmaların çoğu Uman ve Zencibar sultanlarıyla olmuştur. Bu iki ülkenin İbâzî olması ve Mağrib ile tarihten gelen münasebetlerinin oluşu bunun temel sebebidir. Tarihin hiçbir döneminde Doğu İbâziyyesi (Uman ve Zencibar) ile Batı İbâziyyesi (Cezayir ve çevresi) arasında Itfiyyiş'in zamanında olduğu kadar yoğun mektuplaşma olmamıştır.[318]

Itfiyyiş'in Uman Sultanı Faysal b. Turkî b. Said'e yazdığı mektuplar oldukça dikkat çekicidir. Kendisi bu mektuplarda sultana dinî ve dünyevî bazı nasihatler vermiştir.[319] Bu mektuplaşmanın neticesinde müellifin bazı eserleri Zencibar'da yayınlanmıştır. Ayrıca Uman ve Zencibar sultanları tarafından Itfiyyiş'e nişan verilmiştir.[320]

Itfiyyiş'in dönemin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdulhamit (ö. 1336/1918) ile de ilişkileri olmuştur. Kendisi bazı nasihat ve önerilerini Sultan'a iletmiştir.[321] Padişah tarafından da kendisine takdirname ve altın madalya verilmiştir.[322]

Itfiyyiş, sömürgeci Fransızların Mîzâb ve Cezayir'deki yöneticileriyle de mektuplar yoluyla iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Itfiyyiş bu mektuplarda genelde halkın taleplerini iletmiş ve bazı hukuksuzluklara karşı tepkisini dile

[316] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.35-36.
[317] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.118.
[318] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.53.
[319] Şerîfî, **Murâseleti'l-Kutb**…, s.26.
[320] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.53-54.
[321] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.53.
[322] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.

getirmiştir.[323] Müellife, Fransız akademisi tarafından nişan verilmiş ancak o, kendisine verilen nişandan uzak durmuştur.[324]

1.1.3.6. Eserleri

Itfiyyiş, daha önce de belirttiğimiz gibi, tedris ve telif işine çok büyük önem vermiş hayatı boyunca bu ameliyelerle yoğun bir şekilde meşgul olmuştur. Müellif telif işine henüz on altı yaşındayken başlamıştır.[325] Yolculukta olduğu zamanlarda dahi telif işini aksatmadan sürdürerek[326] çok sayıda kitap ve risâle telif etmiştir.[327]

Itfiyyiş'in bu kadar çok eser telif etmesinin gerekçelerini Vînten şu şekilde açıklar:

- Âlimlerin, öğrencilerin ve halktan bazı kişilerin kendisinden bazı konularda kitap telif etmesini istemeleri.
- Itfiyyiş'in telif işini farz-ı kifâye olarak telakki edip bu yükü üstlenerek insanların günlük işlerini aksatmadan sürdürmelerine yardımcı olmak istemesi. Müellif bunu bir mektubunda dile getirmiştir.
- İlmî bakımdan bazı alanlarda boşluklar hissedip bu alanlardaki ihtiyacı giderme isteği.
- Dinin tecdidine katkıda bulunma ve toplumsal ıslahatı gerçekleştirme arzusu.[328]

Itfiyyiş Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Kelâm, Dil bilimleri, Edebiyat, Mantık, Matematik, Tarih, Astronomi, Tıp, Tarım ve daha başka alanlarda olmak üzere[329] 300'den fazla eseri vardır.[330] Bu eserlerin bir kısmı kayıptır. Mevcut olan eserlerinin de bir kısmı hâlâ yazma durumundadır.[331]

---

[323] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.53.
[324] Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.329.
[325] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[326] Nuvayhız, **Mu'cem**..., s.20.
[327] Kehâle, **Mu'cemu'l-Müüellifin**, C.12, s.133.
[328] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.62-63.
[329] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.64.
[330] Zirikli, **el-A'lâm**, C.7, s.156. Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.314-319; Talay, **Teysir Mukaddimesi**, C.1, s.20; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.117-118.
[331] Debbûz, **en-Nahda**, C.1, s.313.

Müellifin 300'den fazla eseri olduğu söylense de ne bunu iddia eden eserlerde ne de başka yerde Itfiyyiş'e ait 300'den fazla eseri ihtiva eden kitap listesine rastlayamadık. Vînten, mektuplar dışında müellifin 135 eseri olduğunu tespit edip bunların listesine kitabında yer vermiştir.[332] Bunlardan 107 tanesi nesir 28 tanesi ise kaside ve manzumelerden oluşmaktadır. 107 kitabın da 14 tanesi kayıp 93 tanesi mevcuttur.[333]

Biz de burada Itfiyyiş'in belli başlı eserlerini konularına göre tasnif edip aktarmaya çalışacağız.[334]

a-) Tefsir ve Kıraat İlmine Dair Eserleri

1) Himyânu'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'âd: On dört cilt olarak Zencibar'da basılmıştır.
2) Dâ'il- 'Amel li Yevmi'l Emel: Rahman sûresi ile Nas sûreleri arasını kapsayan bu tefsir 4 cilt olup hâlen yazma durumundadır. İnternet ortamına aktarılmıştır.
3) Teysiru't-Tefsir: Birkaç baskısı yapılmıştır. Elimizdeki baskıda eser on yedi cilt olarak neşredilmiştir.
4) Câmi'u Harf-i Verş: Kıraate dair bir risâledir. Yayınlanmıştır.

b-) Hadis İlmine Dair Eserleri

1) Tertîbu't-Tertîb: Taş baskısı mevcuttur.
2) Vefâu'd-Damâne bi Edâi'l-Emâne: altı cilt olarak Uman'da yayınlanmıştır.
3) Câmi'u'ş-Şeml fî Hadîsi Hâtemu'r-Rusul: İki cilt olarak yayınlanmıştır.
4) el-Ğusûl min Esmâi'r-Rasûl. Taş baskısı vardır.
5) es-Sîratu'l-Câmi'iyyye mine'l-Mu'cizâtu'l-Lâmi'a: Yayınlanmıştır.
6) Resâilu's-Salâti 'Ale'n-Nebi (yazma)

c-) Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dair Eserleri

---

[332] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.479-496.
[333] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.63-64.
[334] Bu başlık altında verdiğimiz eser isimleri Vînten'in **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**... adlı eserinden alınmıştır. Bkz. Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.479-497.

1) Şerhu Muhtasaru'l- 'Adl ve'l-İnsâf (yazma)
2) Şerhu Kitâbu'd-De'âim: İki cilt halinde taş baskısı vardır.
3) Kitâbu'l-Câmi'u'-Sağir: Üç cilt olarak Yayınlanmıştır.
4) Şâmilu'l-Asl ve'l-Furû': İki cilt olarak yayınlanmıştır.
5) Şerhu Kitabi'n-Nil ve şifâi'l-'Alîl: İbâziye'nin önemli âlimlerinden olan Abdulaziz es-Semînî'nin kitabına yazılmış bir şerh olup günümüzde İbâzî Fıkhının temel kitabıdır.[335] Defalarca basılmış olup son baskısı on yedi cilttir.
6) ez-Zehebu'l-Hâlis: Tek cilt olup iki defa basılmıştır.
7) Muhtasaru Şerhu'n-Nil fî Mevdû'i'l-Hukûki ve'l-Buyû'(yazma)
8) Hayye 'Ale'l-Felâh: Namaza dair yazma bir eserdir.

d-) Kelâm İlmine Dair Eserleri

1) Şerhu Akidetu'l-Tevhîd: Tek cilt olarak yayınlanmıştır.
2) Hâşiyetu'l-Muciz (yazma)
3) Hâşiyetu Şerhu'n-Nuniyye (yazma)
4) Şerhu Akidetu Tebğûrîn (yazma)
5) Şerhu Me'âlimu'd-Dîn (yazma)
6) El-Huccetu fî Beyân'il- Mehecceti fi't-Tevhîd bilâ Takyîd (yazma)
7) İzhâku'l-Hâtıl fî'l-'İlmi'l-Hâtıl: Taş Baskısı vardır.
8) el-Cünne fî Vasfi'l-Cenne: Yayınlanmıştır.
9) Reddü'ş-Şurûd 'ale'l-Havzi'l-Mevrûd (yazma)

e-) Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri

1) Şerhu'l-Muğni: Müellifin 16 yaşındayken İbn Hişam'ın Muğni'l-Lebib adlı eserine yazmış olduğu 5000 beyitlik bir şerh olup yazmadır.
2) Rabî'u'l-Bedi' fî İlmi'l-Bedi' (yazma)
3) Kitâbu'r-Resm fî Ta'lîmi'l-Hat: Birkaç kez yayınlanmıştır.
4) Beyânu'l-Beyân fî İlmi'l-Beyân (yazma).
5) İzâhu'd-Delil ile İlmi'l-Halil (yazma)
6) Şerhu Şevâhidi Kavâ'idi'l-İ'râb (yazma)

[335] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.

7) Şerhu Şevâhidu'l-Kazvînî (yazma)
8) Fekku'l-Me'anî min Rabeketi'l-Me'anî (yazma)
9) Hâşiyetu Şerhu'l-Ecrûmiyye (yazma)
10) Mecmu'u Kasâid: yayınlanmıştır.

f-) Tarih ve Siyer İlimlerine Dair Eserleri

1) Keşfu'l-Ğumme (yazma)
2) Mesâîlu's-Siyer (yazma)
3) El-İmkân fîmâ Cêza en Yekûnû ev Kân: Taş baskısı vardır.
4) Târîhu Mîzâb (yazma)
5) er-Risâletu'ş-Şâfiye fî Ba'di Tavârihi Ehl-i Mîzâb: Taş baskısı vardır.

g-) Diğer Eserleri

1) Mesleku'l-Felek: Astronomiye dair yazma bir eserdir.
2) Şerhu'l-Kalsâdi: Astronomiye dair yazma bir eserdir.
3) er-Red 'ale'l-İngiliziyyi (yazma)
4) Risâletu'n fî Hukmi'd-Duhan ve's-Sa'ût (yazma)
5) Cevâbun li 'Ulemâi Mekke (yazma)
6) Cevâbun fî Mileli Ehli'l-Kitâb ve Ehli'ş-Şirk (yazma)
7) Tuhfetu'l-Hub fî Usulu't-Tıb (yazma)
8) er-Red 'ale's-Sufriyye ve'l Ezârika (yazma)
9) Esâsu't-Tâ'ât li Cemi'i'l-'İbâdât (yazma)
10) Fethu'l-Bâb li't-Tullâb (yazma)
11) İzâhu'l-Mantık fî Bilâdi'ş-Şark (yazma)

1.2. İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİ VE ITFİYYİŞ'İN YERİ

1.2.1. İbâzî Tefsir Geleneği

İbâzî tefsir geleneğine baktığımızda bu geleneğe mensup âlimler tarafından telif edilen tefsire dair eser sayısının az olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebeplerini araştırdığımızda ise karşımıza iki farklı cevap çıkmaktadır. İbâzi olmayan müellifler tarafından bu soruya verilen cevapları özetlemek adına Zehebî ve Cerrahoğlu'nun bu konudaki tespitlerine yer vermekle yetineceğiz. Zehebîye göre bu

mezhep[336] tarafından yazılan tefsirlerinin sayısının az olmasının üç sebebi vardır. Bunlar bedevilik, harplerle meşguliyet ve yalandan sakınma hassasiyetidir. Zehebî bunun izahını şöyle yapar: "Bu mezhebe mensup olanların çoğu bedevi kişilerdi. Bu kişiler basit düşünceli, dar ufuklu insanlar olup yakınlarında yaşayan toplumların medenîyetinden etkilenmemişlerdi. Bu topluluk dinî, ilmî ve sosyal gelişmelerden en uzak kalan topluluktu. Bu mezhep mensupları mezhebin ortaya çıkışından itibaren peş peşe gelen uzun ve acımasız savaşlarla meşgul olmuşlardır. Bunların yanı sıra Hâricîler yalan söylemenin en büyük günahlardan olduğuna ve bu günahın kişiyi müminlerin safından çıkaracağına inandıkları için Allah adına yalan söyleme riskinden kurtulmak adına Kur'an'ı tefsir etmekten çekinmişlerdir."[337] Cerrahoğlu da Zehebî'nin söylediklerinin özeti mahiyetinde şu açıklamayı yapar: "Bunun sebebi onların basit ve bedevi bir hayat yaşamalarında ve devamlı harp halinde oluşlarında aranabilir."[338]

İbâzî müelliflere baktığımızda telif edilen tefsirlerin az olmasının sebeplerini dinî, siyasî ve ilmî olmak üzere üçe ayırırlar. Birinci sebep Kur'an'ı kendi görüşleriyle tefsir ederken yanlış tefsir edip yüce Allah'ın " وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ / Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir."[339] ile " وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ/ Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı."[340] ayetlerinde ifade ettiği tehdide muhatap olmaktan çekinmeleridir. İkinci sebep ise siyasi etkenlerdir. İbâzîler'e göre başka mezheplere mensup âlimler dönemlerinin idarecilerinden maddi ve manevi destek

[336] Zehebî İbâzıyye'yi Hâricîler'in bir kolu olarak ele almış ve Hâricîler'in yazdığı tefsirlerin azlığının sebeplerini ortaya koymaya çalışmıştır.
[337] Zehebî, **et-Tefsir vel-Mufessirun**, C.2, s.233-234.
[338] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.296.
[339] En'âm, 6/119.
[340] Hâkka, 69/44-47.

görürken İbâzî âlimler ise sürekli baskı altında kalmışlardır.[341] Bu da eser telif edememeye ve telif edilen eserlerin de bugüne ulaşamamasına neden olmuştur. Üçüncü sebep ise erken dönem İbâzî âlimlerinin tefsir konusunda diğer mezheplere mensup âlimlerin telif ettiği eserleri yeterli görmeleridir.[342]

1.2.2. İbâzî Tefsir Geleneğinde Itfiyyiş'in Yeri ve Önemi

İbâzî tefsir geleneğine baktığımızda Kur'an'ın tamamını kapsayıp matbu halde olan tefsirlerin sayısının dört olduğunu ve bunların ikisinin müellifinin Itfiyyiş olduğunu görmekteyiz.[343] Bu da Itfiyyiş'in bu gelenek içindeki yeri ve önemi hakkında bizlere fikir vermektedir.

Itfiyyiş, yazdığı eserler, yetiştirdiği talebeler ve toplumu ıslah çabalarıyla Kutbu'l-Eimme diye nitelendirilmiştir.[344] Kendisi üç tefsir telif etmenin yanı sıra tefsir ilmine kaynaklık edecek Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Kelâm, Dil bilimleri, Edebiyat, Tarih, Siyer, Mantık ve daha başka alanlarla ilgili pek çok eser yazmak suretiyle kendisinden sonra gelen âlimlere büyük bir külliyat bırakarak onların takdirini kazanmış ve onlara örnek olmuştur. Örneğin çağdaş İbâzî müfessirlerden ve aynı zamanda Uman genel müftüsü olan Halilî, tefsirinin mukaddimesinde Itfiyyiş'ten Kutbu'l-Eimme diye söz etmiş ve onu güneşe benzetmiştir.[345] Elli küsur yıl boyunca düzenli bir şekilde tefsir dersleri yaparak Kur'an'ı baştan sona tefsir eden Şeyh Bayyûd (ö.1401/1981) da tefsire dair kaynaklarını zikrederken Itfiyyiş'e ayrı bir parantez açmış ve herhangi bir konuda İbâzî Mezhebinin görüşünün ne olduğunu öğrenmek istediğinde müellifin tefsirlerine baktığını belirtmiştir.[346]

Itfiyyiş telif ettiği eserlerin yanı sıra çok sayıda talebe de yetiştirerek tefsir ilmi ve diğer ilimlerde ümmete hizmet edecek âlimler yetiştirmiştir.[347]

---

[341] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.151-152.
[342] Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.152.
[343] Huvvârî, **Tefsîru Kitâbillahi'l-Azîz**; Kindî, **et-Tefsîru'l-Muyesser li'l-Kur'ani'l-Kerim**; Itfyyiş, **Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad** ve **Teysirü't-Tefsir**.
[344] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.25; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.62.
[345] Ahmed b. Hamad b. Süleyman el-Halîlî, **Cevâhiru't-Tefsir Envâr min Beyâni't-Tenzîl**, Uman 1984, s.34.
[346] Talay, **Mukaddime**…, s.23.
[347] Ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "**Eğitim Faaliyetleri ve Talebeleri**" adlı başlığa bakılabilir.

1.2.3. İbâzî Tefsir Geleneğinde Ortaya Çıkan Tefsirler

İbâzî tefsir geleneğine baktığımızda İbâzîler'in, Câbir b. Zeyd'den başlayarak günümüze dek Kur'an tefsiriyle meşgul olduklarını, tefsir halkaları ile sözlü tefsir geleneğini devam ettirip[348] bu halkalarda yapılan tefsir sohbetlerini internette yayınladıklarını[349] ve az da olsa tefsirler telif ettiklerini görmekteyiz. Biz de bu başlık altında farklı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında Itfiyyiş dışındaki İbâzî âlimler tarafından telif edilen tefsirlere yer vereceğiz.

- **Divânu Câbir b. Zeyd:** Tercümanu'l-Kur'an olarak bilinen İbn Abbass'ın en meşhur talebelerinden olup İbâzî Mezhebinin kurucusu olan Câbir b. Zeyd tarafından telif edilmiştir. Ancak bu eser günümüze ulaşamamıştır. İbâzîlerin naklettiğine göre bu eser Tahert'teki Ma'sûme kütüphanesinin Fatimiler tarafından yakılması esnasında[350] mezhepler arası mücadelelere kurban gitmiştir.[351]

- **Tefsîru Abdurrahman b. Rüstem:** İbâzî kaynaklar Rüstemîler devletinin kurucusu olan Abdurrahman b. Rüstem'in (ö. 171/787) Kur'an'ı baştan sona kapsayan bir tefsir telif ettiğini ancak bu tefsirin kaybolduğunu naklederler.[352]

- **Tefsîru Kitâbillahi'l-Azîz:** İbâzî tefsir geleneğine ait günümüze ulaşan en eski tefsir olan bu eser Hûd b. Muhakkem el-Huvvarî tarafından telif edilmiştir. Dört cilt olarak basılmıştır. İbâzî âlimler Hûd'un tefsir tarzının Taberî'nin (ö. 310/923) tefsir tarzına benzediğini belirtirler.[353] Ülkemizde bu tefsirle ilgili olarak biri Yüksek Lisans diğeri de Doktora olmak üzere iki tez hazırlanmıştır.[354]

- **Ed-Dirâye ve Kenzu'l-Ğinâye ve Muntehe'l Ğâye ve Bulûğu'l-Kifâye fi Tefsîri Hamse Mieti Aye:** Hicrî üçüncü yy. âlimlerinden olan Umanlı Ebû'l-

[348] Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.180.
[349] https://www.youtube.com/watch?v=Sx3WqZLCdug, Erişim Tarihi: 30.05,2016.
[350] Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", **DİA**, TDV yayınları, İstanbul 2008, C.35, s.296.
[351] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.152.
[352] Halilî, **Cevâhir**, C.1, s.35; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.152; Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.153.
[353] Halilî, **Cevâhir**, C.1, s.35; A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.152.
[354] **https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp**, Erişim Tarihi: 20.12.2017.

Huvvarî Muhammed b. el-Huvvarî tarafından telif edilmiştir. Ahkâm ayetlerini tefsir etmiştir. İki cilt halinde basılmıştır.[355]

- **Tefsîru Ebî Yakub:** Ebû Yakub künyesiyle tanınan Yusuf b. İbrahim el-Vercelanî'ye (ö. 570/1174) nispet edilen bu tefsir de kayıptır.[356] İbâzî Âlim İbrahim el-Berrâdî (ö. 810/1407) bu tefsirin bir kısmını gördüğünü, hayatında bu tefsirden daha beliğ ve daha güzel bir tefsir görmediğini ve eserin hacminin büyük olduğunu nakleder.[357]

- **et-Tefsîru'l-Muyesser li'l-Kur'ani'l-Kerim:** Said b. Ahmed b. Said el-Kindî el-Nezvî (ö. 1207/1792) tarafından telif edilen bu eser Hûd b. Muhakkem'in tefsirinden sonra Kur'an'ı baştan sona kapsayıp günümüze kadar ulaşan en eski tefsirdir.[358] Tahkikli olarak üç cilt halinde basımı yapılmıştır.[359]

- **El-Kavlu'l-Vecîz fî Kelâmi'llahi'l-Aziz:** Salih b. Ömer (ö. 1347/1928) tarafından telif edilen bu tefsir halen yazma durumundadır.[360]

- **Fî Rahâbi'l-Kur'an:** İbrahim b. Ömer b. Bayyûd (ö.1401/1981) Cezayir'in Mîzâb bölgesinin Karâre vilayetindeki Mescid-i Kebirde elli yılı aşkın süre zarfında yaptığı tefsir derslerinde Kur'an'ın tümünü tefsir etmiştir. Şeyh Bayyud'un tefsir derslerinin ses kayıtlarına dayanılarak bu tefsirin bir kısmı yayınlanmıştır.[361]

- **Cevâhiru't-Tefsir Envâr min Beyâni't-Tenzîl:** Uman devletinin genel müftüsü olan Ahmed b. Hamad b. Süleyman el-Halîlî'nin mescitte kadı adaylarına yönelik yaptığı tefsir derslerinden derlenerek basılan tefsirin henüz sadece üç cildi piyasaya çıkmıştır. Müellif üçüncü cildin sonunda Bakara sûresinin 96. ayetine

[355] Said b. Süleyman b. Halfân Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, y.y., 2012, 9.
[356] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.152.
[357] Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, s.10.
[358] Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.167.
[359] Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, s.9.
[360] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.154.
[361] Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, s.10; Albayrak, Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.173.

kadar ulaşmıştır. Bu tefsir, içeriği, kaynakları ve üslubu bakımından zengin bir mahiyet arz etmektedir.[362]

Yukarıda yer verdiklerimiz dışında İbâzî müfessirlerce telif edilen tefsir haşiyeleri ile bazı sûre ve ayetlerin tefsirine dair eserler de vardır.[363]

1.2.4. Itfiyyiş Tarafından Telif Edilen Tefsirler

1.2.4.1. Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad

Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş tarafından telif edilen ilk tefsirdir.[364] Bu tefsirin 7, 13, 14, 15 ve 21 cilt şeklinde farklı baskıları vardır.[365] Müellif bu tefsirini bir rivayete göre 32, başka bir rivayete göre ise 45 yaşında tamamlamıştır. Müellif bu tefsirinde önceki tefsirlerden bilhassa Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) tefsirlerinden büyük oranda istifade etmiştir. Müellif, ayetleri tefsir ederken ayetleri filolojik açıdan ayrıntılı olarak tahlil etmiş, varsa, ayetlerin nüzul sebeplerine ve fıkhî yönlerine de yer vermiştir.[366] Kelâmî konularla ilgili ayetleri kendi mezhebine göre yorumlamıştır.[367] Zaten bizzat müellifin kendisi bu tefsirinin İbâzıyye-Vehbiyye mezhebinin İtikadî görüşlerinin naklî ve aklî delillerle izahını içereceğini belirtmiştir.[368] Himyân, mezhebî tefsirlerin son döneme ait önemli bir örneğidir.[369] Bu tefsirle ilgili olarak ülkemizde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[370]

1.2.4.2. Dâ'i'l -'Amel ilâ Yevmi'l-Emel

Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş tarafından telif edilen ikinci tefsirdir. Mevcut nüshaya göre bu tefsir üç cilt olup Kur'an'ın Rahman sûresinden Muzzemmil

---

[362] Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, s.11; Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.177.
[363] Vailî, Tefsiru'l-Besîvî, s.10-11; Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.170-172.
[364] Hizmetli, Sabri, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.501.
[365] Vailî, **Tefsiru'l-Besîvî**, s.10; Albayrak, Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.173.
[366] A'veşt, **Itfiyyiş**…, s.158-159.
[367] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Yapar, **Mezhebî Saiklerin Kur'an Tefsirindeki Rolü Ettafeyyiş Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.)
[368] Itfiyyiş, **Himyân…**, C.1, s.5.
[369] Mustafa Öz, "Himyânü'z-Zâd", **DİA**, TDV Yaynları. İstanbul 1998, C.18, s.59-60.
[370] https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, Erişim Tarihi: 20.12.2017.

sûresinin dördüncü ayetinin sonuna kadarki kısmını kapsamaktadır.[371] Uzun bir süre yazma olarak kalmış daha sonra ise internette yayınlanmıştır.[372] Bazı İbâzî müellifler ise bu tefsirin Kur'an'ın tamamını kapsadığını ancak nüshasının kayıp olduğunu söylemektedirler. Buna dayanak olarak da şu üç hususu gösterirler. Birinci husus Itfiyyiş'in, eldeki nüshanın ciltlerini 29, 30 ve 31 şeklinde numaralamasıdır. İkinci husus ise müellifin Kalem sûresinin girişinde Hurûf-ı Mukattaa konusuyla ilgili bu konuyu daha evvel ele aldığına işaret etmesidir. Şayet müellif tefsirine Rahman sûresinden başlamış olsaydı böyle bir işarette bulunmazdı. Zira Rahman sûresi ile Kalem sûresi arasında hecâ harfleriyle başlayan başka sûre yoktur. Üçüncü ve son husus olarak da müellifin son tefsiri olan Teysirü't-Tefsir'e yazdığı mukaddimede bu tefsiri Himyân ile birlikte zikredip bu tefsirin eksik olduğuna dair bir şey söylememesidir.[373]

1.2.4.3. Teysirü't-Tefsir

Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş tarafından telif edilen üçüncü ve son tefsirdir. Bu Tefsirle ilgili biri Ürdün'de[374] diğeri de ülkemizde olmak üzere iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[375]

1.2.4.3.1. Genel Özellikleri

Teysir, Itfiyyiş'in telif ettiği üçüncü ve son tefsirdir. Elimizde mevcut olan nüsha 2012 yılında tahkikli olarak basılmıştır. Bu baskıda eser, son cildi fihrist olmak üzere, 17 ciltten oluşmaktadır.

Müellif bu tefsirini altmış küsur yaşındayken yazmaya başlamış[376] ve seksen küsur yaşındayken yazımını tamamlamıştır.[377] Kendisi bu tefsiri yazmaya başladığında kırk yılı aşkın hocalık yapmış olmanın ve ikisi tefsir olmak üzere onlarca kitap yazmış olmanın tecrübe ve birikimine sahipti.[378]

---

[371] Koç ve Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, s.173.
[372] http://www.alkabs.net/quran_explanations.php?id=9, Erişim Tarihi: 20.12.2017.
[373] Vînten, **Arâu'ş-Şeyh Itfiyyiş**..., s.483; Talay, **Teysir Mukaddimesi**, s.22.
[374] https://media.tafsir.net/ar/books//1777/6742.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2017.
[375] https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, Erişim Tarihi: 20.12.2017.
[376] Talay, **Mukaddime**…, s.2.
[377] Talay, **Mukaddime**…, s.22.
[378] Talay, **Mukaddime**…, s.2.

Itfiyyiş, daha evvel iki tefsir telif ettiği halde bu tefsiri telif etmeye neden ihtiyaç hissettiğini Teysir'e yazmış olduğu kısa mukaddimesinde şöyle izah eder: "Henüz genç yaştayken telif ettiğim Himyan'a rağbetin azaldığını ve insanların Dâ'il 'amel adlı tefsirime karşı tembellik ettiklerini görmem üzerine okuyucuları sıkmayan gıpta edilecek bir tefsir yazmak istedim."[379]

Itfiyyiş'in neden yeni bir tefsir yazmaya ihtiyaç duyduğuna dair bir başka ipucuna da Halilî'nin kendi tefsirine yazmış olduğu mukaddimede rastlamaktayız. Halilî isrâiliyat konusu üzerinde dururken özetle şöyle demektedir: "Bazı müfessirler hâlâ tefsirlerini aklın ve naklin reddettiği isrâilî rivayetlerle doldurmaktadır. Bizi üzen şeylerden biri de Kutbu'l-Eimme Itfiyyiş'in gençliğinde telif ettiği Himyânu'z-Zâd adlı eserinde bu rivayetlere çokça yer vermesidir. Kendisinin de bu durumun farkına varıp üzüldüğünü, Himyân'ın bütün nüshalarını toplayıp yok etmeyi temenni ettiğini de duydum. Böyle bir şeyin imkânsızlığını gören Kutub, bu durumdan dolayı söz konusu rivayetleri içermeyen iki tefsir daha telif etmiştir…"[380]

Itfiyyiş bu tefsiri yazmış olmaktan onur duyar ve bizzat kendisi talebelerini bu tefsire yönelmeleri ve sıkıştıklarında bu tefsire müracaat etmeleri için teşvik ederdi.[381] Müellif bir dostuna yazmış olduğu mektupta Teysir'i "İçinde gereksiz uzatmaların olmadığı titizlikle telif edilmiş bir eser" olarak nitelemektedir.[382] Başka bir mektubunda ise Teysir ile alakalı olarak şu ifadelere yer verir: "Rahman ve Rahim olan Allah'a hamd olsun ki artık sizi diğer tefsirlerden müstağni kılacak mezhebi izah eden bir tefsiriniz var. Ben bu tefsirde diğer mezheplerin görüşlerine de yer verdim. Bunu yapmaktaki amacım söz konusu görüşlerden hak olanı kabul etmek bâtıl olanı da reddetmek ve çürütmektir. Bu tefsire rağbet etmeniz için size bundan bahsettim. Zira bu tefsir, Allah'a şükürler olsun ki, orta hacimli olduğu halde büyük hacimli tefsirlerde olmayan bilgileri de içermektedir."[383]

İbâzî âlimlerden A'veşt bu tefsiri şöyle tanıtır: "Bu tefsir muhtasar olma ve açıklık ile diğer tefsirlerden ayrılır. Şeyh bu tefsirinde özel durumlar hariç uzun

[379] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1.
[380] el-Halîlî, **Cevâhiru't-Tefsir**, C.1, s.33-37.
[381] Talay, **Mukaddime**, s.3.
[382] Talay, **Mukaddime**, s.23.
[383] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1.

belağat, sarf ve nahiv tahlillerinden kaçınmış; şer‘î ve ictimaî konulara yoğunlaşmıştır. Kendisi bu tefsirinde hem rivayet hem dirayet metodunu kullanmıştır.”[384]

1.2.4.3.2. Kaynakları

Itfiyyiş, Teysir’i telif ederken kaynaklara müracaat etme noktasında mezhebî bir taassuba kapılmadan ibâzî, sünnî, şiî, tasavvufî ve daha pek çok kaynağı kullanmaktan çekinmemiştir. Biz bu başlık altında müellifin müracaat ettiği başlıca kaynakları[385] kendisinin yazmış olduğu eserler, diğer İbâzî kaynaklar ve İbâzî olmayan kaynaklar” olmak üzere üç başlık altında ele almaya çalışacağız.

a-) Itfiyyiş’in Telif Ettiği Kaynaklar

Itfiyyiş, Teysir’in pek çok yerinde kendisinin yazmış olduğu kitaplara atıfta bulunmuş, o kitaplardan alıntı yapmış ve bazen de daha ayrıntılı bilgi için okuyucuyu söz konusu kitaplara yöneltmiştir. Itfiyyiş’in Teysir’i telif ederken istifade ettiği başlıca[386] kitapları şunlardır:

1. Himyânu’z-Zâd ilâ Dâri’l-Me‘âd[387]
2. Dâ‘il- ‘Amel li Yevmi’l Emel[388]
3. Câmi‘u Harf-i Verş[389]
4. Vefâu’d-Damâne bi Edâi’l-Emâne[390]
5. Câmi‘u’ş-Şeml fî Hadîsi Hâtemu’r-Rusul[391]
6. Şerhu Kitabi’n-Nil ve Şifâi’l-‘Alîl[392]
7. Şerhu’t-Tebyîn[393]
8. Hâşiyetu Şerhu’n-Nuniyye[394]

---

[384] A‘veşt, **Itfiyyiş**…, s.161.
[385] Itfiyyiş’in istifade ettiği kaynakların sayısının çok fazla olması nedeniyle biz sadece en sık istifade edilen öemli kaynakları zikretmekle yetineceğiz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Itfiyyiş, **Teysir**..., C.17, s.363-370.
[386] Müellif, Teysir’de toplam 21 kitabından söz etmiştir. Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.17, s.363-364.
[387] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.254, 282, 372; C.6, s.26, 148.
[388] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1.
[389] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.79, 292.
[390] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.71, 156; C.6, s.57.
[391] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.235.
[392] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.157.
[393] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.317; C.12, s.263.
[394] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.317; C.2, s.254, 282, 372, 395, 445; C.5, s.201.

9. Tuhfetu'l-Hub fî Usulu't-Tıb[395]
10. Beyânu'l-Beyân fî İlmi'l-Beyân[396]
11. Reddü'ş-Şurûd 'ale'l-Havzi'l-Mevrûd[397]
12. Şerhu Kitâbu'd-De'âim[398]
13. El-Huccetu fî Beyân'il- Mehecceti fi't-Tevhîd bilâ Taklîd[399]

b-) Diğer İbâzî Kaynaklar

Itfiyyiş, İbâzî olması hasebiyle, İbâzî müelliflerin telif ettiği kaynaklardan da istifade etmesi gayet tabiidir. Ancak bu konuda dikkatimizi çeken bir husus vardır ki onu zikretmeden geçemeyeceğiz. Müellif, kendisi gibi İbâzî olan Hûd b. Muhakkem el-Huvvarî tarafından yazılan ve İbâzîler'in günümüze ulaşan en eski tefsiri olan Tefsîru Kitâbillahi'l-Azîz adlı tefsirden hiç alıntı yapmamasıdır. Itfiyyiş, Teysir'de sadece bir yerde Huvvarî'den "Şeyh Hûd" diye söz edip onu rahmetle anmıştır. Müellif orada da Huvvarî'nin tefsirinden değil de o tefsire yazılmış bir haşiyeden alıntı yapmıştır.[400]

Itfiyyiş'in Teysir'i telif ederken istifade ettiği başlıca[401] İbâzî kaynaklar ve müellifleri şunlardır:

1. Câmiu's-Sahih: Rebi' b. Habib[402]
2. Akidetu'l-Azzâbe: Amr b. Cemi'[403]
3. Haşiyetu Ebî Sitte alâ Tefsiri'ş-Şeyh Hûd[404]
4. Kitâbu'l-Îzâh: Âmir eş-Şemmâhi[405]
5. Kitâbu'l-Adl ve'l-İnsaf: Ebû Yakub el-Vercelânî[406]
6. Ed-Delil ve'l-Burhan: Ebû Yakub el-Vercelânî[407]

---

[395] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.395.
[396] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.297; C.9, s.7.
[397] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.202.
[398] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.157.
[399] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.115.
[400] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.83-84.
[401] Itfiyyiş'in adını vererek açıkça belirttiği İbâzî müelliflere ait kaynak sayısı 12 adettir. Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.17, s.365-366.
[402] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.9, 105, 108, 216, 320, 388.
[403] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.147.
[404] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.83-84.
[405] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.111.
[406] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.531.
[407] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.86.

7. Şerhu Akidetu't-Tevhîd: EbûSüleyman es-Selâsî[408]

c-) Müellifi İbâzî Olmayan Kaynaklar

Teysir'in kaynakları arasında en büyük hacmi kaplayan kaynaklar İbâzi Mezhebine mensup olmayan müelliflere ait eserlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Itfiyyiş çeşitli vesilelerle büyük bir kütüphaneye sahip olmaya muvaffak olmuştu. Kendisi de eser telif ederken bu kütüphaneden istifade etmiş ve mezhep taassubuna fazla girmemiştir.

Müellifin, Teysir'i telif ederken istifade ettiği İbâzî olmayan müelliflere ait başlıca[409] eserler ve yazarları şunlardır:

1. Tefsiru't-Taberi: Muhammed b. Cerir et-Taberî[410]
2. Mefâtîhu'l-Gayb: Râzî
3. Keşşâf: Zemahşerî[411]
4. Durru'l-Mensûr: Suyûtî
5. Celâleyn: Suyûtî-Mahallî[412]
6. Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim: İbn Kesir
7. Bahru'l-Muhît: Ebû Hayyân[413]
8. Beyzavî Haşiyesi: Şeyhzade[414]
9. Muharreru'l-Vecîz: İbn Atiyye[415]
10. Ahkâmu'l-Kur'an: Kurtubî[416]
11. Letâifu'l-İşârât: Kuşeyrî
12. Meâlimu't-Tenzil: Beğavî
13. El-İzah ve't-Tebyîn lime Ebheme min Tefsiri'l-Kitâbi'l-Mübin: Abdurrahman b. Abdillah es-Suheylî[417]
14. Tefsiru Abdilaziz: Abdulaziz el-Mekkî[418]

---

[408] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.17.
[409] [409] Itfiyyiş'in İbâzî olmayan müelliflere ait istifade ettiği kaynak sayısı 70 tanedir. Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.17, s.366-370.
[410] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.289.
[411] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.420.
[412] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.329.
[413] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.144.
[414] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.156.
[415] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.296.
[416] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.295.
[417] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.28.

15. Sahihu'l-Buhârî: Buhârî[419]
16. Sahihu Müslim: Müslim[420]
17. Câmiu's-Sahih: Tirmizî[421]
18. Sünen: Ebû Davud[422]
19. Sünen İbn Mace[423]
20. Sünen: Nesâî[424]
21. Müsned: İmam Ahmed[425]
22. Sünen: Dârakutnî[426]
23. El-Mukni': Ebû Amr ed-Dânî[427]
24. Hâşiyetun alâ'l-Menhec: Süleyman Cemel[428]
25. El-Kâmil fi'l-Edeb: Müberred[429]
26. Kâmusu'l-Muhît: Firuzâbâdî[430]
27. Sıhâh: Cevherî[431]
28. Kitâbu'l-Hasâis: Osman b. Cinnî[432]
29. El-Kitâb: Sibeveyh[433]
30. Meani'l-Kur'an: Ferra[434]
31. Mecâzu'l-Kur'an: Ebû Ubeyde[435]
32. Meani'l-Kur'an: Zeccâc[436]
33. Kûtu'l-Kulûb: Ebû Talib Mekkî[437]
34. Hilyetu'l-Evliya: Ebû Nuaym el-Isbahânî[438]

---

[418] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.390.
[419] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.455; C.13, s.24.
[420] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.455; C.13, s.24.
[421] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.261.
[422] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.261.
[423] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.301
[424] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.301
[425] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.261.
[426] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.148.
[427] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s./380.
[428] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.336.
[429] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.55.
[430] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.114.
[431] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.114.
[432] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.19.
[433] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.7, 207.
[434] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.308.
[435] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.140.
[436] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.216.
[437] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.95.
[438] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.157.

35. Er-Ri‘âyetu li Hukuki’l-leh: Haris el-Muhasibî[439]
36. Futuhât-ı Mekkîye: İbn Arabî[440]
37. Et-Tezkiretu bi Ahvâli’l-Ahireti: İbn Abdilberr[441]
38. İhyâu Ulumu’d-Din: Gazzâlî[442]
39. Divânu’l-Mübtede’ ve’l-Haber fi’t-Tarih: İbn Haldun[443]
40. Tevrat - İncil[444]

[439] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.241.
[440] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.246.
[441] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.301.
[442] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.448.
[443] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.90.
[444] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.48.

İKİNCİ BÖLÜM
YÖNTEM AÇISINDAN ESERİN İNCELENMESİ

2.1. YORUM YÖNTEMLERİ VE KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN ESERE BAKIŞ

2.1.1. Yorum Yöntemleri Açısından Esere Bakış

2.1.1.1. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri

Esere yorum yöntemleri açısından yaklaştığımızda, tefsir tarihi boyunca hiçbir müfessirin müstağni kalmadığı yöntem olan,[445] "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri", metodunun müellif tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.[446] Bu metot hakkında bazı çekinceler dile getirilmişse de[447] "en iyi tefsir metodu" nitelemesi, genel kabul görmekte ve zayıflık veya şüphenin bu metoda yol bulması mümkün olmadığından hareketle Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin kabulünde ihtilaf olmadığı[448] en evlâ tefsir metodunun bu olduğuna dair icma olduğu da dile getirilmektedir.[449]

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine ilişkin klasik ve çağdaş eserlerde "Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilmesi, tefsir yollarının en güzelidir.[450] Zira bir yerde mutlak,

---

[445] Bu metot hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Subhi es-Salih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2000, s.299-311; Menna' b. Halil el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an** Mektebetu'l-Mearif, 2000, s.340 vd.; Zehebi, **Mufessirun**, C.1, s.31 vd.

[446] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.8, s.16, 17, 19, 53, 56, 57, 66, 69, 74, 91, 100, 103, 134, 139, 141, 147, 180, 195, 214, 219, 220, 224, 266, 291, 336, 360; C.9, s.14, 51, 52, 55, 57, 58, 67, 68, 88, 89, 206, 228, 232.

[447] Müsaid b. Suleyman b. Nasır et-Tayyar, **Mefhumu't-Tefsir ve't-Tevil ve'l-İstinbat**, Daru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan 1427, s.21 vd.; Dücane, Cündioğlu, **Kuran Çevirilerinin Dünyası**, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.178-180; Mustafa, Öztürk, **Kur'an**, **Tefsir ve Usul Üzerine Problemler**, **Tespitler**, **Teklifler**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s.10, 16 ve 24.

[448] Zehebi, **Mufessirun**…, C.1, s.114.

[449] Muhammed, İyad Harb, **el-Kavlu'l Muteber fi Beyani'l-İ'caz li'l-Hurûfu'l-Mukattaati min Fevatihi's-Suver**, Metabi' Berantek, Hortum 2011, s.50.

[450] İbn Teymiyye, **Mukaddimetun fi Usulu't-Tefsir,** Dâru-Mektebetu'l-Hayat, Beyrut 1980, s.39, Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el Burhân fi Ulûmu'l-Kur'an**, Dâru İhyâi'l-Kutubu'l-Arabiyyeti, Beyrut 1957, C.2, s.175.

mücmel veya müphem olarak zikredilen bir husus başka bir yerde takyid, tebyin veya tafsil edildiğini müşahede etmekteyiz.[451] Bundan dolayı bu metot, mutlaka bilinmesi gereken dakik bir metottur."[452] vb. pek çok övgü cümlelerini bol miktarda görmemiz mümkündür. Bu metotla ilgili ayrıntıları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[453] Itfiyyiş'in bu metoda yaklaşımını ve bu metodun Teysir'deki yansımalarını örneklerle ele almaya çalışacağız.

Teysir'e baktığımız zaman Itfiyyiş'in, bu metodu çok sık bir şekilde ve değişik amaçlarla kullandığını görmekteyiz. Bunlarda ilgili örneklere geçmeden önce kendisinin bu metot hakkındaki görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır.

Itfiyyiş, Kur'an'da müteşâbih olan ayetlerin ya diğer ayetler ya da sünnet tarafından tebyin edildiğini,[454] Kur'an'ın bazısını bazısı ile tefsir etmenin ona yeni anlamlar vermekten evlâ olduğunu,[455] ayetin zahiri mutlaklığı ile amel edip diğer ayetlerdeki takyidi göz ardı etmenin cahillik olduğunu[456] açıkça belirtmiştir. Ayrıca Tur sûresinin ilk ayetindeki وَالطُّور kelimesini açıklarken, bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin "Mücahid'ten (ö. 103/721) sana tefsire dair rivayet gelirse o sana yeter." deseler de "Tûr" kelimesinin, Mücahid'ten gelen rivayette belirtildiği gibi, dağ cinsini ifade eden bir kelime olmadığını, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmenin evlâ olduğunu belirtip Muminun sûresinin 20. ve Tîn Sûresinin 2. ayetine dayanarak Tûr'un, Allah'ın, Hz. Musa ile konuştuğu ve Tûr- Sînâ ya da Tûr-i Sînîn diye de adlandırılan dağ olduğunu ifade etmiştir.[457]

---

[451] İbn Teymiyye, **Mukaddime**…, s.39, Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.157, Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.31-33 Demirci, **Usul**…, s.128-129.

[452] Ahmed b. Abdurrahim ed-Dihlevi, **el-Fevzu'l-Kebir fi Usulu't-Tefsir**, Daru's-Sahvetu, Kahire 1986, C.1, s.180.

[453] Teymiye, **Mukaddime**..., s.9-40; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.175; Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmu'l-Kur'an**, Matbaatu İsa ve Şurekeuhu, tsz., C.2, s.12.; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.31 vd.; Salih, **Mebâhis**..., s.299-311., Kattân, **Mebâhis**..., s.340 vd. Müsaid, **Fusul**…, s.36-42.

[454] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.87.

[455] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.341.

[456] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.23.

[457] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.95.

Itfiyyiş'in, metoda dair genel kanaatini ifade eden görüşlerini serd ettikten sonra şimdi de bu metodun Teysir'deki yansımalarını başlıklar altında örnekleriyle ele alabiliriz.

- **Yaptığı Yoruma Delil Getirmek**

Müellif yaptığı yoruma delil getirmek için başka ayetlere sıklıkla başvurmuştur. Bununla ilgili pek çok örnekten[458] birine yer vermekle yetineceğiz. Bakara/51. ayette yer alan أَرْبَعِينَ لَيْلَةً "kırk gece" ibaresini tefsir ederken karanlığın aydınlıktan daha kıdemli olduğun söyleyerek " وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ / Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır."[459] ayetini de bu yoruma delil saymıştır.[460]

- **Yanlış Anlaşılmayı Gidermek**

Itfiyyiş, ayetleri tefsir ederken Kur'an'ın bütünlüğünü göz önünde bulundurmaya dikkat etmiş ve birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen ayetleri bir arada ele alıp söz konusu ayetlerin çelişmediğini izah etmeye özen göstermiştir. Teysir'de bunun pek çok örneğini görmek mümkündür.[461] Örneğin "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ / Müttakiler için hidayettir"[462] ayetini tefsir ederken yanlış anlamaya mahal vermemek için Kur'an'ın herkes için hidayet kaynağı olduğunu ancak bu kaynaktan müttakilerin istifade ettiğini belirtmiş ve bu minvalde "إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا / Sen, ancak ondan(kıyametten) korkanları uyarıcısın."[463] ayetini örnek olarak gösterip "inzar"ın herkese yapıldığını ancak "haşyet" sahiplerinin uyarıdan istifade edebileceğini ifade etmiştir.[464]

---

[458] Blz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.6, 9, 17, 28. 109.
[459] Yasin, 36/37.
[460] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.100.
[461] Bu konu ilerde "**Müşkillerin İzah Edilmesi**" başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
[462] Bakara, 2/2.
[463] Naziât, 79/45.
[464] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.9.

- **Kelimelerin Dilsel İzahını Yapmak**

Itfiyyiş'in eserlerine baktığımızda kendisinin filolojik alanda da çok yetkin bir âlim olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz.[465] Müellif, bazen kelimelerin anlamını izah ederken, Kur'an'ın bir bütün olduğunu ve bazı kısımlarının diğer bazı kısımlarını açıkladığından hareketle, kelimeye verdiği anlamın doğruluğunu Kur'an'dan başka ayetlerle destekleme yoluna gittiğini sık sık[466] görmekteyiz. Örneğin الطَّعَام kelimesini izah ederken bu kelimenin içecekleri de kapsadığını ifade edip buna delil olarak da "فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي / Kim ondan içerse benden değil, kim onu tatmazsa işte o bendendir"[467] ayetine yer vermiştir.[468]

Başka bir ayette[469] müellif, الشَّجَرَةَ kelimesini izah ederken " وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ / Ve üzerine kabak cinsinden bir ağaç bitirdik."[470] ayetine dayanarak bu kelimenin gövdesi olmayan bitkileri de kapsadığını ifade etmiştir.[471]

- **Mücmeli Açıklamak**

Kur'an'da bir yerde mücmel diğer bir ifadeyle kısa ve öz biçimde zikredilen bir şeyin bazen başka ayetlerde daha ayrıntılı olarak ele alındığını görmekteyiz. Bu da Kur'an'ın bütünlüğüne dair mühim bir husus olup ayetlerin yanlış anlaşılmaması açısından dikkat edilmesi gereken konulardandır. Itfiyyiş'in de eserinde bu hususa dikkat ettiğini şu örneklerde[472] görmekteyiz.

Örneğin " وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلاً دُونَ ذَلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ / Bir de şeytanlardan, Süleyman için dalgıçlık eden ve daha bundan başka işler yapanları

[465] Eserin Lugavî yönden incelendiği bölümde müellifin bu yönü daha ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.
[466] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.1, s.31, 57, 72; C.3, s.60, 169.
[467] Bakara, 2/249.
[468] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.394.
[469] Bakara, 2/35.
[470] Saffat, 37/146.
[471] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.1, s.72.
[472] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.8, s.14,120; C.9, s.232.

da onun emrine verdik. Biz onların koruyucuları idik"[473] ayetini tefsir ederken "وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَ" kısmını, " يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ / Cinler, Süleyman için dilediği biçimde mabetler heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı."[474] ayetiyle tebyin ettiğini görmekteyiz.[475]

Yine bununla ilgili olarak "لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى / Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın."[476] ayetini tefsir ederken, ayette eziyetin mücmel olduğunu belirtip bunu "وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ / Hani siz, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı."[477] " وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ / Hani, Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız."[478], " قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ / Dediler ki: "Ey Mûsa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız."[479], ayetleriyle tebyin etmiştir.

- **Mutlakı Takyid Etmek**

Mutlak; lafzın, anlam bakımından herhangi bir kayıt altına alınmaması, bir başka kelime ya da niteleme ile sınırlandırılmaması, belirginleştirilmemesi demektir. Takyid ise lafzın, anlam bakımından sınırlarının belirginleştirilmesidir.[480] Bu da Kur'an'ın bütünlüğü ve doğru anlaşılması ile yakından alakalı bir husustur. Teysir'e baktığımızda müellifin bu hususa dikkat ettiğini ve bazı yerlerde sarahaten bu hususu

[473] Enbiya, 21/82.
[474] Sebe, 34/13.
[475] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.9 s.328.
[476] Ahzab, 33/69.
[477] Bakara, 2/55.
[478] Bakara, 2/61.
[479] Mâide, 5/24.
[480] Demirci, **Tefsir Tarihi**, s.65-66.

dile getirdiğini, mutlak-mukayyede dair fıkhi görüşlerini de açıkladığını görmekteyiz.[481] Örneğin " مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فيهَا وَهُمْ فيهَا لَايُبْخَسُونَ / Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar."[482] ayetini tefsir ederken bunun, " مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا / Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer."[483] ayetinde ifade edildiği üzere meşiet-i ilahîile mukayyed olduğunu belirtmiştir.[484] Müellif ayrıca bu ayeti tefsir ederken takyid ile neshin farklı şeyler olduğunu da belirtmiştir.[485]

- **Mübhemi Tafsil Etmek**

Mübhem, gizlenen veya kapalı bırakılan demektir.[486] Terim olarak ise mübhem, Kur'an'da varlıkların veya bir topluluğun özel ismi ile açıkça değil de ism-i işâretler, ism-i mevsûller, zamirler, cins isimleri vb. ile zikredilmesi olarak tanımlanmıştır.[487] Mübhem ayetlerin bir kısmını ayetlerin bağlamından veya Kur'an'ın bütünlüğünden hareketle tafsil etme, açıklığa kavuşturmak mümkündür.[488] Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in da mübhem ayetlerin tafsilinde diğer kaynakların yanı sıra ayetin bağlamından ve Kur'an'ın bütünlüğünden istifade ettiğini

[481] Bkz., Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.29-30; C.3, s.26; C.6, s.26-27, 355.
[482] Hud, 11/15.
[483] İsra, 17/18.
[484] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.355.
[485] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.355.
[486] Daha ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdr, Beyrut 1414, C.12, s.56 vd.; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.155 vd.
[487] Aydın, **Usul**..., s.76; Demirci, **Tarih**..., s.66-67.
[488] Aydın, **Usul**..., s.76.

görmekteyiz.[489] Örneğin " وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ / Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü (hatırla.) Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler."[490] ayetini tefsir ederken ayette geçen "nefha"nın, ayetin son kısmına - وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِين : Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler- dayanarak ba's nefhası olduğunu ifade etmiştir.[491]

- **Âmmı Tahsis Etmek**

Âm, genel mâna ifade eden lafızdır. Hâs ise sınırları, muhatabı belli olan lafızdır. Kur'an'da bazı ayetler umumi olduğu için tam anlaşılamamaktadır. Bu da müfessirler arasında ihtilafa sebep olmuştur.[492] Bu ihtilafın çözümü için de Kur'an, hadis, tâbiûndan gelen rivayetler ve dilin imkânlarına müracaat edilmektedir.[493] Itfiyyiş de Teysir'de bu hususa dikkat etmiştir. Örneğin " وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ / İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."[494] ayetini tefsir ederken ehl-i kitabın da Kur'an'da bazen müşrik olarak nitelendirildiğini ifade edip bu ayetin "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ / kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da (size helal kılındı)"[495] ayetiyle tahsis edildiğini belirtmiştir.[496]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Itfiyyiş, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metodunu çok farklı şekillerde ve yoğun olarak kullanmıştır. Biz bu kullanım şekillerinin bir kısmına yukarıda örnekleriyle birlikte yer verdik. Diğerlerini de ismen zikredip kaynağını da vermekle yetineceğiz. Itfiyyiş, Kur'an'ın Kur'an ile tefsir yöntemini;

[489] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.68,352; C.10, s.388; C.15, s.373-374; C.16, s.268.
[490] Neml, 27/87.
[491] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.83.
[492] Demirci, **Tarih**..., s.54-55.
[493] Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kattân, **Mebâhis**..., s.226-236.
[494] Nisâ, 4/221.
[495] Mâide, 5/5.
[496] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.28-39.

aynı ayet içinde[497], aynı sûre içinde[498] veya büyük resmi gösterip bütüncül bir bakış açısı kazandırmak adına bütün Kur'an'da kullanmıştır.[499] Ayrıca ayetin mânasını tekit etmek,[500] ayetin muhtemel mânalarından birini ön plana çıkarmak,[501] ayetler arası paralelliğe ve dolayısıyla Kur'an'ın bütünlüğüne işaret etmek için de[502] sık sık bu metoda başvurduğunu, bu metodu başarıyla ve gerektiği kadar kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.1.2. Kur'an'ın Sünnet ile Tefsiri

Müfessirlerin müstağni kalamadıkları ikinci kaynak da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetidir. Sünnetin dindeki yeri ve önemi Peygamber'in tefsirinin miktarı, çeşitleri, bağlayıcılığı vb. konuları -çalışmamızın asıl konuları olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[503] bu konuda kısa bir açıklama vermekle yetineceğiz. Kur'an'ı, kendisine nazil olması hasebiyle, en iyi anlayabilen kişi şüphesiz Hz. Peygamber (a.s.)'dır. Binaenaleyh onun ilk müfessiri de O'dur. Kur'an'ı tefsir etmek bizzat Allah tarafından kendisine yüklenmiş bir vazifedir. Bu vazife tebliğ görevinin bir parçasıdır. Bu hususu, şu ayetlerden sarahaten anlamak mümkündür: " إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللهُ وَلاَ تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا / Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!"[504] " وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ / İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."[505] " وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي

[497] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.189, 200, 239, 386; C.6, s.194.
[498] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.310,360,363.
[499] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.36.; C.7, s.336.; C.14, s.222, 317-18.
[500] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.6, s.281.
[501] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.264.
[502] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.2, s.36; C.7, s.336; C.10, s.59; C.14, s.317-318.; C.15, s.244,259.
[503] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Teymiye, **Mukaddime**..., s.39.; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.129-146, 156.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.12-13; Kattan, **Mebâhis**..., 340-41.; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.27-29, 36-45.; Cerrahoğlu, **Usûl**..., s.231-234.; Demirci, **Tarih**..., s.64-80.; Aydın, **Tarih**…, s.25-34.
[504] Nisâ, 4/105.
[505] Nahl, 16/44.

اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ / Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik."[506]

Teysir'e bu açıdan baktığımızda Itfiyyiş'in da bu kaynaktan çok fazla istifade ettiğini görmekteyiz. Kendisi de hadise dair Vefâu'd-Damâne bi Edâi'l-Emâne ve Câmi'u'ş-Şeml fi Hâdisi Hayri'r-Rusul adlı eserler telif etmiş olan Itfiyyiş'in[507] tefsirin ikinci temel kaynağı kabul edilen sünnetten müstağni kalması düşünülemez. Ayrıca dikkati çeken hususlardan biri de bu konuda Itfiyyiş'in, mezhebî bir taassuba kapılmadan "sünnî" hadis kaynaklarını -İbâzîlerce birinci derece muteber kabul edilen ve müellif tarafından da hadis kitaplarının en faziletlisi olarak nitelendirilen[508] Rebi b. Habib'in Sahihinden daha çok - kullanmış olmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif, eserinde, Rebi'nin sahihinde geçen 64 hadise yer vermiştir.[509]

Itfiyyiş'in, "Kur'an'ın Sünnet ile Tefsir Edilmesi " metodunu nasıl ve hangi amaçlarla kullandığını örneklerle ortaya koymadan önce kendisinin, sünnetin/hadisin dindeki konumuna ve bu metot hakkındaki kanaatine yer vermek isabetli olacaktır.

Teysir'i dikkatle tetkikimiz neticesinde Itfiyyiş'in bu konudaki görüşlerinin şunlar olduğunu tespit ettik:

- Hadislerde varid olan her rivayetle -sahih de olsa- Kur'an tefsir edilemez. Örneğin ثمرات kelimesi, bir hadiste kişinin çocuğu olarak anlamlandırılmıştır. Bu hadise dayanarak " وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الأَمْوَالِ وَالأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ / Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve

[506] Nahl, 16/64.
[507] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.11, s.235.
[508] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.411.
[509] Bu durum Itfiyyiş'in, Teysir'de Rebi b. Habib'in Sahih'inden kullandığı hadislerin miktarının bir elin parmaklarını geçmediğini söyleyen Çakmataş'ın yargısını gözden geçirme gereğini göstermektedir. Nurullah Çakmaktaş, **"İbâzî Müfessir Ettafeyyiş Ve Teysîru't-Tefsir Adlı Eseri"**, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009), s.33.

ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele."[510] ayette geçen ثمرات evlat anlamı vermek doğru değildir.[511]

- Sahih olsa dahi Âhâd hadisle Kur'an nesh edilemez.[512]

- Kur'an'ın mütevatir hadisler ile tahsis edilebileceğinde icma vardır. Ancak ahâd hadis ile de tahsis edilebileceği görüşü de sahih bir görüştür.[513]

- Vahy-i gayr-i metluv vardır.[514]

- Sünnnetin konumu, vahiy gayr-i metluv olması hasebiyle, Kur'an gibidir.[515] Zira "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى / O, hevadan (kendi istek, düşünce ve tutkularına göre) konuşmaz."[516]

- Hadislerin sıhhatini tespit etmenin yollarından biri de onların Kur'an'a arzıdır. Kur'an'ın bütünlüğüne uygun olmayan hadisler -klasik sınıflandırmaya göre sahih olarak nitelense, muteber hadis kitaplarında yer alsa da- mevzudur.[517]

- Itfiyyiş, bazen, hadislerin metin tenkidine yer verip bundan hareketle hadisin sıhhat derecesi hakkında hüküm verir.[518]

- Sünnet, Kur'an'ı tefsir eder; Kur'an da hadisi tefsir eder.[519]

- Tefsire dair sahih bir hadis gelirse orda durulur, şahsi rey ile tefsir yapılmaz. Ancak başka bir sahih hadis daha gelirse ikisi arasında cem edilir.[520]

- Teşbihe/tecsime kapı açan hadisler, sahih kabul edilerek hadis kitaplarında yer alsalar dahi, ya mecazî ya da mevzudur. Bu tür hadisler şayet sahih ise mecaz anlamda kullanılmış olup kudreti temsil içindir. Tenzihe uygun olarak tevil edilmelidir.[521]

Teysir'in, hadis açısından çok zengin bir kaynak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Teysir, hemen hemen her sayfasında hadis veya hadisler yer alması

[510] Bakara, 2/155.
[511] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.318-19.
[512] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.424.
[513] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.155.
[514] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.362.; C.6, s.326.
[515] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.60.; C.13, s.402.
[516] Necm, 53/3.
[517] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.34-37.; C.14, s.159-160.
[518] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.303,304, 307, 308.; C.8, s.222,223.; C.9, s.385,386.
[519] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.76.
[520] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.255.
[521] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.297-98.; C.12, s.300.; C.15, s.239

hasebiyle bu yönüyle de çalışılması gereken bir eserdir. Itfiyyiş, bu hadislere bazen kaynağını belirterek[522] ama çoğu zaman da kaynaksız olarak yer vermiştir.[523] Bazen zayıf rivayetleri hiç tenkit etmeden zikrederken[524] bazen قيل (denildi) lafzı ile zayıflığına işaret etmiş[525], bazen de senet[526] veya metin yönünden kritik edip kanaatini ifade etmektedir.[527] Öte yandan, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sahih kabul edilerek kaynaklarda yer alan bazı hadisleri Kur'an'a arz etmek[528] veya başka hadislerle kıyaslamak suretiyle[529] tenkit edip mevzu olarak nitelendirdiğini ya da hadisin sahih olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.[530] Bazen de, sayıca az olmakla birlikte, öyle rivayetlere yer vermiş ki muhakkik de bu rivayerle ilgili olarak "kaynağını bulamadık" ibaresini kullanmak durumunda kalmıştır.[531] Bir başka yerde ise müellif, İbn Uyeyne'den bir rivayet aktarıp Suyûtî'nin (ö. 911) bu rivayet hakkında "Hadis kitaplarında bunu görmedik." değerlendirmesine yer vermiştir.[532] Bu da Itfiyyiş'in, kendisi hadislerin kaynağını devamlı olarak zikretmese de, eserine aldığı hadislerin kaynaklarda geçiyor olmasına dikkat ettiğini göstermektedir. Bunu muhakkikin yaptığı tahric-tahkikten de tespit etmek mümkündür. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, muhakkikin kaynağını tespit edemediği rivayet sayısı azdır. Kendisi hadisleri eserinde zikrederken zaman zaman bir hadisçi titizliğini gösterdiğini, örneğin aynı hadisin beş farklı şekline yer verdiğini ve onu değerlendirdiğini görmekteyiz. [533]

Itfiyyiş'in konuya dair genel yaklaşımını ve eserindeki tutumunu verdikten sonra, Teysir'de bunun yansımalarını, hangi amaçlarla hadislere yer verildiğini örnekleriyle verebiliriz.

---

[522] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.311.; C.2, s.179-180. C.16, s.290.
[523] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.76.; C.2185., C.12, s.184.
[524] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.88, 349.
[525] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.76.
[526] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.366.; C.3, s.225.
[527] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.303-308.; C.7, s.34-37.; C.8, s.222-223.; C.9, s.83-86.; C.14, s.35.
[528] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.303,304, 307, 308.; C.7, s.34-37.; C.8, s.222,223.;9/385,386.; C.14, s.159-160.
[529] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.385-86.; C.11, s.305-306.
[530] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.320.
[531] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.145, 368.
[532] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.267.
[533] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.339-340.

- **Kendi Yorumuna Delil Göstermek**

Eserde Itfiyyiş'in, zaman zaman yaptığı yorumun doğruluğuna ispatlama amacıyla hadislere yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin " مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ / Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e düşman olursa…"[534] ayetini tefsir ederken kendisi Cebrail'in meleklerin en faziletlisi olduğunu ifade edip bunu Peygamber (s.a.v.)'in "Cibril, Meleklerin en faziletlisidir." hadisiyle desteklemektedir.[535]

- **Ayetin Anlamını Tekit Etmek**

Itfiyyiş, bazen de anlamı, hadis olmadan da, anlaşılabilecek ayetleri tefsir ederken ayetin anlamını desteklemek üzere hadise yer verdiğini görmekteyiz.[536] Örneğin " وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ وَلاَ تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ / Sabah ve akşamları içinden yalvararak, gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret de gafillerden olma!"[537] ayetini tefsir ederken, onun anlamını destekleme mahiyetinde "خَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيُّ / Zikrin en hayırlısı, gizli olanıdır." hadisine yer vermiştir.[538]

- **Filolojik İzahlar**

Itfiyyiş'in, sika olma ile dilde hüccet olmayı ayrı tuttuğunu ve hadis ravilerinin, sika olsalar dahi, çoğunun Arapçayı iyi bilmediklerini ve dolayısıyla onlardan delil getirilemeyeceğini söylediği halde[539] zaman zaman filolojik izahlar

[534] Bakara, 2/98.
[535] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.194.
[536] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.7-76.; C.16, s.431.
[537] A'râf, 7/205.
[538] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.266.
[539] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.75.

için hadise müracaat ettiğini görmekteyiz.[540] Örneğin "وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ: … Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir."[541] ayetini ele alırken يَتِرَكُمْ kelimesinin çeşitli mânalarını verdikten sonra "من فاتته صلاة العصر فكأنما وتر أهله وماله / Kim ikindi namazını kaçırırsa, akrabasından ve malından koparılıp yalnız bırakılmış gibidir." hadisini de zikrederek kelimenin, kişiyi, sevdiği şeylerden -çocuğu, akrabası, arkadaşı, malı vs.- ayırmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.[542]

Yine "وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ / Bedeneleri sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır."[543] ayetini tefsir ederken "bedene"nin, devenin yanı sıra inekleri de kapsadığını hadise yer vererek ifade ediyor.[544]

- **Mutlakı Takyid**

Mutlak olarak gelen kimi ayetlere dair takyid mahiyetinde hadislerin varid olduğu malumdur. Itfiyyiş da Teysir'de bazen mutlak olarak zikredilen ayetlerin takyidi için hadislere müracaat ettiğini görmekteyiz. Örneğin "فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ / Ay hâlinde kadınlardan uzak durun."[545] ayeti, mutlak bir mâna ifade etmektedir. Müellif "إنما أمرتم بعزل الفروج / ferclerden uzak kalmakla emrolundunuz." hadisine ve başka hadislere de yer vererek ayetin anlamının takyid edildiğini göstermiştir.[546]

- **Umumu Tahsis**

[540] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.57; C.15, s.379.; C.16, s.346.
[541] Muhammed, 47/35.
[542] Itfiyyiş, **Teysir**...,13/323.
[543] Hac, 22/36.
[544] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.400.
[545] Bakara, 2/222.
[546] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.45-56.

Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerin genel mâna ifade ettiğini ve bunların bir kısmının Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri ile tahsis edildiğini görmekteyiz.[547] Itfiyyiş da hakkında tahsis edici hadis varid olan ayetlerin tefsirinde söz konusu hadislerden istifade etmekte ve bunu açıkça dile getirmektedir.[548]

Örneğin "وَلاَ تَنْقُضُوا الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا / Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın." ayetini tefsir ederken müeellif " من حلف على يمين ، فرأى غيرها خيراً منها ، فليأت الذي هو خير ، وليكفر عن يمينه / Kim bir şey üzere yemin eder de o şeyden daha hayırlısını bulursa yeminin keffaretini ödesin ve daha hayırlı olanı yapsın." hadisine yer verip "فالآية عامة خصصتها السنة / ayet âmdır, sünnet onu tahsis etmiştir." notunu düşmüştür.[549]

- **Mücmel Hususları Beyan Etmek**

Hz Peygamber, Kur'an'da ayrıntısı verilmeyen bazı hususları sözleriyle veya fiilleriyle açıklamıştır.[550] Itfiyyiş da eserinde bu hususa dair hadislere bolca yer vermiştir.[551] Örneğin müellif "فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ / Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[552] ayetini tefsir ederken, ayette geçen تَنْكِحَ/nikahlamak kelimesinin mücmel olduğunu ve sünnetin bu lafzı beyan ederek sadece nikahın yeterli olmadığını cimanın da şart olduğunu ifade etmiştir.[553]

[547] Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.43.
[548] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.155.
[549] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.66.
[550] Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.43.; Aydın, **Tarih…**, s.27-28.
[551] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.68-69.; C.9, s.317-18.; C.10, s.6.; C.11, s.39, 215-216.; C.14, s.404-407.; C.16, s.263-266.
[552] Bakara, 2/230.
[553] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.68-69.

Yine "وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ / Biz, Lût'a da bir hikmet ve bir ilim verdik ve onu çirkin işler yapan memleketten kurtardık."[554] ayetinde geçen "الْخَبَائِثَ / kötülükler" sözcüğü mücmeldir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Livata yapmak, çamurdan yapılmış küçük taşları atmak, sapanla taş atmak, güvercin uçurtmak-onlarla oynamak, def çalmak, içki içmek, sakal kesmek, bıyığı uzatmak, ıslık çalmak, alkışlamak ve ipek giymektir. Ümmetimin bunlara ilave edeceği bir haslet ise, kadınların birbirleriyle ilişki kurmalarıdır." hadisiyle Lut kavminin helakına sebep olan kötülükleri sayarak bu mücmeli tebyin etmiştir.[555]

- **Mübhemlerdeki Kapalılığı Gidermek**

Hz. Peygamber, ihtiyaç hâsıl oldukça mübhem lafızlarla ilgili açıklamalar yapıp anlamdaki kapalılığı gidermiştir.[556] Teysir'de müellifin Kur'an mübhemlerine dair varid olan hadisleri yeri geldikçe kullandığını görmekteyiz.[557] Örneğin " أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ / Şüphesiz Arz'a salih kullarım varis olacaktır"[558] ayetinde الأَرْضَ kelimesi mübhem olup yeryüzü veya cennet olarak da anlaşılmaya müsait bir kelimedir. Müellif, peygamberin hadisine dayanarak bunun dünya olarak anlaşılabileceğini belirtmiştir.[559] Yine müellif "أَلاَ لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ / İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır"[560] ayetinde geçen الدِّينُ kelimesinin " والحديث يدل على أن الدين العبادة/ hadis, din kelimesinin ibadet anlamında olduğuna delalet ediyor." kaydını düşerek din kelimesi ile ibadetin kastedildiğini söylemiştir.[561]

- **Müşkül Hususları Çözmek**

---

[554] Enbiya, 21/74.
[555] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.317-18.
[556] Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.44.
[557] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.236-335.; C.10, s.382.; C.15, s.391.
[558] Enbiya, 21/105.
[559] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.355.
[560] Zumer, 39/3.
[561] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.232-233.

Kur'an'da, okuyucuya ilk bakışta çelişkili gibi gelen ayetler bulunmaktadır. Ancak bu ayetlere, Kur'an'ın kendi içindeki bütünlüğü ve bununla birlikte Kur'an-Sünnet bütünlüğü çerçevesinde yaklaşıldığında hiçbir çelişkinin olmadığı görülür. Nitekim içinde hiçbir tenakuz olmaması, Kur'an'ın ilahî kaynaklı olduğunun delili kabul edilmiştir.[562] Müellif de söz konusu ayeti tefsir ederken konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Fasihlerin en fasihi dahi, sözü uzadığında sözünün bazı kısımlarında bazı çelişkiler olur. Konuşmasının bölümleri arasında fesâhat bakımından tefavütler olur. Fakat Kur'an-ı Kerim'de ise hiçbir çelişki yoktur ve hepsi de fesâhat bakımından aynı seviyededir. İlk bakışta çelişkili gibi görünen ayetlerin birbiriyle uyumunu idrak etme ve hepsini cevaplayabilme nimetini in'am eden Allah'a hamdolsun."[563] Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi Itfiyyiş, "Müşkilü'l-Kur'an" bahsiyle çok yakından ilgilenmekte ve en ufak işkâl hissi uyandıran ayetleri bir arada inceleyip herhangi bir müşkül olmadığını diğer ayetlerle; peygamber, sahâbe veya tâbiîne dayandırılan rivayetlerle ya da kendi dirayetiyle göstermeye çalışmıştır.[564] Teysir'de bu konuyla ilgili pek çok örnek vardır. Ancak biz burada, müellifin meşhur olan görüşten farklı yaklaşımı dolayısıyla, bu konu işlendiğinde akla ilk gelen örneği vermek istiyoruz: "/ وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا

İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur; Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir."[565] ayeti ile "/إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır."[566] ayeti arasında ilk bakışta çelişki var gibi görünmektedir. Meşhur görüşe göre -bu görüş de hadise dayanmaktadır.- cennetlik olanlar da dâhil herkes cehenneme girecektir. Ancak cehennem, oraya girmeyi hak etmemiş olanlara, tıpkı ateşin Hz. İbrahim'e serin ve selamet olması gibi onlara serin selamet olacak ve daha sonra oradan kurtarılacaklardır.[567] Itfiyyiş ise bu görüşe kaynak olarak gösterilen rivayetlerin zayıf olduğunu belirtip biri Buhârî,

---

[562] "Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı." Nisâ, 4/82.
[563] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.282.
[564] Bu konu ilerde "**Müşkillerin Giderilmeye Çalışılması**" başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.
[565] Meryem, 19/71.
[566] Enbiya, 21/101.
[567] Demirci, **Tarih**..., s.68-69.

Muslim, Tirmizi, Nesâi ve İbn Mâce'de; diğeri de Buhârî'de ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde geçen iki hadise yer vererek ورود lafzının, ru'yet/görme anlamında olduğunu belirtmiştir.[568]

Müellifin, -yukarıda başlıklar altında verdiklerimiz dışında- Hz. Peygamberin, Kur'an'da yer almayan bazı konularla ilgili, koyduğu hükümlere yer verdiğini de görmekteyiz.[569] Ayrıca bazı ayetlerin tefsirinin bizzat Hz. Peygamber sözleriyle değil de Siyer-i Nebi'ye dâhil olan ve bir kısmı hadis kitaplarında da yer alan kıssalar ile yapıldığını ve bunun örneklerinin çok olduğunu görmekteyiz.[570] Okuyucunun bu şekilde ayetlerin bağlamını, arka planını ve mesajını daha iyi anladığını söylemek mümkündür.

2.1.1.3. Sahâbe Görüşlerinden Yararlanılması

Kur'an tefsirinin kaynakları sayılırken, sahâbeden gelen rivayetlere üçüncü sırada yer verilir. Herhangi bir ayeti daha iyi anlayabilmek için önce Kur'an'a ardından hadislere müracaat edilir. Kur'an ve sünnette açıklama bulunamadığında veya bulunandan daha fazla izah istendiğinde sahâbe kavillerine müracaat edilir.[571] Zira Sahâbe, Kur'an'ın nüzulüne şahit olmuş ve Kur'an'ı en iyi anlayan ve anlatan kişi olan Hz. Peygamberden doğrudan öğrenmişlerdir. Ayrıca nüzul sebeplerine, Arap dili ve adetlerine vakıf olmaları, zihinlerinin karmaşıklıktan uzak olması, Ehl-i Kitabı tanımaları gibi hususlar da sahâbe tefsirinin değerini daha da arttırmaktadır. Sahâbeden tefsirde ön plana çıkanlar, sahâbe tefsirinin kaynakları, değeri ve bağlayıcılığı gibi hususların tafsilatını, çalışmamızın asıl konusu olmaması nedeniyle, ilgili kaynaklara bırakıp[572] Teysir'de, Itfiyyiş'in, sahâbe hakkındaki

---

[568] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.83-86.
[569] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.189.
[570] Itfiyyiş, **Teysr**…, C.8, s.85-86.; C.10, s.42.76-87; C.10, s.194-196.; C.15, s.8.;
[571] İbn Teymiye, **Mukaddime**..., s.40.
[572] Daha Ayrıntılı Bilgi için bkz.: Teymiye, **Mukaddime**..., s.40-44.;Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.157 Celaleddin es-Suyûti, **el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'an**, el-Heyetu'l Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kutub, Mısır 1974, C.4, s.233 - 240.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.13-19.;.Salih, **Mebâhis**..., s.119-120, 289-290.; Kattan, **Mebâhis**..., s.341, 345-348.; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.29-75.; Fahd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rumî,, **İtticehâti't-Tefsir fi'l-Karni'r-Râbi' 'aşar**, Riêseti'd-Dêirâti'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftêi ve'd-De'veti ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan 1986, C.1, s.88.; Cerrahoğlu, **Tarih**..., s.234-243;, Demirci, **Tarih**..., s.80-94.; Aydın, **Tarih**..., s.34-43.

görüşünü, sahâbe tefsirine yaklaşımını ve sahâbeden gelen rivayetlerin tefsirindeki yansımalarını örnekleriyle birlikte ele almaya çalışacağız.

Itfiyyiş'in, sahâbeye dair değerlendirmelerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Sahâbenin hepsi adildir. Şehadetlerinde veya rivayetlerinde -medihlerine dair gelen rivayetlere istinaden- adaletleri araştırılmaz.[573]

- Sahâbe, küçük veya büyük, günahlardan hâlî değildirler. Ancak hepsi tevbe etmiş olarak vefat ederler. Kavmimizin cumhuru bu kanaattedir.[574]

- Sahâbenin tel'ini, kabîh bir cehalettir.[575]

- İbn Abbas'tan sahih bir rivayet varken bir âlimin tefsire dair sözü, kuvvetli bir delil olması müstesna, kabul edilmez. Zira o Tercümanu'l-Kur'an diye isimlendirilmiştir.[576]

Burada bir hususa daha yer vermenin isabetli olacağını düşünüyoruz ki o da şudur: Ulumu'l-Kur'an kitapları arasında önemli bir yeri olan et-Tefsir ve'l-Mufessirun adlı eserin müellifi olan Zehebî'nin (1915-1977), Itfiyyiş'in gençliğinde telif ettiği tefsiri Himyan'a dayanarak onu Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Osman (ö. 35/656) konusunda sert bir şekilde eleştirdiğini görüyoruz. Zehebî, Itfiyyişîn Hâricîleri övdüğünü, Hz. Ali, Hz. Osman ve onlara destek çıkanları ise eleştirdiğini ve her türlü noksanlıkla itham ettiğini söylemektedir.[577] Biz bu çalışmayı yaparken önce Zehebi''ye ait eserin ilgili bölümlerini ardından da Itfiyyiş'in Himyan ve Teysir adlı tefsirlerinin ilgili kısımlarını mukayeseli olarak dikkatli bir şekilde okuduk ve şu neticeye vardık: Zehebî, Himyan'a dayanarak yaptığı eleştirilerde büyük oranda haklıdır. Ancak şu hususu da belirtmekte fayda mülahaza ediyoruz. Zehebi ile Itfiyyiş'in Hâricî kavramından anladıkları şey, aynı değildir. Ayrıca Zehebi, Itfiyyiş'in sadece bir eserine, müellifin otuzlu yaşlarda telif ettiği ilk tefsirine, bakıp

[573] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.418.
[574] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.418.
[575] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.439.
[576] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.312.
[577] Zehebi, **Mufessirun**, C.2, s.245-248.

onun hakkında hüküm vermesi ilmî bakımdan hakşinas bir hareket olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira pek çok âlimin ilerleyen yaşlarda daha evvel savundukları görüşlerden uzaklaşıp başka görüşleri savundukları malumdur. Bu konuda İmam-ı Şâfiî (ö. 204/820) meşhur bir örnektir.[578] Biz, Itfiyyiş'in, hayatının son dönemlerinde telif etmiş olduğu, Teysir adlı tefsirine baktığımızda Itfiyyiş'in, Zehebî tarafından eleştirildiği hususlara yer vermediğini gördük. Bilakis, aşağıda da yer vereceğimiz gibi, sahâbe hakkında övgü sözlerine yer vererek, hepsinin adil olduğunu belirtmiş ve sahâbenin tel'inine karşı çıkmıştır.

Teysir'i incelediğimizde Itfiyyiş'in, sahâbenin görüşlerinden yoğun olarak istifade ettiğini ancak genelde kaynak belirtmediğini görmekteyiz. Bu görüşleri naklederken Itfiyyiş'in yaklaşımını üç maddede özetlemek mümkündür:

- Sahâbe görüşlerine yer verip bu görüşleri kritik ederek kanaatini belirtmek.[579]

- Sahâbe kavline bir başka sahâbe kavli ile karşı çıkmak.[580]

- Sahâbeden gelen nakilleri peş peşe verip değerlendirme veya tercih yapmamak.[581]

Teysir'de Sahâbe sözlerinin yansımalarını şu başlıklar altında ifade etmek mümkündür:

- **Ayetin Anlamını Tekit Etme**

Itfiyyiş'in bazen anlamı sarih olan ayetleri tekit sadedinde sahâbe sözlerine yer verdiğini görmekteyiz.[582] Örneğin "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ / Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir."[583] ayetini tefsir ederken Abdullah b. Selam (ö. 43/663-64) ve Hüseyin b. Ali'den (ö. 61/680) sabredenlerin hesapsızca cennete gireceklerine dair rivayeti

[578] Bilal Aybakan, "Şâfiî" **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 223-233.
[579] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.238.;1/393.; C.2, s.184.; C.7, s.277.;10/414, 415.; 167432-433.
[580] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.192-193.
[581] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.180-81, 378.; C.9, s.67-68.
[582] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.50. ;13/243.; C.16, s.104.
[583] Ra'd, 13/24.

aktarmıştır.[584] Yine " يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ /Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."[585] ayetini tefsir ederken كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ kısmını tekit babında Hz. Ali'den "Allah'ın, orucu farz kılmadığı hiçbir ümmet yoktur. O halde oruca rağbet edin, severek tutun ve kolay bir şeymiş gibi karşılayın." rivayetini aktarmıştır.[586]

- **Filolojik İzahlar**

Filolojik tefsir, tefsir ilminin bir cüz'ü olup ondan ayrılması mümkün değildir. Selefin (sahâbe ve tâbiûn), dilcilere bu konuda önceliği vardır.[587] Zira selefin tefsirinde asıl amaç kastedilen mânayı ortaya koymaktı. Bu sebeple selefin tefsirinin bariz bir özelliği mâna ile tefsirdir.[588] Itfiyyiş da sahâbenin bu önceliğini göz önünde bulundurarak zaman zaman filolojik izahlar yaparken sahâbe sözlerinden istifade etmiştir.[589] Örneğin ayette geçen "فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ… / Göklerin ve yerin yaratıcısı"[590] kısmını tefsir ederken فطر kelimesinin mânasının -konuyla ilgili kıssayı da kısaca naklederek- ilk yaratma, örnek olmaksızın icad etme olduğunu İbn Abbas'a dayandırarak ifade ediyor.[591] Yine "حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فى سَمِّ الْخِيَاطِ: …deve iğne deliğinden geçinceye kadar.."[592] ayetini tefsir ederken جمل sözcüğünün deve mi halat

[584] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.256.
[585] Bakara, 2/183.
[586] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.383.
[587] Müsaid, **Lugavi**…, s.148; İsmail Aydın, **Kur'an'ın Filolojik Yorumu (Tarihsel Gelişim ve Sorunlar),** Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012, s.53-54.
[588] Müsaid, Lugavi…, s.150.
[589] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.396-97.; C.7, s.50.; C.16, s.432-433.
[590] En'am, 6/14.
[591]Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.228.
[592] A'râf, 7/40.

mı olduğu görüşlerine yer verip İbn Mesud'un sözüne de yer vererek جمل sözcüğünün burada deve anlamında kullanıldığını ve bu görüşün daha sahih olduğunu belirtmiştir.[593]

- **Mutlakı Takyid**

Itfiyyiş'in bazen de kendisiyle ne kastedildiği tam belli olmayan, sınırları belirlenmemiş bazı sözlerin izahında sahâbe sözlerine yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin "وَيُقيمُونَ الصَّلٰوةَ / Namazı ikame ederler"[594] ayetini tefsir ederken burada namazdan kastın farz namazlar olduğunu söyleyip İbn Abbas'ın da bu görüşte olduğunu belirtiyor.[595] Yine " كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ / Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."[596] ayetinde mutlak olan خَيْرًا kelimesini Itfiyyiş, Hz. Ali ve Hz. Aişe'den "hayr, çok olan maldır." rivayetini aktararak takyid etmiştir.[597]

- **Müphemi Tafsil**

Teysir'de, bazen de mübhem ifadelerde diğer bir deyişle anlamı kapalı lafızların izahında sahâbe kavline müracaat edildiğini görmekteyiz.[598] Örneğin " وَهُوَ الَّذى اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ / O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var. Biz anlayan bir toplum için ayetleri ayrı ayrı açıklamışızdır."[599] ayetini izah ederken

[593] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.58.
[594] Bakara, 2/3.
[595] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.10.
[596] Bakara, 2/180.
[597] Itfiyyiş, **Teysir**…. C.1, s.376.
[598] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.67.; C.10, s.204.; C.13, s.337.
[599] En'âm, 6/98.

“فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ” lafızlarını Ubey b. Ka‘b ve İbn Abbas’a dayanarak sulb ve rahim diye izah etmiştir.[600] Yine الْفَلَقِ sözcüğünün[601] de İbn Abbas’a (r.a.) dayanılarak “cehennemdeki bir kuyu” diye anlamlandırıldığını görmekteyiz.[602]

- **Mücmeli Beyan**

Teysir’de mücmel olarak zikredilen kimi hususların da sahâbe sözleriyle açıklandığını görmekteyiz. Örneğin “رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ/…Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin…”[603] ayetini tefsir ederken iki öldürme (ölü olarak yaratma ve eceli gelince öldürme) ve iki diriltmeden (ilk başta ruh üflenmesi ve nefhadan sonra ba’s vaktindeki diriltme) ne kastedildiğini İbn Mesud ve İbn Abbas’ın sözlerine yer vererek izah etmiştir.[604] Yine “ قَالَ يَا مُوسٰى اِنِّى اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتى وَبِكَلَامى فَخُذْ مَا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ / (Allah) “Ey Musa! Vahiylerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol" dedi.”[605] ayetini tefsir ederken mücmel olarak zikredilen وَبِكَلَامى kısmını izah sadedinde, İbn Abbas’tan, Allah’ın Hz.Musa’yla neler konuştuğuna dair “Allah, üç günde Musa’ya 140 bin kelime söylemiştir. Bunlardan bazıları:….” diye başlayıp devam eden uzun bir rivayet nakletmiştir.[606] Son olarak da şu örneğe yer verebiliriz: “أُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ / Onlara hem

[600] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.396.
[601] Felak, 113/1.
[602] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.432-433.
[603] Mü’min, 40/11.
[604] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.330.
[605] A‘râf, 7/144.
[606] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.177-178.

Allah lânet eder hem de lânet ediciler lânet eder.[607] Burada لَّٰعِنُونَ sözcüğü mücmel olup bununla kimlerin kastedildiği belli değildir. Müellif bunu izah etmek için İbn Abbas'tan bir rivayet zikrederek bununla sekaleyn/insanlar ve cinler âlemi dışındaki varlıkların kastedildiğini belirtmiştir.[608]

- **Fıkhî İzahlar**

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, ahkâm ayetlerine çok önem verdiğini ve onları uzun uzun ele aldığını görmekteyiz.[609] Müellif bu tür ayetleri tefsir ederken sahâbe sözlerine çok yer vermiştir. Örneğin Bakara sûresi 226. ve 227. ayetlerini tefsir ederken İlâ (karısına yaklaşmamaya yemin etme) bahsini uzun ele almış ve Hz. Ali'nin konuya dair bir fetvasına yer vermiştir.[610] İddet konusunu ele alırken[611] kocası vefat eden hamile kadının iddetinin dört ay on gün mü yoksa çocuğunu doğurma zamanı mı olduğunu tartışmış ve "sahih olan, hangi vade daha uzun ise hamile kadının iddeti de odur. Bu, Ali ve İbn Abbas'ın da görüşüdür" diyerek konuyu bağlamıştır.[612]

- **Kelâmî İzahlar**

Müellif'in İbâzî olması hasebiyle tefsirinde bunun yansımalarını sık sık görmekteyiz.[613] Kendisi kelâmî izahlar yaparken diğer delillerin yanı sıra sahâbe kavline de dayandığını görmekteyiz. Örneğin "اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ / Rablerine bakarlar."[614]

[607] Bakara, 2/159.
[608] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.328
[609] Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.146-165.
[610] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.55.
[611] Bakara, 2/234.
[612] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.88.
[613] Bu konu "Kelâmî Tezahürler" başlıklı bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.
[614] Kıyame, 75/23.

ayetini tefsir ederken önce şiirden bir delile yer vermiş ardından da Hz. Ali'den (r.a.) bir rivayetle نَاظِرَةٌ sözcüğünün beklemek anlamına geldiğini söylemiştir.[615]

- **Sahâbeden Ahlakî Nasihatlerle Yorumu Zenginleştirme**

Itfiyyiş zaman zaman da yorumu zenginleştirmek amacıyla sahâbeden gelen nasihatvari rivayetlere yer vermiştir. Örneğin " قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ / (Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki: "Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir."[616] Müellif bu ayeti tefsir ederken Ebû Hureyre (ö. 58/678) (r.a.)'dan şu rivayeti nakleder: Kim kendisine şu altı şey nasip edilirse diğer altı şeyden mahrum edilmez: Şükür nasip edilen ziyadeden, sabır nasip edilen sevaptan; tevbe nasip edilen kabulden; istiğfar nasip edilen mağfiretten; dua etme nasip edilen icabetten ve infak nasip edilen de haleften mahrum edilmez.[617]

Yine "وَهُوَ الَّذى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّيَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ /O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir."[618] ayetini tefsir ederken Hz. Ali (r.a.) ile bir bedevi arasında geçen şu olayı nakleder: Bedevi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mescidine girip "Allah'ım sana tevbe ediyorum ve senden mağfiret diliyorum" deyip namaza başladı. Namazını bitirince Hz Ali ona şöyle seslendi: Dil ile süratli bir şekilde tevbe ve istiğfar, yalancıların tevbesidir. Senin tevben dahi tevbeye muhtaçtır." Bedevi dedi ki "Ey müminlerin emiri! Tevbe nedir?" Hz. Ali şöyle cevap verdi: "Günaha pişmanlık, farzları kaza etmek, zulmen alınanları iade etmek ve nefis nasıl masiyetlerle semizleştirildiyse taatlerle de eritmek, nefse masiyetin lezzetinin tattırıldığı gibi taatin de acılığını tattırmak ve

[615] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.427-28.
[616] Zümer, 39/10.
[617] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.248-249.
[618] Şura, 42/25.

gülmelere karşı ağlamaktır.[619] Toplumsal ıslahı hedeflemesi nedeniyle[620] Itfiyyiş'in bu tür rivayetlere tefsirinde sık sık yer verdiğini görmekteyiz.[621]

Teysir'de yukarıda söz ettiğimiz hususlar dışında da Itfiyyiş'in sahâbe kavline yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin nüzul sebepleriyle[622] ve kıssaların ayrıntılarıyla[623] ilgili sahâbe sözlerine bol bol yer vermiştir.

Itfiyyiş'in, sahâbe ve tâbiûn sözlerini Teysir'de, yukarıda ayrıntılı olarak verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, etkin bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür. Ancak nakillerde genel itibariyle kaynak belirtmemesi, zayıf rivayetlere de yer vermesi, mezhebine uygun nakilleri direk alıp uygun olmayanları ise tevil etmesi ya da tefsirine almaması ve zaman zaman da gereksiz ayrıntılarla sözü uzatması tefsiri adına bir zaaf olarak addedilebilir.

2.1.1.4. Tâbiûn Görüşlerinden Yararlanılması

Tâbiûn, malum olduğu üzere, sahâbeden sonra gelen ve onlara talebelik edip onların Hz. Peygamberden öğrendiklerini sonraki nesillere aktaran nesildir.[624] Tâbiûn tefsiri, tefsir kaynakları arasında dördüncü kaynak olarak kabul edilmektedir. Yaygın olan görüş budur. Bir ayetin tefsiri Kur'an, hadis veya sahâbe sözlerinde bulunamazsa, o ayetin tefsiri, tâbiûn tefsirinde aranmalıdır.[625] Günümüzde ise tâbiûn tefsiri ile ilgili olan yaygın kanaat ise kısaca şudur: Tefsire konu olan husus içtihadın mümkün olmadığı hususlardan olup onunla alakalı sahih rivayet varsa o tefsirin kaynak değeri vardır ve bağlayıcıdır. Yine Tâbiûnun üzerinde icma ettiği hususlar da kaynak değeri taşır.[626] Aksi takdirde tâbiûn tefsiri de "rey" tefsirine dâhildir. Onların da isabet ve hata etme ihtimalleri vardır.[627] Tâbiûn tefsirinin kaynak değeri, bağlayıcılığı vb. konuların ayrıntılarını, çalışmamızın asıl konusu olmaması

[619] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.37.
[620] Hizmetli, "Ettafeyyiş", **DİA**, C.11, s.500.
[621] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.33.; C.6, s.202-203.; C.10, s.386-387.
[622] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.148, 150.
[623] Örnekler için bkz: **Teysir**..., C.10, s.330-332.
[624] Teymiye, **Mukaddime**..., s.10.; Aydın, **Tarih**..., s.43.
[625] Teymiye, **Mukaddime**..., s.44-45.; Kattan, **Mebâhis**..., s.341.
[626] Müsaid, **Fusûl**…, s.56-57.; Demirci, **Tarih**…, s.103-104.
[627] Müsaid, **Fusûl**..., s.73-75.

hasebiyle, ilgili kaynaklara havale edip[628] tâbiûn tefsirinin Teysir'deki yansımalarını örnekleriyle ele almaya çalışacağız.

Teysir'i incelediğimizde, Itfiyyiş'in, tâbiûn tefsirine çok yoğun bir şekilde ve genel itibariyle kaynak vermeden yer verdiğini görmekteyiz. En çok nakilde bulunduğu tâbiîn müfessirleri Mücahid, Dahhâk (ö. 105/723), Atâ (ö. 114/732), Hasan-ı Basri(ö. 110/728), İkrime (ö. 105/723), Katade, Said b. Cübeyr'dir (ö. 94/713). Itfiyyiş, tâbiûn tefsirine dair rivayetleri de sahâbe tefsirine dair rivayetleri kullandığı şekilde kullandığını görmekteyiz. Bundan dolayı, bir önceki konuda olduğu gibi, sekiz başlığa tek tek yer verip örneklendirmeden sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Örneğin müminlere, cennette verilecek nimetlerden söz eden " كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِه مُتَشَابِهًا / Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir."[629] ayetini tefsir ederken Hasan-i Basri'den gelen şu rivayete yer verir: Cennetliklerden birine bir yemek verilir. Kişi ondan yedikten sonra ona başkası verilince "Bu daha önce rızıklandırıldığımız şeydir." der. Melekler ona diyecek ki renk ve şekil aynı ama tat farklıdır."[630]

Yine yüce Allah ile Hz. İbrahim (a.s.) arasında geçen diyaloğu nakleden " وَاِذِ ابْتَلٰى اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ / Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım. İbrahim de, soyumdan da (önderler yap, Ey rabbim!) demişti. Bunun

[628] Teymiye, **Mukaddime**..., s.44-46.; 48. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.158,172.; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.240-242.; Zehebi, **Mufessirun**…, C.1, s.75-103. Kattan, **Mebâhis**..., s.341, 348-351.; Müsaid, **Fusûl**…, s.51-58, Cerrahoğlı, **Usul…**, s.243-44.; Demirci, **Tarih**..., s.94-105; Aydın, **Tarih,** s.43-65.
[629] Bakara, 2/25.
[630] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.46.

üzerine Rabbi, benim sözüm zâlimleri kapsamaz demişti."[631] ayetini tefsir ederken Itfiyyiş'in bu ayetten "Fâsık, veya bir müşrik yönetimi ele geçirirse o kişi imam, halife veya hakim değil bilakis gâsıptır. O kişinin hükmü infaz edilmez. Onu başa getiren de zâlimdir. Zira adil olma şartı başa geçerken şart olduğu gibi başta kalmak için de şarttır." diye fıkhi hüküm çıkardığını ve bu hükmü Hasan-ı Basri'nin "Allah zâlimlere ahd vermemiştir. Zâlim başa geçer ve ondan zulüm sadır olursa imametine dair işlerde ona vefa gösterilmemelidir." rivayetine dayandırdığını görüyoruz[632]

Yine "أُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ / Onlara hem Allah lânet eder hem de lânet ediciler onlara lânet eder.[633] ayetini tefsir ederken Itfiyyiş, اللَّاعِنُونَ/ lânet edicilerin Ata'ya göre sekaleyn (insanlar ve cinler), Mücahid'e göre ise hayvanlar olduğunu ifade etmiştir.[634]

Zamirlerin merciine dair şu örnek de dikkat çekicidir: " هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللهِ وَاللهُ بَصيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ / Onlar, Allah katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir."[635] ayetinde هُمْ/onlar zamiri ile kimin kastedildiği konusunda ihtilaf vardır. Itfiyyiş, Hasan-ı Basri'den gelen rivayete yer vererek هُمْ/onlar zamirinin bir önceki ayette geçen "كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصيرُ /Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse"[636] diye nitelendirilen cehennemliklere râci' olduğunu belirtmiştir.[637]

Son olarak şu örneği verebiliriz: " لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْر اللهِ / İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu

[631] Bakara, 2/124.
[632] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.249.
[633] Bakara, 2/159.
[634] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.328.
[635] Âl-i İmrân, 3/163.
[636] Âl-i İmrân, 3/162.
[637] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.60.

korurlar."[638] Ayetini tefsir ederken Ka'bu'l-Ahbâr'dan (ö. 32/652-53) şu rivayeti aktarır: şayet Allah, sizi, yerken, içerken ve uyurken korumak için melekleri görevlendirmeseydi cinler sizi kaçırırdı."[639]

Teysir'de, verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, farklı saiklerle[640] tâbiûn tefsirlerine yer verilerek yorum zenginliği sağlanmıştır. Ancak yorumların -genelde- kaynaksız olarak ve değerlendirmeye de tabi tutulmaksızın verilmesi eser açısından bir zaaf olarak addedilebilir.

2.1.1.5. Bağlamdan Yararlanılması

Bağlam, sözlükte bir ifadenin mânasını belirlemeye yarayan daha kapsayıcı ifade, olarak tanımlanmaktadır.[641] Bağlam, Arapçada genel olarak siyak ile ifade edilir. Siyak sevk etmek, sürmek, götürmek[642] ifade şekli ve tarzı sözün gelişi, gibi anlamlara gelir.[643] Ayrıca siyak sibak terkibi şeklinde de kullanıldığını görmekteyiz. Siyak kavramı, öncesine, sonrasına, söyleniş tarzına, söylendiği ortama ve söyleniş şekline bakarak sözün hangi anlamda kullanıldığını tespit etme durumunu ifade eder. Siyak - sibak da sözün gelişi, sözün (öncesinin sonrasına olan) uygunluğu, tutarlığı anlamına gelir.[644] Terim olarak ise ayetin kendinden önceki ve sonraki ayetlerle ilişkisinden doğan anlamın tespit edilmesidir.[645]

Bir sözün doğru anlamını belirlemek için onun bağlamını dikkate almak, özellikle Kur'an için olmazsa olmaz bir şarttır.[646] Nasıl ki herhangi bir cümle en iyi şekilde kendi bağlamında, ve ait olduğu konuşma ya da metnin bütünlüğü içinde anlaşılabiliyorsa Kur'an ayetleri de en güzel şekilde kendi bağlamlarında anlaşılır ve tefsir edilebilir. Ayetlerin bağlamını, akışın yönünü, tespit etmenin ibarelerin sağlıklı bir şekilde anlaşılıp tefsir edilmesinde büyük önem taşıdığı açıktır. Çünkü siyakın yanlış akış üzerine kurulması, isabetsiz çıkarımların yapılmasının en büyük nedenidir Bağlama dair ayrıntılı bilgileri -önemi, çeşitleri, göz ardı edilmesinin mahzurları vs.-

[638] Ra'd, 13/11.
[639] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.235- 236.
[640] Değişik örnkler için bkz.: Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.248, 281.; C.3, s. 59-60.; C.4, s.392,
[641] Doğan, **Sözlük**…, 118.
[642] İbn Manzûr, **Lisan**...,10/167.
[643] Doğan, **Sözlük**…, 118.
[644] Doğan, **Sözlük**…, s.1188.
[645] Aydın, **Usul**..., s.15.
[646] Aydın, **Usul**..., s.19.

ilgili eserlere havale edip[647] Itfiyyiş'in bağlama yaklaşımını ve bunun Teysir'deki yansımalarını örneklerle el alamaya çalışacağız.

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, bağlamı genelde siyak ile ifade ettiğini, bir yerde ise siyak-lihâk kavramını kullandığını[648] görmekteyiz. Itfiyyiş'in Teysir'de, bağlamdan çeşitli şekillerde istifade ettiğini görmekteyiz.

- **Bir Görüşü Reddetme veya Temellendirme**

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in zaman zaman bir görüşü reddetmek veya temellendirmek için bağlama dayandığını görmekteyiz.[649] Örneğin " قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا / Gerçekten Allah, içinizden alıkoyanları ve kardeşlerine: Bize gelin diyenleri bilir. Bunlar, pek azı dışında zorlu savaşlara gelmezler."[650] ayetini tefsir ederken "الْمُعَوِّقِينَ ve وَالْقَائِلِينَ ve اِخْوَانِهِمْ" ile alakalı "alıkoyanlar ve diyenler Yahudilerdir; kardeşleri ise Medineli münafıklardır." görüşünü bağlama dayanarak reddeder ve şöyle der: "Yahudiler, peygamberin yanında ne az ne çok hiç savaşmamışlardır. Bu, münafıkların işidir. Onlar ya hiç savaşa gelmez ya da gelmek zorunda kalırlarsa da gaflet anını bulduklarında geri dönerler."[651]

Yine " وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولٰى وَأَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَأَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا / Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[652] ayetini tefsir ederken "الْبَيْتِ" kelimesindeki lam-ı tarifin ahd için olduğunu ve bu kelime

[647] Aydın, **Usul**..., s.18-23.
[648] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.485.
[649] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.485.; C.12, s.90.
[650] Ahzab, 33/18.
[651] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.256-257.
[652] Ahzab, 33/33.

akrabalığın, nesebin evi veya mescid-i Nebevi'nin değil; yaşamak için inşa edilmiş evin kastedildiğini "اَهْلَ الْبَيْتِ" terkibi ile de klasik "Ehl-i Beyt"in, kastedilmediğini, sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerinin kastedildiğini belirtmiş, önceki ve sonraki ayetlerden muradın da Peygamberin hanımlarının olduğunu, buna delil olarak göstermiştir.[653]

- **Zamirin Merciini Belirleme**

Itfiyyiş'in, zamirlerin merciini tespit etmede de bağlama müracaat ettiğini görmekteyiz. Örneğin "فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ اِنّى مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّى اِنَّهُ هُوَ الْعَزيزُ الْحَكيمُ" / Bunun üzerine Lût, ona (İbrahim'e) iman etti. İbrahim, ben, Rabbime (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir, dedi."[654] ayetinde قَالَ fiilindeki müstetir zamirin merciiyle alakalı ihtilaf vardır. Itfiyyiş, önceki ve sonraki zamirlerin Hz. İbrahim'e râci' olduğunu belirterek zamirin Hz. Lut'a râci' olduğunu belirten görüşün zayıf olduğunu ifade etmiştir.[655]

Yine "وَاِنَّ مِنْ شيعَتِه لَاِبْرٰهيمَ" / Şüphesiz İbrahim de onun taraftarlarından idi."[656] ayetini tefsir ederken شيعَتِه kelimesindeki zamirin Hz. Nuh (a.s.)'a râci' olduğunu; sözün bağlamının bunu gösterdiğini ve zamirin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e râci' olduğu rivayetinin ise zayıf olduğunu ifade etmiştir.[657]

Son olarak şu örneğe yer verebiliriz: " وَاسْتَعينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعينَ / Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."[658] ayetinde, sadece bu ayete bakıldığında, hitabın kime ait olduğu açık değildir. Hitap, bütün insanlara

[653] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.285.
[654] Ankebut, 29/26.
[655] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.59.
[656] Saffât, 37/83.
[657] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.119.
[658] Bakara, 2/45.

olabileceği gibi, sadece müslümanlara yapılmış gibi de anlaşılabilir. Ancak Itfiyyiş, önceki beş ayete ve sonraki ayetlere işaret ederek hitabın yahudilere de olabileceğini ifade etmiştir.[659] Zaten Kur'an'a bakıldığında da 40. ayetten başlayıp 104. ayete kadar devam eden uzun pasajın yahudiler ile ilgili olduğu görülecektir.

- **Mutlakı Takyid Etme**

Müeellif zaman zaman da ilk okuyuşta mutlak gibi görülüp o şekilde anlaşılabilecek bazı ifadeleri, bağlama dayanarak, takyid ettiğini görmekteyiz. Örneğin "كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ / Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik."[660] ayetinde ümmet ve amel kelimeleri mutlak olarak zikredilmiştir. Ancak Itfiyyiş, ayeti tefsir ederken, ümmeti, küfür ümmetleri; ameli de kafirlerin kabih amelleri diye tefsir edip takyid etmiştir. Buna da önceki ve sonraki ayetlerin, bağlamın, kâfirler hakkında olmasını gerekçe olarak göstermiştir.[661]

Yine "قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلاَمٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى / De ki: Hamd Allah'ındır ve selam O'nun seçtiği kullarına olsun."[662] ayetinde "seçtiği kullar" mutlak olarak zikredilmiştir. Ancak Itfiyyiş, burada seçilmiş kullardan kastedilenlerin Lut (a.s.) ve ona iman edenler olduğunu belirtmiştir. Ardından da ayetten tüm mutluluğa erecek olanların kastedildiğini söylemenin de caiz olduğunu eklemiştir.[663]

- **Mübhem Hususu İzah Etme**

Yine " قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الآخِرَةُ عِنْدَ اللهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ / De ki: "Eğer Allah katında ahiret yurdu, başka insanların değil de, yalnızca sizin ise, (ve) doğru sözlüyseniz, öyleyse hemen ölümü dileyin."[664] ayetini tefsir ederken müeelif "الدَّارُ الآخِرَةُ / ahiret yurdu'nun hem cenneti hem de cehennemi

[659] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.8-89.
[660] En'am, 6/108.
[661] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.419.
[662] Neml, 27/59.
[663] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.359.
[664] Bakara, 2/94.

kapsadığını ancak ahd ve bağlamdan, burada, cennetin kastedildiği anlaşılmaktadır." der.[665]

2.1.1.6. Soru Cevap Yönteminden Yararlanılması

Soru cevap metodu hem okuyucunun dikkatini çekmekte hem de konunun muhatap açısından iyice anlaşılmasında önemli bir katkı sağlar. Soru - cevap metodu; bilme ve öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilecek konuya muhatabın dikkatini toplamak üzere önce sorular sorup sonra cevaplar vererek öğretme şeklidir. Bu metot, bilginin iyice kavranmasını ve kalıcı bir şekilde öğrenilmesini sağlamaktadır.[666]

Soru cevap metodu Kur'anı Kerim'de belli hususları zihinlere iyice yerleştirmek ve dikkatleri çekmek için sık sık kullanılır. Târık ve Kâri'a sûreleri buna örnek olarak verilebilir.

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in da çeşitli amaçlarla bu metodu kullandığını görmekteyiz. Örneğin Yusuf sûresinin 79. ayetini tefsir ederken sûreyi okuyan kişinin aklına gelebilecek bir soruya -madem Hz. Yusuf, kardeşlerini tanıdı. O halde niye babasına haber yollayıp Mısır'da olduğunu söylemedi? Niçin babasını üzecek, Bünyamin'i alıkoymak vb. şeyler yaptı?- yer vererek bu soruları -özetle- şöyle cevaplandırır: "Allah, ecirlerini arttırmak için, ona o şekilde davranmasını emretti."[667]

Müellif bazen de ilk bakışta, okuyucuya, ayetin akışında kopukluk varmış gibi hissedilen yerde herhangi bir kopukluğun olmadığını, tam aksine bütünlüğün olduğunu, uyum olduğunu göstermek için soru takdir eder ve sorunun cevabını ayetin akışından verir.[668] Örneğin " يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لاَ يَخْفَى عَلَى اللهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ / O gün ki onlar meydana fırlarlar, kendilerinden hiçbir şey Allaha

[665] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.186.
[666] Suat Cebeci, **Din Öğretimi ve Yöntemleri**, http://www.ebsad.org/img/20140407_6321527362.pdf., Erişim Tarihi: 19/12/2015.
[667] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.179.
[668] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.52.; C.16, s.191.

karşı gizlenmez, kimin mülk bu gün? O Vahid ve Kahhar olan Allah'ın."[669] Bu ayeti okuyan bir kişi ayetin akışında bir kopukluk olduğu vehmine kapılabilir. Itfiyyiş bu ayeti tefsir ederken okuyucunun, ayetin anlamını ve bütünlüğünü daha rahat kavranması için "شَيْءٌ"den sonra "herkesin meydana fırlayıp her şeyin Allah'a ayan beyan olduğu o anda ne oldu?" sorusunu takdir edip cevap olarak da ayetteki " لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ / Bu gün mülk kimin?" sorusunu verir. Ardından yine okuyucu adına şu soruyu takdir eder: "Peki bu soruya ne cevap verilecek?" okuyucu adına takdir ettiği bu soruya da yine ayetten cevap verir: "لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ / Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır."[670]

Itfiyyiş bazen de Kur'an'ı okuyan kişinin aklına gelebilecek bir şüpheyi izale etmek için soru takdir eder ve cevabını verir. Örneğin " كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ: - İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir resul gelmemişti ki, O bir büyücüdür yahut bir delidir demiş olmasınlar."[671] ayetini tefsir ederken şöyle der: "Adem (a.s.) sebebiyle bu ayet hakkında müşkül oluşabilir. Zira Hz. Âdem'e kimse deli veya büyücü demedi. Bunu söyleyene şöyle cevap verilir: Bu ayet, kendilerinden önce kavim olan resuller hakkında geldi. Resuller, o topluma muhalefet edip yeni şeyler söyledikleri için yalanlanıp bu tür delilik, büyücülük vb. şeylerle itham edildiler. Ancak Hz. Âdem'e takaddüm eden kimse yoktu. Binaenaleyh kimse onu bu tür şeylerle itham edemedi. Bu müşkülü halletmek için "Âdem, resul değil nebîdir" denirse bu doğru bir cevap olmaz. Zira sahih olan görüşe göre o, evlatlarına ve onların neslinden kendisini görenlere gönderilmiş bir resuldür."[672]

[669] Mumin, 40/16.
[670] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.336.
[671] Zâriyât, 51/52.
[672] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.85.

Teysir'de ayrıca ayetler arası soru cevap ilişkisine dikkat çekildiğini[673] ve ayetteki hikmetin anlaşılması için soru takdir edildiğini de görmekteyiz.[674]

2.1.1.7. Farklı Görüşlere Yer Verilmesi

Teysir'de eserin, rivayetler açısından çok zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Müellifin, sadece kendi görüşlerine veya kendisine göre doğru olan görüşlere değil, farklı hatta zıt görüşlere bol miktarda yer verdiğini müşahede etmekteyiz. Böylece Itfiyyiş'in, mutaassıb davranmayıp, kendi mezhebine uygun olmasa da, farklı görüşleri de nakletmek suretiyle tefsirini zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Müellifin, kelâmî, fıkhî ve lugavî başta olmak üzere pek çok rivayete bu eserde yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca isrâiliyata dair rivayetleri de eserinde çokça kullanmıştır.

Farklı görüşlere dair nakillere yer verirken Itfiyyiş'in bu nakillere yaklaşımını şu başlıklar altında ele alabiliriz:

- **Farklı Görüşleri Nakledip Yorum Yapmama**

Teysir'de Itfiyyiş'in zaman zaman bir konuyla ilgili görüşü/görüşleri zikredip yorumdan kaçındığını görmekteyiz.[675] Bunu yaparken bazen hiçbir şey demediğini;[676] bazen de الله اعلم / Allah daha iyi bilir[677], ولا نعلم صحة ما قيل / söylenilenin doğruluğunu bilemeyiz[678], ولا أعرف صحة شئ من هذه الأقوال / bu görüşlerin doğruluğu hakkında bir şey bilmiyorum[679] gibi sözler kullandığını görmekteyiz.

[673] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.160, 162, 187,
[674] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.391.
[675] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.72, 75, 104.; C.2, s.180-181. 270.; C.7, s.152.;12/211,213-214.;9/113-114.
[676] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.454, 505-506.
[677] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.344.
[678] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.128.
[679] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.387.

Örneğin "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ / Size şunlar haram kılındı: ölü, kan…"[680] ayetini tefsir ederken İmamiye'nin dalağı haram kıldığını nakledip herhangi bir değerlendirmede bulunmadığını görmekteyiz.[681]

- **Farklı Görüşleri Nakledip Karşı Çıkma**

Itfiyyiş, bazen bir konuyu ele alırken o konuda varid olan bir rivayeti de zikredip o rivayete direk karşı çıktığını görmekteyiz.[682] Müellifin bazen bir hadisin zayıf olduğunu ileri sürerek o hadise karşı çıktığını,[683] bazen sahâbe sözlerine[684] bazen de tâbiûndan gelen nakillere[685] karşı çıktığını görmekteyiz. Ayrıca dört mezheb imamlarının görüşlerine,[686] tefsir tarihinin klasik müfessirleri olan Taberi,[687] Râzî,[688] Zemahşerî[689] ve -kendisinin çok takdir ettiği[690]- Ebû Hayyan[691] gibi müfessirlere de karşı çıkıp dirayetini gösterdiğini görmekteyiz. Bunu yaparken genellikle "قول ضعيف / zayıf bir görüştür,[692] وجه ضعيف / zayıf bir ihtimaldir/anlamdır,[693] هاذ بعيد / bu uzak ihtimalli bir görüştür,[694] هاذ ابعد bu daha da uzak ihtimalli bir görüştür,[695] قول باطل / bâtıl bir görüştür,[696] وزعم بعض…وهو خطأ / bazıları …. iddia etti fakat bu hatadır,[697] خلافا ل .. / aykırıdır,[698], وهو خلاف المشهور /

[680] Mâide, 5/3.
[681] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.454.
[682] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.25, 135, 148, 150.; C.2, s.94, 132, 169.; C.3, s.454.; C.4, s.15.; C.7, s.155.; C.8, s.15.; C.13, s.151.; C.16, s.192.
[683] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.296.
[684] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.150.,
[685] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.35.;5/354.; C.7, s.155.
[686] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.132, 188.; C.2, s.94.; C.10, s.12.
[687] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.122.
[688] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.343.
[689] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.15.; C.16, s.192.
[690] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.339.; C.11, s.111.
[691] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.80-81.
[692] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.365.
[693] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.353.
[694] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.57.
[695] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.77.
[696] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.365.
[697] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.94.
[698] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.221.

bu meşhur görüşe aykırıdır,[699] ولا يتبادر / (ayetten) böyle bir mâna çıkmıyor,[700] ولا دليل يدل على هذا / buna delalet eden bir delil yok,[701] وهو ضعيف وأضعف منه / bu zayıf bir görüştür, bundan daha zayıfı da…"[702] gibi ifadelerin kullandığını görmekteyiz. Örneğin "وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ / Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."[703] ayetini tefsir ederken " Şâfiîlerden bazıları, iddet esnasında, iddetten sonra akit yapmak üzere, nikaha kalkışılabileceğini iddia etmişlerdir. Ancak bu hatadır" diyerek bu görüşe karşı çıkmıştır.[704]

Yine "وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ / Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir…."[705] ayetini tefsir ederken Katade'nin, "Rehin sadece seferde caizdir." görüşünü nakledip "وهو قول مردود " diyerek karşı çıkar ve sefer hali dışında da rehinin caiz olduğunu ifade eder.[706]

Müellif, sahih delil olmadan tevil yapılıp ayetin zahirinden anlaşılandan farklı mâna verilmesine de karşı çıktığını görmekteyiz. Örneğin " وَجَاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ / Yusuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler, onu tanımadıkları halde kendisi onları hemen tanıdı."[707] ayetini tefsir ederken Hasan-ı Basrî'nin "Onlar kendilerini tanıtmadan Yusuf onları tanımadı." görüşünü nakledip "ittisale delalet eden 'f' onun bu görüşünün doğru olmadığını gösterir." diyerek bu görüşe karşı çıkar[708]

[699] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.77.
[700] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.305.
[701] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.453.
[702] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.88.
[703] Bakara, 2/235.
[704] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.94.
[705] Bakara, 2/283.
[706] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.220-221.
[707] Yusuf, 12/58.
[708] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.155.

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak burada altı çizilmesi gereken bir husus var ki o şudur: Müellif nakledip karşı çıktığı görüşlere dair kaynak vermemektedir. Çoğu zaman sadece bir isim ya da bir grubun adını vermekle[709] yetinmektedir. Bu durumun, eser açısından bir zaaf olarak addedilmesi mümkündür.

- **Farklı Görüşleri Nakledip Görüşleri Birleştirmeye Çalışması**

Itfiyyiş'in, Teysir'de, farklı görüşleri -mümkün mertebe- te'lif edip birleştirmeye ve ayetleri daha kapsamlı bir şekilde tefsir ederek ayetlerin mânasını umuma teşmil etmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Kendisinin kullandığı lafızlardan ve ayetleri tefsir ederken naklettiği farklı görüşlere karşı takındığı tutumdan -kelâmî açıdan mezhebine aykırı olan görüşleri saymazsak- bunu rahatlıkla anlamak mümkündür. Itfiyyiş'in, bütün görüşlerin geçerli olduğunu, görüşlerden biri doğrudur demek yerine hepsi doğrudur/mümkündür deyip genelleme yapmanın daha isabetli olduğunu ifade etmek istediği zaman " والأولى تفسير ...هـ عموم / evlâ olan ….'ı genel ile tefsir etmektir"[710], والصحيح العموم / doğru olan, hepsidir,[711] " والعموم هو الحق / doğru olan / genellemek için bir engel yoktur,[712] " لا مانع من التعميم şey (mânayı) genellemektir"[713], " والعموم أولى، فلعل غيره مما ذكر من الأقوال تمثيل / umum evlâdır, diğer zikredilen görüşler ise temsil/örneklendirme kabilinden olmalıdır",[714] "ويجمع بأن نزول الآية بعد هؤلاء كلهن" / ayet hepsinden sonra nazil oldu denerek (zikredilen görüşler) cem' edilir",[715] " و الصحيح التفسير الاول بالعموم / doğru olan, genel mâna vermek şeklinde yapılan, ilk tefsirdir"[716] gibi lafızları kullandığını görmekteyiz.

[709] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.454
[710] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.447-448.
[711] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.170
[712] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.170.
[713] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.173.
[714] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.267
[715] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.27-28.
[716] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.433.

Örneğin " وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ / Allah, size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar bâtıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"[717] ayetini tefsir ederken "بَنِينَ وَحَفَدَةً / oğullar ve torunlar" kısmı ile ilgili altı farklı görüşü nakledip ardın da "ولا مانع من حمل الآية عل ما ذكر كله / ayeti, bu zikredilen ihtimallerin tümüne hamletmeye bir mani' yoktur" diyerek görüşler arasında tercihte bulunmaktansa hepsinin de mümkün olduğunu dile getirmiştir.[718]

Yine "وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيْئًا: Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı." ayetini tefsir ederken " لا تَعْلَمُونَ شَيْئًا / hiçbir şey bilmez durumda iken" kısmıyla alakalı yedi farklı görüşü zikredip en sonunda "والصواب التعميم / en doğrusu genellemektir" diyerek görüşler arasında tercih yapmaktan kaçınıp genellemeyi tercih etmiştir.[719]

Itfiyyiş, örneklerden de anlaşıldığı üzere, ayetleri tefsir ederken -itikadî, lugavî vb. bir engel bulunmadıkça- genel mâna vermeye çalışıp görüşleri birleştirme yoluna gitmiştir. Tercihlerini -imkânlar nispetinde- genellemekten yana kullanması eser açısından bir zenginlik sayılabilir.

- **Farklı Görüşleri Nakledip Tercihte Bulunma**

Itfiyyiş, genel itibariyle ta'mimden, görüşleri birleştirip ayetlere daha şümullü bir mâna vermekten yana olsa da bazen de tefsirinde yer verdiği farklı görüşler arasında açık ve net bir şekilde tercihte bulunduğunu görmekteyiz. Bu tercihleri

[717] Nahl, 16/72.
[718] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.36.
[719] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.44.

yaparken tercih sebebini kimi zaman açıkça belirtirken kimi zaman da sadece tercihini dile getirmekle yetindiğini görmekteyiz.

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, naklettiği görüşler/rivayetler arasında tercihini belirtmek için "والأولى / evlâ olanı…",[720] "وما ذكرته أولا أولى / evlâ olan ilk zikrettiğim görüştür",[721] "والصحيح الأول / doğru olan (görüş) ilk görüştür",[722] " وهو الراجح / tercih edilen (görüş) budur",[723] "والصحيح ما ذكرت أَولا / doğru olan ilk zikrettiğimdir",[724] "والتحقيق ما ذكرته أولا / doğru olan görüş, ilk zikrettiğimdir"[725] "وأضعفها الأخير ، والصحيح الأول / (görüşlerin) en zayıfı sonuncusudur. Doğru olan ise ilk görüştür",[726] "والصحيح الأول للحديث / Hadis dolayısıyla, sahih olan ilk görüştür"[727] "والتفسير الأول هو المتبادر من الآية وهذا هو المختار / seçilen/tercih edilen (görüş) budur",[728] "والواضح ما مر أولا / açıkça anlaşılan ilk /ayetten anlaşılan, ilk yapılan yorumdur",[729] "والصحيح ما ذكر أولاً / sahih olan, ilk zikredilendir",[730] gibi lafızları gelen görüştür",[731] kullandığını görmekteyiz. Bu lafızlardan anlaşıldığı üzere, müellif, görüşünü sarahaten belirtmediği zamanlarda, tercih ettiği görüş, ilk naklettiği görüştür. Ancak dikkati çeken bir husus var ki o da şudur: Müellif genelde zayıf rivayetleri "قيل / denildi" lafzı ile vermesine rağmen nadiren sahih olan rivayeti de bu lafızla verdiğini görmekteyiz. Ancak bu tür durumlarda, rivayetin sonunda bu rivayetin sahih

[720] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.164.
[721] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.185.
[722] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.245.; C.6, s.286.
[723] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.449.
[724] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.305.
[725] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.91.
[726] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.329.
[727] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.388.
[728] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.417.
[729] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.298.
[730] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.327.
[731] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.429.

olduğunu belirten bir söze yer vermektedir. Örneğin " مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ / Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler."[732] ayetini tefsir ederken "فَزَعٍ / korku ile ilgili ihtimallere yer vermiş ve "وقيل : المراد الفزع الأكبر وهو الصحيح / denildi ki kastedilen, büyük korkudur. Sahih olan da budur." diyerek sahih rivayeti قيل ile verdiğini görmekteyiz.[733]

Yine " لاَ جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلاَ فِي الآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ / Gerçek şu ki, sizin beni davet ettiğiniz şeyin dünyada da ahirette de davete değer bir tarafı yoktur. Dönüşümüz Allah'adır, müsrifler de ateş ehlinin kendileridir."[734] ayetini tefsir ederken "الْمُسْرِفِينَ / müsrifler" kısmıyla alakalı İbn Mesud'un "kan akıtıcılardır"; Katade'nin "müşriklerdir" ve İkrime'nin " mütekebbir zorbalardır" görüşlerine yer verdikten sonra " وقيل : كل من غلب شره خيره ، فهو مسرف مشرك أو موحد، وهو أولى/ Müşrik veya muvahhid de olsa şerri, hayrında çok olan herkes müsriftir denildi. Evlâ olan da budur."[735]

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, -gerekçesini açıkladığı yerlerde- tercih yaparken ayetin zahirine,[736] hadise,[737] bağlama,[738] lugavî delillere[739] veya adını

[732] Neml, 27/89.
[733] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.387.
[734] Mümin, 40/43.
[735] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.360.
[736] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.1120-121.;10/298.
[737] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.388.; C.9, s.94.
[738] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.164.
[739] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.105.; C.7, s.155.

vermediği birilerinin de aynı şeyi söylediğine[740] istinaden tercih yaptığını görmekteyiz.

Örneğin "فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا" / Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."[741] ayetini tefsir ederken ayette zikredilen "kulun" adına dair rivayetleri aktarıp kendisine "Hızır" lakabının verilmesiyle alakalı Mücahid, İkrime ve Süddi'den nakillere yer verdikten sonra hadis olması hasebiyle şu görüşün sahih olduğunu belirtmiştir: "Hızır otsuz kuru bir yere oturduğu zaman ansızın o otsuz yer Hızır'ın arkasından yeşillenip dalgalanırdı.[742]

Yine "وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ" / Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte sabret." ayetini tefsir ederken "يَدْعُونَ رَبَّهُمْ / Rablerine dua ederler" kısmıyla alakalı "mutlak mânada ibadet ederler, isteklerini Allah'a arz ederler, beş vakit namazları kılarlar, Kur'an okurlar, helal ve haramdan söz ederler." rivayetlerine yer verip bunların seleften gelen rivayetler olduğunu, son rivayetin en zayıf; ilk rivayetin ise sahih olduğunu ifade etmiştir.[743]

2.1.2. Kur'an İlimleri Açısından Esere Bakış

2.1.2.1. Sebeb-i Nüzule Yer Verilmesi

Sebeb-i Nüzul kelime olarak iniş sebebi anlamına gelmektedir. Bir Tefsir Usûlü terimi olarak ise Hz. Peygamber döneminde vuku bulan ve Kur'an'ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir sûresinin inmesine sebep olan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır.[744] Kur'an ayetlerinin bir kısmı ile ilgili sebeb-i nüzul

[740] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.91.
[741] Kehf, 18/65.
[742] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.388.
[743] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.329.
[744] Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.106.; Demirci, Muhsin "Esbabı Nüzul", **DİA**, C.11, s.360-62.

rivayetleri eserlerde zikredilmişken[745] ayetlerin veya sûrelerin kahir ekseriyeti ile alakalı sebeb-i nüzul rivayetleri bulunmamaktadır.

Sebeb-i nüzul ilmi Kur'an'ın anlamının tespit edilip murad-ı ilahînin anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden, hangi metotla ve hangi amaçla yazılmış olursa olsun, hemen her tefsirde sebeb-i nüzul rivayetlerine yer verildiğini görmekteyiz. Bunun böyle olması da tabiidir. Zira Kur'an, nazil olduğu dönemin sosyal, siyasal, ekonomik ve ahlakî yapısından bağımsız olarak soyut anlamlar içeren bir kitap değildir.[746]

Sebeb-i nüzul pek çok yönden faydalıdır.[747] Ancak burada Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) dikkat çektiği bir hususa yer vermenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Dihlevî diyor ki, " Kur'an'ın temel amacı insanların nefislerini terbiye etmek, bâtıl akideleri izâle etmek ve fasid amellere son vermektir. Binaenaleyh Kur'an'ın asıl sebeb-i nüzulü bâtıl akidelerin mevcudiyeti, zulmün artması, fasit amellerin yaygınlaşması ve Allah'ın nimetlerine, ölüme ve ölüm sonrasına dair içinde bulunulan gaflettir. Müfessirlerin beyan etmeye çalıştığı bazı özel sebepler ve cüz'i kıssaların ise bazı ayetler hariç Kur'an'ın nüzulünde bir dahli yoktur. Bu özel sebepler ve cüz'i kıssalar da okuyucunun, kendisini o kıssa ve sebeplerle sınırlandırmasına sebep olabilir.[748] Binaenaleyh okuyucu sebeb-i nüzul rivayetlerini okurken "sebebin hususiliği, hükmün umumiliğine engel değildir." kaidesini sürekli göz önünde bulundurmak durumundadır.

Sebeb-i nüzul'ün tanımı, çeşitleri, faydaları, bu konuda dikkat edilmesi gerekenler vb. hususlar ile alakalı ayrıntıları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[749] Itfiyyiş'in, bu konuya yaklaşımını ve Teysir'deki yansımalarını örneklerle ele almaya çalışacağız.

---

[745] Demirci, "Esbabı Nüzul", **DİA**, C.11, s.360-62..
[746] Aydın, **Usul**..., s.44-45.
[747] Sebeb-i Nüzul'ün Faydaları için bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.22 vd.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.109-114.; Kattan, **Mebâhis**..., s.79-82.
[748] Dehlevi, **Fevzu'l- Kebir**, s.31.
[749] Bu konulara dair ayrıntılı bilgiler için bkz: Teymiye, **Mukaddime**..., s.15-16.; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.22-35.; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.107-127.; Askalani, **Ucêb**…, s.80-113.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.106-137.Kattan, **Mebâhis**..., s.127-164.; Muhammed Ebû Şuhbe, **"el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'ani'l-Kerim"**, Mektebetu's-Sünne, Kahire 2003, s.132-166.; Salih,

Teysir'de sebeb-i nüzul açısından dikkat çeken hususlardan biri, müellifin "sebebin hususiliği, hükmün umumiliğine engel değildir." ilkesine sık sık vurgu yapmasıdır.[750] Örneğin " إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ/ - İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder."[751] ayetini tefsir ederken ayetin Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nazil olduğunu belirttikten sonra " إلا أن خصوص السبب لا يدفع عموم الحكم / sebebin hususiliği hükmün umumiliğini ortadan kaldırmaz." diyerek bu ilkeye dikkat çekmiştir.[752] Yine başka ayetlerin tefsirinde de "والتعميم أولى ولو كانا سبب النزول / sebeb-i nüzul olsa da mânayı/hükmü genelleştirmek evlâdır."[753], "والتعميم أولى وهو مقدم على سبب النزول / mânayı/hükmü genelleştirmek evlâ olup bu husus sebeb-i nüzulden önce gelir."[754] gibi sözlerle bu genel ilkeye vurgu yaparak okuyucularını uyarıp yanlış anlamalarını önlemeye çalışmıştır. Itfiyyiş'in konuya genel yaklaşımını verdikten sonra şimdi Teysir'de bunun yansımalarına bakabiliriz.

Itfiyyiş bazen sebeb-i nüzule dair bir rivayeti verip ardından "bu bizatihi sebeb-i nüzul olmaktan ziyade münasebettir, ayetle ilgili bir olaydır" şeklinde şerh düştüğünü görmekteyiz. Örneğin " وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ / İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz

---

Mebâhis..., s.127-164.; Müsaid, **Muharrar**…, s.121-145.; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.115-122.; Aydın, **Usul**..., s.44-53.

[750] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.327; C.2, s.148.; C.9, s.364; C.12, s.189, 217, 244; C.13, s.162; C.14, s.447; C.15, s.212; C.16, s.248, 249, 252, 264, 326, 341, 346, 370.

[751] Bakara, 2/159.

[752] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.327.

[753] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.249.

[754] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.252.

sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler."[755] ayetini tefsir ederken şu rivayete yer verir: "İbn Übey ve yandaşlarına nasihat vermek üzere, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi kimselerin aralarında bulunduğu, bir grup sahâbe geldi. İbn Übey arkadaşlarına dedi ki "Bakın bunları nasıl sizden savacağım." sonra sırayla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye övgüler yağdırıp ardından da "Bizim de imanımız sizin imanınız gibidir." dedi ve birbirlerinden ayrıldılar. Sonra arkadaşlarına dönüp "Yaptığımı nasıl buldunuz? Siz de onları görünce aynısını yapın" dedi. Bunun üzerine arkadaşları sen aramızda yaşadıkça biz iyi oluruz deyip onu övdüler. Müslümanlar da Hz. Peygamber'i bu durumdan haberdar ettiler ve ayet nazil oldu." Itfiyyiş rivayeti bu şekilde aktardıktan sonra bu rivayet hakkında yukarıda verdiğimiz değerlendirmesini -olayın sebeb-i nüzul değil de münasebet olduğunu- dile getirmiştir.[756]

Itfiyyiş'in bazen sebeb-i nüzule yer verip sıhhati hakkında hiç değerlendirme yapmazken[757] bazen değerlendirip rivayetin zayıf[758] veya uydurma olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.[759] Örneğin " إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلاَ تَسْأَل عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ / Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlikler hakkında soru sorma."[760] ayetine dair İbn Abbas'tan -özet olarak- şu rivayete yer vermiştir: Peygamber (s.a.v.) ana ve babasının durumunu, azapta iseler azabın şiddetini, fetret ehlinin durumunu sormuş ve nehiy sadedinde bu ayet inmiştir." Müellif bu rivayeti aktardıktan sonra "sahih olan şu ki, ayet ehl-i kitab hakkında ya da ehl-i kitap ve sair müşrikler hakkında nazil olmuştur." şeklinde bir açıklamaya yer verir.[761]

Itfiyyiş'in bazen de mantık yürüterek rivayetin uydurma olabileceğini söylediğini görmekteyiz. Örneğin müellif " وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلاً إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ/ Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca bir de ne göresin, senin kavmin (seni

[755] Bakara, 2/14.
[756] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.24-25.
[757] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.48-49.
[758] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.241.
[759] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.112.
[760] Bakara, 2/119. (ayet ve meali nafi' kıraatına göre verilmiştir.)
[761] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.241.

susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen şamata etmeye başlar."[762] ayetini tefsir ederken şu rivayete yer verir: Hz. Muhammed (s.a.v.) " إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ / Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız."[763] ayetini okuyunca Abdullah b. Ze'barî -henüz Müslüman olmamıştı- dedi ki "İsa, sana göre salih biri ve peygamberdir. Fakat Hristiyanlar ona ibadet etti. O da onlarla birlikte ateşte mi olacak? Yahudiler de Üzeyr'e, Melihoğulları da meleklere ibadet etti. Biz, ilahlarımızla birlikte onlarla olmaya razıyız." Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Sonra " إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ/ Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır."[764] ayeti veya -yukarıda verdiğimiz- Zuhruf/57. ayet nazil oldu. Bir başka görüşe göre ise Ze'barî yukarıda nakledilen sözleri söyleyince Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir. "kavminin dili hakkında ne kadar da cahilsin. Zira "ما / ma" edatı akıl sahibi olmayan varlıklar içindir." Müellif, bu rivayeti aktardıktan sonra "Bu rivayetin mevzu olduğunu zannediyorum. Zira "ما / ma" Kur'an'da hem akıllı hem de akılsız varlıklar için kullanılabilmektedir.[765]" diye bir açıklamaya yer vererek bu rivayetin uydurma olduğu kanaatine varmıştır.[766]

Itfiyyiş'in bazen de sebeb-i nüzul rivayetinin doğru olduğunu hadis ile beyan ettiğine şahit olmaktayız. Örneğin " وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ / (Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."[767] ayetini tefsir ederken şu rivayete yer verir: "Sahâbeden biri hurma satıyordu. Bir kadın geldi ve kadını beğendi. Kadına "evde bu hurmadan

[762] Zuhruf, 43/57.
[763] Enbiya, 21/98.
[764] Enbiya, 21/101.
[765] Örnek için bkz.: Nisâ, C.4, s.3.
[766] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.13, s.112.
[767] Hud, 11/114.

daha iyisi var" diyerek kadın ile birlikte kendi evine gidip kadını kendine çekti ve öptü. Kadın ona "Allah'tan kork!" deyince kadını bıraktı ve yaptığına pişman oldu. Peygamberin yanına gidip olanları anlattı. Peygamber "Rabbim'in hükmünü bekle" dedi. İkindi namazını kılınca bu ayet nazil oldu. Peygamber, ona "Git, muhakkak ki bu namaz yaptığına kefârettir." diye buyurdu."[768] Müellif rivayeti aktarıp değerlendirdikten sonra "Beş vakit namaz, Cuma, ramazan ve abdest aralarındakiler için kefârettir" hadisi de buna delalet etiğini belirtip iki hadise daha yer vererek sebebi nüzul rivayetini hadisler ile desteklemektedir.[769]

Itfiyyiş bazen de bir ayete birden fazla sebeb-i nüzul zikredip " لعل الآية نزلت بعد ذلك كله ، فتعم ذلك/ ayet, muhtemelen bütün bunlardan sonra nazil olmuştur. Zikredilenlerin hepsini kapsamaktadır" veya "نزلت فيهم وفى أمثالهم / Bunlar ve bunların benzerleri hakkında nazil olmuştur"[770] diyerek bir sebebi seçmeyip ta'mimi tercih ettiğini görmekteyiz. Örneğin " إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً أُولَئِكَ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللهُ وَلاَ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ / Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır."[771] ayetiyle ilgili şu rivayete yer verir: "İmriulkays (ö. 645) ile bir Hadramî arazi nedeniyle tartışır ve Peygamber'e giderler. Peygamber, Hadramî'ye "Ya sen delil sunarsın ya da o yemin eder. Hadramî dedi ki "Yemin ederse arazimi alacak." Peygamber dedi ki "Kim kardeşinin malını gasp etmek için yalan yere yemin ederse kendisine gazap etmiş olarak Allah ile mülaki olur." İmriulkays dedi ki "Haklı olduğu halde araziyi bırakana ne var?" Peygamber dedi ki Cennet! Bunun üzerine İmriulkays "Şahit ol ki ben o araziden vazgeçtim" dedi. Müellif bu rivayet dışında da dört sebeb-i nüzul rivayetine daha yer verip ayrıca İbn Mesud'tan da bu konuda rivayetler olduğuna

[768] Rivayetin ayrıntıları için bkz., Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.50-52.
[769] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.50-52.
[770] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.92.
[771] Âl-i İmrân, 3/77.

işaret eder ve "Ayet, bunların hepsinden sonra inmiş olmalıdır; dolayısıyla hepsini kapsar. Abdullah İbn Mesud'tan gelen buna benzer rivayetler hakkında da böyle dersin." dediğini görmekteyiz.[772] Itfiyyiş'in bazen de birden çok sebeb-i nüzul'e yer verip "فلعل هؤلاءِ القائلين أرادوا التمثيل لا الحصر / Bunu diyenler -ayet bunun için nazil oldu- diye sınırlandırma amacıyla değil de örnek kabilinden böyle demiş olmalıdırlar." diyerek sebeb-i nüzullerin birden fazla olmasının nedenini örneklendirme diye açıklamaktadır. Ancak kendine göre tercih ettirici bir sebep varsa Itfiyyiş, tercihini açıkça dile getirip sebebini söylemektedir. Örneğin Meryem/77. ayete dair birkaç sebeb-i nüzule yer verdikten sonra "Ancak Buhârî, Müslim ve Tirmizi'de geçmesi hasebiyle ilk rivayet evlâdır." diyerek tercihini ve tercih sebebini açıklamıştır.[773]

Itfiyyiş, bazen de bir ayetin sebeb-i nüzulünü zikrederken, zikrettiği olayın farklı sûrelerdeki ayetlerin de sebeb-i nüzulü olduğunu dile getirmektedir. Örneğin "وَوَصَّيْنَا الإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ / Biz, insana, ana babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim."[774] ayetini tefsir ederken müellif bu ayetle birlikte Lokman ve Ahkâf sûrelerinin 15. ayetleri de aynı olay üzere nazil oldu deyip -özetle- şu rivayete yer verir: Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/675) Müslüman olunca, annesi, ona "Sen İslâm dininden dönünceye kadar hiçbir şey yiyip içmeyeceğim. Böylece annesinin katili diye ayıplanacaksın. Annesi bir veya üç gün bu şekilde kalır. Bunun üzerine Sa'd (r.a.) annesine şöyle der: Vallahi yüz canın olsa ve peşi sıra hepsi çıkana kadar da öyle dursan ben İslâm'dan dönmem. İstersen ye iç. İstersen de devam et.[775]

[772] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.368-369.
[773] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.92.
[774] Ankebut, 29/8.
[775] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.44,169.

Dikkat çekici bir diğer örnek ise müellifin, kıraate dayanıp sebeb-i nüzul rivayetini kritik etmesidir. "وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ / Arkadan çekiştirip duran, kaş göz hareketleriyle alay eden her kişinin vay haline!" ayetinin nüzul sebebine dair izahlarının bir yerinde şöyle der: Ayet'in Ahnes b. Şerîk (ö. ?) hakkında nazil olduğu da söylenir. Meşhur olan görüşe göre Ahnes, müşrik olarak öldü. Ancak İbn Hacer Müslüman olduğunu ve müellefe-i kulûb'ten olduğunu ifade etmiştir. Ancak müellefe-i kulûb'tan olması hakkında vaîd inmesine mani değildir. Zira müellefe-i kulûb'tan pek çok kişi müşrik olarak öldü. Fakat Âl-i beyt'ten Bâkır (r.a.) (ö. 114/733) هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ kelimelerinin mimleri cezimli olarak okumuştur. Bu kıraate göre ise هَمْزة لمزة kelimelerinin anlamı insanları güldüren, insanların kendisini küçümsediği ve insanların kendisi hakkında kaş göz işaretleri yapıp eğlendikleri, oyuncakları haline getirdikleri kişi demektir. Ancak Ahnes, toplumda küçümsenen biri değildi. Itfiyyiş, böylece, bu kıraatın sahih kabul edilmesi halinde, ayetin, Ahnes hakkında nazil olduğu görüşü geçerliliğini yitireceği sonucuna varmaktadır.[776]

Konuya dair örneklere yer verdikten sonra genel olarak şunları söyleyebiliriz: Itfiyyiş, ayetleri tefsir ederken sebeb-i nüzul rivayetlerine sık sık yer vermektedir. Bazen ayetin bir kısmı için[777], bazen bir ayet için[778] ve bazen de ayet grubu için sebeb-i nüzul rivayetlerine yer verdiğini[779]sûre başlarında ise nadir olarak sebeb-i nüzul rivayet ettiğini görmekteyiz.[780] Ancak bu rivayetlere yer verirken genelde rivayetlerin kaynağını zikretmediğini ve rivayetlerin bir kısmını değerlendirmeye tabi tutarken bazı rivayetleri ise sadece nakletmekle yetindiğini görmekteyiz. Bu açıdan esere bakıldığında Teysir'in, sebebi nüzul rivayetleri açısından zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak müellifin, rivayetlerin çoğunun kaynağını belirtmemesinin ve çoğu rivayeti kritiğe tabi tutmadan nakletmesinin eser açısından bir zafiyet teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

[776] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.369.
[777] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.128.
[778] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.6.
[779] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.238.; C.10, s.133.
[780] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.269.; C.14, s.447.

2.1.2.2. Kur'an'ın Kronolojik Açıdan Açıklanması

Bu başlık altında Itfiyyiş'in Kur'an'ı tefsir ederken kronolojiyi dikkate alması ve bu konudaki yaklaşımını ele almaya çalışacağız. Teysir'e bu açıdan yaklaştığımızda iki husus dikkatleri çekmektedir. Birincisi sûrelerin nüzul yeri, Mekkî veya Medenî oluşudur. İkinci husus ise ayet tefsirlerinde tarihi bilgilerin kullanılması ve sosyokültürel arka plana yer verilmesidir.

- **Mekkî - Medenî**

Malum olduğu üzere sûreler, Mekkî-Medenî diye gruplandırılmaktadır. Yaygın görüşe göre hicretten evvel nazil olan sûre ve ayetler Mekkî; hicret esnasında ve hicretten sonra nazil olan sûre ve ayetler ise Medenî olarak nitelendirilmektedir.[781] Mekkî - Medenî ilmini bilmenin önemi ve faydaları, Mekkî ve Medenî sûrelerin özellikleri, konuları, ayırt edici vasıfları gibi konuları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[782] Itfiyyiş'in bu konuya yaklaşımını ve bunun tefsirindeki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Itfiyyiş'in kendi tefsirinde Mekkî-Medenî hususu üzerinde çok fazla durduğu söylenemez. Ancak bu konuya tamamen de kayıtsız kaldığını söylemek de mümkün değildir. Müellifin konuya dair yaklaşımını maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

- Eserde hiçbir sûrenin başında, o sûrenin Mekkî mi Medenî mi olduğuna dair herhangi bir bilgiye yer verilmez.

- Itfiyyiş'a göre -Medine'de nazil olup olmamasına bakılmaksızın- hicretten sonra nazil olan, Medenîdir. Yolda nazil olanlar da -Mutaffifin sûresi gibi- buna dâhildir.[783]

- "يَأَيُّهَا النَّاسُ / Ey insanlar" nidasının olduğu sûreler, genelde Mekkîdir. Birkaç sûre - Bakara, Nisâ, Hucurat gibi- bundan müstesnadır.[784]

---

[781] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.1, s.37; Aydın, **Usul**..., s.41.

[782] Bu konulara dair ayrıntılı bilgiler için bkz: Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.187-206.; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.1, s.36-73.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.192-239; Kattan, **Mebâhis**..., s.49-65.; Salih, **Mebâhis**..., 164-239.; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.59-62.; Aydın, **Usul**..., s.41-44.

[783] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.362.; C.16, s.124.

- Yazar, zaman zaman bazı sûrelerin Mekkî olduğunu ancak o sûrelerin bazı ayetlerinin Medenî olduğunu ifade etmiştir. Nahl, Kehf ve Ankebut sûreleri ile ilgili değerlendirmeleri buna örnek olarak verilebilir.[785]

- Itfiyyiş, bazen de bir hadisi delil olarak getirip ayetin, Mekkî veya Medenî olduğunu belirtmektedir.[786]

- Itfiyyiş, bazen de sûrenin ya da ayetin içeriğinden hareketle o sûrenin/ayetin Mekkî veya Medenî olduğu sonucuna varmaktadır.[787]

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, bazen bir görüşün reddi için Mekkî - Medenî hususuna dayandığını görmekteyiz.[788] Örneğin " وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا / Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa haklarını ver, fakat saçıp savurma."[789] ayetini tefsir ederken şu rivayete yer verir: " Ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Fatıma'yı çağırıp ona Fedek'i verdi." Ardından der ki ayet Mekkîdir. Fedek ise Medine'de alınmıştır. Binaenaleyh biz bu görüşün doğru olduğunu düşünmüyoruz.[790]

Itfiyyiş'in çelişki gibi görünen bir hususu da -ilmîliği tartışmalı ilginç bir çıkarsama ile- Mekkî Medenî hususuna dayanarak çözdüğünü görmekteyiz. Hz. Zekeriya'nın çocuğunun olacağına dair işaret olarak Meryem sûresinde üç gece[791]; Âl-i İmrân sûresinde ise üç gün olarak ifade edilmektedir.[792] Itfiyyiş bunu dile getirdikten sonra şu açıklamaya yer vermektedir: "Meryem sûresinde geceyi zikretmekle yetinildi. Zira sûre Mekkîdir. Âl-i İmrân'dan önce nazil olmuştur. Gece de gündüze mütekaddimdir, önce gelir. Âl-i İmrân'da ise günü zikretmekle iktifa

[784] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.35.
[785] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.110.; C.11, s.75-76.
[786] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.330.
[787] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.75-76, 110, 126, 228.
[788] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.163, 167; C.16, s.399.
[789] İsra, 17/26.
[790] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.163.
[791] Meryem, 19/10.
[792] Âl-i İmrân, 3/41.

edilmiştir. Zira sûre Medenîdir ve daha sonra nazil olmuştur. Gün de geceden sonra gelir.[793]

- **Ayet Tefsirlerinde Tarihi Bilgilerden İstifade Edilmesi**

Şüphe yok ki Kur'an, tarih kitabı değildir ancak tarihi bilgilerden de hâlî değildir. Ancak tarihi bilgilere yer verilmesindeki asıl amaç insanların ibret alıp hidayete ermesi ve sırat-ı müstakimde sabitkadem olmasıdır. Kur'an'ın belli bir tarihte inmesi ve belli bir toplumun diliyle insanlığa seslenmesi hasebiyle Kur'an'da bazı tarihi bilgilerin ve sosyokültürel öğelerin yer alması kaçınılmazdır. Zira dil, kültürün taşıyıcısıdır. Kur'an da -Arapça nazil olması ve evvel emirde o zamanki Arap toplumuna hitap etmesi itibariyle- bazı Arap örf ve adetlerini sarahaten veya işaretle ihtiva etmektedir. Bunun yanında Kur'an gerek nazil olduğu zamanla ilgili gerekse daha önceki zamanlarda cereyan etmiş pek çok tarihi olaya ve bir mucize olarak da ilerde olacak bir olaya yer verdiğini görmekteyiz. Ancak bunlara yer verilirken genelde ayrıntılar zikredilmeyip asıl mesaj nazara verilmek istenmiştir.

Konuyla ilgili örneklere geçmeden önce müellifin, tefsirinde altını çizdiği -konuya dair- bir hususa yer vermek istiyoruz. Itfiyyiş, ayet ile tarihi bilgilerin çelişik olması durumunda tartışmasız bir şekilde ayetin tercih edilip tarihi bilginin bırakılması gerektiğini çok net bir şekilde ifade etmiştir. Hz. Musa ve kavmi ile alakalı bir ayeti[794] tefsir ederken "ayet, her hangi bir tarihi bilgi için terk edilemez. Hele hele tahrif ile tanınan yahudilerin eli üzerine gelen tarih için…"[795] diyerek bu hususu açıkça dile getirmiştir.

Teysir'e bu açıdan baktığımızda dikkatleri çeken hususlardan biri de müellifin, ayetleri tefsir ederken tarihi bilgilere sıklıkla müracaat etmesidir. Itfiyyiş'in ayette zikredilen bir kavramın anlamını izah etmek, ayetlerde sözü edilen bir davranışın/âdetin anlamına ve arka planına yer vermek, ayetin dolayısıyla da Kur'an'ın mucizevi yönünü göstermek ve kısaca değinilen bir olayın ayrıntılarını anlatmak için tarihî bilgilere yer verdiğini görmekteyiz. Müellif bu bilgilere yer vererek okuyucuların, ayetlerin arka planını, Araplar'ın âdetlerini ve sözü geçen

[793] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.14.
[794] Duhan, 44/28.
[795] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.151.

olayların ayrıntılarını öğrenmeleri suretiyle, Kur'an'ı daha iyi anlamalarını amaçlamaktadır.

Örneğin müellif " ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلاَءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ / Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."[796] ayetini tefsir ederken ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için Medine'deki Evs, Hazrec, Kureyza, Nadir ve Kaynuka kabileleri ve aralarındaki ilişkiler ve anlaşmalar hakkında bazı tarihi bilgilere yer vermektedir.[797]

Itfiyyiş bazen de ayette geçen ve günümüz insanının -Arap olsa dahi- anlayamadığı bazı kavramları izah etmek için tarihi bilgilere yer vermektedir. Örneğin Mâide/ 3'ü tefsir ederken "النُّصُبِ - أَزْلاَمِ / dikili taşlar ve fal okları" ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermektedir.[798] Yine " مَا جَعَلَ اللهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلاَ سَائِبَةٍ وَلاَ وَصِيلَةٍ وَلاَ حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ / Allah, ne "Bahîre", ne "Sâibe", ne "Vasîle", ne de "Hâm" diye bir şey meşru kılmıştır. Fakat, inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez."[799] ayetini tefsir ederken "Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm" hakkında dönemin Arap örf ve adetlerine,

[796] Bakara, 2/85.
[797] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.166-167.
[798] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.457-459.
[799] Mâide, 5/104.

inançlarına dair ayrıntılı bilgilere yer vermektedir.[800] A'raf/102'de yer alan "يَطَّيَّرُوا / uğursuzluğa yorarlardı" ile ilgili açıklamalar da buna örnek olarak verilebilir.[801]

Itfiyyiş ayetlerin mucizevi yönünü göstermek için de tarihi bilgilere yer vermiştir. Örneğin "فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ / Orada (Harem'de) apaçık deliller vardır." ayetini tefsir ederken Harem'deki fil olayı ve başka bazı mucizevi olaylara yer verir. Ardından da şu olayı nakleder: "Bundan elli yıl kadar önce bir grup İngiliz, müslüman kıyafetleri giyip Arafat'a gelince gökten bir yıldırım gelerek bütün Arafat ehli içinde sadece onları yaktı. Bu da Harem'in ayetlerindendir."[802]

Itfiyyiş'in uzun uzadıya tarihi bilgilere yer verdiği bir başka husus da Kur'an'da kısaca zikredilen olaylardır. Buna dair Teysir'de çok fazla örnek bulunmaktadır. Örneğin Ammar ailesinin kıssası[803], Bedir savaşı[804], hendek savaşı - Beni Kureyza gazvesi[805] ve İfk Hadisesi[806] buna örnek olarak verilebilir.

Verilen örnekler dışında ayetlerle direk alakalı ya da alakasız olarak müellifin yer verdiği bazı tarihi bilgiler de vardır. Örneğin Firavun kelimesini izah ederken pek çok kavmi zikredip o kavimlerin krallarına verilen isimlere,[807] mev'ûde konusuna,[808] o zamanki Arapların kadın ve kız çocuklarına bakışına,[809] putlara[810] ve ayların tesmiyesine dair malumatlar;[811] Kabe'nin tarihi[812] ve Benî İsrâil'in ahvaline[813] dair tarihi bilgiler bunlara örnek olarak verilebilir.

[800] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.157-159.
[801] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.157-158.
[802] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.401.
[803] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.85-86.
[804] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.53-54.
[805] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.246-275.
[806] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.78-88.
[807] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.138.
[808] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.79.
[809] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.173.
[810] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.139-141.
[811] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.391-392.
[812] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.260-261.
[813] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.121-132.

2.1.2.3. Mübhem Hususların Açıklanması

Mübhem, kelime olarak kapalı olan; duyularla algılanmasında veya akılla anlaşılmasında güçlük olan şey demektir.[814] Ulumu'l-Kur'an terimi olarak ise "Mübhematü'l Kur'an; bir olayın nerede, ne zaman meydana geldiği, ayetlere konu olan veya haklarında nas nazil olan kimselerin kimliklerini belirlemeyi, anlam bakımından belirli olmayan bazı kimselerin yanı sıra zamir, ism-i mevsul ve ism-i işaret gibi filolojik unsurlardan kaynaklanan kapalılığı gidermeyi amaç edinen ilimdir."[815] Bu ilim, müfessirin bilmesi gereken ve tefsir esnasında ihtiyaç duyduğu ilimlerden biri olarak kabul edilir.[816] Mübhemleri belirlemenin yöntemleri, Kur'an'da mübhemlerin oluş sebepleri, hikmetleri vb. hususları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[817] bu konunun Teysir'deki yansımalarını örneklerle ele almaya çalışacağız.

Teysir'e baktığımızda müellifin mübhem hususları açıklamaya çok önem verdiğini görmekteyiz. Bu hususları açıklarken de bağlama,[818] Hz. Peygamberin Kur'an tefsirine dair hadislerine,[819] sahâbe sözlerine,[820] tâbiînden gelen rivayetlere,[821] ve nadiren de kendi dirayetine[822] dayandığını görmekteyiz. Ancak müellif, mübhem bir hususu açıklarken bazen kaynağını kısaca belirtmekte bazen de kaynak vermeden direk rivayetleri naklettiğini görmekteyiz. Örneğin müellif, Hz. Âdem ile ilgili kıssayı naklederken " وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلاَ مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلاَ تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ / Dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın,

[814] Isfahanî, **Müfredat**..., C.1, s.149.
[815] Aydın, **Usul**..., s.76.
[816] Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.56.
[817] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.155-164.; Celâleddin es-Suyûtî, **Mufhimâtu'l-Akrân fi Mübhemetu'l-Kur'an**, Muessesetu Ulûmu'l-Kur'an, Beyrut 1403, 7-10; İbrahim Muhammed el-Curmi, **Mucemu Ulûmu'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2001, s.238; Müsaid b. Süleyman en-Nâsır Tayyar, **Envau't-Tasnif el-Müteallikati bi Ulûmu'l-Kur'ani'l-Kerim**, Dâru İbni'l-Cevzi, 1434, s.138-143.; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.186-190.; Aydın, **Usul**..., s.76-81.
[818] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.86.; C.10, s.83.
[819] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.355.; C.12, s.232-233.; C.15, s.391.
[820] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.396.; C.16, s.432-433.
[821] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.328.; C.3, s.60.
[822] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.389.

yoksa zâlimlerden olursunuz."[823] ayetini tefsir ederken yasaklanan ağacın buğday, üzüm, hurma, nohut veya incir olabileceğini belirtmiştir.[824]

Itfiyyiş, Hz. Musa ile "bir kul" kıssasını naklederken de " فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا / Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."[825] ayetinde müphem olarak bırakılan "عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا / kullarımızdan bir kul" kısmıyla kastedilen kişi hakkında -adının ne olduğu, adının teleffuzuna dair ihtilafları, kim olduğu, lakabı, lakabının menşei vb. şeylere dair- iki sayfaya yakın rivayetleri nakletmiştir.[826]

Müellifin bazen de Kur'an'da mübhem bırakılmış fakat bilinmesinde pek de fayda olmayan, fayda olmamasının da ötesinde bilinmesi tam mânasıyla mümkün olmayan hususlarla alakalı da rivayetlere de yer verdiğini görmekteyiz. Hz. Salih'in, kavmine mucize olarak getirdiği deveyi öldüren kişiye ve deveyi nasıl öldürdüğüne;[827] Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb'in yanında kaç yıl hizmet ettiğine ve Hz. Şuayb'in hangi kızıyla evlendiğine dair bilgiler,[828] bu tür rivayetlere örnek olarak verilebilir.

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, Kur'an'ın nerdeyse bütün mübhemlerini açıklamaya çalıştığını ve bunun için geniş yer ayırarak pek çok rivayete yer verdiğini söylemek mümkündür.[829] Rivayetler, çoğu zaman herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan verilirken;[830] bazen de rivayetlerin kritik edilerek verildiğini görmekteyiz.[831] Müellifin böylece okuyucunun, ayetleri daha iyi anlamasını hedeflediğini söylemek mümkündür. Ancak müellifin bunu yaparken zaman zaman

[823] Bakara, 2/35.
[824] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.1, s.72.
[825] Kehf, 18/65.
[826] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.387-388.
[827] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.27-278.
[828] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.421-422.
[829] Değişik örnekler için bkz. Itfiyyiş,**Teysir**..., C.15, s.163, 389; C.16, s.130, 142, 143-44, 201, 202, 203
[830] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.1, s.72; C.8, s.89-90, C.15, s.408; C.16, s.142, 143, 144-145.
[831] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.387-388.; C.15, s.163, 389.; C.16, s.202-203.

gereksiz ayrıntılara yer verdiğini, bu gereksiz ayrıntılara dair sıhhati tartışmalı rivayetleri aktardığını görmekteyiz. Bu da eser açısından bir zafiyet olarak addedilebilir.

2.1.2.4. Muhkem ve Müteşâbih Üzerinde Durulması

Tefsir tarihi boyunca üzerinde en çok durulan konulardan biri de muhkem-müteşâbih konusudur. Bu kavramların tanımı hakkında pek çok görüş ileri sürülmüştür.[832] Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Muhkem, teville anlamı bilinebilen, müteşâbih ise -kıyamet vakti gibi- tevil edilmesi mümkün olmayan hususları içeren ve anlamını sadece Allah'ın bildiği ayetlerdir.

- Muhkem, anlamı açık; müteşâbih ise anlamı kapalı olan ayetlerdir.

- Muhkem, tek anlama; müteşâbih ise farklı anlamlara yorulabilen ayetlerdir.

- Fıkıh usûlcülerine göre muhkem nasih; müteşâbih ise mensuh ayetlerdir.[833]

Muhkem-müteşâbih ilmi, müfessirin bilmesi gereken ilimlerdendir. Bu konu ile ilgili -muhkem ve müteşâbihin farklı tanımları, müteşâbihlerin Kur'an'da bulunmasının hikmetleri, Kur'an'ın ne kadarının muhkem ne kadarının müteşâbih ayetlerden meydana geldiği, müteşâbihlerin kısımları ve bu kısımlarla ilgili görüşleri, müteşâbihlerin anlaşılmasının mümkün olup olmaması, müteşâbihlerin anlaşılması mümkünse bunun ne suretle mümkün olduğu vb.- ayrıntıları çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle ilgili eserlere havale edip[834] Itfiyyiş'in bu konuya yaklaşımını ve Teysir'de bunun yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Bütün müfessirler gibi Itfiyyiş de bu konudaki görüşlerini " هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا

[832] Bkz. Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.3-38.; Isfahani, **Müfredat**…,1/248-251; 444-445.
[833] Aydın, **Usul**..., s.66.
[834] Ayırntılı bilgi için bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.127-155.; Suyûtî, **el-İtkân**…, C.3, s.3-38.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.270-302.; Salih, **Mebâhis**..., s.281-289.; Kattan, **Mebâhis**..., s.219-226.; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.128-134.; Aydın, **Usul**..., s.64-70.

تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُو الأَلْبَابِ / O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek mânasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."[835] ayetini tefsir ederken dile getirmiştir. Buna göre müellifin görüşlerini maddeler halinde şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Muhkem ayetler, delaleti açık ayetlerdir. Mensuh olsalar da muhkemdir. Ancak bazılarına göre muhkem ayetler, anlamda karmaşıklıktan ve neshten uzak olan ayetlerdir.

- Muhkem ayetler -ayette de ifade edildiği gibi- Kitab'ın/Kur'an'ın dayanağı olan asıldır. Asıl ise diğer kısımların kendisine ircâ' edildiği ve kendisiyle anlaşıldığı kısımdır. Örneğin " إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ/ Rablerine bakarlar."[836] ayeti " لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ / Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."[837] ayetine ircâ' edilerek anlaşılabilir.

- Müteşâbih ayetler mânası anlaşılmayan, tebyin edilmemiş mübhem olan ayetlerdir. Bunların bir kısmı hiçbir zaman kesin bir şekilde anlaşılamaz. Bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaa bunlardandır. Bir kısmı ise daha fazla düşünmeyle ve araştırmayla anlaşılabilir. Bir kısmı ise birkaç mânaya hamledilebilecek olanlardır. Kuru' lafzının hayız ve tuhr/temizlik diye anlaşılabilmesi gibi...

- Müteşâbih ayetler illeti/hikmeti bilinememesi hasebiyle müteşâbihtir. Namazların adetleri gibi... Muhkemlerin illeti ise akledilebilir.

[835] Âl-i İmrân, 3/7.
[836] Kıyame, 75/23.
[837] En'âm, 6/103.

- Muhkem, lafız ve mâna yönüyle ayıpsız olan demektir. Bu açıdan bakıldığında bütün ayetler muhkemdir.

- Çeşitli ayetlerde geçen "Allah'ın eli" ibaresini gerçek el diye tevil etmek şirktir. "Bila Keyf" demek ise fısktır. Kur'an'da Allah hakkında varid olan bütün aza isimleri ve cihetler de bu şekildedir. Arşa istivayı da hakiki anlamıyla temekkün olarak tevil etmek şirktir. "bila keyf" demek de fısktır.

- Müteşâbih ayetlerden kasıt düşünme ve araştırmayla bilinebilen ise "وَالرَّاسِخُون" ifadesindeki "و" lafzatullaha atıf olur. Buna göre ayet, müteşâbihin mânasını Allah ve ve ilimde rüsuh/derinlik sahibi olanlardan başkası bilemez diye anlaşılır. "Allah'ın eli"ni kudret ve mülk diye; istivayı da galebe etmek hakimiyet kurmak diye tevil etmek bu kabildendir.

- Müteşâbih ayetlerden kasıt mânasını sadece Allah'ın bildiği -dünyanın ve sair âlemin müddeti, on dokuz diye nitelenen zebanilerin sayısı vb.- şeyler ise "وَالرَّاسِخُون ifadesindeki "و" müste'nefe olur. Buna göre ayet, "Müteşâbihlerin mânasını Allah'tan başkası bilemez. İlimde derinleşenler de ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır derler…" şeklinde anlaşılır.[838]

Itfiyyiş'in konuya dair görüşlerini dile getirdiği bir başka yer ise " أَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ / Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor."[839] ayetidir. Ayetin "مَنْ فِي السَّمَاءِ / gökteki" kısmını tefsir ederken "Göktekinden kasıt bu âlemin işlerini yürütmekle yükümlü meleklerdir. Cebrail'dir de denildi." dedikten sonra -özetle- şunları söylemektedir: "Hak olan, müteşâbihin tevil edilmesidir. Selefin cumhuru ise müteşâbihin, zahiri üzere bırakılıp bila keyf diyerek tevil edilmemesinden yanadır. Bu ise ilim ve nur var olduğu halde cehaleti ve karanlığı tercih etmektir. Abdullah İbn Abbas ve başka sahâbilerin, müteşâbihleri çokça tevil

[838] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.241-246.
[839] Mülk, 67/16.

ettikleri görülmektedir. Tevil, haram veya mekruh olsaydı sahâbe bunu yapmazlardı. Ayrıca tevil, yüce Allah'ın " لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ/ O'nun benzeri yoktur."[840] ayetine bir teyit olup ayetin mucibince amel etmektir. Tevil mümkün olduğu halde tevilden uzak durmak, dinde taksir olup şüpheliyi şüphesi üzere bırakmak ve şüphe için de bir yardım ve takviyedir. Hz. Peygamber'in "Müteşâbihine iman edin" hadisinde tevilden nehy yoktur. Bu hadisle müteşâbihe iman edilip inkâr edilmemesi istenmiştir. Ya da tevili idrak edemeyenin iman edip orda durması istenmiştir.[841]

Itfiyyiş'in konuya dair görüşlerine son olarak " وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ/ Ayetlerimiz kendilerine apaçık bir şekilde okunduğu zaman…"[842] ayetini tefsirinde söylediklerine yer vermekle yetinebiliriz. Itfiyyiş, söz konusu ayeti tefsir ederken "Müteşâbih olan ayeti diğer ayetler veya Hz. Peygamber (s.a.v.) tebyin eder. Sûrelerin başlarında yer alan hurûf-ı mukattaa gibi mübhemliği üzere kalan hususlar ise okuyucuyu/dinleyiciyi karmaşıklığa düşürmez ve ona zarar vermez." diyerek müteşâbih ayetlerin diğer ayetlerle ve hadislerle anlaşılabileceğini; bu şekilde anlaşılamayacak ayetlerin ise anlaşılamamalarından dolayı kişiye bir zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.[843]

Itfiyyiş'in konuya dair yaklaşımı yukarıda ifade ettiğimiz şekildedir. Bunun dışında kelâmî mevzular ile alakalı ayetlere yaklaşımı ve tevil ediş şekli ile diğer müfessirlerin tevilleri hakkındaki değerlendirmelerine çalışmamızın "Kelâmî ve Fıkhî Tezahürler Açısından Eserin İncelenmesi" başlıklı bölümümüzde ayrıntılı olarak ele alacağız. Ancak eserde dikkatimizi çeken hususlardan biri müellifin "bu müteşâbihtendir" diyerek tefsir etmekten imtina ettiği ayetlerin olmamasıdır. Müellif, bazı yorumlarının sonuna "والله أعلم بحقيقة الأمر / işin hakikatını Allah bilir"[844] ya da "ولا نعلم صحة ما قيل / söylenilenin والآية من المتشابه/ayet, müteşâbihattandır."[845]

[840] Şura, 42/11.
[841] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.201.
[842] Meryem, 19/73.
[843] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.87.
[844] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.397.
[845] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.206.

doğruluğunu bilemeyiz."[846], "ولا أعرف صحة شئ من هذه الأقوال / bu görüşlerin doğruluğu hakkında bir şey bilmiyorum."[847] gibi kayıtlar koysa da hemen her ayet ve lafızla alakalı ya kendisi yorum yapmış ya da daha evvel yapılan yorumları nakletmiştir.

2.1.2.5. Kıraat-Anlam İlişkisine Değinilmesi

Kıraat, قرأ fiilinden masdar olup okuyuş anlamına gelmektedir.[848] Ulumu'l Kur'an terimi olarak ise kıraat, Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve okuyuşlarıyla ilgili farklılıkları ravilerine atfetmeyi konu edinen bir ilimdir.[849] Bir başka tanıma göre ise kıraat; bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükun, nokta ve i'râb bakımından meydana gelen değişikliktir.[850]

Sahâbenin Resûlullah'tan kıraati alış şekilleri farklıydı. Onların arasında Hz. Peygamber'den bir kıraat alan olduğu gibi, iki veya daha fazlasını alanlar da vardı. Dolaysıyla kıraati sahâbeden öğrenen tâbiîn ve etbau't-tâbiînin okuyuş şekilleri de farklılık gösteriyordu. İşte bu farklı okuyuş biçimlerinin daha sonraları nesilden nesile aktarılması sonucu farklı kıraatler meydana geldi.[851] Bu kıraatleri okuyan kurrâlar, değişik İslâm şehirlerine dağılmışlardır. Kıraatlar de artık okuyucularının isimleriyle –Nâfi' kıraatı, Asım kıraati vb.- isimlerle adlandırılıyordu. Bu dönemde halkın, kıraatlarına rağbet ettiği kurrâlar'ın önde gelen yedi tanesi şunlardır: Abdullah b. Kesîr (ö. 120), Nâfi' (ö. 169), Ebû Amr (ö. 154), İbn Âmir (ö. 118), Âsım (ö. 127), Hamza (ö. 188) ve Kisâî (ö. 189)[852]

Biz konuyla ilgili -yedi harfin ne olduğu, kıraatlarin çeşitleri, tanımları, şartları, farklı kıraatlerin bulunmasının hikmetleri, kıraaetlerin hükmü vb.- ayrıntıları

---

[846] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.128.
[847] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.387.
[848] Isfahani, **Müfredat**..., C.1, s.668.
[849] Şemsuddin ebu'l Hayr b. el-Cezeri, **Muncidu'l-Mukri'in ve Murşidu't-Talibin**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999, C.1, s.9.
[850] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.102.
[851] Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.413.
[852] Salih, **Mebâhis**..., s.248-249.

ilgili eserlere havale edip[853] Itfiyyiş'in konuya yaklaşımını ve bunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Teysir'e Kıraat ilmi açısından baktığımızda Itfiyyiş'in kıraatlere çokça yer verdiğini ve kıraat ilmi ile yakından ilgili olduğunu söylememiz mümkündür. Zaten kendisi de tefsirinde kıraate dair "Cami'u Harf-i Verş" adlı bir kasidesi olduğunu ve bu kasideyi şerh ettiği "Telkini'l-Têli li Âyâti'l-Müteâli" adlı eseri olduğunu belirtmiştir.[854] Ancak Itfiyyiş, mukaddimede ifade ettiği gibi, Nâfi' kıraatını esas almıştır.[855] Itfiyyiş'in kıraat ilmi hakkında Teysir'de yer alan değerlendirmelerini maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Şâz kıraatin senedi sahih ise o kıraat ile -haber-i vahid ile amel edildiği gibi- amel etmek vacip olur.[856]

- Itfiyyiş, şâz kıraatlere de yer vermiştir. Ancak yer verdiği zaman şâz olduğunu belirtmiştir.[857]

- İki veya daha fazla şekilde okunan ayetlerle ilgili şöyle bir ihtilaf vardır: Bazıları dedi ki, Allah, bir kıraati söylemiş; diğer kıraatlere de izin vermiştir. Başkaları ise dedi ki hepsi Allah'tandır. Ancak tercih edilen görüş şudur: Kıraatlerin değişmesiyle mâna değişiyorsa bütün kıraatler Allah'tandır. Ancak kıraatlerin değişmesiyle anlamda bir değişiklik olmuyorsa bir kıraati, Allah buyurmuş; diğer kıraatlere de izin vermiştir. Allah'ın dediği kıraat ise Kureyş lehçesi ile olandır. Zira Kur'an'ın, Kureyş lehçesi üzere indiği rivayet edilmiştir.[858]

---

[853] Konuyla ilgili ayrıntılı biligiler için bkz. Ahmed b. Musa et-Temimî ve Ebû Bekir b. Mücahid el-Bağdadî, **Kitabu's-Seb'ati fi'l-Kırâât**, Daru'l-Maârif, Mısır 1400; Cezeri, **Muncid**…, Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.318-342.; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.1, s.258-282.; Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.137-192; 412-477.; salih, **Mebâhis**...,101-119; 247-259; Kattan, **Mebâhis**..., 156-198; Hacı Önen, **Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an'a Etkisi,** Rağbet, İstanbul 2017**,** Birışık, "Kıraat", **DİA**, C.25 s.426-427; Cerrahoğlu, **Usul**..., 95-114.; Aydın, **Usul**..., 23-28.

[854] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.79. (Muhakkik, eserin hala yazma halde olduğunu belirtmiştir.)

[855] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1.

[856] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.162.

[857] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.389.

[858] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.88-89.

- Bir kıraatin Kur'an olarak kabul edilebilmesi için o kıraat hakkında icma bulunması şartı vardır. Aksi takdirde o kıraat şâz olarak kabul edilebilir.[859]

- Kıraatler, sahâbeden mervî olup kıraat imamlarının tercihi değildir.[860]

Itfiyyiş, Nâfi' kıraatinin yanı sıra diğer kıraatlere de -kıraatin kime ait olduğunu bazen belirtmeden[861] bazen de belirterek[862]- yer verdiğini görmekteyiz. Müellif farklı kıraatlere yer verirken bazen bu farklı kıraatin anlama olan etkisini beyan etmiş[863] bazen de sadece farklı kıraati verip geçmiştir.[864]

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, zaman zaman yaptığı yoruma delil olarak kıraatlere ver verdiğini görmekteyiz. Örneğin " وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ / Musa için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fâsıkların yurdunu göstereceğim."[865] ayetini tefsir ederken ayetin son kısmıyla -سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ - alakalı şöyle der: "Size fâsıkların yurdu olan Mısır'ı boş ve yıkılmış halde göstereceğim. Ya da Mısır'a, miras olarak almak üzere girdirmek suretiyle- size orayı göstereceğim. "ساورثكم / sizi mirasçı kılacağım" kıraati de buna delildir. A'râf/137. ve Şuarâ/59. ayetlerde de buna işaret vardır.[866] Müellifin, Zariyat/46. ayeti tefsir ederken yaptığı yoruma Hamza, Kisâî ve Ebû Amr kıraatini delil olarak getirmiş;[867] Ta-ha/14. ayeti tefsir ederken de aynı

[859] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.124.
[860] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.444.
[861] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.18, 66, 88.
[862] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.129-130.; C.8, s.349.; C.12, s.144, 249.;16/248.
[863] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.88.
[864] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.79.
[865] A'râf, 7/145.
[866] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.180-181.
[867] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.80.

şekilde yaptığı yoruma Katade'nin kıraatini delil olarak getirdiğini görmekteyiz.[868] Itfiyyiş, ayrıca tefsiri kıraati de yorumuna delil getirdiğini görmekteyiz.[869]

Itfiyyiş'in bazen de yaptığı filolojik izaha delil olmak üzere kıraate yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin " وَأَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الآيَاتُ عِنْدَ اللهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لاَ يُؤْمِنُونَ / Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz!"[870] ayetini tefsir ederken " "أَنّ"nin "لعل" anlamında kullanılabileceğini belirtip Ubey'in mushafında böyle yer aldığını ve Ubey'in kıraatının da öyle olduğunu söylemiştir.[871] Müellif Mâide/41. ayeti tefsir ederken de yine aynı şekilde yaptığı filolojik izaha kaynağını vermediği bir kıraati delil olarak göstermiştir.[872]

Itfiyyiş'in kıraatlere yer vermekteki bir başka amacı ise farklı anlam ihtimallerini göstermektir. Itfiyyiş bazen kıraatlere dayanıp farklı mâna ihtimallerine yer verdiği gibi[873] bazen de tefsirî kıraatlere dayanarak farklı mâna ihtimallerine yer vermiştir.[874] Örneğin "وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ / Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi."[875] ayetini tefsir ederken İsa, İbn Mesud ve Hz. Ali'nin " فمنكم جائر، ومنكم جائر" kıraatlerine yer verip "yolun eğrisi de vardır" mânasının yanı sıra "sizden eğri olanlar, yoldan sapanlar da vardır" mânasının da ayetin muhtemel mânaları arasında olduğunu belirtmiştir.[876] Itfiyyiş'in başka bir yerde de bir kelimenin farklı okunuşuna

[868] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.130.
[869] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.163.
[870] En'âm, 6/109.
[871] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.421.
[872] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.33..
[873] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.166.; C.9, s.200.; C.10, s.49, 162.; C.11, s.90, 433.; C.16, s.121.
[874] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.103, 454.; C.3, s.192.; C.3, s.375.
[875] Nahl, 16/9.
[876] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.414.

binaen üç farklı mâna ihtimaline yer verdiğini de görmekteyiz.[877] Tefsirî kıraate dayanarak değişik mâna ihtimaline yer verişine de şu örneği vermek mümkündür: Itfiyyiş, "وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ / Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur."[878] ayetini tefsir ederken şöyle demektedir: "Âlimlerden az bir kısım dedi ki bu ayet mut'a nikahı hakkındadır. İlk baştaki anlaşmadan sonra ücreti ve müddeti uzatmakta bir beis yoktur. Ubey, İbn Abbas ve İbn Mesud'un "فما استمتعتم به منهن إلى أجل مسمى / O halde onlardan belirli bir müddete kadar yararlanmanıza karşılık…" kıraati de buna delildir. Ancak bu tefsiri bir kıraattir. Abdullah İbn Mesud ve İbn Abbas bundan daha sonra dönmüşlerdir."[879]

Örnekleriyle verdiklerimiz dışında Itfiyyiş'in, Teysir'de kıraate dayanarak irab değerlendirmesinde bulunduğunu,[880] sebeb-i nüzul rivayetinin doğruluğu hakkında fikir yürüttüğünü[881] ve mübhemi izah sadedinde tefsiri kıraatlere yer verdiğini[882] de görmekteyiz.

Son olarak da bize ilginç gelen bir örneğe yer vererek bu konuyu bitirmek istiyoruz. Daha evvel belirttiğimiz gibi Itfiyyiş, Nâfi' kıraatini asıl olarak almıştır. Ancak "يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا **يُخَادِعُونَ** إِلا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ/ Bunlar Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[883] ayetini tefsir ederken, ayet metnini Nâfi' kıraatına göre verdiği halde ayetin tefsirini Asım kıraatine -يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا **يَخْدَعُونَ** إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ- göre yapmıştır. Kendisi de bunu -Asım kıraatı olduğunu zikretmeden- dile getirmiş

[877] Itfiyyiş **Teysir**..., C.11, s.433.
[878] Nisâ,4/24.
[879] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.192-193.
[880] Itfiyyiş **Teysir**..., C.3, s.102-103.
[881] Itfiyyiş **Teysir**..., C.16, s.369.
[882] Itfiyyiş **Teysir**..., C.1, s.446.; C.2, s.101-102.; C.8, s.409.
[883] Bakara, 2/9.

ve gerekçesini de şöyle belirtmiştir: "**يُخَادِعُون**" ye "**يَخْدَعُونَ**" diye anlam verdim. Zira Allah ve müminler onları aldatmaz."[884]

2.1.2.6. Müşkillerin İzah Edilmesi

Müşkil kelimesi Arapça'da, bir şeyin benzeri, dengi, aynısı gibi anlamlara gelen "شكل" kökünden türemiş olup[885] if'al babında ism-i faildir. Müşkil, kelime olarak iltibas-karışıklık anlamına gelir.[886] Ulumu'-Kur'an terimi olarak ise müşkilu'l -Kur'an, ayet içinde veya ayetler arasında karşıtlık, ihtilaf veya tenakuz olduğunu vehmettiren hususları inceleyen ilimdir.[887] Bu ilmin tanımını yaparken "vehmettiren" sözcüğünü özellikle kullandık. Zira " أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا / Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı! Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."[888] ayetinde de ifade dildiği gibi Kur'an'da çelişki olmaması bizzat Kur'an'ın kendisi tarafından dile getirilmiş ve bu husus Kur'an'ın "ilahî" oluşunun kanıtı olarak sunulmuştur. Ancak Kur'an'ı yeterli derecede tanımayan ve gerekli altyapıya sahip olmayan bazı kişiler O'nda bazı çelişkilerin olduğu vehmine kapılabilir. Bu tür vehimlere düşen kişileri vehimden kurtarmak ve bu konu ile ilgili sorulara cevap vermek için Müşkilu'l-Kur'an ilmi doğmuş ve âlimler bu alanda çeşitli eserler vermişlerdir. Kur'an'da müşkil olduğunu vehmettiren sebepler ve bunların halli ile ilgili ayrıntıları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale edip[889] müellifin konuya yaklaşımını ve bunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Teysir'e "Müşkilü'l-Kur'an" ilmi açısından baktığımızda Itfiyyiş'in, bu konuya büyük önem verdiğini görmekteyiz. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ayeti

---

[884] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.18.
[885] İbn Manzûr, **Lisan**..., C.11, s.356 vd.
[886] İbn Manzûr, **Lisan**..., C.11, s.357.
[887] Muhammed Ahmed, **Nefahât min Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru's-Selam, Kahire 2005, s.68; Adem Yerinde, "Müşkilu'l-Kur'an", **DİA**, C.32, s.164-167.
[888] Nisâ, 4/82.
[889] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yerinde, "Müşkilu'l-Kur'an", **DİA**, C.32, s.164-167.; Ahmed Muhammed, **Nefahat…**, s.68-71.; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.179-182; Aydın, **Usul**..., s.70-76.

tefsir ederken Itfiyyiş'in konuyla ilgili olarak şunları söylediğini görmekteyiz: "Fasihlerin en fasihinin dahi, sözü uzadığında sözünün bazı kısımlarında birtakım çelişkiler olur. Konuşmasının bölümleri arasında fesâhat bakımından tefavütler olur. Fakat Kur'an-ı Kerim'de ise hiçbir çelişki yoktur ve hepsi de fesâhat bakımından aynı seviyededir. İlk bakışta çelişkili gibi görünen ayetlerin birbiriyle uyumunu idrak etme ve hepsini cevaplayabilme nimetini in'am eden Allah'a hamdolsun."[890] Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi Itfiyyiş, bu ilimle çok yakından ilgilenmektedir. Müellif en ufak bir çelişki hissi uyandıran ayetleri bir arada inceleyip herhangi bir müşkilin olmadığını diğer ayetlerle; peygamber, sahâbe veya tâbiîne dayandırılan rivayetlerle ya da kendi dirayetiyle göstermeye çalışmıştır. Itfiyyiş'in bu konuya değinirken " لا إشكال / müşkil yok",[891] bazen de " وذلك متناقض . الجواب... / bu çelişkilidir. Cevap ise..",[892] " ويشكل عليه قولهم... فيجاب ... / onların şu şu sözleri bununla çelişir -denirse- şöyle cevap verilir:…"[893] gibi ifadelere yer vererek açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz.

Teysir'de bu konuya dair pek çok örnek vardır.[894] Örneğin Hz. Musa'nın asası üç ayrı sûrede "حَيَّةٌ / yılan[895], جَانٌّ/ küçük yılan/cin[896] ve ثُعْبَانٌ/ ejderha[897] " diye nitelendirilmiştir. Itfiyyiş, kimilerine müşkil gibi gelen bu husus hakkında şöyle der: "Bunda bir çelişki yoktur. Asa; büyüklükte ejderha, süratte cin ve kötülükte de yılan gibidir."[898]

Bir başka yerde de aynı ifade ile başlayan " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلاَّ خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ

[890] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.282.
[891] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.400.
[892] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.353.
[893] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.264.
[894] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.358; C.2, s.418; C.4, s.9; C.6, s.230; C.9, s.84; C.10, s.312; C.13, s.155.
[895] Ta-ha, 20/20.
[896] Neml, 27/10.
[897] Şuara, 26/32.
[898] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.282.

عَذَابٌ عَظِيمٌ / Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve bunların yıkılmasına çaba harcayandan daha zâlim kim olabilir? Onların (durumu) içlerine korkarak girmekten başkası değildir. Onlar için dünyada bir aşağılanma, ahirette büyük bir azab vardır."[899] Ayeti ile " فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ / Allah'a karşı yalan söyleyenden ve kendisine gelen doğruyu (Kur'an'ı) yalanlayandan daha zâlim kimdir? Kafirler için cehennemde bir konaklama yeri mi yok?"[900] ayetinin farklı bitmesi hakkında ise şöyle demektedir. "Kur'an'da bunlar ve bunlara benzer ayetler gelmiştir. Bunlar için şöyle deriz: Bunların hepsi aynı şey olup diğerlerinden -diğer zulümlerden- önce gelir. Bu zulümlerin kendi aralarındaki sıralama ise anlayışa havale edilmiştir. Mesela Allah çocuk edindi demek Allah'a iftira atmaktan; İftira da mescitlerden engellemekten daha büyük zulümdür denebilir."[901]

Konuya ilişkin bir başka örnek de şudur: Itfiyyiş, " لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلاَّ مِنْ ضَرِيعٍ / Onlara, acı ve kötü kokulu dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur."[902] ayetini tefsir ederken cehennemliklerin yiyeceklerinden bahseden iki ayete daha - " وَلاَ طَعَامٌ إِلاَّ مِنْ غِسْلِينٍ /Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur."[903] ve " إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ. طَعَامُ الأَثِيمِ / Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir."[904]- yer verip şu açıklamaları yapmaktadır. Bu ayetlerin anlamı "Cehennemliklerin yiyeceği yoktur. Zira bu sayılanlar yiyecek olarak sayılmaz." şeklinde olabilir. Diğer bir ihtimal ise bu sayılanların üç farklı yiyecek olmasıdır. Bu durumda deriz ki bunlardan her biri bir grup cehennemliğin yiyeceğidir.[905]

---

[899] Bakara, 2/114.
[900] Zumer, 39/32.
[901] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.230.
[902] Gâşiye, 88/6.
[903] Hâkka, 69/36.
[904] Duhân, 44/43-44.
[905] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.190-191.

Itfiyyiş bazen de aynı ayet içinde, okuyucuda çelişki hissi uyandırabilecek duruma işaret edip bunu izah etmeye çalışır. Örneğin " وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولاً كَذَلِكَ يُضِلُّ اللهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ / "Andolsun, daha önce Yusuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de, "Allah, ondan sonra asla peygamber göndermez" demiştiniz. İşte Allah, aşırı giden şüpheci kimseleri böyle saptırır."[906] ayetini tefsir ederken şöyle der: Ayetin sonuna bakıldığında kavminin, Yusuf'un risâletinin doğruluğunu ikrar ettikleri görülür. Hâlbuki ayetin baş tarafında ise kavminin, Yusuf'un risâletinden şüphe içinde olduğu ifade edilmişti. Bu durum ise tenakuzdur. Bunu cevabı şudur: Onlar "Allah, artık Yusuf'tan şüphe ettiğimiz gibi kendisinden şüphe edilen bir resul veya risâleti kesin ve apaçık olan bir rasûlü göndermeyecek" demek istediler. Bazıları da der ki "Kavmi, Yusuf hayattayken ona inandıkları halde bunu gizleyip şüphelerini açığa vurdular. O ölünce de bunu itiraf edip Yusuf'tan sonra gerçek bir resul gelmeyeceğini söylediler." ancak bu anlam, ayetten çıkan bir anlam değildir.[907]

Bu verdiğimiz örnekler dışında Itfiyyiş'in, Teysir'de, ayetler ile tarihi vakıalar[908] ve Kur'an ile hadis arasındaki[909] müşkile de işaret edip izah etmeye çalıştığını görmekteyiz. Örneklerden de anlaşıldığı gibi Itfiyyiş, bu konuya önem vermiş ve genel itibariyle okuyucunun zihninde müşkil hissi uyandıran hususları tatmin edici şekilde açıklamıştır.

2.1.2.7. Tenâsüb İlmine Dikkat Çekilmesi

Tenâsüb kelimesi, / neseb-bağ-ilişki kurma anlamına gelen نسب fiilinden[910] türemiş tefaul babında bir masdardır. Kelime olarak birbirini tutma, uygunluk ve

[906] Mümin, 40/34.
[907] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.353.
[908] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.232-233.
[909] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.220.
[910] İbn Manzûr, **Lisan**..., C.1, s.755; Ahmed b. Fâris, **Mu'cemu Mekayîsi'l-Luğa**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399, C.5, s.423.

mâna ilişkisi olan sözcükleri bir arada kullanma sanatı gibi anlamlara gelir.[911] Terim olarak ise ayetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkisi ve bunu inceleyen bilim dalı olarak tarif edilir. "el-münâsebe beyne'l-ayât, et-tenâsüb beyne'l-ayât ve's-suver. Tenâsübü'l-ây ve's-suver, münâsebatü'I-Kur'an gibi adlarla ifade edilen bu ilim, ayetler ve sûreler arasındaki icmal-tafsil, umumilik-hususilik, aklilik-hissilik vb. alaka çeşitlerinden biriyle veya sebep-müsebbeb, illet-malul, benzerlik-zıtlık gibi zihni bağlarla anlam ilişkisini göstermeye çalışır. Ayetler ve sûreler arasındaki ilişkiler konusu mevcut mushaf tertibinin tevkifî olduğu görüşü esas alınarak incelenmektedir.[912]

Tenâsüb ilmi çoğu âlime göre çok şerefli/ehemmiyetli ve Kur'an'ı anlamaya çalışırken ihmal edilmemesi gereken bir ilimdir. Örneğin Râzî der ki "Kur'an inceliklerinin ve güzelliklerinin çoğu, sûre ve ayetlerinin tertibinde ve aralarındaki ilişkide gizlenmiştir."[913] Medih babında buna benzer pek çok söz daha nakletmek mümkündür.[914] Ancak bu konuda çekincelerini belirten İzz b. Abdüsselam ve Şevkânî gibi âlimler de vardır.[915] Bize göre ise mutedil olan görüş Menna'u'l-Kattan (ö. 1420/1999) tarafından da ifade edilen -özetle- şu görüştür. "Münasebet ilmi çeşitli açılardan faydalı bir ilimdir. Ancak bu, müfessirin, kendisini bütün ayetlerin ve sûrelerin arasında münasebet arama/bulma zorunluluğu altında hissetmesi şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksi takdirde İzz b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) da ifade ettiği gibi zorlamaya/tekellüfe düşülme tehlikesi vardır ki o zaman da ayet ve sûreler arasında zayıf ve bozuk ilişkilerin kurulmasına sebep olur. Zira Kur'an, uzun bir zaman diliminde ve parça parça nazil olmuştur. Dolayısıyla da müfessir ayet ve sûreler arasındaki bağı idrak edebileceği gibi edemeyebilir de.[916]

Konuya dair giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra münasebet ilmiyle ilgili ayrıntıları -çalışmamızın asıl konusu olmaması hasebiyle- ilgili eserlere havale

---

[911] Doğan, **Sözlük**…, 1290.
[912] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.35.; M. Faik, Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât Ve's-Süver", **DİA**, 31/569-571.
[913] Fahreddin er-Râzî, **Mefatihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1420, C.10, s.110; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.36.
[914] Bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.35-38; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.369-370.
[915] Bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.337; Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât Ve's-Süver", **DİA**, 31/571.
[916] Kattan, **Mebâhis**..., s.97.

edip[917] Itfiyyiş'in bu konuya yaklaşımını ve bunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız. Teysir'e bu ilim açısından baktığımızda şunları söylemek mümkündür. Itfiyyiş, bütün sûreler veya ayetler-ayet grupları arasında münasebet ilişkisi kurmaya çalışmadığı gibi bu hususa tamamen bigâne de kalmış değildir. Müellifin yeri geldiğinde ayet içi,[918] ayetler arası,[919] ayet grupları arası,[920] ve sûreler arası[921] tenâsübe işaret ettiğini ve buna dair izahlar yaptığını görmekteyiz. Ancak bu izahların hacim itibariyle ulumu'l- Kur'an'ın diğer konularına kıyasla az olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Itfiyyiş'in ayet ve sûreler arası tenâsübe yer verirken tekellüfe girmediğini göstermektedir.

Teysir'de üzerinde en çok durulan tenâsüb çeşidi ayet içi -ayetin ifadeleri ve ayetin başı ile sonu arasındaki- tenâsübtür. Örneğin " وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ/ Allah, gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır"[922] ayetini tefsir ederken Itfiyyiş'in ayet içi münasebete dair şunları söylediğini görmekteyiz: "Ayette zikredilen şeyler görmekle alakalı olduğu halde ayet sonunda Allah "görenler" demedi de "işitenler" dedi. Zira bu, dile getirilen apaçık söz mesmuattan/işitilenlerdendir." deyip " فكان ختم الكلام بما يناسب الابتداء مناسبة في الدورة العليا / Münasebet açısından başlangıçla sözün bitişindeki uyumluluk en üst seviyede gerçekleşmiştir.[923]

Bir başka yerde de afakî ayetlerin zikredilip insanların imana davet edildiği ayet grubu içinde yer alan " أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَةِ اللهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ/ Görmedin mi ki, gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp

[917] Bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.35-53; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s. 369-390; Kattan, **Mebâhis**..., s.96-100; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.204-207.
[918] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.22, 375; C.2, s.260, 269; C.6, s. 152; C.7, s.377; C.11, s.191.
[919] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.477; C.12, s.373.
[920] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.270; C.4, s.430, 450; C.7, s.377; C.13, s. 15.
[921] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.65; C.8, s.284; C.14, s.123; C.16, s.275.
[922] Nahl, 16/65.
[923] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.22.

gitmektedir. Allah, bunu ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır."[924] ayetini tefsir ederken Itfiyyiş, ayet içi tenâsübe dikkati çekerek şunları söylemektedir: "İmanın yarısı sabır; diğer yarısı da şükürdür. Sabır ve şükür imanın iki umdesidir. Zira iman ve imanın dayandığı şeyler ya alışılmış şeyi terk ile olur ki bu da sabırla mümkündür; ya da kendisiyle Allah'a yaklaşılan bir ameldir ki o da şükürdür. Ayrıca bu iki vasfın, gemilerin zikredilmesinden sonra gelmesi de manidardır. Zira gemi yolcusu bu iki halden hâli değildir."[925]

Ayet içi tenâsübe dikkat çekilen bir diğer ayet de " مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ / Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"[926] ayetidir. Itfiyyiş bu ayeti tefsir ederken Cennet nehirlerinin zikredilme sırası üzerinde durur ve buna dair şu izahları yapar: "Su ile başladı zira kendisine ihtiyaç duyulduğunda en lezzetli içecek, sudur. Yemek yapımı için de suya ihtiyaç vardır. Hiçbir içecek de kişiyi sudan müstağni kılmaz. Su ise bütün içeceklerden kişiyi müstağni kılar. Yemeğin sindirimi ve yemekten hâsıl olan faydanın vücuda yayılması için de suya ihtiyaç vardır. Sonra süt ırmağını zikretti. Zira süt, yemek yerine de geçer. Sütten yoğurt tereyağ peynir vs. de yapılır. Sonra şarabı zikretti. Çünkü nefis yeme-içmeye doyduğunda telezzüz edeceği şeyi arar. Bal en sona tehir edildi Zira bal şifadır ancak cennette hiçbir hastalık yoktur."[927]

[924] Lokman, 31/31.
[925] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.191.
[926] Muhammed, 47/15.
[927] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.291.

Teysir'de üzerinde zaman zaman durulan bir diğer tenâsüb çeşidi de ayetler arası ve ayet grupları arası tenâsübdür. Örneğin " وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ / Bunlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler. أَلاَ إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ / İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلاَ إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لاَ يَعْلَمُونَ / Onlara, insanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde ise, biz de akılsızlar gibi iman mı edelim? derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."[928] ayetlerini tefsir ederken Itfiyyiş, ayetler arası tenâsübe dikkat çekip şöyle der: "Allah önce onları ifsad etmeyin diye uyarıp ardından iman edin diye onlara emir vermiştir. Zira " لأن التخلی قبل التحلی /arınmak, süslenmekten önce gelir."[929] Yine " ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ / Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur."[930] ayetini tefsir ederken Itfiyyiş, kendilerine kitabın miras olarak verilenlerin üç prototipinin sıralanması üzerinde durur ve hayırda öne geçenlerin sona bırakılmasının iki hikmetini zikreder. Birincisi bu tür kişilerin teaccübe düşmemesidir. İkinci hikmet ise bu grubun, Cennet'in ve cenet nimetlerinin zikredildiği bir sonraki ayete - جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ / Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle

[928] Bakara, 2/11-13.
[929] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.22.
[930] Fâtır, 35/32.

süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir.[931]- muttasıl olmaları içindir. Zira bu üç grup arasında Cennet'e girme ihtimali en fazla olanlar hayırlı işlerde öne geçenlerdir.[932]

Ayet grupları arası tenâsübe de şu örneği vermek mümkündür: " وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللهُ وَاسِعًا حَكِيمًا/ Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar (başkalarına muhtaç bırakmaz). Allah, lütfu geniş olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir."[933] ayetini tefsir ettikten "Allah -önceki ayetin sonunda dile getirdiği- ğinasına ve hikmetine şu sözlerle işaret etti." dedikten sonra Nisâ sûresinin 131-134. ayetlerine yer verir. Yine En'âm sûresinin 122-124. ayetleri ile 125-128. ayetleri arasında münasebet kurduğunu görmekteyiz. Itfiyyiş bu ayetleri tefsir ederken özetle şunları söylemektedir: " "ف" ile cümle, bir önceki ayete atfedilmiştir. Böylece bir kıssa diğer kıssaya atfedilmiş olmaktadır. Şöyleki… mücrimler, züll ve azaba düçar olacaklardır. Müminlere ise kötü bir şey olmayacağı gibi izzet ve nimet verilecektir. Zira ayetler arasında birbirine nâzır olan hususlar bulunmaktadır.[934]

Teysir'e, sûreler arası tenâsüb açısından baktığımızda Itfiyyiş'in bu konu üzerinde çok az durduğunu söylememiz mümkündür. Itfiyyiş'in; Hud-Yusuf, İsra-Kehf, Tur-Necm, Duha-İnşirah, Fil-Kureyş ve Nas-Felak sûreleri arasındaki münasebete değindiğini görmekteyiz. Örneğin Hûd ve Yusuf sûreleri arasındaki münasebete dair şunları söyler: "Hiçbir mahzun kişi yoktur ki Yusuf sûresini dinlediğinde rahatlamasın. Bundan dolayı bu sûre, Peygamber (s.a.v.)'i yaşlandıran sûre olan Hûd sûresinden sonra, Peygamber'in üzüntülerini biraz gidersin diye, nazil oldu demek uygun olur. Zira Yusuf da en yakınları olan kardeşlerinden çekti. Hz. Muhammed de amcasından ve akrabalarından çok çekti. İşte bu sûre peygambere böylece teselli olmuştur. Her iki sûre de öncekilerin kıssalarını içerir. Ancak Yusuf sûresi insanı rahatlatan bir rahmettir.[935] Itfiyyiş'in İsra sûresi ile Kehf sûresi

[931] Fâtır, 36/33.
[932] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.477.
[933] Nisâ, 4/130.
[934] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.450.
[935] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.65.

arasındaki münasebete işaret edip İsra sûresinin Allah'a hamd emri ile bittiğine ve Kehf sûresinin de Allah'a hamd ile başladığına dikkatleri çektiğini görmekteyiz.[936]

Verdiğimiz örnekler dışında Itfiyyiş'in sayısal tenâsübe[937] ve filolojik tenâsübe[938] de işaret ettiğini görmekteyiz.

2.2. TARTIŞMALI KONULAR AÇISINDAN ESERE BAKIŞ

2.2.1. İsrâiliyat'ın İzdüşümleri

İsrâiliyat[939] kelime olarak "isrâiliyye" sözcüğünün çoğulu olup İsrâil'e ait olan İsrâil'e mensup olan şeyler demektir.[940] İsrâil kelimesi de صفوة الله/Allah'ın seçtği kişi,[941] عبد الله/Allah'ın kulu anlamlarına gelir[942] ve Kur'an'da Hz. Yakub'un ismi/lakabı olarak kullanılır.[943] Benî İsrâil/İsrâiloğulları tabiri de Hz. Yakub'un soyundan gelenler mânasında bir tabir olup[944] Kur'an'da kırk üç yerde geçer.[945] Terim olarak ise İsrâiliyat, ağırlıklı olarak Yahudilikten İslâmî literatüre geçen dinî alana ilişkin bilgilerdir.[946] İsrâiliyat her ne kadar tefsir başta olmak üzere İslâmî ilimlere girmiş Yahudi kültürüne ait rivayetler şeklinde anlaşılsa da,[947] kavramı bu şekilde daraltmak doğru değildir. İslâm kaynaklarına ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültürel kalıntılarla, dinin lehine veya aleyhine uydurulup Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, sahâbeye ve sonraki nesillere izafe edilen her türlü haber, isrâiliyat kavramının içine dâhil edilebilir. Kısaca İslâm'a yabancı olan

[936] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.284.
[937] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.21.
[938] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.53.
[939] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Şuhbe, **el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kutubi't-Tefsîr**, Mektebetu's-Sunne, tsz.; Zehebî, Muhammed Hüseyn, **el-İsrâîliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dâru't-Tevfîk, Dımeşk 1985, Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâliyyat**, Diyanet İşleri BaşkanlığıYayınları, Ankara 1974; İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat", **DİA**, 2001, C.23, s.195-199; Abdulhamit Birışık, "İsrâiliyat", **DİA**, 2001, C.23, s.199-202.
[940] Ebû Şuhbe, **el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kutubi't-Tefsîr**, s.12; Ğânim b. Kudûrî, **el-Muhâdarât fî Ulûmu'l- Kur'an**, Dâru Ammâr, Ürdün 1403, s.190. Aydemir, **Tefsirde İsrâliyyat**, s.6-7.
[941] Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, el-**Keşşâf an Hakaiki Ğavâmidi't-Tenzil**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1407, C.1, s.130.
[942] Ebû Şuhbe, **el-İsrâiliyyât**, s.12; Abdullah, **İsrâliyyat**, s.6-7.
[943] Âl-i İmrân, 3/93. Meryem, 19/58; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Tâhâ b. Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984, C.1, s.450-451.
[944] Ebû Şuhbe, **el-İsrâiliyyât**…, s.12
[945] Aydemir, **İsrâliyyat**…, s.6-7.
[946] İsmail Aydın, **Tefsir Tarihi**, s.95.
[947] Zehebî, **et-Tefsir ve'l- Mufessirûn**, C.1, s.121.

her şey bu kavramın içinde ele alınmalıdır.[948] İslâm dışı kaynaklardan nakledilen bu rivayetlerin İsrâiliyat diye adlandırılmasının nedeni ise bu rivayetlerin kâhir ekseriyetinin isrâilî kaynaklı olmasındandır.[949]

İsrâiliyatın tefsirlere girmesinin temel sebebini İbn Haldun şöyle izah eder: "Araplar daha önceden semavi bir kitaba ve ilme sahip değillerdi. Bilakis ümmîlik ve bedevilik onlarda ağır basmaktaydı. Bundan dolayı onlar varlıkların sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve varoluşun sırları gibi her insanın merak ettiği şeyleri öğrenmek istedikleri vakit kendilerinden önce semavî kitapla tanışmış olan Yahudiler'e ve onların dinine tabi olanlara başvurarak sorularına cevap arıyorlardı. Başvurulanların büyük bir kısmı da Yahudi dinini kabul etmiş olan Himyer Araplarıydı. Bunlar İslâmiyet'i kabul ettikten sonra temel inanç esasları ve şeriatın ahkâmıyla ilgisi olmayan isrâilî bilgilerini muhafaza edip aktarmaya devam ettiler. Abdullah b. Selam, Ka'bü'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve benzeri kişiler Tevrat'ı bilenlerin ileri gelenleriydi. Tefsir kitapları işte bu gibi kişilerden nakledilen rivayetlerle doldu. Bu kişilere ait rivayetler, amel edilmesi gerekli şer'i hükümlerle ilgili olmadığından, nakledilirken doğrulukları bakımından herhangi bir araştırmaya tabi tutulmuyordu. Müfessirler de bu rivayetler konusunda müsamahakâr davranıp eserlerini bu tür rivayetlerle doldurdular. Bu rivayetlerin aslı ise, yukarıda dediğimiz gibi, çoğunlukla göçebe olarak yaşayan, araştırma ve inceleme yapabilecek seviyede olmayan ve naklettiklerinin doğru olup olmadığını bilemeyecek durumdaki Tevrat ehlinin avamından alınmıştı. Ancak bu kişiler İslâmiyet'i kabul etmeleriyle, müslümanlar arasında şöhret, mevki ve büyük bir derece, kazandıklarından dolayı o günden bu yana naklettikleri haberler olduğu gibi kabul edildi."[950]

Büyük ölçüde sözlü olarak nakledilen isrâiliyatın bilhassa rivayete dayalı klasik tefsirlerde önemli bir yeri vardır.[951] İsrâiliyatla ilgili nakiller tefsir ilminin önemli konularından biridir. Tefsir ilmi bakımından asıl problem ayetlerin tefsirinde yer verilen isrâiliyatın nassa dayalı bir meşruiyete sahip olup olmamasıdır.[952] Zira

[948] Cerrahoğlu, **Usûl**..., s.263; Aydemir, **İsrâliyyat**, s.6-7.
[949] Ebû Şuhbe, **el-İsrâiliyyât**, s.12; Zehebî, **et-Tefsir ve'l- Mufessirûn**, C.1, s.121; Kattân, **Mebâhis**…, s.366; 14; Cerrahoğlu, **Usûl**..., s.244; Aydemir, İsrâliyyat, s.6-7.
[950] Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, **Tarih-i İbn Haldun**, Daru'l Fikr, Beyrut 1408, s.554-555.
[951] Mustafa Öztürk, **Kur'an'ın Mutezilî Yorumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s.137.
[952] Birışık, Abdulhamit, **İsrâiliyat**, **DİA**, 2001, C.23, s.199.

sağlam ve zayıfı tefrik edilmeksizin nakledilen isrâiliyat dinimize girerek tehlikeli yaralar açmıştır.[953] Modern dönem Kur'an ve tefsir araştırmalarındaki genel yaklaşıma göre isrâiliyat, bilhassa rivayet ağırlıklı tefsir edebiyatındaki temel sorunlardan olup zayıflık sebebi sayılabilecek ciddi bir tefsir problemi olarak görülür.[954]

İsrâiliyatın rivayet edilmesinin caiz olup olmaması ile ilgili iki görüş vardır. İsrâiliyatın rivayet edilmesini caiz görmeyenler Yahudi ve Hıristiyanlar'ın kutsal kitaplarını tahrif ettiklerini, bazı hususları gizleyip bazılarını değiştirdiklerini bildiren ayetleri[955] delil göstererek onların hâlihazırdaki kitaplarına güvenilemeyeceğini ileri sürmüşler ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ/Ehl-i kitabı ne tasdik ne de tekzip ediniz."[956] hadisiyle düşüncelerini desteklemişlerdir. İsrâiliyat'ın rivayet edilmesini caiz görenler de yine öncelikle Kur'an'dan delil aramışlar ve zaman zaman Ehl-i kitaba müracaat ederek bilgi edinmeyi tavsiye eden ayetleri,[957] İsrâiloğulları'ndan rivayette bulunulmasında sakınca olmadığını belirten "حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ / Benî İsraîl'den nakilde bulunun, sakıncası yoktur" hadisini[958] ve bir kısım sahâbinin merak ettiği konuları ehl-i kitaba sormalarını delil göstermişlerdir. Bu hususta ölçü İslâmiyet'in temel kaynaklarınca doğrulanan ve genel ilkelerine uygun düşen hususların alınması buna aykırı rivayetlerin terkedilmesi ve hakkında hüküm verilemeyen hususlarda ise tevakkuf edilmesi şeklinde belirlenmiştir.[959] İbn Teymiye de isrâiliyatın itikat için değil de istişhad için zikredilebileceğini belirterek isrâiliyatı üç gruba ayırır:

- Elimizdekiler -Kur'an ve Hadis- ile doğru olduğunu bildiğimiz rivayetler. Bunlar sahihtir.
- Elimizdekiler - Kur'an ve Hadis - ile doğru olmadığını bildiğimiz rivayetler.

[953] Cerrahoğlu, **Usûl**..., s.253.
[954] Ertuğrul Öner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum Ve Olgunlaşma Süreci", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Eylül/2015, S. 4, s. 2; Demirci, Tefsir Tarihi, s.132.
[955] Bakara 2/78-79; Nisâ, 4/46; Mâide 5/13; Enam 6/91; Neml 27/76; Şûra 42/14.
[956] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahihu'l-Buhârî**, Dâru Tavku'n-Necat, 1422, C.3, s.181.
[957] Âl-i İmrân, 3/93; Yunus, 10/94; İsra, 17/101.
[958] Buhârî, **Sahih**, C.4, s.170.
[959] İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat", **DİA**, 2001, C.23, s.197.

- Yukarıdaki iki kısmın dışında kalıp hakkında susulanlar. Bu tür bilgilerin anlatılmasında sakınca -ve çoğu zaman fayda da- yoktur. Bu gibi rivayetleri ne tasdik eder ne de yalanlarız.[960]

Teysir'i isrâiliyat bağlamında ele aldığımızda müellifin isrâiliyata çok geniş yer verdiğini ancak yer verdiği bu rivayetlere karşı tutumunun farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Müellifin isrâiliyata karşı 3 temel tutumu Şu şekildedir:

- Rivayeti nakledip herhangi bir değerlendirme yapmamak.
- Rivayeti nakledip kısmen değerlendirdikten sonra herhangi bir hüküm belirtmemek.
- Rivayeti nakledip çeşitli açılardan değerlendirerek reddetmek.

Müellifin yukarıda yer verdiğimiz tutumlarını örneklendirmeden önce onun İsrâiliyat hakkındaki genel düşüncesini ve bu tür rivayetleri tefsirine almasının gerekçesi olarak yaptığı açıklamaları vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Itfiyyiş Hûd sûresinin 44. ayetini[961] tefsir ederken Hz. Nuh (a.s.)'ın kıssasına yer vererek konuya dair pek çok isrâiliyata yer verdikten sonra şu açıklamayı yapar: "واعلم أَنى أَذكر القصص فى التفسير ولو مع كثير منها لا يصح عندى ليستريح إليها القارىء والمستمع / Bana göre çoğu sahih olmadığı halde okuyucu ve dinleyici dinlensin diye tefsirde kıssalara yer veriyorum."[962] Müellif Neml sûresinin 82. ayetini[963] tefsir ederken de "dabbe" ile ilgili pek çok rivayete yer verdikten sonra İsraliyat hakkındaki genel geçer kanaatini ve isrâiliyatı nakletmesinin sebebini izah sadedinde şunu söyler: " وأنا أذكر هذه الأمور كارها ليتروح إليها السامع ، ولو لم أصدقها / Ben -doğru bulmasam da- bu tür rivayetleri dinleyici dinlensin diye istemiyerek naklediyorum."[964] Bize göre

[960] İbn Teymiye, **Mukaddime**..., s.42-43.

[961] , C.11, s.44: " وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ /"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."

[962] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.406.

[963] Neml, 27/82: "وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لاَ يُوقِنُونَ / O söz başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler."

[964] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.377.

Teysir'deki bütün isrâiliyatlar müellifin -her ne kadar bize göre geçerli bir gerekçe olmasa da- bu açıklaması göz önünde tutularak ele alınmalıdır. Ayrıca müellif Kasas sûresinin 26. ayetini[965] tefsir ederken sözü Tevrat ve İncil'in okunup onlardan nakilde bulunulmasına getirerek şu açıklamaları yapar: " وفى قصة موسى كلام وجد فى التوراة ، وأقول : لا يجوز مطالعة التوراة والانجيل لأن أهل الكتابين يزيدون وينقصون ، ويقصدون مخالفة القرآن ، ورسول الله ﷺ ، ولا يؤخذ بما فيهما لذلك، ولو كان لا يرجع اليه أمر من الدين./ Musa'nın kıssasıyla ilgili Tevrat'ta yer alan bir rivayet vardır. Ben diyorum ki Tevrat ve İncil'in mütalaa edilmesi caiz değildir. Çünkü bu iki kitaba mensup olanlar -Yahudi ve Hristiyanlar- ekleme-çıkarma yapma suretiyle kitaplarını tahrif ediyorlar, Kur'an'a ve Allah'ın Rasûlüne muhalefet etmeyi amaçlıyorlar. Bundan dolayı doğrudan dinî bir emirle alakalı olmasa dahi bu iki kitaptakiler alınmamalıdır."[966]

Müellifin genel kanaatini bu şekilde özetledikten sonra müellifin isrâiliyata karşı takındığı tutumları tek tek örneklendirmeye geçebiliriz.

2.2.1.1. Rivayeti Nakledip Herhangi Bir Değerlendirme Yapmamak

Teysir'de yer alan isrâiliyatın çoğunun bu gruba girdiğini söylemek mümkündür. Bu tür rivayetler eserde çok fazla yer işgal etmektedir. Biz fikir vermesi bakımından üç örneğin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Itfiyyiş " وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ.../Andolsun, Musa'ya Kitab'ı verdik..."[967] ayetini tefsir ederken "Kitab'ın verilmesi" konusunu ele alarak hiçbir yorum veya eleştiri yapmadan şu rivayeti aktarır: " وروى أنه لم يطق موسى أن يحمل التوراة فأعانه الله على حملها بملائكة عدد حروفها ، فلم يقدروا ، فخففها الله بالنقص فحملها / Rivayet edilir ki Hz. Musa Tevrat'ı taşıyamadı. Bunun üzerine Allah, taşımada kendisine yardımcı

[965] Kasas, 28/26: "قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الأَمِينُ" / Kızlardan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır" dedi."

[966] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.418.

[967] Bakara, 2/87.

olsunlar diye Tevrat'ın harfleri sayısınca melek verdi ancak onlar da taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine Allah, Tevrat'ı eksiltmek suretiyle hafifletti ve Hz. Musa ancak bu şekilde Tevrat'ı taşıyabildi."[968]

Müellif, Meryem sûresinin 16-35. ayetlerini tefsir ederken hiçbir değerlendirme veya eleştiriye tabi tutmaksızın Hz. Meryem'in kıssasıyla ilgili aktardığı rivayetlerden bir kısmı şunlardır: "Meryem kendisine beşer suretinde gelen meleğe güven duyunca melek ona yaklaşarak cebine üfledi. Meleğin nefhası/üfürüğü Meryem'in karnına ulaştı ve Meryem hamile kaldı. Zayıf bir rivayete göre ise melek uzaktan üfledi. İbn Cüreyc (ö. 150/767) ise meleğin, Meryem'in başörtüsüne üflediğini söyler. Bazı rivayetlere göre ise üflenen yer Meryem'in kucağı veya ağzıdır. Hz. Meryem hamile kaldığında 13 yaşındaydı. Vehb ve Mücahid'e göre ise 15 yaşındaydı. Bazı rivayetlerde Meryem'in hamile kalma yaşının 14, 12 ve 10 olduğu da söylenir. Hz. Meryem iki defa hayız olduktan sonra hamile kalmıştır. Kerramiyye'nin lideri Muhammed b. Kerrâm'a (ö. 255/869) göre ise Meryem mutlak mânada temiz olup hayatı boyunca hiç hayız olmamıştır. Meryem'in hamileliği âdet olduğu üzere dokuz ay civarı sürmüştür Abdullah İbn Abbas ve Muhammed Bâkır'dan bu şekilde rivayet edilmiştir. Ancak bir saat sürdüğünü belirten zayıf bir rivayet de vardır. Ayetin zahiri de tevilsiz olarak buna delildir. Zira ayette "فَحَمَلَتْهُ / hamile kaldı" lafzından sonra gelen "فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا / onunla (karnındaki çocukla) uzak bir yere çekildi" lafzında "ta'kib" anlamı vardır. Hamileliğin bir saat sürmesinin iki delili daha vardır. Birincisi makama uygunluktur. Zira ayette "وَرَحْمَةً مِنَّا/ tarafımızdan bir rahmet olarak" denilmiştir. Şayet hamilelik uzun sürseydi hem eziyeti çok olurdu hem de insanların kendisine karşı tepkileri daha fazla ve daha şiddetli olurdu ki bu da hamileliğin rahmet oluşuna münafidir. İkinci delil ise " إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ / Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan

[968] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.171.

yarattı. Sonra ona 'ol' dedi. O da hemen oluverdi."[969] ayetidir. Atâ, Ebû'l Âliye (ö. 90/709) ve Dahhak'a göre hamilelik 7 ay sürmüştür. Zayıf bir görüşe göre de hamilelik altı ay sürmüştür. Hamileliğin 8 ay sürdüğü rivayeti de çok meşhur ve manidardır. Zira 8 aylıkken doğanlar yaşamamaktadır. Hz. İsa'nın 8 aylık iken doğup yaşaması da mucizenin bir başka boyutudur. Bir rivayete göre hamile kalması bir saat, İsa'nın ana rahminde tasviri bir saat ve doğum da bir saat sürmüştür."[970]

Itfiyyiş " فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ / Şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır." dedik."[971] ayetini tefsir ederken ayetin "اهْبِطُوا/inin" kısmını ele alarak fiilin "إهبطَا/ikiniz inin" şeklinde tesniye sigasıyla değil de cemi sigasıyla gelmesinin sebebini açıklamaya çalışırken kritik etmeden şu rivayetleri aktarır: "Bunun sebebi ile ilgili iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal şudur: Yüce Allah, Âdem, Havva ve onların ilerde gelecek olan zürriyetlerine hitap etmiştir. İkinci ihtimale göre ise Allah burada Âdem, Havva, İblis, yılan ve -zayıf bir rivayete göre de- tavus kuşuna hitap etmiştir. Âdem ve Havva, ağaçtan yedikleri için; İblis, secde etmediği için, yılan, iblisi taşıdığı için; tavus kuşu da İblis'in emrini yılana ulaştırdığı için cezalandırıldı. Tavus kuşu ve yılan cennette iken akıl sahibi oldukları için cezalandırıldılar. Bir diğer ihtimal ise tavus kuşu ve yılanın akılsız oldukları için ihraç onlar için ceza değildir. İhraçtan sonra Âdem, Hindistan'ın Serendib bölgesindeki Noda isimli dağa; Havva, Cüdde'ye -müellif ج harfinin ötreli olduğunu bilhassa belirtmiş- İblis, Basra civarındaki

[969] Âl-i İmrân, 3/59.
[970] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.26 vd.
[971] Bakara, 2/36.

Able'ye; İblis'in eşi, Isbahan veya Sicistan'a; yılan, Isbahan'a ve tavus kuşu da Şam'a indirilmiştir."[972]

Müellif daha bunlara benzer pek çok rivayete -rivayetleri eleştiriye tabi tutmadan- yer vermiştir. Hatta bazen -hamileliğin bir saat sürmesi rivayetinde olduğu gibi- bu rivayetlerin doğru olduğunu ispatlamak için aklî, lugavî ve naklî deliller getirmeye çalışmıştır. Müellifin değerlendirmeden aktardığı rivayetlerin çoğu dinin temel esaslarıyla alakasız olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de bu tür rivayetlerin eserin hacmini gereksiz yere arttırdığını ve bazen de okuyucunun zihnini asıl amaçtan başka yönlere çektiğini söyleyebiliriz.

2.2.1.2. Rivayeti Nakledip Kısmen Değerlendirdikten Sonra Herhangi Bir Hüküm Belirtmemek

Müellif ayetleri tefsir ederken bazen de yer verdiği rivayetleri kısmen değerlendirir. Ancak aktardığı bu rivayetler hakkında son sözü yani rivayetin sahih veya uydurma olduğuna dair kesin kanaatini ve rivayete karşı takınılması gereken net tavrın ne olması gerektiğini söylemez. Bu gibi durumlarda müellif rivayet(ler)in uygun bir yerine "والعلم عند الله / Doğru bilgi Allah katındadır.",[973] "ولو أنه ممكن فبعيد ، / Mümkün olsa da uzak ihtimaldir.",[974] " روايات لا ندرى صحتها ولا دليل فيها ولا حديث ، ولا يقبل العقل كثيراً منها /Bu tür rivayetlerin sıhhat derecesini bilmiyoruz. Bunların doğru olduklarına dair delil veya hadis yoktur. Akıl da bu tür rivayetlerin çoğunu kabul etmiyor.",[975] "...وأنا و غيري مرتابون في /Ben ve benden başkaları, bu rivayetin doğruluğu hakkında, kuşkuluyuz.",[976] "ومن ابعد ما قيل / Söylenenlerden akla en uzak olanı ise…",[977] "والله اعلم بصحة ذلك /Allah bunun doğruluğunu daha iyi bilir",[978] " ولا

[972] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.74.
[973] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.170.
[974] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.203.
[975] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.391.
[976] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.249.
[977] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.377.
[978] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.186.

ندرى بتحقيق.../ hakikatini bilemeyiz...",[979] "وذلك غير بعيد / Bu uzak ihtimal değildir.",[980] "والله أعلم أصح ذلك، ولا أعلم هل هذا صح / Bu doğru mu Allah bilir. Ben bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum.",[981] gibi lafızlar ekleyerek son kararı okuyucuya bırakır. Teysir'de bu tür rivayetler de -ilk gruptan az olmakla birlikte- çoktur. Biz fikir vermesi bakımından üç örnek vermekle yetineceğiz.

Müellif, Bakara sûresinin 102. ayetini tefsir ederken ayetin " ...وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ / ...ve Babil'deki iki meleğe Hârût'a ve Mârût'a indirileni..." kısmıyla alakalı açıklamalar yaparken Hârût ve Mârût ile ilgili şu kıssaya yer verir: "Hârût ve Mârût meleklerin en âbidlerindendi. Melekler insanların işlediği günahların çokluğundan ve büyüklüğünden hayrete düşünce yüce Allah onlara "Şayet size de onlara verildiği gibi nefis/şehvet verilseydi sizler de onlar gibi günah işlerdiniz." dedi. Melekler de "Ey Rabbimiz! Sen her şeyden münezzehsin. Böyle bir şey bize yakışmaz." dediler. Bunun üzerine Allah onlara "Aranızda en çok ibadet edenlerinizden iki kişiyi seçin." dedi. Melekler de Hârût ve Mârût'u seçtiler. Allah onlara şehveti yerleştirip insanlar arasında kadılık yapma görevi verdi. Her gün akşama kadar kadılık yapıp akşam vakti semaya çıkıyorlardı. Bir gün eşiyle anlaşmazlık yaşayan bir kraliçe onlara hakemlik yapmaları için geldi. Bu iki meleğin nefsi ona meyletti ve onu elde etmek istedi. Bunun üzerine kadın onların isteklerini kabul edeceğini ancak bunun için şartları olduğunu söyleyerek onlardan kendi lehine hüküm vermelerini, kocasını öldürmelerini, içki içip puta secde etmelerini ve son olarak da semaya çıkmak için okudukları ismi kendisine öğretmelerini istedi. Onlar da kadının bütün istediklerini yaptı. Kadın kendisine öğretilen özel ismi okuyup semaya yükselmek isteyince mesh edilerek/sûreti değiştirilerek Zühre'ye (Venüs) dönüştürüldü. Hârût ve Mârût da artık semaya yükselemiyordu. Bunun üzerine o zamanın peygamberi olan İdris (a.s.)'a ilticâ ederek ondan kendilerine şefaatçi olmasını istediler. Hz. İdris'in onlara şefaat etmesi sonucu kendilerine dünya veya

[979] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.88.
[980] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.203.
[981] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.47.

ahiret azabını seçme imkânı verilince onlar ahiret azabının hiç bitmeyeceğini bildikleri için dünya azabını seçtiler. Bunun üzerine onlara kıyamete kadar sürecek olan saçlarından veya ayaklarından asılıp demir kırbaçlarla dövülme cezası verildi." Itfiyyiş kıssayı naklettikten sonra kıssa hakkında net bir kanaat belirtip tavrını açıkça koymak yerine "ممكن ولو أنه ، فبعيد / Mümkün olsa da uzak ihtimaldir." diyerek kısmî bir değerlendirme yapıp kıssaya dair son kararı okuyucuya bırakmıştır.[982]

Itfiyyiş "وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ... / Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik."[983] ayetini tefsir ederken "وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ / Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik." Kısmıyla ilgili şu izahları yapar: "Musa ile İsa arasında gelen peygamberlerin sayısının yetmiş bin olduğu rivayet edilir. Zayıf bir rivayete göre de bu sayı dört bindir. Musa ile İsa arasında geçen süre ise 1925 yıldır." Müellif bu rivayeti verdikten sonra rivayet hakkında değerlendirme yapmayıp "والعلم عند الله/ Doğru bilgi Allah katındadır." demekle yetinmiştir.[984]

Müellif " وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ/ Kulumuz Eyyub'u da an. Bir zamanlar o, Rabbine 'Şeytan bana meşakkat ve acı ile dokundu.' diye nida etmişti."[985] ayetini tefsir ederken ayetin "مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ/Şeytan bana dokundu." kısmı üzerinde durarak şu izahı yapar: "مَسّ şeytanın fiilini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Allah, Eyyub (a.s.)'ı meleklere övünce şeytan iblis dedi ki 'Onu imtihan edersen sabretmez.' Bunun üzerine Allah onu (şeytanı) Eyyub'a musallat etti. Şeytan da Eyyub (a.s.)'a secde ettiği yerin altından üfledi. Bunun üzerine Eyyub (a.s.) o meşhur hastalığa yakalandı." Itfiyyiş bu rivayeti naklettikten

[982] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.203.
[983] Bakara, 2/87.
[984] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.170.
[985] Sâd, 38/41.

sonra "وذلك غير بعيد / Bu uzak ihtimal değildir."[986] demek suretiyle rivayetin doğruluğu hakkında net bir görüş ortaya koymaktan kaçındığını görmekteyiz.

2.2.1.3. Rivayeti Nakledip Değerlendirerek Reddetmek

Müellifin isrâiliyat karşısındaki üçüncü tutumu da rivayeti naklettikten sonra çeşitli açılardan değerlendirerek söz konusu rivayetin sahih olmadığını ve reddedilmesi gerektiğini belirtmek şeklindedir. Itfiyyiş bu tür rivayetleri zikrederken sözün akışına göre rivayet(ler)in uygun bir yerine "ليس كما قيل / Denildiği gibi değildir.",[987] "ولا يصح ما قيل.../ Bu söylenenler doğru değildir.",[988] "ونتهم ما روي/ Rivayeti itham olarak görüyoruz.",[989] "ولا يصح هذا / Bu doğru değildir.",[990] "هو ساقط /Bu (görüş) bâtıldır.",[991] "ولا يُتصور ان يوجد/ Öyle bir şeyin varlığı hayal bile edilemez.",[992] "وهذا تخليط / bu (rivayete) eklenmiş/karıştırılmış (mevzu) bir haberdir.",[993] "وهلك من قال... / Kim bunu söylerse/bu rivayetin doğru olduğuna inanırsa helak olmuştur.",[994] "وأخطأ من قال/Kim bunu derse hata etmiştir.",[995] "وهو كلام موضوع/ Bu uydurma bir haberdir."[996] vb. lafızlar ekleyerek bu rivayet/rivayetler hakkındaki kesin kanaatini dile getirir. Müellifin genelde -kendisine göre- dinin temel esaslarıyla ters düşen İslâm'ın ruhuna ters ve akaide halel getirecek rivayetler karşısında bu tavrı gösterir. Teysir'i bu açıdan ele aldığımızda müellifin kritik edip reddettiği rivayet sayısının yukarıda zikrettiğimiz iki grup rivayetlerin sayısına

[986] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.203.
[987] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1112.
[988] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.494; C.12, s.196.
[989] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.519.
[990] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.31; C.12, s.203.
[991] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.377.
[992] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.25.
[993] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.390.
[994] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.196.
[995] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.203.
[996] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.207.

nazaran daha az olduğunu görmekteyiz. Müellifin bu tarz rivayetlere karşı tavrını anlamak için şu üç örnek yeterli olacaktır:

Müellif, Bakara sûresinin 58. ayetinin "وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ / Demiştik ki şu kente girin." kısmını tefsir ederken sözü Hz. Musa (a.s.)'ın vefatına getirir ve bununla ilgili şu rivayeti kaynaksız olarak nakleder: "Hz. Musa'nın eceli gelince yüce Allah ölüm meleğini ona gönderdi. Musa ölüm meleğini karşısında görünce ona bir darbe vurarak gözünü çıkardı. Bunun üzerine melek, Allah'a "Ya Rabbi sen beni ölümü sevmeyen bir kula gönderdin. O da gözümü çıkardı. Bunun üzerine Allah meleğin gözüne şifa verdi ve ona dedi ki "Kuluma dön ve de ki eğer yaşamak istiyorsan elini bir öküzün sırtına koy. Ömrüne, eline değen kıllar adedince yıl ekleyelim." Melek bunu Musa'ya iletince Musa dedi ki "Peki ya sonrası?" Melek de "Sonrası yine ölümdür." dedi. Bunun üzerine Musa "O halde ömrümün uzatılmasını istemiyorum. Emaneti şimdi al." dedi." Itfiyyiş bu rivayeti -rivayetin zayıflığını belirtmek için- "قيل" ile nakletmiş rivayetten sonra da söze "ولا يصح عنه / O'nun (a.s.) hakkında yapılan bu nakil sahih değildir." diye başlayarak şu değerlendirmeyi yapar: "Hz. Musa'nın ölüm meleğine vurup gözünü çıkardığı ve ona zarar verdiği doğru değildir. Zira bu hem meleğe zulümdür hem de Allah'ın hükmünden hoşnutsuz olmak ve ona ve karşı çıkmaktır. Bu da bir peygamberin yapacağı bir şey değildir."[997]

Müellif, Sâd sûresinin 30-40. ayetlerinde zikri geçen Hz. Süleyman'ın kıssasını naklederken "رُدُّوهَا عَلَيَّ / onları bana geri getirin"[998] ayetini tefsir ederken şu rivayete "قيل" ile yer verir: "Bir rivayete göre رُدُّوهَا sözcüğündeki و harfi meleklere, هَ harfi de güneşe râci'dir. Hz. Süleyman kendisine arz edilen atları izlemekle meşgul olup namazı kaçırınca meleklere güneşi geri getirmelerini emrederek namazı kılmıştır." Müellif daha sonra da şu açıklamaları yapar: "Bu doğru değildir. Zira Hz.

[997] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.113-114.
[998] Sâd, 38/33.

Süleyman'ın meleklere hâkimiyeti yoktur. Meleklerin de güneşi geri getirmeye yetecek güçleri veya böyle bir yetkileri yoktur."[999]

Itfiyyiş aynı kıssanın devamında "وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ / Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi."[1000] ayetini tefsir ederken "جَسَدًا /ceset" kısmıyla ilgili " ولا يصح ما قيل / Bu söylenenler doğru değildir." kaydını düşerek şu rivayete yer verir: "Rivayete göre Hz. Süleyman'ın bir oğlu olunca cinlerin -çocuk büyüyüp babasının makamına geçerek kendilerini çalıştırmasından kurtulmaları için- bu çocuğu öldürmeye çalıştıklarını duyunca çocuğu sütannesiyle birlikte bulutlara gizledi." Müellif daha sonra şu açıklamayı da ekler. "Bu doğru değildir. Zira bir peygamber bu derece hırslı olmaz."[1001] Itfiyyiş ayetin aynı kısmıyla alakalı şu rivayete de -kendi eleştirileriyle birlikte- yer verir: "Bazıları da dedi ki adı "Sahr" veya "Hubkîk" olan bir şeytan, Hz. Süleyman'ın, banyo yapmaya veya hacetini gidermeye gittiği sırada, yüzüğünü yatağının altından veya eşinden alarak hükmü eline geçirip tahta oturmuştur. İşte tahta bırakılan ceset bu şeytandır. Bu şeytanın Hz. Süleyman'ın eşleriyle birleştiğini söyleyenler helak oldu. Böyle bir şey nasıl mümkün olabilir. Yüce Allah, dini karıştırıp ifsat etmeye çalışan bir şeytanın peygamber kılığına girmesine, hükmü ele geçirip tahta oturmasına nasıl izin verebilir. Allah, şeytanın, ümmete bu şekilde musallat olmasına nasıl müsaade eder!?"[1002]

Müellif "وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ / Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik."[1003] ayetinin "رَبْوَةٍ /tepe" kısmı ile " وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ

[999] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.195.
[1000] Sâd, 38/34.
[1001] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.195.
[1002] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.196.
[1003] Muminun, 23/50.

الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ / Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver."[1004] ayetinin "مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ / yakın bir yerden" kısmını tefsir ederken Kudüs'ün semaya yakınlığıyla ilgili Ka'bu'l-Ahbâr'a dayandırılan "Kudüs, yeryüzünün semaya en yakın noktası olup semaya uzaklığı on iki veya on sekiz mildir. Kudüs aynı zamanda yerin ciğeri ve dünyanın orta noktasıdır." rivayetine yer verdikten sonra semaya yakınlıkla ilgili rivayetin sahih olmadığını belirtir. Itfiyyiş ayrıca Kudüs'ün dünyanın ortasında yer aldığına dair rivayet hakkında da "Enlem boylam ilmi bu rivayeti doğrulamamaktadır." diyerek rivayeti bilimsel verilerle reddetmiştir.[1005]

2.2.2. İşârî Tefsir

İşaret kelimesi sözlükte bir nesneyi göstermek; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etmek, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatmak gibi mânalara gelir. Tasavvufî bir terim olarak ise maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirmeye; bir mânayı, düşünceyi veya duyguyu üstü kapalı bir şekilde anlatmaya; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilecek kadar gizli olan mânalara işaret denir.[1006] Mutasavvıflar Kur'an'da bazı hususların işaret ve rumuzla anlatıldığı kanaatindedir. Mutasavvıfların bu kanaatten hareketle Kur'an ayetlerinin bir kısmının veya tamamının keşf ve ilhamla yorumlamaya dayalı olarak vücuda getirdikleri tefsirlere "işârî tefsir" veya remzî tefsir adı verilmiştir.[1007] Bu tür tefsirler müellifinin bireysel fikirlerinden ziyade eriştiği makama bağlı olarak kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır.[1008] Nitekim Âlûsî (1857-1924) de işârî tefsir mânasında tevili şöyle tarif eder: " إشارة قدسية ومعارف سبحانية تنكشف من سجف العبارات للسالكين وتنهل من سحب

[1004] Kâf, 50/41.
[1005] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.31; C.14, s.47.
[1006] Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", **DİA**, C.23, s.424.
[1007] Süleyman Uludağ, "İşaret", **DİA**, C.23, s.423.
[1008] Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara Üniversitei İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, 20; Demirci, **Tarih**...,s.224.

الغيب على قلوب العارفين/ Tevil, ibare perdelerinden sâliklere âyân olan ve gayb bulutlarından âriflerin kalplerine yağan kutsal işaretler ve ilahî bilgilerdir.”[1009]

İşârî tefsir konusu âlimlerin hakkında ihtilafa düştüğü bir konudur.[1010] Hatta bu tür yorumların tefsir olduğuna itikat edenlerin küfre düştüğünü söyleyenler dahi vardır.[1011] Bu tür tefsirlerin makbul olması için genel olarak şu şartları haiz olması gerektiği belirtilmiştir:

- “Bâtın anlam zâhirî anlama aykırı olmamalıdır.”
- “Ayete verilen bâtın anlamın doğruluğunu teyit eden şer‘î delil bulunmalıdır.”
- “Bâtın anlam şer‘î ve aklî bilgilerle çelişmemelidir.”
- “Ayetten murat edilen mânanın sadece bâtınî mâna olduğu iddia edilmemelidir.”[1012]

Teysir’i bu açıdan incelediğimizde Itfiyyiş’in bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Itfiyyiş, işârî yorumlar yapmaktan bilhassa sakındığını ve böyle bir şeyden Allah’a sığındığını açıkça belirtmiştir. Örneğin “ هُوَ الأَوَّلُ وَالآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ / O, Evvel’dir, Âhir’dir. Zâhir ve Bâtın’dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”[1013] ayetini tefsir ederken bazı işârî yorumlara yer verdikten sonra “ وأنا أعوذ

[1009] Şihâbuddîn Mahmud Abdillah El-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur’ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru’l-Kutubu’l- İlmiyye, Beyrut 1415, C.1, s.6.

[1010] Zürkânî, **Menâhil**...,, C.2, s.79; Rumî, **İtticehât**…, C.1, s.368; İşâri tefsirin doğuşu, sistemleşmesi, dayanakları, sınırları, şartları, çeşitleri, Şer‘i hükmü ve kendisine yöneltilen tenkitler vb. konularla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.170-171; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.223-227; Zürkânî, **Menâhil**...,, C.2, s.78-89; Zehebî, **Et-Tefsir ve’l-Mufessirun**, C.2, s.250-300; Rûmî, **İtticehât**…, C.1, s.357-412; Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**; Mehmet Akif Koç ve İsmail Albayrak (Ed.), **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, Otto Yayınları, Ankara 2013, s.205-229; Aydın, **Tarih**..., s.108-115; Demirci, **Tarih**..., s.224-234.

[1011] Osman b. Abdurrahman b. Salah, **Fetâvâ İbn Salah**, Mektebetu’l-Ulûm ve’l Hikem, Beyrut 1407, s.196-197; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.170-171.

[1012] Zürkânî, **Menâhil**...,, C.2, s.81; Zehebi, **Et-Tefsir ve’l-Mufessirun**, C.2, s.265; Rumî, **İtticehât**…, C.1, s.374; Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, 21; Muhammed Çelik,, “İsari Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Hamdi Yazır’da İşari Tefsir”, **Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, C.4, s.2-3.

[1013] Hadid, 57/3.

Ben, /بالله عز وجل أن أفسر القرآن بما هو تصوف وبالأُمور البعيدة ، ولو كنت قد أذكر ذلك حكاية hikaye olarak zikretsem de, Kur'an'ı tasavvufî şeylerle ve uzak ihtimallerle tefsir etmekten Allah'a sığınırım." diyerek işârî tefsire dair temel yaklaşımını açık ve net bir şekilde belirtmiştir.[1014] Müellifin, işârî tefsire karşı olan bu tavrını ilk yazdığı tefsir olan Himyân'da çok daha keskin ifadelerle dile getirdiğini görmekteyiz. Müellif Bakara sûresinin 3. ayetinin "وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ / kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar." kısmını tefsir ederken işârî tefsire karşı tavrını şu sözlerle dile getirir: " وقيل المعنى ومما خصصناهم به أنوار معرفة الله جل وعلا يفيضون ، وهذا القول أظنه للصوفية أو لمن يتصوف ، وليس تفسير الصوفية عندى مقبولا إذا خالف الظاهر ، وكان تكلفاً أو خالف أسلوب العربية ، ولا أعذر من يفسر به ولا أقبل شهادته وأتقرب إلى الله تعالى ببغضه والبراءة منه ، فإنه لو كان فى نفسه حقاً لكن جعله معنى للآية أو للحديث خطأ ، لأنه خروج عن الظاهر وأساليب العرب الذين يتخاطبون بها وتكلف من التكلف الذى يبغضه الله /Zayıf bir görüşe göre mânanın şöyle olduğu söylenir: 'Kendilerine has kılmış olduğumuz marifetullahın nurlarını saçarlar.' Bu görüş zannımca sufiyyeye veya tasavvufçu olmaya çalışanlara aittir. Zahire muhalif olduğunda, zorlama ile yapıldığında veya Arapçanın üslubuna aykırı olduğunda sufiyyenin tefsiri benim açımdan makbul değildir. Bu şekilde tefsir yapanı mazur görmem; şahitliğini de kabul etmem. O kişiye buğz edip ondan teberri ederek Allah'a yaklaşmaya çalışırım. Şayet bu şekilde yorum yapan kişinin söyledikleri şeyler doğru olsa dahi onların ayet veya hadisin tefsiri olduğunu iddia etmek hatadır. Zira böyle yapmakla kişi zahirden ve Arapların birbirleriyle konuştukları üsluplardan ayrılmış ve Allah'ın buğz ettiği bir tekellüfe girişmiş olur."[1015]

Müellifin, işârî tefsire karşı tavrını yeri geldikçe dillendirmekten çekinmediğini görmekteyiz. Örneğin " عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ

[1014] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.319.
[1015] Itfiyyiş, **Himyânu'z-Zâd ile Dâru'l-Meâd**, Vizâretü't-Turâsu'l-Kavmiyyi ve's-Sekâseti, 1401, Uman C.1, s.216.

فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا / Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir."[1016] ayetini tefsir ederken de şöyle der: "Bileziklerin, amellerine göre, cennet ehline verilecek olan nurlar; tertemiz şarabın da sarhoş edici rabbanî bir tecelliyle ve ayetlerin zahirine muhalif buna benzer şeylerle tefsir etmekten Allah'a sığınırız.[1017]

Itfıyyiş, işârî yorumların tefsir diye nitelendirilmesini de doğru bulmaz. Örneğin müellif "وَالضُّحَى، وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى / Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim!"[1018] ayetlerini tefsir ederken "ضحى/kuşluk" ve "ليل/gece" sözcükleri ile ilgili yapılmış olan -Âlûsî'nin de tefsirinde yer verdiği[1019]- "Kuşluk, Hz. Peygamberin yüzü, risâleti, ehl-i beytin erkekleri, kendisiyle gizli şeylerin bilindiği Allah'ın ilminin nuru, müslümanların ikbâli veya aklın kemale erişi demektir. Gece ise Hz. Peygamberin saçı, ehl-i beytin kadınları, vahyin fetret dönemi, Settâr'ın ayıpları affedişi, İslâm'ın -"Din garib olarak başladı ve yine garip olacaktır." hadisinde de işaret edildiği gibi- başlangıç ve nihayetindeki zayıflığı veya aklın ölüm ile zeval bulması demektir." şeklinde işârî yorumları -zayıflığını ifade etmek için- "قيل/denildi" ile zikrederek bunların tefsir değil işaretler olduğunu belirttikten sonra "ولا يحل التفسير بشيءٍ من هؤلاءِ الإشارات" demek suretiyle bu tür işaretlere dayalı olarak tefsir yapmanın helal olmadığını açıkça dile getirmiştir.[1020]

Müellif, işârî tefsirler yapan tasavvufçulara yer yer eleştirilerini oldukça sertleştirmiştir. Örneğin "يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ / Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)"[1021] ayetinin tefsirini yaparken "مُدَّثِّر/örtünen" ile ilgili şu işârî yorumları yine قيل ile

[1016] İnsan, 76/21.
[1017] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.460.
[1018] Duha, 93/1-2.
[1019] Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**…,C.15, s.373.
[1020] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.260.
[1021] Müddessir, 74/1.

nakleder: "مُدَّثِّر, Hira'da, elbisesinde veya bir surette halkın nazarlarından gizlenen demektir. Bu şekilde halk "Hakikat-ı Muhammediyye"yi idrak edememiş ve bunun bilgisi Allah'a has kılınmıştır." Müellif bu yorumları naklettikten sonra yorumların kendisini değil de bu yorumların kendisinden neş'et ettiği zihniyeti şu sözlerle eleştirir: "Bu sözler -Allah onları takbih etsin- laf ebeliği yapan sufiyyeye aittir. Onlar ayetleri, zahir mânaları bir kenara bırakıp kastedilmeyen şeylerle tefsir ederek Kur'an'ı değiştiriyorlar."[1022] Itfiyyiş Neml sûresinin Hz. Süleyman ile karınca arasında geçen diyalogdan söz eden ayetlerin[1023] tefsiriyle ilgili bazı işârî yorumlara yer verdikten sonra da "وقبح الله المتصوفة الموهمين تفسير القرآن بما ليس مراداً / Kur'an'ı murat edilenden başka şeylerle tefsir edip Kur'an'ın tefsirinin bu olduğunu vehmettiren tasavvufçuları Allah takbih etsin." demek suretiyle bu çeşit yorumlar yapanları sert bir şekilde eleştirmiştir.[1024] Müellifin aynı sert tavrını " لاَ تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللهَ وَرَسُولَهُ/ Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin."[1025] ayetinin tefsirinde de sürdürdüğünü görmekteyiz. Müellif ayeti tefsir ederken Tüsteri'den (ö.283) şunları nakleder: "Kim inancını sahih hale getirir ve ihlaslı olursa bid'at sahibinin yanında ünsiyyet bulamaz. Bid'at ehliyle oturmaz ve onlara adâvet besler. Kim bid'at sahibine müdahene/yağcılık yaparsa Allah o kişiyi ibadetleri yaparken alınan tattan mahrum eder. Kim dünyevi izzet veya zenginlik için bid'at sahibine icabet ederse Allah da onu o dünyevi izzetle zillete düşürür ve fakirleştirir."[1026] Itfiyyiş Tüsteri'nin bu sözlerine yer verdikten sonra söze şöyle devam eder: "Bazı sûfîler bunları yapmakta ve bundan vazgeçmemektedir!"[1027]

Itfiyyiş "وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ/ Rabbin, bal arısına vahyetti"[1028] ayetinin tefsirinde de hayvanların nebî ve resullerinin olduğunu ve onlara Allah'tan vahiy

[1022] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.380-381.
[1023] Neml, 27/18-19.
[1024] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.328.
[1025] Mücadele, 58/22.
[1026] Sehl b. Abdullah el-Tüsterî, **Tefsiru't-Tüsterî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1423, s.164.
[1027] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.418.
[1028] Nahl, 16/68.

geldiğini iddia edenleri "الصوفية المبطلة قبحهم الله / Mubtile/Kur'an'ın geçerli/hakiki anlamlarını yok eden Sufiyye, Allah onları takbih etsin" diye nitelendirmektedir.[1029]

Müellif bazen tepkisini o dereceye vardırır ki artık karşı çıktığı işârî yorumu yapanları tasavvuf ehli olarak değil de "yalancılar" diye adlandırır. Örneğin " فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لاَ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ / Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur"[1030] ayetini tefsir ederken "Kul, ibadette kemale erince ondan ibadet yapma yükümlülüğü düşer." şeklindeki işârî yorumu, başına "كما زعم بعض الكاذبين /bazı yalancıların iddia ettiği gibi" ibaresini ekleyerek nakleder.[1031]

Müellif bazen de işârî yorumları filolojik açıdan değerlendirerek reddeder. Teysir'de bunun pek çok örneği vardır.[1032] Örneğin Ali İmrân sûresinin 75. ayetinin tefsirinde ayette geçen دِينَار sözcüğünün etimolojisini yaparken şu izahları yapar: "Dinarın aslı دنّار olup ilk nun yâ harfine dönüşmüştür. Bunun delili de دنانير ودنينير'dır. Zira cem' ve tasğir sigaları kelimeyi asıl haline döndürür. Dinarın kökü hakkında Mâlik b. Dinar'dan (ö.131/748'den önce) nakledilen "Dinarın aslı "دين ونار /borç ve ateş" ya da "نار ذو /ateşli" şeklindedir. Dinar, haklı veya haksız yere onu alan ya da biriktiren için borç veya ateş hükmündedir." rivayetinin lügatte aslı yoktur. O, işaretle konuşmuştur.[1033] Itfiyyiş yine aynı şekilde " وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ / ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor"[1034] ayetinin -

[1029] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.27.
[1030] Rum, 30/30.
[1031] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.120.
[1032] Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.50; C.4, s.191; C.8, s.381; C.9, s.128; C.14, s.344.
[1033] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.364-365.
[1034] Yunus, 10/31.

Kuşeyri'nin (ö. 465) tefsirinde olduğu gibi[1035]- "müminden kâfiri kâfirden de mümini çıkarmak" diye tefsir edilmesine karşı çıkarak şu izahı yapar: "Ayetten böyle bir anlam çıkmaz. Ayetin siyakı müşriklere öğüttür. Müşriklerin ise böyle bir anlama itibar etmeleri veya ayeti böyle anlamaları düşünülemez."[1036]

Itfiyyiş tasavvufçulardan Cüneyd-i Bağdadî'ye (ö. 297) ayrı bir parantez açarak onun hakkında söylenen "كل تصوف خالف تصوف الجنيد فهو بدعة / Cüneyd'in tasavvuf anlayışına aykırı olan tasavvufî görüşlerin tümü bid'attir." sözünü tasdik makamında nakleder.[1037] Müellif yine "وَخَسَفَ الْقَمَرُ.وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ / Ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman"[1038] ayetlerini tefsir ederken birtakım işârî yorumlara yer verdikten sonra şöyle der: " وإن لم يعجبك هذا فاضرب به وجوه الصوفية الخارجة عن طريق الجنيد قبحهم الله عز وجل / Şayet beğenmediysen eğer bu görüşü al ve Cüneyd'in yolundan ayrılan sufiyyenin yüzüne çarp! Allah azze ve celle onları takbih etsin!"[1039]

Müellif, tasvip etmediği işârî yorumları naklederken genelde naklettiği görüşün başına "وأَخطأَ من قال.../ .... diyenler hata etti."[1040], "وزعم بعض الصوفية / Sufiyyeden bazıları iddia ettiler…"[1041] vb. ifadeler eklemektedir. Buna karşılık Itfiyyiş'in, Teysir'de -kendisine göre- ayetlerin zahirine ve genel mânada İslâm'ın ruhuna aykırı olmayan işârî yorumlara ve bazı meşhur tasavvufçuların sözlerine değerlendirme yapmaksızın yer verdiğini de görmekteyiz. Teysir'de bunun örnekleri çoktur.[1042] Örneğin Bakara sûresinin 52. ayetini tefsir ederken Cüneyd-i Bağdadî ve Şiblî'nin (ö.334/946) şükre yaptıkları tanımları aktarmıştır.[1043] Müellif yine Bakara

[1035] Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyri, **Letâifu'l-İşârât**, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub, tsz. Mısır, C.2, s.94.
[1036] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.233.
[1037] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.418.
[1038] Kıyame, 75/8-9.
[1039] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.420-421.
[1040] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.191.
[1041] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.313.
[1042] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.359; C.10, s.297-298; C.12, s. 426; C.13, s.40; C.14, s.322; C.16, s.331.
[1043] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.102.

sûresinin 139. ayetinin tefsirinde Fudayl b. İyâz'ın,[1044] (ö. 187/803) Nahl sûresinin 66. ayetinin tefsirinde de Şakîk-i Belhî'nin (ö.194/810) ihlas tanımına yer vermiştir.[1045] Enâm sûresinin 18. ayetinin "وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ / O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir." kısmını tefsir ederken de Abdulkadir Geylani (müellife göre Ceylani)'nin (ö.561/1165-66) dünya ve ahiret selametine erişmek için sabır, rıza ve teslimiyetle ilgili öğütlerini değerlendirme yapmaksızın nakletmiştir.[1046] Müellif bazen de yorumun sahibini belirtmeden "وقال بعض الصوفية… / Sufiyyeden bazıları dedi ki…" diyerek işârî yorumu olduğu gibi nakleder.[1047]

Itfiyyiş'in kimi zaman da ayetin mesajının daha iyi anlaşılması için bazı tasavvufî kıssalara da yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin müellif " وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ /Onlar kötülüğü iyilikle savan kimselerdir."[1048] ayetini tefsir ederken şu kıssayı nakleder: "Bir gün Abdullah b. Mübarek (ö.181/797) üstü başı tanınmayacak bir halde Şakîk'in yanına girerek "Onlar kendilerine nimet verilmediği zaman sabreder; verildiği zaman da şükrederler." demesi üzerine Şakîk de ona şöyle karşılık verir: "Bu bizim Belh'teki köpeklerin özelliğidir." Bunun üzerine Abdullah, Şakîk'e " O halde nasıl olmak gerekir." diye sorunca Şakik şu cevabı verir: "Onlar kendilerine nimet verilmediği zaman şükreder; verildiği zaman da başkalarını kendilerine tercih ederler. Zalime mağfiretle, kötülük yapana da iyilikle karşılık verirler."[1049]

Yaptığımız nakillerden de anlaşıldığı gibi Itfiyyiş, Kur'an'ın işârî yöntemle tefsir edilmesine mesafeli davranmış olup ayetlerin zahirine ve İslâm'ın ruhuna aykırı işârî yorumlara şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak müellif tasavvufa ne kadar soğuk olsa da tasavvufçulara karşı ön yargılı olmamış ve onlara karşı toptancı bir bakış açısıyla yaklaşmamıştır. Müellifin bu konuda ilkeli davrandığını söylemek bize göre hakşinaslığın gereğidir. Zira o kendisine göre birtakım ilkeler belirleyerek bu

[1044] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.281.
[1045] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.24.
[1046] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.233-234.
[1047] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.432.
[1048] Ra'd, 13/22.
[1049] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.254.

ilkelere uymayan tasavvufi görüşleri reddetmiş; uygun olan görüşleri de tefsirine almaktan imtina etmemiştir. Müellif yer yer tasavvufçulara karşı eleştirilerinin dozunu yükseltse de ihtiyatı elden bırakmamış ve genellemeci olmamaya özen göstermiştir. Örneğin " اللهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللهِ / Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitab'ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların bu Kitap'tan derileri ürperir; sonra hem derileri hem de kalpleri Allah'ın zikriyle yumuşar."[1050] ayetini tefsir ederken müellif "Kur'an okunduğunda veya zikir esnasında vecde ermiş gibi yapıp sağa sola sallanarak ellerini çırpanları Allah takbih etsin. Böyle yapanları bir kuyunun ağzının yanında veya yüksekçe bir duvarın üstünde oturtup onlara vaîd ayetlerini okuyalım. Bakalım o zaman da aynı şekilde davranıp kuyuya ya da duvardan aşağıya düşecekler mi!?" diyerek sert bir üslupla eleştirir. Ancak müellif eleştirilerin ardından şu cümleyi eklemekten çekinmemiştir: "ومع ذلك فلست أقصد العموم ، فقد يكون الصدق على ما روى... / Bununla beraber herkesi kastediyor değilim. Aralarında gerçekten doğal olarak bu şekilde davrananlar da olabilir. Hz. Ömer'in düşüp bayıldığına ve ardından hastalanıp bir ay evde kaldığına dair rivayetler vardır. İbrahim Havvas'ın (ö. 291) da bayılmasının gerçek olduğuna şüphem yoktur." diyerek genelleyici bir üslup takınmamaya özen göstermiştir.[1051]

Itfiyyiş'in bu konuda genel tutumuna aykırı olup eleştirilebilecek iki hususun da zikredilmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. İlk husus müellifin, ilmi, hakikat ve şeriat diye iki kısma ayırıp bununla neyi kastettiğini yeterince açıklamamasıdır. Itfiyyiş, ilmin şeriat ve hakikat olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve bu iki ilmin mükemmel bir surette sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'de birleştiğini; önceki peygamberlerin ise bir ilimde ileri derecedeyken öbür ilimden mahrum olduklarını ya da kendilerine yetecek kadarını bildiklerini ifade eder. Itfiyyiş, Hz. Peygamber'in şeriat ilmini herkese tebliğ ettiğini; hakikat ilmini ise sadece bazı kabiliyetli kişilere tebliğ ettiğini belirtmiştir.[1052] Ancak müellifin hakikat ilmiyle neyin kastedildiğini

[1050] Zumer, 39/23.
[1051] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.262-263.
[1052] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.390-391.

açıkça belirtmemesi kendisi adına bir eksiklik olduğu söylenebilir. Zira kendisi işârî yorumlara çoğu kez şiddetle karşı çıkarken yukarıda söylediği sözler, bize göre, işârî yorumlara kapı açmakta ve işârî yorum yapanlara meşruiyet kazandırmaktadır. Bu da müellifin -yukarıda örneklerini verdiğimiz- genel tavrına aykırılık teşkil etmektedir. Teysir'de müellifin işârî tefsir meselesindeki genel tavrına aykırı olarak tespit ettiğimiz bir diğer nokta da Hızır'a isnat edilen ve hadis diye nitelendirilen bir rivayeti hiç nakzetmeden vermesidir. Müellif "كَلَّا لاَ تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ / Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş."[1053] ayetini tefsir ederken Ali Havvas'ın (?) hadis diye nitelendirip sıhhat derecelerinin en yükseğinde olmakla tavsif ederek rivayet ettiği şu sözü nakleder: "Bazı ariflerden, onlar da Hızır'dan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Kişinin bana en yakın olduğu an beni anıp bana salavat getirdiği andır."[1054] Müellifin, çalışmamızın daha önceki bölümlerinde işaret ettiğimiz,[1055] hadisçi yönüne ve işârî yorumlara karşı takındığı ihtiyatlı tutumuna rağmen Hızır'ın Hz. Peygamber'den rivayette bulunmasına ve bu sözün isnat zincirinde yer alan "Bazı arifler" şeklindeki müphem bir ifadeye hiçbir eleştiri yapmaksızın böyle bir rivayete tefsirinde nasıl yer verdiğini anlamlandırmak pek mümkün değildir…

2.2.3. Nesh

Nesh sözcüğü sözlükte bir şeyi kopyalamak, aynısını başka yere aktarmak; bir şeyi iptal edip yerine başkasını ikâme etmek, bir şeyi hemen peşinden gelen bir şeyle izâle etmek gibi mânalara gelir.[1056] Terim olarak ise şer'i bir hükmün daha sonra gelen başka bir hükümle ilga edilmesine nesh denir.[1057] Bir hükmü ilga edene nâsih; hükmü ilga edilene de mensuh denir.[1058]

[1053] Alak, 96/19.
[1054] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.306.
[1055] Tezimizin "**Kur'an'ın Sünnet ile Tefsiri**" başlığı altında bu konuda bilgi verilmiştir.
[1056] Ebû Cafer en-Nehhâs,, **el-Nasih ve'l-Mensuh**, Mektebetu'l-Felah, Kuveyt 1408, 57; Râgıb el-Isfahânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, 801; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.3, s.61.
[1057] Hibetullah b. Abdurrahim el-Bârizi, **Nâsihu'l Kur'ani'l-Aziz ve Mensuhuhu**, Muessesetu'r-Risâle, 1418, s.19; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.29; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.66-67.
[1058] M. Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yayınları, Konya 1997, s. 401; Abdurrahman Çetin, "Nesh", **DİA**, 2006, C.32, s.579.

Tefsir ilminin en çetin ve ihtilafların en çok olduğu konularından biri de nesh konusudur.[1059] Kur'an'ın tefsirini yapmak ve ondan hüküm istinbat edebilmek için nesh ilmini bilmenin şart olduğu belirtilmiştir.[1060] Rivayetlere göre Hz. Ali, nâsih ve mensuhu bilmediği halde mescitte insanlara vaaz eden şahsa -rivayetin başka bir versiyonuna göre ise insanlara kıssa anlatan birine- "Mescidimizden çık ve burada vaaz etme; helak oldun başkalarını da helak ettin." dediği rivayet edilir.[1061]

Neshin Kur'an'da vukû bulduğunu savunan âlimler mensuh ayetlerin sayısına dair -beş ile 500 arasında değişen- farklı görüşler dile getirmişlerdir.[1062] Buna karşın Kur'an'da neshin hiç vâki olmadığını savunan görüşler de vardır. Bu görüşe ise göre nesh denilen şey, Allah'ın şartlara göre çözümler sunmasıdır. Bu durum, Kur'an ayetlerinin farklı gelişmelere göre işlevsellik kazanmasını ifade eden "durumsallık" kavramında ifadesini bulmaktadır.[1063] Neshin Kur'an'da varlığı, mensuh ayetlerin sayısı, Kur'an'ın sünnet ile neshedilip edilemeyeceği, neshin çeşitleri ve hangi hususlarda neshin olabileceği gibi konular âlimler arasında tartışılan konulardır. Bu konuları, ele almak çalışmamızın boyutlarını ziyadesiyle aşacağından dolayı, ilgili eserlere[1064] havale ederek Itfiyyiş'in nesh konusuna yaklaşımını ele almaya çalışacağız.

Teysir'e baktığımızda müellifin nesh konusuna -hükmü bâki metni mensuh ayetler konusu hariç- yeterince yer ayırdığını ve mensuh ayetlerin sayısını azaltmaktan yana bir tavır sergilediğini görmekteyiz. Itfiyyiş'in nesh konusuna dair görüşlerini maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

[1059] Dihlevî, **Fevzu'l-Kebîr**..., s.83, Cerrahoğlu, **Usul**..., s.122.
[1060] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.66; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.122.
[1061] Nehhas, **el-Nasih ve'l-Mensuh**, 47-49. (Rivayetin kritiği için bkz.: M. Sait Şimşek, "Kur'an'da Nesh Meselesi", **Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 1986, S.2, s.235-248.)
[1062] Dihlevî, **Fevzu'l-Kebîr**..., s.83, 93.
[1063] Celal Kırca, "Tenzil Yönteminin Tarihselliği Problemi ve Kur'an Yorumuna Olan Etkisi", **Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi**, 1997, C.1, S.2, s.53-56; Aydın, İsmail, **Tefsir Usûlü**, s.53-54.
[1064] Konu ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.28-45; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.66-88; Dihlevî, **Fevzu'l-Kebîr**..., s.83-95; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.175-270;; Şimşek, M. Sait, "Kur'an'da Nesh Meselesi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986/2, 235-248; Şimşek, **Günümüz Tefsir Probleri**, s. 401-427; Çetin "Nesh", **DİA**, C.32, s.579-581; Abdulhamit Birışık, "Nesh", **DİA**, C.32, s.584-586. Mustafa Öztürk, "Tefsir Tarihinde Özgünlüğün Adı:· Ebû Muslim el-İsfahânî", **İslâmiyât**, 2003 C.6, S.2, s. 123-140.

- Nesh ile bedâ ayrı şeylerdir. Bedâ, daha evvel gizli kalan şeyin açıklığa kavuşması demektir.[1065] Bu Allah hakkında muhal olan bir şeydir. Neshin, bedâyı gerektirmesi nedeniyle Kur'an'da nesh yoktur iddiasında bulunmak bâtıl bir iddiadır. Nesh, ezelde izâle edileceğine karar verilmiş bir hükmün zamanı geldiğinde kaldırılmasıdır. Hâşâ Allah'a gizli kalmış bir durumun açıklığa kavuşmasıyla meydana gelen bir değişiklik değildir. Yüce Allah bundan münezzehtir.[1066]

- Nesi', neshten ayrı olup ahbâra dair ayetlerde vâki olabildiği gibi başka konulara dair ayetlerde de vâki olabilir. Nesi', ayetin akıldan/kalpten tamamen silinip unutturulması olup Hz. Peygamber'e de şamildir. Zira yüce Allah " سَنُقْرِئُكَ فَلاَ تَنْسَى إِلاَّ مَا شَاءَ اللهُ / Sana (Kur'an'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın"[1067] ayetinde bu durum açıkça belirtilmiştir. " وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لاَ تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلاً /Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık; sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı da bulamazdın."[1068] ayetinde dile getirilen imtina' ise neshi caiz olmayan ayetlerle ya da Kur'an'ın bütünüyle ilgilidir. İnsâ' edilen ayetlerin mânası başka ayetlere dercedilmiş olabilir. Aksi halde bu ayetlerin kişilere yüklediği mükellefiyet de kaldırılmış olur. İnsâ' ile nesh arasında umum husus farkı vardır. İkisinin ortak noktası ise kalpten kaldırılıp unutturulmasıdır. Neshin insâ'dan farkı neshedilen ayetin hükmünün veya lafzının bâki kalabilmesidir. İnsâ'ın neshten farkı ise ahbâra dair ayetlerde de vâkî olabilmesidir.[1069]

- Itfiyyiş " وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ / Biz bir ayeti değiştirip yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, 'Sen ancak uyduruyorsun.'

[1065] Bedâ ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Avni İlhan, "Bedâ", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, C.5, s. 290-291.
[1066] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.309.
[1067] A'lâ, 87/6.
[1068] İsrâ, 17/86.
[1069] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.213.

derler. Hayır, onların çoğu bilmezler."[1070] ayetini tefsir ederken Kur'an'da neshin vukû bulmasının hikmetini şöyle açıklar: Nesh, Allah'ın, insanlara, kendisi için malum ancak insanlar için gizli olan bir süreye kadar bir şeyi emretmesi daha sonra ise insanların maslahatı için o emri ilga edip başka bir şeyi emretmesidir. İnsanlar da elleri altında çalışanlara bir şeyi emreder ardından yeni şartlara göre başka şeyi emrederler. İnsanların aynı konuyla ilgili olarak verdikleri emri değiştirmelerinin sebebi yeni oluşan şartları önceden bilememeleridir Ancak böyle bir şey Allah hakkında geçerli değildir. O'nun verdiği emri değiştirmesinin sebebi insanların maslahatıdır. Mahir olan doktor da bazen hastasına bir şeyi tavsiye ettikten bir süre sonra hastasından tavsiye ettiği şeyi terk edip zıddını yapmasını ister. Dinî hususlar da inananlar için tedavi edicidir. Tedavinin zamana ve sebeplere göre değişkenlik göstermesi gibi dinî hususlar da bu sbepten ve Allah'ın dilediği başka hikmetlerden dolayı değişir.[1071]

- Kur'an'da üç türlü nesh vukû bulmuştur: Lafzı ve hükmü mensuh; lafzı mensuh hükmü bâki; lafzı bâki, hükmü mensuh.[1072] Itfiyyiş, nesh çeşitlerini şu şekilde örneklendirmiştir:

a-) Lafzı ve Hükmü Mensuh Olanlar: Bir grup sahâbinin gece kalkıp bir sûreyi okumak istediği ancak hiçbirinin besmeleden sonrasını hatırlayamadığı ve o gecenin sabahında durumu Peygamber'e sorduklarında o sûrenin lafzen ve hükmen neshedildiği cevabını aldıkları rivayet edilir. Yine "عشر رضعات معلومات يحرمن / Bilinen on emzirme haram kılar." ibaresi de lafzen ve hükmen neshedilen ayetlerdendir. Ahzâb sûresinin çoğu kısmı da bu şekilde neshedilmiştir. Neshten evvel bu sûrenin uzunluğu Bakara sûresine denkti. Sahâbeden biri der ki "Daha önce okuduğum sonradan bize unutturulan müsebbihelere benzeyen bir sûre vardı. O sûreden aklımda sadece " يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون فتكتب شهادتها فى أعناقكم ، فتسألون عنها يوم القيامة / Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin

[1070] Nahl, 16/101.
[1071] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.79.
[1072] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.213.

söylüyorsunuz? Söylediklerinizin şehadeti boynunuza yazılacak ve kıyamet günü bunda sorguya çekileceksiniz." kısmı kaldı.[1073]

b-) Hükmü Neshedilip Lafzı Devam Edenler: Kocası vefat eden kadının iddeti ile ilgili ayet[1074] bu tür neshe örnek olarak verilebilir. Bu ayete göre kadının beklemesi gereken iddet bir yıl iken bu hüküm bir başka ayetle[1075] neshedilmiş ve dört ay on güne indirilmiştir. Bir kişinin on kişiye karşı direnmesini vacip kılan ayet[1076] de bir kişinin iki kişiye karşı direnmesini emreden ayetle[1077] neshedilmiştir.[1078]

c-) Lafzı Neshedilip Hükmü Devam Edenler: Hz. Ömer (r.a.) der ki Ahzâb sûresinde -zayıf bir görüşe göre de Nur sûresinde- "الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما/ Kadın veya erkek zina ederlerse onları recm edin." diye okuduğumuz bir ayet vardı. Hz. Peygamber ve biz -bu ayete dayanarak- itiraf, delil veya gebelik olduğunda recmettik. "خروجكم عن آبائكم كفر / Babalarınızdan başkasına mensubiyet iddia etmeniz küfürdür." ibaresi de bu çeşit ayetlerdendir.[1079]

- Nesh ile üç türlü değişiklik meydana gelir: Birinci durum, içkinin mübahlığının kaldırıp mutlak olarak haram kılınmasında olduğu gibi, kolay olanı kaldırıp zor olanı vacip kılma şeklinde olur. Bu durumda neshin bizim açımızdan faydası daha çok sevap kazanmamıza vesile olmasıdır. İkinci durum ise, iddeti bir

---

[1073] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.214-215.

[1074] Bakara, 2/240: " وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ/İçinizden ölüp geriye eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

[1075] Bakara, 2/234: "وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا" / Sizden ölen erkeklerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."

[1076] Enfâl, C.8, s.65: " يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَ يَفْقَهُونَ/Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir."

[1077] Enfâl, C.8, s.66: " الآنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ / Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir."

[1078] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.215.

[1079] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.215.

yıldan dört aya düşürmekte olduğu gibi, zor olanı kaldırıp kolay olanı vacip kılma şeklinde olur. Bu durumda neshin bizim açımızdan faydası dünyevi açıdan rahatlıktır. Üçüncü durum ise, kıblenin Kudüs'den Kabe'ye çevrilmesinde olduğu gibi, bir hükmü zorlukta denk olan başka bir hükümle değiştirmek şeklinde olur.[1080]

- Nesh, Kur'an'ın sonradan meydana gelmiş olduğuna yani mahlûk olduğuna delildir.[1081]

- Kıtâl ayetleri olarak bilinen "وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ / Onları nerede yakalarsanız öldürün"[1082] ile "فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ / Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin."[1083] ayetleriyle 70 ayetin neshedildiği iddiası doğru değildir.[1084]

- Bir hüküm ile ilgili nesh edici anlama gelebilecek birkaç ayet varsa bunlardan ilki nâsih diye adlandırılır. Diğer ayetler ise tekit edici ayetlerdir.[1085]

- Bir ayetin başka bir ayeti nesh ettiğini kabul etmek için ya bu durumun bir hadis ile açıkça ifade edilmesi ya da nâsih addedilen ayetin mensuh addedilen ayeti açıkça nefy etmesi gerekir.[1086]

- İhbârî hususlarda nesh olmaz. Nesh, ancak ahkâma dair hususlarda olur.[1087]

- Kur'an kendinden evvel nazil olan kitapların nâsihidir.[1088]

- Müellif, imkân olması durumunda, ayetler arasında nesh ilişkisi değil de beyan/açıklama ilişkisi kurulmasından yanadır. Örneğin bazı müfessirler

[1080] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.215-216.
[1081] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.216.
[1082] Bakara, 2/191.
[1083] Tevbe, 9/5.
[1084] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.414.
[1085] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.417.
[1086] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.107.
[1087] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.23-24; C.5, s.320; C.6, s.328, 363; C.6, s.355;XIV/163,269.
[1088] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.282.

tarafından[1089] aralarında nesh olduğu belirtilen "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ / Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının"[1090] ayeti ile "فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ /O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının."[1091] ayeti arasında nesh değil de beyan ilişkisi vardır demek evlâdır. Zira ikinci ayet ilk ayeti açıklamaktadır.[1092] Zina eden kadına ev hapsi cezası öngören Nisâ sûresinin 15. ayeti ile zina edenlere celde cezası öngören Nur sûresinin 2. ayeti arasında da nesh değil beyan ilişkisi vardır.[1093]

- Itfiyyiş'e göre Kur'an, sünnet ile neshedilebilir.[1094]

- Takyîd ile nesh birbiriyle karıştırılmamalıdır. Örneğin " مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لا يُبْخَسُونَ / Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz."[1095] ayetinin "مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ / Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz."[1096] ayeti ile nesh edildiği iddiası doğru değildir. Zira ilk ayet ikinci ayet ile takyid edilmiştir. Takyîd ise nesh değildir.[1097] Ayrıca ahbârda nesh olmaz.

- Itfiyyiş, seyf ayetiyle pek çok ayetin mensuh sayılması anlayışına karşı çıkarak tefsirinde pek çok yerde "والآية غير منسوخة بآية السيف/Ayet, seyf ayetiyle

[1089] Ebu'l-Hasen el-Vâhidî, **el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitêbi'l-Azîz**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1415, 255; Ebû Muhammed el-Huseyn İbn Mesud el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl ve fi Tefsîri'l-Kur'an**, Dâru't-Taybe li'n-Neşri ve't-Tevz'i, 1417, C.2, s.77; Celaleddin el-Mahallî ve Celaleddin es-Suyûtî, **Tefsîru'l- İmâmeyn el-Celâleyn**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1431, s.63.
[1090] Âli İmrân, 3/102.
[1091] Teğâbun, 64/16.
[1092] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.411.
[1093] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.167.
[1094] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.192-193.
[1095] Hûd, 11/15.
[1096] İsra, 17/18.
[1097] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.355.

mensuh değildir.",[1098] "وأَخطأَ من قال فى مثل هذا أنه منسوخ بآية السيف / Bu gibi ayetlerde ‘Ayet, seyf ayeti ile mensuhtur.’ diyen hata etmiştir. ",[1099] " وحكم الآية مما يستمر ولا ينسخ /Ayetin hükmü mensuh olmayıp devam eden hükümlerdendir.",[1100] " والتى هى احسن لا تنسخ بنزول القتال / Bu ayeti kıtâl emrinin nazil olmasıyla mensuh saymamak daha iyidir.",[1101] "وهذا مما يؤمر به ولو بعد الامر بالقتال فلا حاجة الى انه منسوخ بآية القتال/ Bu, kıtal emrinden sonra da yapılması emredilen bir husustur. Bu emrin kıtâl ayetiyle mensuh saymaya gerek yoktur.",[1102] " ومثل ذلك يقال في المشركين قبل الأمر بالقتال وبعده، فلا نسخ /Müşrikler hakkında bu gibi ifadeler kıtâl emrinden önce de sonra da söylenir. Bunda nesh yoktur.",[1103] " وقيل : المراد التحلم عليهم فقيل ذلك منسوخ بآية السيف ، وليس كذلك ، فان التحلم مشروع أيضا بعد نزول القتال كما قبله / Ayetten murat edilenin onlara yumuşak bir üslupla muamele etmek olduğu ve dolayısıyla bu ayetin seyf ayeti ile mensuh olduğu söylenir. Ancak öyle değildir. Hilm ile muamele etmek kıtâl emrinin öncesinde olduğu gibi sonrasında da meşrudur.",[1104] " ومثل الآية فى القرآن كثير، يقال : انه منسوخ بآية القتال ، وليس كذلك ، فان التذكير لا ينسخ فلا حاجة الى دعوى النسخ /Bu gibi ayetler Kur’an’da çoktur. Bunların seyf ayeti ile mensuh olduğu söylenir. Ancak öyle değildir. Zira hatırlatma/öğüt verme neshedilmez. Bundan dolayı neshi söz konusu etmeye gerek yoktur.",[1105] " والإقساط لا ينسخ كما زعم بعض أنه منسوخ بآية القتال/adalet ile hareket etmek neshedilmez. Ayet, bazılarının iddia ettiği gibi, kıtâl

[1098] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.243.
[1099] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.393.
[1100] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.53.
[1101] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.76.
[1102] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.228; C.16, s.405.
[1103] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.183.
[1104] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.50.
[1105] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.87.

ayetiyle nesh edilmiş değildir."[1106] vb. ifadeler kullanarak bu konudaki görüşünü dile getirmiştir.

- Fıkhî hükümlerde herhangi bir yükümlülükte arttırma yapılmasıyla önceki hükmün nesh edilip edilmediği konusunda fıkıh usûlünde iki görüş vardır. Bana göre ise fıkhî yükümlülükteki arttırma nesh değildir. Örneğin namazın ilk önce iki vakit olarak farz kılındığının belirtildiği ayet[1107] namazın beş vakit olarak farz kılındığını belirten ayetle[1108] mensuh değildir.[1109]

Teysir'den yaptığımız alıntılardan da görüldüğü üzere Itfiyyiş'in nesh konusuna yaklaşımı genel itibariyle bize göre tatmin edici ve yapıcıdır. Müellif bu konuda ağırlıklı olarak klasik görüşe tâbî olsa da mensuh ayetlerin sayısını azaltmaktan yana tavır takınarak pek çok ayetin iptal edilmesine sebep olan anlayışın önünü kapatmaya gayret etmiştir. Ancak müellifin neshin çeşitleri konusunda klasik görüşe takılıp kalmasının kendisinin bu konudaki olumlu tavrını az da olsa gölgelemektedir. Zira müellif neshin hikmetlerini açıklarken hükmü devam eden bir ayetin lafzının niye neshedildiği konusuna hiç değinmemiş ve bu konuda okuyucuların zihinlerinde oluşabilecek soruları cevapsız bırakmıştır. Aynı durum hükmü neshedilip metni tilavet edilmeye devam eden ayetler konusu için de geçerlidir. Müellif kendince neshin hikmetini açıklamaya çalışmış ancak okuyucunun zihninde oluşabilecek "Hükmü neshedilen ayetlerin bir kısmının metinleri de neshedilirken diğer kısmının metninin neshedilmemesinin sebebi nedir?" vb. soruları cevapsız bırakmıştır.

2.2.4. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve adlarıyla telaffuz edilen harflerin ortak adına hurûf-ı mukattaa denir. Bu tamlama harf sözcüğünün çoğulu olan hurûf ve "kesilmiş, ayrılmış" anlamındaki mukattaa sözcüğünden

---

[1106] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.20.

[1107] Mu'min, 40/55: "فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالإِبْكَارِ / Ey Muhammed! Sabret. Allah'ın vaadi şüphesiz gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam sabah Rabbini hamd ederek tespih et!"

[1108] , 11/114: "وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ /Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl."

[1109] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.369.

oluşmuştur.[1110] Mukattaa, "kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak" mânasına gelen kat' kökünden türemiş bir sıfat olup[1111] söz konusu harfler kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil de kendi isimleriyle telaffuz edildiklerinden "bağımsız ve ayrı harfler" anlamında "hurûf-ı mukattaa" diye anılmıştır. Bu harflere aynı sebeple hurûf-ı tehecci adı verildiği gibi sûrelerin ilk harflerini oluşturduklarından evâilü's-süver ve fevâtihu's-süver de denilmiş, ayrıca ne mânaya geldikleri veya bu sûrelerin başında hangi amaçla yer aldıkları kesin olarak bilinmediğinden hurûf-ı mübheme olarak da adlandırılmıştır.[1112] Hurûf-ı mukattaa, yirmi yedisi Mekkî ikisi Medenî olmak üzere yirmi dokuz sûrenin başında yer alır.

Hurûf-ı mukattaa konusu tefsir çalışmalarının başlamasından itibaren çokça tartışılan konulardandır.[1113] Âlimler bu harflerin mânası konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları tefvîz yolunu tutarak bunların mânasının sadece Allah tarafından bilindiğini ve herhangi bir delile dayanmadan bunlar hakkında yorum yapmanın yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe katılmayarak tevil yolunu tercih eden âlimler ise anlaşılmak için gönderilmiş bir kitap olan Kur'an'da insanların anlayamayacağı şeylerin bulunmasının doğru olmadığını belirtip bu harflerin anlamı ve Kur'an'da yer almasının hikmeti üzerinde çeşitli yorumlar yapmışlardır.[1114] Mutezilî âlimler de bu görüşü tercih etmiş ve hurûf-ı mukattaayı muhkem ayetler kategorisinde mütalaa etmişlerdir.[1115] Konu ile ilgili ayrıntıları çalışmamızın sınırlarını aşmasından dolayı ilgili eserlere[1116] havale ederek Itfiyyiş'ın bu konuya yaklaşımını ele almaya çalışacağız.

Teysîr'i incelediğimizde müellifin hurûf-ı mukattaa konusu üzerinde uzun uzadıya durmadığını, kendinden evvelki müfessirlerin bazı görüşlerini kısaca ve

---

[1110] M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, C.18, s.401.
[1111] Isfahânî, **Müfredât**…, 677.
[1112] Duman ve Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", **DİA**, C.18, s.401, Cerrahoğlu, **Usul**...,134.
[1113] Aydın, **Tefsir Usûlü**, s.34-35.
[1114] Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, C.2, s.250 vd.; Muhammed Bekir İsmail, **Dirâsât fî Ulûmu'l-Kur'an**, Daru'l Menâr, 1419, 205-206.
[1115] Öztürk, **Kur'an'ın Mutezilî Yorumu**, 71.
[1116] Konu ile ilgili ayrıntılı blgi için bkz.: Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, C.2, s.249-258.; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.165-182; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.24-34; Salih, **Mebâhis**..., 234-247; Muhammed Bekir İsmail, **Dirâsât…**, 205-214; Şimşek, **Günümüz Tefsir Probleri**, s. 485-493; Cerrahoğlu, **Usul**..., 134-148; Duman - Altundağ, **Hurûf-ı Mukattaa**,, **DİA**, 1998, C.18, s.401-408.

kaynak belirtmeden naklettiğini ve bunların gerçek ilminin Allah katında olduğunu belirtmekle yetindiğini görmekteyiz. Itfiyyiş'in hurûf-ı mukattaa ile ilgili yaptığı izahları şu şekilde özetleyebiliriz:

Müellif'in hurûf-ı mukattaaya dair net bir fikrinin/tutumunun olmadığını ancak bu harflerin mânasının Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğini belirten görüşe daha yakın durduğunu görmekteyiz. Örneğin Bakara sûresinin birinci ayetini - الم - tefsir ederken " الله هو العالم بمعناه وبمعنى... / Bunun ve diğer hurûf-ı mukattaanın anlamını bilen Allah'tır." diyerek Kur'an'da geçen bütün hurûf-ı mukattaayı peş peşe zikredip hurûf-ı mukattaanın mânasının ancak Allah tarafından bilinebileceğini belirtmiştir.[1117] Itfiyyiş aynı kanaati Hicr sûresinin ilk ayetini "الر" tefsir ederken " لا يعلم معناه إلا الله /Allah'tan başkası mânasını bilmez";[1118] Arâf sûresinin ilk ayetini "المص" tefsir ederken de "استأثر الله عزّ وجلّ بعلمها /Allah bunun ilmini kendisine has kıldı"[1119] ve Şuarâ sûresinin ilk ayetini "طسم" tefsir ederken de " عجزت العلماء عن تفسيرها، وكذا أمثالهما والله أعلم/ Âlimler bu ve buna benzer harfleri tefsir etmekten aciz kaldılar. Doğrusunu Allah bilir." diyerek daha da açık bir şekilde dile getirmiştir.[1120] Ancak müellif ilk başta yukarıda yer verdiğimiz ifadeleri kullandıktan sonra zikri geçen dört ayette -ve başka ayetlerde- de bu harflerin anlamı hakkında çeşitli rivayetlere ve kendi yorumuna da yer vermiştir. Örneğin Bakara sûresinin ilk ayetini tefsir ederken "Bu konuda söylenenlerden bir kısmını zikredeceğim." diyerek ا harfinin Allah, ل harfinin de Latîf ismine işaret olduğunu belirten görüşü nakletmiştir.[1121] Müellif, Hicr sûresinin ilk ayetini tefsir ederken de "Bu harflerin mânasını Allah'tan başkası bilmez." dedikten sonra şu görüşlere de yer vermekten

[1117] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.8.
[1118] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.343.
[1119] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.5.
[1120] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.226.
[1121] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.8.

kendini alıkoyamamıştır: "… ya da Allah, Latif, ve Rahim isimlerinin ilk harfleri veya bu harflerden oluşan ancak bu gibi harflerden oluşan başka sözlerin aksine muciz olan vahye dikkat çekmek için bu harflere burada yer verilmiştir.[1122] "المص" ile ilgili olarak da "Bu harfler sûrenin ismi veya Allah'ın isimlerinin ilk harfleridirler. Abdullah İbn Abbas'a göre ise bu harflerin anlamı Ben, Allah'ım, bilirim; ben Allah'ım, üstünüm." demektir.[1123] Şuarâ sûresinin girişinde ise "Âlimler bu ve buna benzer harfleri tefsir etmekten aciz kaldılar. Doğrusunu Allah bilir." dedikten sonra şu görüşleri nakleder: "Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki ط tûl/uzunluktan, س Kudüs'ten ve م Rahman ismindendir. Başka bir görüşe göre ise طسم Allah'ın tavl/gücü, senâsı/övgüsü ve mülkü veya sûrenin adı olduğu da söylenir.[1124] Müellifin, hurûf-ı mukattaanın mânasının bilinemeyeceğini belirttikten sonra bu harfler hakkında bu kadar rivayetlere yer verip bazen de kendisinin de yorumda bulunması bize göre bir çelişki olup müellifin eleştirilebilecek yönlerindendir.

Müellifin bu konuda dikkat çeken yönlerinden biri de farklı sûrelerde geçen aynı hecâ harfleri ile ilgili bazen "مر مثله / aynısı geçti" ya da "مثل ما مر/ daha önce geçtiği gibi"[1125] diyerek onlar hakkında hiçbir yorum veya nakle yer vermeden sonraki ayete geçer.[1126] Bazen de aynı harflerle ilgili farklı sûrelerde farklı yorum ve rivayetlere yer verir. Örneğin Bakara sûresi ile aynı hecâ harfleri ile başlayan Âl-i İmrân sûresinin ilk ayetini tefsir ederken Bakara sûresinde yaptığı yorumdan farklı olarak şu açıklamayı yaptığını görürüz: "Sûre başlarındaki bu harflerle ilgili ihtilaf meşhurdur. Benim de aklıma bunların yorumuyla ilgili -Allah'ın izniyle- güzel olduğunu umduğum şu yorum geldi: Vahiy nazil olacağı zamanlarda bu harflerin ismi zikredilerek Hz. Peygamberin dikkati çekiliyordu ve sanki "bu harflerden müteşekkil olan tilavet edip tebliğ edeceğin sûrelerin nüzulüne kalbini hazırla"

[1122] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.343.
[1123] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.5.
[1124] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.226.
[1125] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.209.
[1126] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.279.

demek isteniyor."[1127] Bu hususa bir başka örnek olarak da beş sûrenin başında geçen "الر" harfleridir. Müellif bu harflerle ilgili olarak Yunus sûresinde İbn Abbas'tan nakilde bulunarak bu harflerin anlamının "Ben Allah'ım, görürüm." veya "Rab benim; benden başka Rab yoktur." demek olduğunu cumhura göre ise الر'nın sûrenin adı olduğunu belirtir. Müellif ayrıca zayıf bir görüşe göre de farklı sûrelerin başında yer alan الر, حم ve ن (الر حم ن) harflerinin Allah'ın Rahman ismine işaret olduğunu nakleder.[1128] Hûd sûresinde ise الر'nın sûrenin adı olduğunu söylemekle yetinir.[1129] Yusuf sûresinde ise الر ile "Ey Muhammed! Bu gibi harflerden oluşan sûrelerin nüzulüne hazırlan!" denmek istendiğini belirtmiştir.[1130] İbrahim sûresinde ise "الر" hakkında "Daha önce benzeri geçti veya bu الر'dır. Yani bu sûrenin adı الر'dır." şeklinde bir görüş belirtmiştir.[1131] İlginç olan ise daha önce dört sûrede geçen الر'nın son geçtiği yer olan Hicr sûresinde müellifin, "الر" hakkında "Bu harflerin mânasını Allah'tan başkası bilmez, ya da Allah, Latif, ve Rahim isimlerinin ilk harfleri veya bu harflerden oluşan ancak aynı harflerden müteşekkil başka sözlerin aksine muciz olan vahye dikkat çekmek için bu harflere burada yer verilmiştir." demek suretiyle en uzun yoruma yer vermiş olmasıdır.[1132]

Itfiyyiş, mukattaa harfleriyle ilgili daha önce yapılan yorumlara yer verdiğinde bu yorumları hiç kritik etmeden olduğu gibi aktarır. Örneğin "المر" için "Bu harflerin mânasının 'Ben Allah'ım, bilirim ve görürüm.' olduğu söylenir."

[1127] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.236.
[1128] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.183.
[1129] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.327.
[1130] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.61.
[1131] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.279.
[1132] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.343.

görüşünü nakleder. Kendisinin bu görüş hakkındaki kanaatini ise belirtmez.[1133] Yine "طه" ile ilgili olarak da şu görüşlere yer verir:

- "Mücahid, Dahhâk, Hasan, Atâ ve başkalarından rivayet edildiğine göre bunun anlamı "ey adam" veya "ey insan"dır. Bu Süryani veya Kıbtî dili iledir.
- Tâhâ Hz. Peygamberin adı olup "ey Muhammed" demektir.
- Tâhâ demekle "Bu Tâhâ diye adlandırılan sûredir." denmek istenmiştir.
- Tâhâ Allah'ın adı olup "Nefsime kasem ederim" demektir.
- Son olarak da -bize çok garip gelen- şu yoruma yer verir: Tâ, "ve-ta-e"den emirdir. Ha da zamir olup yere râci'dir. Buna göre Tâhâ'nın anlamı "Yere iki ayağınla bas!" demektir. Zira peygamber o zamana kadar namazı tek ayak üzerinde kılıyordu!

Müellif, yukarıda yer verdiğimiz, bu görüşlerin tümünü kaynaksız ve yorumsuz olarak aktarmış ve herhangi bir tercih belirtmemiştir.[1134] Müellifin, bu tutumunu Yâsîn, Kaf ve Kalem sûrelerini tefsir ederken de sürdürdüğünü görmekteyiz. Yâsîn sûresinin ilk ayeti olan "يس"[1135] ve Kaf sûresinin başında yer alan "ق"ın[1136] mânasıyla ilgili dörder; Kalem sûresinin başında yer alan "ن" için ise altı ihtimale yer vermiş ancak bu ihtimaller arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

2.2.5. Kur'an'da Mu'arreb Kelimelerin Varlığı

Tefsir ilminin tartışmalı konularından bir diğeri de Kur'an'da mu'arreb kelimelerin varlığı meselesidir.[1137] Kısaca arapçalaşmış diye tanımlayabileceğimiz mu'arreb sözcüğü terim olarak ihticac döneminde Arapçaya girip birtakım

[1133] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.216.
[1134] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.113-114.
[1135] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.8-9.
[1136] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.5-6.
[1137] Muhammed b. Ahmed Şemsuddin el-Kurtubî, **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1384, C.1, s.68; Celaleddin es-Suyûtî,Suyûtî, **el-Mühezzeb fi mâ Vekae fi'l-Kur'ani mine'l-Mu'arreb**, Mektebetu'l-Fedâle, tsz., 57; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.125; Cerrahoğlu, **Usûl**..., s.153; Zülfikar Tüccar, "Dahîl", **DİA**, C.8, s.412; Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ta'rîb", **DİA**, C.40, s.26.

değişikliklere uğrayarak Arapçanın fonetik ve morfolojik yapısına uygun hale getirilen yabancı kelimeler demektir.[1138] Kur'an'da mu'arreb kelimelerin varlığı meselesi umumiyetle "وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلاَ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ / Eğer biz Kur'an'ı başka dille vahyetseydik onlar mutlaka, "Onun ayetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?" derlerdi",[1139] "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.",[1140] " وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا/ Böylece biz sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki…"[1141] ve bu mânaya işaret eden diğer ayetler bağlamında tartışılan bir konudur.

Kur'an'da mu'arreb kelimelerin varlığı konusuyla ilgili görüşleri üç grupta toplamak mümkündür. Aralarında İmam-ı Şâfiî,[1142] Ebû Ubeyde[1143] (ö. 208) ve -tefsirinin mukaddimesinde bu konuya bir bölüm ayıran- Taberî'nin[1144] de olduğu bazı âlimler Kur'an'da Arapça dışında herhangi bir dilden bir kelimenin dahi yer almadığını belirtmişlerdir. Diğer yandan İbn Abbas, İkrime, ve Zemahşerî'nin de aralarında olduğu bazı âlimler Kur'an'da Arapça dışı dillere ait kelimelerin yer aldığını belirtmişlerdir.[1145] Çağımız âlimlerinden olan el-Hilâlî de Kur'an'da mu'arreb kelimelerin olduğunu belirterek bunun sosyolojik arka planını özetle şöyle izah eder: "Bütün büyük milletlerin dillerine diğer milletlerin dillerinden bazı kelimelerin girdiği hususunda filoloji bilginleri ittifak etmiştir. Zira büyük dillere sahip büyük ve köklü milletler toplumsal konumları gereği diğer milletlerle sağlık, eğitim, ekonomi vb. alanlarda ilişki halindedirler. Toplumlar arası bu ilişkilerin o toplumların dillerine yansıması da kaçınılmazdır. Araplar o zamanın büyük bir milleti olduğu gibi Mekke de hem dinî hem de ticarî açıdan önemli bir merkezdi. Kur'an'da da sabit olduğu üzere Kureyşlilerin yazın ve kışın ve olmak üzere iki

[1138] Tüccar, "Dahîl", **DİA**, C.8, s.413; Karaaslan, "Tar'îb", **DİA**, C.40, s.26.
[1139] Fussilet, 41/44.
[1140] Yusuf, 12/2.
[1141] Şûrâ, 42/7.
[1142] Muhammed b. İdris eş- Şâfiî,, **er-Risale**, Mektebetu'l-Halebi, Mısır 1940, s.40-50.
[1143] Ebû Ubeyde, **Mecâzu'l-Kurân**, Mektebetu'l-Hânci, Kahire 1381, C.1, s.17.
[1144] Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân 'an Tevili Âyi'l-Kur'an**, Muessesetu'r-Risale, 2000, C.1, s.13-21.
[1145] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.288-289.

büyük ticaret yolculukları vardı. Bütün bunların sonucu olarak Arapça ile diğer diller arasında kelime alışverişinin olması son derece olağandır. Bunun aksi nasıl tasavvur edilebilir! Bu kadar yoğun ilişkilere giren bir toplumun dili nasıl kilitli ve mühürlü bir kutudaymış gibi kalabilir!"[1146]

Aralarında b. Atiyye,[1147] (ö. 541/1147) Şâtıbî[1148] (ö. 790/1388) ve Teysir tefsirinin sahibinin de olduğu[1149] bazı âlimler ise iki görüşü telif etme cihetine giderek - İbn Fâris'in (ö. 395/1004) eserinde zikredip isabetli olduğunu belirttiği[1150]- şu görüşü tercih etmişlerdir: Kur'an'da başka dillerden alınmış kelimeler kökü itibariyle Arapça olmasa da bazı değişikliklerle Arapçaya dönüştürülmüş ve bu dilin birer unsuru haline gelmiştir. Kur'an'ın nüzulünden evvel ve Kur'an'ın nüzulü esnasında Araplar bu sözcükleri kullanıyor ve anlıyorlardı. Dolaysıyla bu kelimelerin Arapça olduğunu iddia eden de, kelimelerin kökenini nazara alarak yabancı olduğunu söyleyen de bakış açısına göre haklıdır.[1151] Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden önce Arapçaya girdiği ve arapçalaştığı için bu tür kelimelerin Kur'an'da yer almasıyla yukarıda zikredilen ayetler arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir.[1152]

Teysir'i Kur'an'da mu'arreb kelimelerin varlığı bakımından ele aldığımızda müellifin görüşlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Itfiyyiş "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[1153] ayetini tefsir ederken Kur'an'ın Arapça nazil olmasının anlamını şöyle izah etmiştir: Bu ayeti "Kur'an'ın çoğunluğu Arapçadır." veya "Kur'an'ın üslubu Arapçadır." diye tevil etmeye gerek yoktur. Kur'an'ın tamamı Arapçadır.[1154] Kur'an'ın baştan sona Arapça olması demek o dönemde yaşayan

[1146] Muhammed Takiyyuddin Ebû Şekîb el-Hilâlî (1407), **me Veka'a fi'l-Kur'an bi Gayri Lügati'l-Arab**, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1970, s.20-22.
[1147] Ebû Muhammed Abdulhak b. Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitêbi'l-Aziz** Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422, C.1, s.51.
[1148] Şatıbî, **Muvafakât**, C.2, s.102-104;, Şâyi' b. Abdihi el-Esmerî, **Me'e'l-İmam Ebî İshak eş-Şatıbî fi Mebâhis min Ulûmi'l-Kur'an ve Tefsirihi**, Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1422, s.83-85.
[1149] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.63; C.8, s.174; C.9, s.349.
[1150] İbn Fâris, **Sâhibî**, s.33.
[1151] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.290; Suyûtî, el-Mühezzeb, 65; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.129.
[1152] İbrahim b. Musa eş-Şatıbî, **el- Muvafakât**, Dâru İbn Affân, 1997, C.2, s.102-104; el-Hilâlî Ebû Şekîb, **me Veka'a fi'l-Kur'an bi Gayri Lügati'l-Arab**, 22; Tüccar, "Dahîl", **DİA**, C.8, s.412.
[1153] Yusuf, 12/2.
[1154] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.174.

Arapların lisanı ile indirilmiş olması demektir. Kur'an'da geçen bütün kelimeler o dönem Araplarının konuştuğu ve anladığı kelimelerdir. Yabancı bir kültüre ait bir şeyden bahsederken o şeyi kendi diliyle ifade etmek kişiyi konuştuğu dilden başka bir dil ile konuşmuş olması anlamına gelmez. Ayrıca Araplar başka dillere ait kelimeleri ta'rib ediyorlardı. Kur'an'da Arapların kullandığı başka dillere ait kelimeler ya da Allah'ın kendilerinden bahsettiği acemlere ait kelimeler vardır. Örneğin İbn Abbas'a göre "حصب" zenci dili ile olup "حطب / odun" demektir.[1155] Bu tür kelimeler de günlük dilde konuşulması bakımından Arapça sayılır.

Itfiyyiş'e göre ta'rib ıslah etmek demek olup Araplarca kullanılan mu'arreb kelimeler -Şâtıbî'nin de Muvafakât adlı eserinde belirttiği gibi[1156]- artık Arapçadır. Bu tür kelimelerin Kur'an'da yer almasının Kur'an'ın Arapça oluşuna halel getirmez. Örneğin bir görüşe göre "ميزان/terazi" sözcüğü Rum dilinden ta'rîb edilmiş ve Kur'an'da yer almıştır. Lübâb'da ise bu kelimenin Arapça olduğu belirtilmiştir. Doğru olan da budur.[1157]

Müellif mevcut haliyle Arapçaya uygun olan kelimelerin mu'arreb olduğu iddialarına karşı olduğunu belirtmiş[1158] ve bu tür iddialarda bulunan kişileri hataya düşmek ve isyan etmekle nitelemiştir.[1159] Örneğin "اَبَاريقَ / ibrikler" sözcüğü "بريق" sözcüğünden türemiş olan "إبريق" sözcüğünün çoğuludur. Bu kelimenin mu'arreb olduğunu iddia edip "آب – ريز" kelimelerinden türediğini söylemenin bir mânası yoktur.[1160] Itfiyyiş "وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ/ 'Ey yeryüzü! Yut suyunu' denildi."[1161] ayetinin tefsirinde de "ابْلَعِي"sözcüğünün anlamını açıklarken " وزعم بعض أَن البلع

[1155] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.
[1156] Şatıbî, **Muvafakât**, C.2, s.102.
[1157] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.174.
[1158] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.272.
[1159] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.360.
[1160] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.272.
[1161] Hûd, 11/44.

الازدراد لغة حبشية وبعض أنه بمعنى الشرب لغة هندية ، وكل من فسر القرآن بغير لغة العرب فهو من المغرقين فى الجهل إلا ما قام دليله ،/ Bazıları البلع kelimesinin Habeşçe olup hızlıca yutmak anlamında olduğunu; bazıları da bu kelimenin Hind dilinde içmek demek olduğunu iddia etmiştir. Kim bir delil göstermeksizin Kur'an'ı Arapça dışında -bir dile nisbet ederek- tefsir ederse o tümüyle cehalete batanlardandır."[1162] diyerek aynı hususa dikkat çekmiş ve sağlam bir delil olmadıkça Kur'an'da geçen kelimelerin Arapçadan başka bir dile nisbet edilip tefsir edilmesine şiddetle karşı olduğunu belirtmiştir. Itfiyyiş "أَوَّاب" kelimesinin izahını yaparken de "Bazıları bu kelimenin Habeşçe olduğunu ve tesbih eden anlamına geldiğini söyler. Arapça'da mânası olan bir kelimenin yabancı bir dile nisbet edilip tefsir edilmesi şaşılacak bir şeydir." diyerek olur olmaz her kelimeye mu'arreb deyip buna göre mâna vermeye karşı olduğunu belirtmiştir.[1163]

Itfiyyiş'e göre Kur'an'da geçen mu'arreb kelimeler ile ilgili olarak dile getirilen "Bu kelimeler Arapça ve diğer diller arasında ortak kelimelerden olup yabacı dillere aidiyetiyle meşhur olmuş kelimelerdir." görüşü zayıf ve merdut bir görüştür.[1164]

Teysir'den yaptığımız alıntılar ve verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi Itfiyyiş Kur'an'da Mu'arreb kelimelerin varlığı konusunda yukarıda yer verdiğimiz üç görüşten üçüncü görüşe dâhildir. Bize göre bu konuda onun - Mustafa Derviş[1165] ve Çakmaktaş'ın[1166] çalışmalarında olduğu gibi- net bir görüşe sahip olmadığını ve bu konuda çelişkili görüşler dile getirdiğini iddia etmek doğru değildir. Çakmaktaş'ın, müellifin eserinden alıntı yaparken cümlenin yarısını alıp buna hüküm bina etme yanlışına düştüğünü görmekteyiz. Zira çalışmasında müelliften "Bazıları ayette geçen اَبَارِيقَ kelimesinin mu'arrab olduğunu iddia eder. Ben bütün mu'arrablık

[1162] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.404.
[1163] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.175.
[1164] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.63.
[1165] Muhammed Mustafa DERVİŞ, "**Menhecu'ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş fi Tefsirihi Teysiru't-Tefsir"**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Ürdün 1994), s.183-184.
[1166] Çakmaktaş, **Tez**, 85.

iddialarından uzağım…"[1167] ibaresini naklederek müellifin "Kur'an'da mu'arreb kelimeler yoktur." görüşünde olduğunu belirtmiş ardından da müellifin başka ayetlere yaptığı tefsirlerden alıntı yaparak Kur'an'da mu'arreb kelimelerin olduğunu kabul ettiğini belirtip müellifin bu konuda çelişki içinde olduğuna işaret etmiştir.[1168] Oysa müellifin cümlesinin tamamı " وأنا برئ من دعوى كل تعريب لما قبلته العربية بلا تعريب"[1169] şeklinde olup Çakmaktaşın ima ettiği ile hiçbir alakası yoktur. Müellifin asıl görüşü ise -yukarıda ayrıntılı olarak izah ettiğimiz gibi- iki görüşün telifi şeklindedir Derviş'in çalışmasına baktığımızda ise kendisinin Çakmaktaş'ın düştüğü hataya düşmeyip müellifin cümlesinin tamamını naklettiğini ancak bu cümleden yanlış bir çıkarımda bulunarak müellifle ilgili haksız bir yargıya vardığını görmekteyiz.[1170]

2.3. LÜGAVÎ VE EDEBÎ AÇIDAN ESERE BAKIŞ

2.3.1 Lügavî Açıdan

2.3.1.1. Garib Kelimelerin İzah Edilmesi

Garib kelimesi sözlükte yurdundan uzak kalan; kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nadir olan; bilinmeyen, müphem ve kapalı olan şey anlamlarına gelir.[1171] Terim olarak ise Kur'an'ın, anlaşılması zor ve mânası kapalı olan sözlerine garib denir. Bu sözlerin anlamını araştıran ilme de Garibu'l-Kur'an ilmi denir.[1172] Bu tür lafızların garip olarak nitelendirilmesi bilinememelerinden, uyumsuz veya şâz oluşlarından değildir. Kur'an, bu tür şeylerin tümünden münezzehtir. Bu lafızların garib diye adlandırılmasının nedeni lafızları tevil edebilme ehliyeti bakımından insanların farklı seviyelerde olmasıdır.[1173] Hangi dilde olursa olsun, cümlelerin çözümlenmesi, onları oluşturan lafızların anlamlarının bilinmesine

[1167] Çakmaktaş, **Tez**, 85.
[1168] Çakmaktaş, **Tez**, 85.
[1169] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.272.
[1170] Derviş, **Tez**, s.184.
[1171] Isfahani, **Müfredât**..., s.604-605; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.1, s.637-647; Hüseyin Elmalı ve Şükrü Arslan, "Garib", **DİA**, C.13, s.374-375; İsmail, Cerrahoğlu, "Garib", **DİA**, C.13, s.379-380.
[1172] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.151; **Garib**, **DİA**, C.13, s.379-380.
[1173] Mustafa Sadık er-Rafiî, **Tarihu Âdâbi'l-Arab**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, tsz. Beyrut, C.2, s.49; Aydın, **Filolojik**…, s.152.

bağlıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın anlamlarına vakıf olmak için ondaki sözcüklerin delalet ettikleri mânaları bilmek son derece önemlidir. Garibu'l-Kur'an ilmi de Kur'an'da bulunan ve anlaşılması zor olan lafızları açıklama ihtiyacından doğmuştur.[1174] Bu ilim, hem çok tehlikeler içeren bir ilim olarak nitelendirilmiş[1175] hem de bir müfessir için bilinmesi gereken zaruri ilimlerden biri sayılmıştır.[1176] Lügat ilminin konularını ve inceliklerini bilmeyen birinin tefsire dair bir şey söylemeye hakkı olmadığı da ifade edilmiştir. Hatta lügat ilmine dair basit bilgilere sahip olmak yeterli değildir. Zira birden çok mânaya gelebilecek pek çok lafız vardır. İhtimaldir ki müfessir bu mânaların tümünü bilmediği için, ayeti, murad-ı ilahîye aykırı bir şekilde tefsir eder. Bundan dolayı da sahâbenin bazı ayetlerin tefsirinden imtina ettiğine dair pek çok rivayet vardır.[1177] Buna karşı bu ilmin faziletine de dikkat çekilmiş ve -sıhhati tartışmalı da olsa[1178]- "Peygamber'e Kur'an'ın hangi ilmi hayırlıdır diye sorulunca, 'Kur'an'ın i'rabını yapınız ve gariblerini araştırınız' diye cevap verdi." şeklinde bir hadis nakledilmiştir.[1179] Hz. Peygamber, sahâbeye, Kur'an'da anlayamadıkları kısımları açıklamıştır. Sahâbe devrinde de Kur'an'ın garib lafızlarının izahı için gayret sarf edilmiş ve bunun için de Arap şiirine müracaat edilmiştir.[1180]

Garibu'l-Kur'an ilminin iki yönü vardır. Birincisi: Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve az kullanılmasından ya da Kureyş dışındaki Arap lehçelerinden alınmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızların incelenmesidir. İkinci yönü ise yabancı dillerden alınıp arapçalaştırılan -muarreb- kelimelerin incelenmesidir.[1181] Biz burada bu ilmin birinci yönü üzerinde durup[1182] bunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

[1174] Aydın, **Tarih**..., s.92.
[1175] Zerkeşî, **el-Burhân**…,, C.2, s.295.
[1176] Zerkeşî, **el-Burhân**…,, C.1, s.292; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.5.
[1177] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.295.
[1178] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.154.
[1179] Alaeddin Ali b. Husâm el-Hindî, **Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Af'âl**, Müessesetu'r-Risale, 1401, C.1, s.607; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.3;.
[1180] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.155; **Garib**, **DİA**,XIII/380.
[1181] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.151; **Garib**, **DİA**, C.13, s.379.
[1182] İkinci yön "Kur'an'da Mu'arreb Kelimelerin Varlığı" adlı başlık altında ele alındı.

Teysir'e baktığımızda müellifin Garibu'l-Kur'an lafzını hiç kullanmadığını görmekteyiz. Ancak kendisinin -Garibu'l-Kur'an'a dair klasik eserlerde[1183] - garip diye nitelenen lafız ve terkiplerin mânasını açıklamaya özen gösterdiğini söyleyebiliriz. Örneğin Tefsir Usûlüne dair kitapların hemen hemen hepsinde Garibu'l Kur'an ile ilgili kısımlarda yer alan[1184] ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer (r.a.) hakkında nakledilen "وَفَاكِهَةً وَأَبًّا/ meyve, çayırlar"[1185] ayetinde geçen "أَبًّا/çayırlar" ile ilgili rivayetleri[1186] ve İbn Abbas "فطر" sözcüğünün mânasını öğrenmesi ile ilgili kıssayı Itfiyyiş de iki yerde nakletmiştir.[1187]

Konuya dair farklı bir örnek olarak " رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ / Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın."[1188] ayetinde geçen "افْتَحْ/ hükmet" kelimesini verebiliriz. Müellif bu ayeti tefsir ederken " الفتح بمعنى الحكم والقضاء لغة حمير ، وقيل لغة مراد / Feth, Himyer lehçesine göre hüküm vermek anlamına gelir. Bu kelimenin Murad lehçesinden olduğu da söylenmiştir." diyerek kelimeyi izah etmiştir. Kaynak olarak da İbn Abbas ile ilgili şu olayı nakleder: "Ze Yezin'li bir kız çocuğu ile aramda bir diyalog geçti. O kız bana "أُفاتحك ، أَى أُقاضيك" diyene kadar yüce Allah'ın "رَبَّنَا افْتَحْ / Rabbim hükmet!" kelâmının anlamını bilmiyordum.[1189] Garibu'l-Kur'an'a dair klasik eserlerden biri olan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Garibu'l-Kur'an eserine

[1183] Konu ile ilgili eserler için bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…,, C.1, s.291; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.3; **Garib**, **DİA**, C.13, s.374; Cerrahoğlu, **Garib**, **DİA**,XIII/380.
[1184] Bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…,, C.1, s.293; Suyûtî, **el-İtkân**, C.2, s.4; Cerrahoğlu; **Usul**, 155.
[1185] Abese, 80/31.
[1186] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.69.
[1187] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.228; C.11, s.435.
[1188] A'râf, 7/89.
[1189] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.125.

de baktığımızda İbn Kuteybe'nin de bu kelimeye aynı mânayı verdiğini görmekteyiz.[1190]

Yine "خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ/ İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır. Size yakında ayetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin." ayetini tefsir ederken "عَجَل" kelimesini ele alır ve "وقيل : العَجَل الطين بلغة حمير / denildi ki "acel" Himyer lehçesi ile çamur anlamındadır." diyerek kelimeyi izah eder.[1191]

Son olarak da "كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ / Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak "Siccîn"dedir."[1192] ayetinde geçen "سِجِّين" sözcüğünü verebiliriz. Müellif'in, bu sözcüğün izahı için iki sayfalık yer ayırarak mâna tespiti için filolojik izahlar yaptığını ve kelimenin anlamıyla ilgili bazı hadis ve sahâbe kavilleri rivayetlerine yer verdiğini görmekteyiz.[1193] Itfiyyiş'in yaptığı nakillerden biri de şudur: "وقيل هو بلغة حمير بمعنى مختوم / Denildi ki bu -sözcük- Himyer lehçesi ile olup mühürlenmiş anlamındadır."[1194]

2.3.1.2. Sarf İlminden Yararlanılması

Sarf, kelime olarak çevirmek, döndürmek, gümüşün kalitesi, dirhemin değeri, altın gümüş alım satımı[1195], bir şeyi bir halden başka bir hale çevirmek, bir şeyi başka bir şey ile değiştirmek gibi anlamlara gelir.[1196] Eserlere baktığımızda sarf ve tasrif terimlerinin aynı mânada kullanıldığını görmekteyiz.[1197] Terim olarak ise Sarf/tasrif kavramına klasik eserlerde yapılan tanımlardan başlıcaları şunlardır: Cürcânî, Sarf terimini "Kelimenin tasrif edilmesiyle farklı lafızların ve farklı

[1190] Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, **Garibu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1398, s.170.
[1191] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.290.
[1192] Mutaffifin, 83/7.
[1193] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.113-115.
[1194] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.114.
[1195] Halil b. Ahmed, **Kitabu'l-Ayn**, Dâru ve Mektebetu'l-Hilal, tsz., C.7, s.109.
[1196] Isfahânî, **Müfredât**..., 482.
[1197] Hulusi Kılıç, "Sarf", **DİA,** 36/136.

mânaların türetilmesi" diye tanımlamıştır.[1198] Halil b. Ahmed'e göre ise Sarf, "Bazı kelimelerin diğerlerinden türetilmesidir."[1199] Sibeveyh de el-Kitâb adlı eserinde Nahivcilerin, Arapların mu'tel olsun veya olmasın isim, fiil ve sıfatlardan kelimeler türetmelerini ve dillerinde kullanmadıkları mu'tel kelimeleri kendi babından olmayan benzer kelimelere kıyas etmelerini tasrif diye adlandırdıklarını ifade etmiştir."[1200] Kısaca sarf ilmi -nakledilen tanımlardan da anlaşıldığı gibi- kelimeleri tek tek ele alarak bu kelimelerin yapısında meydana gelen değişikleri konu edinen bir ilimdir. [1201]

Sarf ilmi tefsir ile de çok yakından ilgili olup[1202] müfessirin mutlaka bilmesi gereken ilimlerden biri olarak sayılmıştır.[1203] Okuyucuya müphem gibi gelen pek çok kelime tasrif ilminin bilinmesiyle vuzuha kavuşur. Tasrif ilminin bilinmemesi de kelimelere yanlış anlam vermeye sebep olur. Zira tasrif ile bir kökten farklı anlamlara gelen sözcükler türetilebilmektedir.[1204] Bu kelimeler yakın anlamlı olabileceği gibi taban tabana zıt anlamlı da olabilir. Örneğin " وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا / Zulmedenler ise, onlar da cehennem için odun olmuşlardır."[1205] ile " وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ / Adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."[1206] ayetlerinde geçen "قَاسِطُونَ-مُقْسِطِينَ" sözcükleri aynı kökten, قسط'dan, türemiş olmalarına rağmen farklı kalıplara sokulmasıyla bir ayette zalimler diğer ayette ise adalet ile iş yapanlar anlamında kullanılmıştır. Bu da sarf ilmini bilmenin tefsir açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sarf ilminin tefsir açısından

[1198] Cürcânî, **el-Miftah**…, C.1, s.126.
[1199] Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, VII, 109.
[1200] Amr b. Osman Sibeveyh, **el-Kitâb**, Mektebetu'l-Hânci, Kahire 1408, C.4, s.242.
[1201] Konuyla alakalı - sarfın tanımı, ortaya çıkışı, kurucusu, önemi, usûlleri, kısımları, faydaları, vb.- ayrıntılar için bkz., İbn Ahmed, **Ayn**…, C.7, s.109 vd.; Ebû Bekir Abdulkahir el-Cürcânî, **el-Miftah fi's-Sarf**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut1407, C.1, s.26-29; Ahmed b. Muhammed el-Hamlêvî, **Şezze'l-arf fi Fenni's-Sarf**, Müessesetu'l-Kutubu's-Sekafiyeti, tsz. Beyrut; Kılıç, Sarf, **DİA**, 36/136-137.
[1202] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.297-301.
[1203] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.297; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.213. Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.190.
[1204] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.297.
[1205] Cin, 72/15.
[1206] Hucurat, 49/9.

önemine çarpıcı bir örnek de Zemahşerî'den verebiliriz. O " يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا / Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar."[1207] ayetini tefsir ederken şunları söylemektedir: "İmam kelimesi üm kelimesinin çoğulu olup - Hz. İsa'nın hakkına riayet etmek, Hasan İle Hüseyin'in şerefini izhar etmek ve veled-i zinaları faş etmemek için- insanlar kıyamet günü annelerinin adlarıyla çağrılacaklardır." demek, tefsirlerin bid'atlerindendir.[1208] Örnekten de anlaşıldığı gibi bir kelimenin müfredini ve çoğulunu, neyden türetildiğini bilmemek yani sarfı bilmemek müfessiri, ayetleri tefsir ederken -Zemahşerî'nin tabiriyle- bid'ate düşürebilir.

Sarf ilmi açısından Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in bu konuda yüksek bir özgüvene sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kendisinin konuya dair özgüveni eserdeki tutum ve açıklamalarından rahatça anlaşılmaktadır. Örneğin bir yerde -bu ilmin otoritelerinden olan- Halil b. Ahmed ve Zeccâc'ın bir konuya dair görüşünü nakleder ve bu görüşün sahih olmadığını söyler.[1209] Bir başka yerde ise -yine sarf ilmiyle ilgili bir konuda- Zeccâc'ın görüşüne yer verip bu görüş hakkında " أضعف من الزُجاج / Camdan daha zayıftır." dediğini görmekteyiz.[1210] Itfiyyiş'in -bu ilme olan vukufiyetine bağlı olarak- sarf ilmi üzerinde çokça durduğunu, ayetlerin tefsirinde bu ilimden fazlasıyla yararlandığını görmekteyiz. Bazen bu ilme o kadar çok dalmıştır ki okuyucu, kendisini -neredeyse tefsir kitabı okuduğunu unutup- lügat kitabı okuduğunu zannedecek duruma geldiğini söylemek mümkündür.[1211]

Sarf ilminin Teysir'deki yansımalarına pek çok örnek vermek mümkündür. Biz üç örnek vermekle yetineceğiz. İlk örnek olarak "وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ / Kabirler

[1207] İsra, 17/73.
[1208] Zemahşerî, Keşşâf…, C.2, s.682.
[1209] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.6.
[1210] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.415.
[1211] Bkz. **Teysir**..., C.4, s.153-154; C.5, s.181.

deşilip içindekiler ortaya çıkarıldığında"[1212] ayetini ele alabiliriz. Itfiyyiş, ayeti tefsir ederken "بُعْثِرَتْ /deşildi" kelimesini ele alıp sarf açısından tahlil sadedinde şunları söyler: "Denildi ki kelime نحت babındadır ve iki ya da üç kelimenin harflerinden veya bir kelimenin bir kısmı ile başka bir kelimenin tümünden terkip edilmiştir. Bu tür kelimeler semai olup makbul bir Arapça vezniyle olmalıdır. Bunun dışında olanlar ise sayıca azdır veya muarrebtir. Bunlara örnek olarak besmele, hamdele, havkele/hakvele, dem'eze kelimeleri verilebilir. Bu kelimeler, bismillah, elhamdülillah, la havle vela kuvvete illa billah, "ادام الله عزّك /Allah izzetini daim kılsın" anlamlarında kullanılır. Mesela hamdele, hamide fiili ile lillah kelimesinin harf-i cerri olan lam harfinin birleşimi ile olur. Bunlar dehrece gibi"فعلل" kalıbındandırlar."[1213]

İkinci örnek olarak da " وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ / Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur."[1214] ayetinde geçen "مُتَحَيِّزًا" sözcüğünü ele alabiliriz. Itfiyyiş'in, ayeti tefsir ederken bu sözcük ile alakalı olarak şu açıklamaları yaptığını görmekteyiz: "Bu kelimenin aslı متحيوز olup متفيعل vezni üzeredir. Ya da متحويز olup متفعيل vezni üzeredir. Vav ile ya bir araya geldiği ve önce gelen sakin olduğu için vav harfi, ya harfine kalbedildi. Ya harfi de diğer ya ile idgam edildi. Şayet kelimenin aslı متحوز olup متفعل vezni ile olsaydı vav harfi ya harfine kalbedilmezdi ki zaten buna gerek de yok. Lügatte ise تحيز وتحوز şeklinde de gelmiştir.

[1212] İnfitar, 82/4.
[1213] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.97.
[1214] Enfâl, 8/16.

Abdullah b. Kuteybe der ki تحوز تفعل ، وتحيز تفعيل vezni üzeredir. Bir başkası da تحيز ومتحيز fiillerini تفعيل babında olmasını da الحيز fiilinin çokça kullanılmasından dolayı- caiz görür. Buna göre fiilin aslı vav olduğu halde ya imiş gibi kabul edilir."[1215]

Son olarak da " مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ / Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!"[1216] ayetinde geçen عَنْكَبُوتِ/örümcek sözcüğünü ele alabiliriz. Itfiyyiş, ayeti tefsir ederken bu sözcüğü özel olarak ele alıp sözcükle ilgili sarf ilmine dayalı şu açıklamaları yapar: "عَنْكَبُوتِ müfred bir kelime olup te'nis edilir. الذين ile kullanılmış olması müfred oluşu ile bir tenakuz teşkil etmez. Zira topluluğun bir kişiye teşbih edilmesi dil kuralları açısından mümkündür. عنكبوت ile kastedilen -belli bir örümcek değil de- cins olup kelimedeki nun harfi de tıpkı vav ve te harfleri gibi zaidtir. Çoğulu da عناكب diye gelir. Zira cem' zaid harfler ile yapılabilir. Bu kullanım tıpkı مفتاح / ومفاتيح gibi kurallı bir kullanımdır. Çoğulunun عُكَّاب diye de gelmesi nun harfinin ziyadeliğine delildir. Yine Sibeveyh'in kitabının bir yerinde عناكب'in vezni فناعل'dir" demesi de nun harfinin ziyadeliğine delildir. Lakin kitabının başka bir yerinde de عناكب'in vezni فعالل'dir" demesi ise nun harfinin asıl harflerden olduğuna delalet eder. Bu da Sibeveyh'in iki ihtimali de caiz gördüğünü gösterir. Diğer ihtimal ise şudur: kelimenin iki ayrı lehçesi vardır. Bir lehçede nun harfi zaid iken; diğer lehçede ise asıl harflerdendir. Ancak zahir olan

[1215] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.292.
[1216] Ankebut, 29/41.

nun harfinin sertlik, kabalık, kalınlık ve hızlı hareket anlamlarına gelen عكب'den ziyade oluşudur. Çünkü örümcek, sinekleri yakalamak için hızlıca sıçrar; kaçarken de hızlı bir şekilde kaçar."[1217]

Netice olarak şunu söylemek mümkündür: Itfiyyiş sarf ilmine hakimdir ve bu konuda yüksek bir özgüvene sahiptir. Bu ilmini de tefsirinin yüzlerce yerinde kullanmış ve ayetlerin anlamını tespitte bu ilimden yararlanmıştır. Ancak bazı âlimlerin -Suyûtînin Ebû Hayyan'dan;[1218] Zehebin'nin de Suyûtî'[1219] ve Muhammed Abduh'tan[1220] naklederek- eserlerinde belirttiği ve müfessirleri sakındırdığı bir husus olan "ayetleri tefsir ederken dile dair açıklamalarda aşırı girme ve kitabı haşiv kabilinden dilsel izahlarla doldurma" zaafına Itfiyyiş'in de zaman zaman yenik düştüğünü ve sarf ilmine dair yaptığı bazı açıklamaların tefsir kitabını aşacak hüviyete büründüğünü görmekteyiz.[1221] Abduh'un belirttiği gibi[1222] bu durum hem okuyucuyu bıktırmakta hem de farkına varmadan Kur'an'ın asıl mesajından uzaklaşmaya sebebiyet vermektedir.

2.3.1.3. Nahiv İlminden Yararlanılması

Nahiv kelimesi sözlükte yönelmek, izini takip etmek, yön, taraf, yol gibi anlamlara gelir.[1223] Terim olarak ise nahiv; Arap kelâmının i'rabı,[1224] Arapça terkiplerin irabının, binasının ve başka hallerinin bilinmesini sağlayan kurallar ilmi; kelimelerin i'lal yönünden durumlarının bilinmesini sağlayan ilim; kelâmın sahih veya fasit oluşunun anlaşılmasını sağlayan usûlün bilinmesi;[1225] söz dizimi, cümle bilimi, sentaks,[1226] cümle yapısını inceleyen disiplin, kelimelerden cümle oluşturma,

[1217] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.69.
[1218] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.229.
[1219] Zehebi, **Mufessirûn**...,, C.1, s.198.
[1220] Zehebi, **Mufessirûn**..., C.2, s.407.
[1221] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.153-154; C.5, s.81;
[1222] Zehebi, **Mufessirûn**..., C.1, s.198.
[1223] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407 Beyrut, C.6, s.2503; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.15, s.309; İsmail, Durmuş, "Nahiv", **DİA**, 32/300.
[1224] İ. Mamzur, **Lisan**…, C.15, s.309.
[1225] Seyyid Şerif el- Cürcânî, **Kitabü't-Tarîfât**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 19, s.236, 240.
[1226] Durmuş, "Nahiv", **DİA**, 32/301

kelimelerin cümledeki konumlarını ve dizilişlerini inceleyen ilim[1227] olarak tanımlanmıştır. [1228]

Nahiv ilmi tefsir için çok önemli bir ilim olup[1229] bir müfessirin muhakkak bilmesi gereken ilimlerden biri olarak sayılmıştır.[1230] Nahiv konusunda üzerinde durulması gereken en önemli husus i'rab'tır. Zira i'rab bu ilmin özünü teşkil eder.[1231] İ'rab, mânayı ortaya çıkarır. İ'rab, mânanın, muhtemel mânanın belirginleşmesini sağlayıp konuşan kişinin maksadının anlaşılmasını temin eder.[1232] Dolayısıyla ayetlerin anlamının doğru şekilde ortaya konmasında yani murad-ı İlahînin anlaşılmasında Nahiv ilminin önemli bir fonksiyonu vardır. Buna dair -nahvin doğuşunun sebebi olarak- nakledilen şu kıssa dikkat çekicidir: "İbn Muleyke'den şu olay nakledilir: Hz. Ömer zamanında bir bedevi Medine'ye gelip "Kim bana Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilenden okur?" deyince oradakilerden biri ona Tevbe sûresi'ni okumaya başladı. 3. ayete gelince "اَنَّ اللّٰهَ بَرِیۤءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ /Allah ve Resulü, müşriklerden uzaktır" diye okuyacağına "أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ /Allah, müşriklerden ve resulünden uzaktır" şeklinde okudu. Bunun üzerine bedevi dedi ki "Allah gerçekten Resulünden beri midir? Eğer Allah, kendi Resulünden teberri etmişse, ben daha çok beri'im." Bedevinin sözleri Hz. Ömer'e ulaşınca, Hz. Ömer bedeviyi çağırtmış, olayı kendisine sormuştur. Bedevi başından geçen hadiseyi özetlemiş, bunun üzerine Hz. Ömer, söz konusu ayetin o şekilde olmadığını ifade ederek doğrusunu okumuştur. Bunun üzerine bedevi "Allah ve Resulünün beri' olduklarından ben daha çok beri'im" dedi. Bu olay üzerine Hz. Ömer, insanlara Kur'an öğretecek kimselerin dil alanında bilgili olmasını şart koşmuş ve Ebû'l-Esved ed-Duelî'ye emir vermiştir. O da nahiv ilmini vaz' etmiştir.[1233] Başka bir rivayete

[1227] Karagöz, **Dilbilimsel Tefsir**, 63.
[1228] Nahiv ilminin adlandırılması, ortaya çıkışı, gelişimi, nahiv ekolleri, nahvi bilmenin faydaları vb. ayrıntıları için bkz.Nâsıf, Ali en-Necrâ, **Târîhu'n-nahv**, Kahire, bty. Tarihi'n-Nahv, İsmail Durmuş, "Nahiv", **DİA**; C.23, s.300-306.
[1229] Nahiv-Tefsir ilişkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.301-311; Karagöz, **Dilbilimsel**…, s.54-262.
[1230] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.301 vd.; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.213.
[1231] Durmuş, "Nahiv", **DİA**, C.23s.300.
[1232] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.301.
[1233] el-Kurtubî, **Ahkâmi'l-Kur'an**, C.1, s.24.

göre ise ed-Dueli'ye bu emri Hz. Ali vermiştir.[1234] Bu hikâyenin farklı rivayetleri de vardır.[1235] Ancak asıl amaç nahvin, Kur'an'ın anlaşılmasındaki yerine ve önemine işaret etmektir. Merfu okunması gereken bir kelimenin mecrur okunmasının mânayı nasıl tersyüz ettiğini gösteren bu hadise nahiv ile tefsir arasındaki ilişkiyi, nahvin tefsir açısından önemini çok güzel bir şekilde özetlemektedir.

Nahiv ilmi açısından Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in -Sarf ilminde olduğu gibi- bu konuda da Basra ve Kufe ekollerine zaman zaman muhalefet edip kendi görüşünü ortaya koyacak kadar yüksek bir özgüvene sahip olduğunu[1236] ve ayetleri tefsir ederken sık sık bu ilimden istifade ettiğini görmekteyiz. Teysir'de nahiv ilminin kullanımına dair çok fazla örnek vardır. Ancak biz fikir vermesi için dört örneğe yer vermekle yetineceğiz:

İlk örnek olarak müellifin " ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلاً إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ / Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık deliller getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz."[1237] ayetiyle ilgili şu nahvî izahları yapmıştır: " 'بِالْبَيِّنَاتِ/apaçık deliller'deki "بِ" musahebe veya geçişlilik içindir. بِمَا'deki ما mevsule olup râbıtı da بِهِ'deki ه harfidir. İkinci ihtimal ise ما harf-i mevsuldür; ه harfi de zamir olup beyyinata râci' olur. Birinci "بِ" sebebiyyedir. Buna göre anlam şöyle olur: "Hakkı yalanlamayı alışkanlık haline getirmeleri sebebiyle.." sebebiyye "بِ"si de nâfiye olan "ما"ya müteallıktır. Zira mâna şöyledir:

[1234] Zürkânî, **Menâhil**..., C.1, s.30.
[1235] Bkz. Cerrahoğlu, **Usul**..., s.91.
[1236] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.388-389, C.6, s.141-455.
[1237] Yunus, 10/74.

Resuller kendilerine daha gelmeden evvel hakkı yalanlamaları sebebiyle -haddi aşanların- iman etme ihtimalleri yok oldu.[1238]

İkinci örnek olarak da " فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ / Derken Hüdhüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."[1239] ayetinde geçen "سبأ" kelimesini ele alabiliriz. Itfiyyiş ayeti tefsir ederken "Sebe" ile ilgili şu izahı yapar: "Sebe, Endülüs, Hind, Sind ve Çin'in başına ال getirmek hatadır. Zira bunlar yabancı alemler olup bu kelimelere Arapça asıllıymış gibi davranmak uygun olmaz. Bu kelimelerin başında ال kullananlar ise taklit ya da gaflet nedeniyle kullanmaktadırlar. Kullanan kişi bunu âlimlere sorsaydı âlimler men cevabını verirlerdi.[1240]

Üçüncü örnek olarak da "يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ / O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır."[1241] ayetinde geçen "مَالَهُ" kelimesini ele alabiliriz. Bununla ilgili Itfiyyiş şu izahları yapar: "Bu kelime مال kelimesi ve ه zamirinden oluşmuştur. Önceki ayetlere münasip olan görüş de budur. Ancak kelimenin mevsule olan ما, harf-i cer olan ل ve ه zamiri olmak üzere üç kelimeden oluştuğunu söylemek de mümkündür. Buna göre ayetin mânası şöyle olur: Sahip olduğu mal, şan-şöhret, çocuk vb. şeylerin onu ebedileştirdiğini sanır."[1242]

[1238] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.287.
[1239] Neml, 27/22.
[1240] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.333.
[1241] Hümeze, 104/3.
[1242] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.371.

Son olarak da " عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ / Birbirlerine neyi soruyorlar!"[1243] ayetini ele alabiliriz. Itfiyyiş, ayette geçen "عَمَّ" ile ilgili şu açıklamaları yapar: "عَمَّ'deki ما istifhamiye olup başına harf-i cer geldiğinde -ذا ile beraber kullanılmamışsa şayet- elifi hazfedilir. ذا ile kullanıldığında ise elif hazfedilmez. Örneğin بماذا تجئ cümlesinde olduğu gibi… Elifin hazfedilme sebebinin, ما'nın çok kullanılmasından veya sonrasıyla bağının çok güçlü olmasından dolayı olduğu söylenmiştir. Ancak bu doğru değildir. Zira mevsule olan ما daha çok kullanıldığı halde ve sılası ile bağının daha güçlü olmasına rağmen elifi hazfedilmez. İstifhamiye ما'sının başına harf-i cer geldiği halde elifinin hazfedilmediği durumlar, az da olsa vardır. على ما قام يشتمنى لئيم. Cümlesini buna örnek olarak verebiliriz. إلى ve على edatları, istifhamiye ما edatı ile birlikte kullanıldıklarında لا şeklinde yazılır. Örneğin إلام جئت ve وعلام ركبت cümlelerinde olduğu gibi…"[1244]

Teysir'de nahvin kullanımına daha pek çok örnek verilebilir. Ancak bir önceki başlıkta belirttiğimiz gibi Itfiyyiş'in, ayet tefsirlerinde -nahvi izahlar da dâhil- yaptığı lügavî izahlar, kimi zaman, tefsir kitabını aşacak boyuta vardığını söylemek mümkündür. Okuyucu bazen müellifin, adeta dil dersi verdiğini sanacak duruma gelir.[1245] Hatta bazen müellifin, okuyucu ile diyaloğa girdiğini görmekteyiz. Örneğin bir yerde ayeti tefsir ederken bazı nahvî izahlar yapıp birkaç nahiv kuralını zikrettikten sonra "فاحفظ ذلك، وزد عليه / bunu ezberle ve daha da arttır" dediğini görmekteyiz.[1246]

[1243] Nebe, 78/1.
[1244] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.5.
[1245] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.435-436; C.6, s.330, 383, 384; C.10, s.333; C.16, s.5.
[1246] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.7, s.451.

2.3.1.4. Şiirle İstişhad Yönteminin Kullanılması

İstişhad kelimesi sözlükte şahit getirmek, şahit göstermek, şahit olmasını istemek gibi anlamlara gelir.[1247] Terim olarak ise istişhad; lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kulanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla Kur'an'dan ya da doğru olduğuna inanılan edebî eserlerden örnek vermek demektir.[1248] Bunun için getirilen örneğe şahid denir. Şahid, sözlükte açıklayan, müşahede eden, hazır olan anlamlarına gelmekte olup çoğulu da şühedâ veya şevâhid olarak gelir.[1249] Bazı kaynaklarda istişhad yerine ihticac ve istidlal terimleri de kullanılmıştır. Şahid ile misal arasında fark vardır. Şahid bir dil bilgisi kuralının bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir.[1250]

Tefsir tarihine baktığımızda sahâbe ve tâbiîn devri dâhil[1251] nerdeyse bütün müfessirlerin -az veya çok- şiir ile istişhad yöntemini kullandıklarını ve bu yöntem ile Kur'an'ın bazı garib kelimelerini açıkladıklarını görmekteyiz.[1252] Bu yöntemin vazgeçilmez bir yöntem haline gelmesinin nedeni de İbn Abbas'ın ifade ettiği gibi şiirin, Arapların divanı oluşudur.[1253] Ayrıca تَخَوُّفٍ kelimesinin anlamı ile ilgili olay nakledilirken Hz. Ömer'in, İbn Abbas'ın sözünü tekit eden "Divanınıza -cahiliye şiirine- sarılınız ki yanılmayasınız. Kitabınızın tefsiri ve sözlerinin anlamı oradadır." diye bir söz söylediği nakledilir.[1254]

Şiirin dindeki yeri, hükmü ve İslâm'ın şiire bakışı konusu bu çalışmanın boyutlarının dışında kalmaktadır. Ancak kısaca şunları ifade etmekte yarar vardır: Kur'an'da şairleri -ve dolayısıyla şiiri- zemmettiği iddia edilen - وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ،

[1247] Cevheri, **Sıhah**…, C.2, s.494; Durmuş, İsmail, "Nahiv", **DİA**; C.23, s.396.
[1248] Harun Öğmüş, "**Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri"**, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 69.
[1249] Cevheri, **Sıhah**, C.2, s.494; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.3, s.329; Durmuş, "Nahiv", **DİA**; C.23, s.396.
[1250] Durmuş, "Nahiv", **DİA**; 23/396.
[1251] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.67.
[1252] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.294; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.67; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.58; Aydın, **Filolojik**…, 186.
[1253] Ebû Bekir Muhammed b. Kasım el-Enbarî, **İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'**, Matbuât Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1390, C.1, s.100; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.292; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.67; Aişe, Abdurrahman, **İcaz**…, C.1, s.294.
[1254] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.458; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.57.

أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ، وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لاَ يَفْعَلُونَ ، / Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler.- ayetlerinin[1255] bazıları tarafından bağlamından koparılıp yanlış yorumlandığını ve bu yoruma da yanlış hükümler bina edildiğini söylemek mümkündür.[1256] Zira daha sonra gelen - إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ / Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.[1257]- şeklindeki ayetten önceki ayetlerin takyid edildiğini anlamaktayız. Ayrıca Hz. Muhammed'in şair ve Kur'an'ın da şiir olmadığını ifade eden ayetlere;[1258] Hz. Peygamberin de şiire dair hadislerine ve şiire karşı tutumuna[1259] bütüncül bir şekilde bakıldığında asıl olanın şiiri tahrim etmek değil de şiirin sakıncalı kısmından sakındırmak olduğunu söylemek mümkündür.[1260] Netice itibariyle bu yönteme, "şiir, Kur'an'a asıl sayılıyor" vb. gerekçelerle karşı çıkanlar olmuşsa da[1261] müfessirlerin tamamı, benimsedikleri yönteme göre, şiirden yararlanmıştır.[1262] Zira şiir, tefsir yapılırken verilen mânanın doğruluğunun en sağlam delillerindendir. Bundan dolayı yapılan yanlış yorumların doğru olduğunu göstermek için de şiir uydurulduğu da vakidir.[1263]

Konuya yaptığımız bu kısa girişten sonra[1264] Itfiyyiş'in konuya yaklaşımını ve şiirle istişhad metodunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

[1255] Şuara, 26/2234-226;
[1256] İbn el-Enbarî, **İdâh**…, C.1, s.202; Aydın, **Filolojik**…, s.186.
[1257] Şuara, 26/227.
[1258] Yasin, 36/69; Hâkka, 69/41. Ayrıca Allah'ın, Hz. Muhammed'in şair ve Kur'an'ın şiir oluşunu nefyetmesinin hikmeti için bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.112-114.
[1259] Bkz. Buhârî, **Sahih**, C.8, s.34-36; Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, tsz. Beyrut, C.4, s.1767-1769; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi tsz. Beyrut, C.4, s.434-437.
[1260] Öğmüş, **Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri**, 42.
[1261] Bkz. İbnu'l-Enbarî, **İdâh**…, C.1, s.99 vd.; Zehebi, **Mufessirun**..., C.1, s.58.
[1262] Zehebi, **Muffessirun**…, C.1, s.58; Aydın, **Filolojik**…, s.186.
[1263] Aydın, **Filolojik**…, s.186.
[1264] Konuya Dair Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.İ. Enbari, **İdâh**…, C.1, s.99-108; Harun, Öğmüş, Kuran Yorumunda Şiirin Yeri, Aydın, **Filolojik**…, s.100, 185-193; İsmail Durmuş, "İstişhad", **DİA**, 23/396-397.

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in konuya dair görüşlerini -yukarıda yer verdiğimiz- Şuara sûresinin 224-226. ayetlerini ve Yasin sûresinin 69. ayetini - وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ / Biz, ona (peygambere) şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.- tefsir ederken dile getirdiğini görmekteyiz.[1265] Bu görüşleri maddeler halinde -özetle- şu şekilde ifade edebiliriz:

- Ayetlerde zemmedilen şairler, bâtıl şiiri söyleyen şairlerdir.

- Bâtıl şiiri öğrenmek ve söylemek de mezmumdur. Ancak Arapçayı öğrenmek veya öğretmek için bu şiirleri nakletmekte beis yoktur.

- Kur'an'da bazı şiir türlerine benzer ayetler vardır. Lakin müşrikler "Kur'an şiirdir; Muhammed de şairdir." derken bu ayetleri kastetmiyorlardı. Onların asıl kastettiği şeyle ilgili iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal mânayı ifade etmedeki incelikte Kur'an ile şiir arasındaki benzerliktir. İkinci ihtimal ise şudur: Şiir nasıl şairinin ilham ve hayalleri olup hakikati yok ise -hâşâ- Kur'an da vehim ve hayal ürünüdür yani yalandır demek istiyorlardı. Zira şiir hakkında "اعذبه اكذبه / en güzeli en yalan olanıdır" demeleri de buna işarettir.[1266]

- Bir kadının güzelliğini vs. tasvir etme, gençken yaptığı haramları vs. dile getirme vb. fısk içeren şiirleri söyleyen şairler bu ayetlere -Şuara/224 ve 225- dâhildirler.

- Tevhit, İslâm'ı ve peygamberi methetmek, müşrikleri hicvetmek, mubah hususlarda şiir söylemek ve bu tür şiiri öğrenip öğretmekte bir beis yoktur.

- Müvelled şairler (müteahhir dönem şairleri), hüccet değildir. Onların şiiriyle istişhad yapılmaz.[1267]

[1265] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.301-305.
[1266] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.12, s.70-71.
[1267] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.12, s.315.

- Itfiyyiş bazen de şiire yer verip şiir ile ilgili "والظاهر أن الشعر مصنوع / zahir olan şu ki şiir sunidir,[1268] وأظن قوله مصنوعاً / onun sözünün suni olduğunu sanıyorum,[1269] احتمل أنه مصنوع أو موضوع / suni veya mevzu olma ihtimali var",[1270] " ولا يصح من نسب....بل ذلك شعر موضوع اقتبس من الاية/ Şiirin …'ya nispeti doğru değildir. Bilakis ayetten iktibas edilerek uydurulmuş bir şiirdir."[1271] gibi değerlendirmeler yapmaktadır.

Itfiyyiş ayrıca Hz. Peygamber'in, şiiri zemmeden bir hadisine ve şiiri öven birkaç hadisine; Hz. Aişe, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Hasan, İbn Revaha ve İmam-ı Şâfiî'ye nispet edilen şiirlere yer vermiştir. Itfiyyiş ayrıca tefsirinin farklı yerlerinde kendi şiirlerine de geniş bir şekilde yer verdiğini görmekteyiz.[1272]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Itfiyyiş, şiiri mubah ve mezmum olarak iki kısma ayırmıştır. Dil eğitimi için her iki kısmın da kullanılabileceğini ifade etmiştir. Kendisi de ayetleri tefsir ederken şiir ile istişhad metodunu çeşitli amaçlarla -orta derece bir yoğunlukta- kullanmıştır. Şimdi de bu amaçları örnekleriyle birlikte ele almaya çalışacağız.

2.3.1.4.1. Kelime Anlamını Tespit Etme

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in, şiirle istişhad metoduna en çok kelimelerin anlamını ve türediği kökü göstermek için başvurduğunu görmekteyiz.[1273] Örneğin " ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ / Sonra bunun arkasından bir yıl gelecektir ki, insanlar onda bol bol yağmura kavuşturulacak ve onda sıkıp

[1268] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.12, s.315.
[1269] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.15, s. 291.
[1270] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.12, s.316.
[1271] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.16, s.64.
[1272] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.29; 422-429; C.11, s.149.
[1273] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.16; C.3, s.313; C.4, s.397; C.5, s.400;9/66; C.10, s.181-182; C.11, s.41.

sağacaklar."[1274] ayetinin tefsirinde يَعْصِرُونَ kelimesini ينجون /kurtulurlar diye de açıkladıktan sonra Ebû Zebîd'in şu beytiyle istişhad etmiştir:[1275]

صاديا يستغيث غير مغاث ولقد كان عصرة المنجود[1276]

Bir başa yerde de "وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ / Karısı ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz ona İshak'ı, İshak'ın arkasından da Yakup'u müjdeledik"[1277] ayetini tefsir ederken ضحكت kelimesinin حاضت /hayız oldu anlamına geldiğini - قيل ile - belirtip كقول الشاعر /şairin dediği gibi diyerek şu iki beyite yer verir[1278]:

وإنى لآتى العرس عند ظهورها ... وأَهجرها يوماً إذا تك ضاحكا[1279]

Son olarak şu örneğe yer verebiliriz. Itfiyyiş "لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ / Onlara, acı ve kötü kokulu dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur."[1280] ayetini tefsir ederken "ضَرِيعٍ" kelimesinin birkaç anlamını verdikten sonra bir anlamının da سم/zehir olduğunu söyleyip şu iki beyit ile istişhad eder;[1281] Birinci beyiti Ebû Zueyb'den nakleder:

رعى الشبرق الريان حتى إذا دوى وصار ضريعاً بأَن عنه النمائص[1282]

[1274] Yusuf, 12/49.
[1275] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.138.
[1276] Susuz ve yardım edilmeksizin öldü / Hâlbuki o kederli insanların kurtuluşuydu
[1277] Hud, 11/71.
[1278] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.439-440.
[1279] Ben Temiz olduğu vakit kadının yanına gelirim (ilişki kurarım) / Âdet olduğu zaman ise onu kendimden uzaklaştırırım
[1280] Ğaşiye, 88/6.
[1281] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.192.
[1282] O yabani eşek kuruyuncaya kadar dikenli otları yedi / Yediklerinden zehirlenip öldü ve dişi eşekler ondan ayrıldı.

İkinci beyitte ise şairin adını vermeden "قال رجل من هذيل / huzeylden bir adam dedi ki" diyerek şu beyiti nakleder:

وحبسن فی هزم الضريع فكلها جدباءِ دامية اليدين حرود[1283]

2.3.1.4.2. Ayetin Anlamını veya Kendi Yorumunu Tekit Etmek

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in zaman zaman ayetin anlamını, mesajını ya da kendisinin ayete yaptığı yorumu destekleyen beyitlere yer verdiğini görmekteyiz.[1284] Örneğin "قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ / De ki: Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır."[1285] ayetini tefsir ederken dünyanın değersiz oluşunu ifade sadedinde şu beyitlere yer verir:[1286]

تالله لو كانت الدنيا بأَجمعها ... تبقى علينا وما من رزقها رغدا

ما كان من حق حر أَن يذل بها ... فكيف وهى متاع يضمحل غدا[1287]

لا تعجبن الجهول حلته ... فذاك ميت وثوبه كفنه[1288]

Yine " وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ / Allah, rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar"[1289] ayetini tefsir ederken şu yorumu yapar: "Zengin ya da çok zengin; fakir ya da çok fakir olmak

[1283] O develer zehirli dikenlerin hezimetinde hapsoldular / Verimsiz, canları sıkkın ve ayakları kanlı halde
[1284] **Teysir**..., C.6, s.48; C.10, s.230; C.11, s.68-69; C.15, s.135.
[1285] Yunus, 10/58.
[1286] **Teysir**..., C.6, s.265.
[1287] Allah'a yemin olsun ki dünya bütünüyle bize kalsa / Rızık da bize bol bol gelse, Yine de özgür bir insanın dünya ile alçalması doğru değildir / Dünya malı yarın yok olacak bir mal iken nasıl doğru olur ki
[1288] Cahil kişinin Elbilerinin güzelliğine şaşırma / O kişi ölüdür giysileri de onun kefenidir
[1289] Nahl, 16/71.

tamamen Allah'ın fazlı iledir. Nice akıllı kurnaz kişiler vardır ki fakirdirler. Nice aklı az ve aciz kişiler de vardır ki zengin olmuşlardır." Ardından da bu yorumunu destekleyen şu beyite yer verir.[1290]

ومن الدليل على القضاء وكونه ... بؤس اللبيب وطيب عيش الأحمق[1291]

Itfiyyiş'in bazen de ayette emredilen hususun hikmetini izah sadedinde şiire yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin örtünmeyi emreden " وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ/ Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar…"[1292] ayetini tefsir ederken örtünmenin hikmetini ve harama bir bakışın bile ne kadar zarar verebileceğini ifade etmek için şu beyite yer verir:[1293]

كل الحوادث مبدؤها من النظر ... ومعظم النار من مستصغر الشرر

والمرء ما دام ذا عين يقلبها ... فى أعين العين موقوف على الخطر

كم نظرة فعلت فى قلب فاعلها ... فعل السهام بلا قوس ولا وتر

يستر ناظره ماضر خاطره ... لا مرحباً بسرور عاد بالضرر[1294]

2.3.1.4.3. Kelâmî Problemi İzah Etme

Bilindiği gibi ruyetullah meselesi itikadî mezhepler arasında tartışmalı bir konudur. Itfiyyiş, İbâzî esaslara paralel olarak, Allah'ın ahirette görülemeyeceğini

[1290] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.34.
[1291] Kaderin varlığının ve kaderin hükmünün geçerli oluşunun delillerindendir / Akıllı kişinin sıkıntılar içinde olması ve ahmak kişinin ise güzel bir yaşam sürmesi
[1292] Nur, 24/31.
[1293] Itfiyyiş,**Teysir**..., C.1**0**, s.99-100.
[1294] Kötü olayların tümünün başlangıcı bakıştandır / Yangınların çoğunun sebebi de kıvılcımları küçümseyenlerdir, Kişi güzellere bakan bir göze sahip oldukça / Sürekli tehlike içindedir, Nice bakışlar var ki bakanın kalbinde / Ok etkisi yaratmıştır yay ve kiriş olmadığı halde, Bakan kişiye mutluluk veren şey aslında ona zarar vermektedir / Zarara dönüşen mutluluğa merhaba yok (onu istemeyiz)

söyler. Binaenaleyh, Allah'ın ahirette görülebileceğini savunanların buna dair delil olarak sundukları "وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ / O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar"[1295] ayetlerini tefsir ederken نَاظِرَة sözcüğün beklemek anlamında olduğunu ve Allah'ın hiçbir zaman görülemeyeceğini söyleyip şu şiir ile istişhad eder[1296]:

وجوه ناظرات يوم بدر ... إلى الرحمن يأْتى بالفلاح[1297]

Buna benzer bir durum da kalem sûresinde görülmektedir. Itfiyyiş " يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ / Bacaktan açılacağı (paçanın sıvanacağı, işlerin güçleşeceği) ve secdeye davet edilecekleri gün (secde) edemezler."[1298] ayetinin tefsirinde teşbih ve tecsime yol açan kimi yorumları ve bu yorumların dayandırıldığı bir hadisi[1299] zikredip hadisin mevzu olduğunu ifade ederek "kim zahiri üzere Allah'a baldır isnat ederse şirk koşmuş olur" der ve ayette kullanılan يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ ifadesinin deyimsel bir ifade olduğunu ve işlerin zorlaşacağı anlamına geldiğini söyleyerek şu beyitlerle istişhad eder:[1300]

ألا رب ساهى الطرف من آل مازن ... إذا شمرت عن ساقها الحرب شمرا[1301]

فإن شمرت لك عن ساقها ... فدنها ربيع ولا تسأَم[1302]

سن لنا قومك ضرب الأَعناق ... وقامت الحرب بنا على ساق[1303]

[1295] Kıyame, 75/22-23.
[1296] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.427.
[1297] Bedir günü bekleyen yüzler vardır / Rahman'ın kurtuluş ile gelmesini
[1298] Kalem, 68/42.
[1299] Buhârî, **Sahih**, C.6, s.159.
[1300] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.238-239.
[1301] Doğrusu Mazin kablesinde nice zayıf bakışlı var ki / Savaş şiddetlendiği anda onlar da paçalarını sıvar (savaşa girer)
[1302] Eğer savaş sana karşı şiddetlenirse / Ey Rebi' sen de bıkkınlık gösterme itaat et (savaş)
[1303] Senin kavmin boyunları vurmayı bize âdet edindirdi / Ve savaş bizimle kızıştı

2.3.1.5. Zamirlerin Merciinin Belirlenmesi

Zamir kelimesi sözlükte gizlenen şey,[1304] çalışmaktan dolayı zayıf olan at,[1305] bir şeydeki incelik, gaybet ve tesettür,[1306] konuşmada zikri geçmiş olan ve tekrar ifade edilmek istendiğinde açıkça ifade edilmeyip içte gizlenen şeyi ifade eden sözcük,[1307] iç, iç yüz, bâtın, kalp, vicdan, bir ismin yerini tutan kelime[1308] gibi anlamlara gelir.[1309] Zamirlerin kullanımındaki amaç isimleri zikretmek yerine zamirleri zikrederek sözü kısaltmaktır.

Anlam ihtilaflarına konu olması bakımından filolojik tefsirin problemlerinden biri de zamirlerin, cümledeki diğer unsurlardan hangisine râci‘ olduğunun tam tespit edilememesidir. Arapçada anlam olgusu üzerindeki en önemli etkiye sahip unsurlardan birinin zamirlerin mercii konusu olduğunu söylemek mümkündür.[1310]

Zamirin mercii, hakkında Kur’an tefsirleri farklı görüşlere, hatta tartışmalara yer vermektedir.[1311] Tefsir sahasında uzman olanlar, zamiri farklı mercilere göndermenin ne denli bir yanlış anlamaya yol açacağını çok iyi bilmektedirler. Zira zamirin merciini tespit etme her zaman sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Dilbilimciler ve tefsirciler zamirin kaynağı ile ilgili olarak bir takım kurallar geliştirmişlerdir. Ancak, bu kurallar her zaman işletilebilir olmadıkları gibi, âlimler arasında bu kurallara dair tam bir mutabakatın olduğunu söylemek de mümkün değildir.[1312]

[1304] Halil b. Ahmed, **Ayn**…, C.7, s.41-42; Cevheri, **Sıhah**…, C.2, s.722-723.
[1305] Isfahânî, **Müfredât**..., 512; Cevheri, **Sıhah**, C.2, s.722-23.
[1306] İbn Fâris, **Mekayîs**…, C.3, s.373.
[1307] Ebu’l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah es-Suheylî, **Netâicu’l-Fikri fi’n-Nahvi,** Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1412, C.1, s.170.
[1308] Doğan, **Türkçe Sözlük**, 1438.
[1309] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.4, s.424-42; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.334-342; Suheyli, **Netâic**…, s.170-177; İsmail Aydın, **Kur’an Müphemleri Olarak Zamirler**; Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012.
[1310] Aydın, **Filolojik**…, 236, 241.
[1311] Örnekler için bkz. Müsaid, **Fusûl**…, 89-91.
[1312] Burhan Sümertaş, “Gâib Zamirinin Mercii Sorununa Müfessirlerin Yaklaşımları: Bakara 146. Âyet Örneği”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume,** C.9, S.2 Winter 2014, s.1389-1398, ANKARA-TURKEY.

Teysir'i, zamirlerin mercii bağlamında incelediğimizde Itfiyyiş'in de bu konuya dikkat çektiğini ve zaman zaman bu konu üzerinde durduğunu görmekteyiz. Itfiyyiş'in konuya dair yaklaşımını maddeler halinde şu şekilde ifade edebiliriz.[1313]

- Zamir -dikkate alınacak başka bir husus yoksa- zikredilenlerden yakın olana ircâ' edilir.[1314]

- Atıf dolayısıyla zamirin irca edileceği unsurun tek olması gerekiyorsa daha kapsamlı olana ircâ' etmek evlâdır.[1315]

- Siyaktan, zamir ile kimin kastedildiği belli ise zamir -imkân olsa dahi- yakın olana değil de sözün, hakkında cari olduğu kişiye irca' edilmesi evlâdır.[1316]

- Zamiri, tekellüf ve zaaf olmayacak şekilde mezkûr olana irca' etmek evlâdır.[1317]

- mâna zuhur etmişse zamirlerin tefkiki caizdir.[1318]

- Kişinin Allah ve Resulünü aynı zamirde cem' etmesi caiz değildir.[1319]

- Zamirleri aynı mercide toplamak onları farklı mercilere dağıtmaktan daha iyidir.[1320]

- Kastedilen zahir ise ve murad hâsıl oluyorsa zamir, zikri geçmeyene de irca edilebilir. Bunun Kur'an'da örnekleri vardır.[1321]

Itfiyyiş'in, zamirin merciini ifade edeceği zaman "عود الضمير"[1322] ve " رد الضمير"[1323] lafızlarını kullandığını görmekteyiz. Teysir'de zamirlerin merciine dair pek çok örnek verilebilir. Şu dört örnek, fikir vermek için yeterli olacaktır.

[1313] Her maddenin geçtiği yerde o madde ile ilgili örnek bulunmaktadır.
[1314] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.90; C.2, s.170.
[1315] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.183.
[1316] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.248.
[1317] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.100.
[1318] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.66.
[1319] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.416.
[1320] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.190.
[1321] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.130; C.16, s.237.

Müellife göre "وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ / Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."[1324] ayetinde geçen "إِنَّهَا" sözcüğündeki zamirin mercii namazdır. Zira o, zikri geçenler arasında zamire en yakın olandır. Bunun Kur'an'da başka örnekleri de vardır. Örneğin Mâide/8. ve Zumer/7. ayetlerde de zamir zikri geçenlerden en yakın olana irca' edilir. Ancak zamirin 40. ayetten itibaren zikredilen şeylerin tümüne irca edilmesi de caizdir. Fakat tercih edilen görüş ilk zikrettiğim görüştür.[1325]

Itfiyyiş'e göre " فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ / Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim."[1326] ayetinde geçen "فِيهِ" sözcüğündeki zamiri -"Hak" kelimesi daha yakın olsa da söz genel itibariyle kendisi hakkında olmasından dolayı- Hz. İsa'ya irca' etmek evlâdır.[1327]

Müellife göre "فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى / Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti."[1328] ayetinde geçen "عَبْدِه" sözcüğündeki zamir ile -daha evvel zikredilmemiş olsa da- Allah kastedilmiştir. Bu durum açık olduğu için Allah lafzı açıkça belirtilmemiştir. Zira gerçek mânada kulu olan sadece Allah'tır. Fatır/45,

[1322] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.41.
[1323] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.100.
[1324] Bakara, 2/45.
[1325] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.90.
[1326] Âl-i İmrân, 3/61.
[1327] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.348.
[1328] Necm, 53/10.

Rahman/37 ve Kadir/1. ayetlerde de aynı durum -kastedilenin belli olmasından dolayı zamir merciinin açıkça zikredilmemesi- söz konusudur.[1329]

Itfiyyiş'e göre " قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ . / Cinlerden bir ifrit , قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim dedi. Kitaptan bilgisi olan biri, ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm dedi."[1330] ayetlerinde geçen zamirlerin merciine göre iki anlam ihtimali vardır. Birinci -ve daha sahih olan- ihtimale göre ayetlerde geçen "كَ" zamirlerinin tümü Hz. Süleyman'a aittir. Buna göre tahtı getiren kişi "Kitaptan bilgisi olan biri" diye bahsedilen kişidir. İkinci ihtimale göre ise birinci ayetteki "آتِيكَ"nin zamiri Hz. Süleyman'a döner. İkinci ayette geçen "آتِيكَ, إِلَيْكَ ,طَرْفُكَ" sözcüklerinin zamiri, önceki ayette sözü geçen ifrite döner. Yani ikinci ayette konuşan Hz. Süleyman olup ifritin gücünün ilmin gücüne nispetle ne kadar zayıf kaldığını dile getirmiştir. Zira Hz. Süleyman, döneminin en âlimiydi. Kendisi secde edip Allah'a dua etti ve tahtı getirdi.[1331]

2.3.1.6. Edat-Anlam İlişkisi Üzerinde Durulması

Edatlar, isim ve fiil olmayıp bir mâna için kullanılan,[1332] isim ve fiilin özelliklerini taşımayıp mebni olan,[1333] isim ve fiiller dışında, cümlede anlamı bütünleyici olarak kullanılan ve birlikte kullanıldıkları başka kelimelerle anlam kazanan filolojik unsurlar olarak tanımlanmıştır.[1334] Edatların muhtemel bulunduğu farklı anlamlar, ayetlerin farklı yorumlanabilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum bir yandan yorum zenginliğine vesile olurken diğer taraftan da farklı istinbatlara imkân vermesi nedeniyle çeşitli fıkhî ve itikadî ihtilaflara sebep teşkil

[1329] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.130.
[1330] Neml, 27/39-40.
[1331] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.45.
[1332] Sibeveyh, **el-Kitâb**, C.1, s.12.
[1333] Abdullah b. Yusuf b. ahmed b. Hişam, **Katru'n-Nedâ**, Dâru'l-Asîmî tsz., s.5.
[1334] Aydın, **Zamirler**…, 118.

edebilmektedir.[1335] Farklı anlam ve kullanım biçimlerine sahip olmaları ve yorum üzerindeki etkileri sebebiyle müfessirlerin, edatların anlamlarına vakıf olmaları ve Kur'an'ı tefsir ederken edatların anlamlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.[1336]

Edatlar konusu, Zerkeşî ve Suyûtî'nin ulumu'l-Kur'an'a dair eserlerinde ayırdıkları hacimden de anlaşıldığı üzere- geniş bir konudur.[1337] Konuya yaklaşımına ve bunun Teysir'deki yansımalarına baktığımızda Itfiyyiş'in de edatların fonksiyonlarını göz önünde bulundurduğunu, ayetleri yorumlarken edatların cümleye kattığı muhtemel mânalara dikkat çektiğini görmekteyiz. Itfiyyiş, tefsirinde diğer filolojik hususlarda olduğu gibi edatlara ve onların anlam üzerindeki işlevlerine de geniş yer vermiştir. Binaenaleyh Teysir'de bu konu ile ilgili pek çok örnek vardır. Biz şu dört örneğin fikir verme açısından yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Itfiyyiş, "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ / Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."[1338] ayetinde geçen "لَعَلَّ" ile ilgili şu açıklamaları yapar: "Sibeveyh dedi ki "عسى, Allah'ın kelâmında tahkik içindir." لعَلّ edatı da عسى edatı gibidir. Buna göre ayetin mânası şöyle olur: Allah'ın azabından korunmanın gerçekleşmesi ibadetle hâsıl olur. لعَلّ edatı, teracci anlamıyla alınsa o zaman da ayetin mânası şu şekilde olur: Allah'a, azaptan korunmanın gerçekleşmesini umut

[1335] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.166; Aydın, **Filolojik**…, 224; AHMED 'Urâbî, "Hurûfu'l-Me'ânî'nin Çokanlamlılıktaki Etkisi" Ömer Acar (Çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.52 S.2(2011), s. 333.

[1336] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.4, s.175; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.166; Aydın, **Filolojik**…, 225; Aydın, **Zamirler**…, 118.

[1337] Konu ile ilgili ayrıntılar için bkz., Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.4, s.175- 446; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.2, s.166-309; Hüseyin GÜNDAY ve Şener Şahin, **İşlevsel Özellikleri ve Tercüme Teknikleri Açısından Arapça'da Edatlar**, Rağbet Yayınlar, İstanbul 2000; Hasan Akdağ, **Arap Dilinde Edatlar**, Tekin Kitabevi, Konya 2016; Tahsin Deliçay, "Harf-i Cerlerin Fiile Anlam Kazandırması: Kur'an-ı Kerim Örneği", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2 S.2 (2012), s. 37-61; 'URÂBÎ **Hurûfu'l-Me'ânî'nin Çok anlamlılıktaki Etkisi**, s.333-352.

[1338] Bakara, 2/21.

ederek ibadet edin. Zira ibadetler; riya, riddet ya da yapılışındaki bir halel sebebiyle korumayı gerçekleştiremeyebilir."[1339]

Müellif " /لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً Kendilerine el sürmediğiniz ya da mehirlerini tespit etmediğiniz kadınları boşamanızda sizin için bir sakınca yoktur.[1340] ayetinde geçen "أَوْ" edatıyla ilgili şu açıklamaları yapar: "أَوْ / أو للتنويع لا لمطلق أحد الشيئين edatı çeşitlilik içindir, yoksa farklı iki durumdan birini zorunlu olarak tercih etmek için değil. Şayet öyle olsaydı mânanın "Kadınlar için mehir belirlemiş olsanız bile onlara el sürmeden boşarsanız ya da mehir belirlemeden kadınlarla birlikte olduktan sonra onları boşarsanız bir şey ödemeniz gerekmez." şeklinde olurdu ki böyle bir mâna ne kastedilen mânadır ne de sahihtir. Zira mehir belirlenmişse ve birlikte olmadan boşanma vaki olursa mehrin yarısının verilmesi gerekir. Mehir belirlenip birlikte olduktan sonra boşanma vaki olursa o zaman da mehrin tamamının verilmesi icap eder. Mehir belirlenmemişse de misil mehrine göre hareket edilir."[1341] Örnekten de anlaşıldığı gibi Itfiyyiş, edat anlam ilişkisi üzerinde durarak edata yanlış mâna yüklemenin hatalı fıkhî istinbatlara yol açabileceğine dikkatleri çekmiştir.

Itfiyyiş, " /لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لاَ رَيْبَ فِيهِ Sizi kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde elbette toplayacaktır."[1342] ayetinde geçen "إِلَى" edatı ile ilgili şu açıklamaları yapar: Kıyasî olmasa dahi, bir gerekçeye binaen, bir harfi/edatı başka bir harfin/edatın mânasıyla tefsir etmekte bir beis yoktur. Bu ayette geçen إِلَى edatını kendi mânasıyla tefsir edersek ayetin anlamı şu şekilde olur: Allah, sizi, kendisinde şüphe olmayan kıyamet günü gelene kadar kabirde veya kabir konumundaki bir yerde toplayacaktır. إِلَى edatını فى edatının mânasıyla tefsir edersek o zaman da ayetin

[1339] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.37.
[1340] Bakara, 2/236.
[1341] Itfiyyiş, **Teysir...,** C.2, s.95.
[1342] En'âm, 6/12.

mânası şöyle olur: Allah, sizi, kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde elbette toplayacaktır.

Müellif, "إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ" / Meryem oğlu Mesih İsa, ancak Allah'ın Peygamberi, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve Allah'tan (gelme) bir ruhtur."[1343] ayetini tefsir ederken "مِنْ" edatını üzerinde durur ve özetle şu açıklamaları yapar: مِنْ edatı burada tab'iz için değil de ibtida içindir. Zira yüce Allah tecezzi kabul etmez. Burada demek istenen şudur: İsa, Allah'ın baba vasıtası olmadan yarattığı bir ruhtur ya da İsa'nın ruhu Allah'ın mülkiyetindedir. Bu ayetle ilgili şu kıssa nakledilir: Bir gün Abbasi Halifesi Harun Reşid'in huzurunda Ali b. Hüseyin ile Hristiyanların ileri gelen âlimlerinden biri münazara yaptılar. Hristiyan, Kur'an da İsa'nın, Allah'tan bir cüz' olduğunu ifade ediyor deyip وَرُوحٌ مِنْه ayetini okudu. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin " وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ/ Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini kendi tarafından sizin emrinize vermiştir. Şüphesiz ki, bunda iyice düşünen bir millet için açık belgeler vardır."[1344] ayetini okuyarak "O halde her şeyin Allah'tan bir cüz' olması lazım gelir ki bu da ittifakla muhaldir." dedi. Bunun üzerine Hristiyan âlim, müslüman oldu. Halife de duruma çok sevinip Ali b. Hüseyin'e güzel bir ödül verdi.[1345] Görüldüğü üzere Itfiyyiş konuya tenzihi açıdan yaklaşarak edata yanlış mâna vermenin itikadî açıdan sakıncalı bir takım yorumlara sebebiyet verebileceğini ifade edip edatlara doğru mâna vermenin önemine dikkatleri çekmiştir.

[1343] Nisâ, 4/171.
[1344] Casiye, 45/13.
[1345] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.429.

2.3.1.7. Takdim-Tehir Üzerinde Durulması

Kelâmda asıl olan, takdimi hak edeni takdim etmek; tehiri de hak edeni tehir etmektir.[1346] Ancak geçerli bir sebep varsa takdim tehir cihetine gidilebilir.[1347] Takdim, kelime olarak öne almak, başkalarının önüne koymak demektir. Tehir de takdimin zıttı olup geciktirmek, ertelemek, sonraya bırakmak gibi anlamlara gelir.[1348] Terim olarak ise takdim tehir, Arapların alışkanlıklarından olup kelâmı, manen sonra geldiği halde lafzen öne almak ya da manen önce geldiği halde lafzen sonraya bırakmak anlamına gelir.[1349] Bir başka deyişle takdim; bir kelimeye, bir sebebe binaen, cümle için normalde bulunması gereken yerden daha önde yer verilmesidir. Tehir de takdimin zıttı olup kelimenin, cümle içinde sırasını ertelemek anlamına gelir.[1350]

Takdim tehir, belâgatin üsluplarındandır. Kişiler, fesâhatteki güçlerine, dildeki melekelerine ve dile olan hâkimiyetlerine delalet etmesi için bu üslubu kullanırlar.[1351] Suyûtî'ye göre takdim tehir iki kısımdır. Birinci kısım, zahiren müşkül gibi görünen ayetlerin müşkülünün halledilmesiyle ilgili olan kısındır. İkinci kısım ise başka hikmetlere mebni olarak kullanılan kısımdır.[1352] Takdim tehir üslubu -Kur'an'da kullanılan üsluplardan olmasına bağlı olarak[1353]- tefsirdeki ihtilafların da sebeplerinden biridir.[1354] Zira sözün anlaşılmasını güçleştiren şeylerden biri de kelâmdaki takdim tehirdir.[1355] Bundan dolayı Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kişinin bu üslubu çok iyi bilmesi gerekir. Aksi takdirde ayetlere yanlış anlam verip ayetleri yanlış yorumlama gibi bir duruma düşebilir.[1356]

[1346] Konu ile ilgili ayrıntılar için bkz., Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.3, s.233-288; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.38-48; Cüneyt Eren ve Vecih Uzunoğlu, **Arapça Belağat**, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012, s.57-60.
[1347] Müsaid, **Fusul**…, 143.
[1348] Isfahânî, **Müfredât**..., 69; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.12, s.467
[1349] Ahmed b. Fâris, **es-Sahibi**, Muhammed Ali Baydûn, 1418, s.189.
[1350] Eren ve Uzunoğlu, **Belağat**, 57.
[1351] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.3, s.233.
[1352] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.38,40.
[1353] Cerrahoğlu, **Usul**..., 160.
[1354] Müsaid, **Lügavi**…, 309.
[1355] Dihlevi, **Fevzu'l-Kebir**, 121.
[1356] Aydın, **Filolojik**…, 208-209.

Itfiyyiş'in bu konuya yaklaşımına ve bunun Teysir'deki yansımalarına baktığımızda müellifin pek çok yerde ayetlerde takdim tehirin vuku bulduğuna işaret ettiğini ve bu durumun hikmetini de izah etmeye çalıştığını görmekteyiz.

Itfiyyiş'in, Teysir'de takdim tehirin sebeplerine ilişkin dile getirdiği hususlar şunlardır: Hasr,[1357] faziletteki üstünlüğe işaret,[1358] Tevbih,[1359] sebep-sonuç ilişkisi,[1360] fasıla uyumu,[1361] ihtimam,[1362] iz'an,[1363] itina,[1364] teşvik[1365] ve münasebet.[1366] Ayrıca bu saydıklarımız dışında Itfiyyiş'in, takdim tehirdeki hikmeti açıklamak için genel kaide olarak bilinen "التخلی قبل التحلی / önce arınmak sonra süslenmek"[1367] ve "دفع المضار أهم من جلب المنافع / Zararları def' etmek menfaatlerin celbinden daha önemlidir."[1368] kaidelerine sıklıkla yer verdiğini görmekteyiz.

Teysir'de -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- takdim tehir üslubuna pek çok yerde değinilmiş ve buna dair bazı izahlar yapılmıştır. Biz fikir vermesi açısından üç örnek vermekle yetineceğiz.

Itfiyyiş " إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلاَ وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ / O zaman sizden iki grup, neredeyse çözülüp geri çekilmek istemişti. Oysa Allah onların yardımcısıydı. Artık müminler, yalnızca Allah'a tevekkül etmelidir."[1369] ayetini tefsir ederken ayetin "وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ" kısmıyla ilgili şu izahları yapmıştır: Burada

[1357] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.32.
[1358] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.5.
[1359] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.37.
[1360] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.173.
[1361] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.294; C.2, s.48; C.7, s.409, 425, 427; C.8, s.35; C.10, s.311; C.11, s.68; C.15, s.32; C.16, s.59.
[1362] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.373.
[1363] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.7.
[1364] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.373.
[1365] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.373.
[1366] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.443.
[1367] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.6; C.2, s.48; C.15, s.196.
[1368] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.196.
[1369] Âl-i İmrân, 3/122.

takdim tehir vardır. الْمُؤْمِنُون, sonraki ayetle fasıla uyumu sağlaması için tehir edilmiştir. وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّل sözcükleri de hasr ve ihtimam için takdim edilmiştir.[1370]

Müellif "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ / Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."[1371] ayetini tefsir ederken ayette iki defa geçen "إِيَّاكَ" sözcüğünün takdim edildiğini belirtip hikmetini şu şekilde izah eder: İlki, hasrı ifade etmek ve buna dikkat çekmek için takdim edilmiştir. İkincisi ise hasr ve mufadeleyi -üstünlük derecesini- göstermek, için takdim edilmiştir.[1372] Yani kişi Allah'tan başka kişilerden de yardım isteyebilir. Ancak yardım istenecekler arasında mukayese dahi edilemeyecek derecede üstün olan yüce Allah'tır.

Itfiyyiş "أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ / İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir."[1373] ayetini tefsir ederken ayetin "وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ" kısmında takdim tehirin söz konusu olduğunu belirtip bunun hikmetine dair şu izahı yapar: " وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ bir gerçeği haber vermek için takdim edilmiştir. Yani okuyucuya şu mesaj verilmek istenmiştir: Fazilet, infak edene değil Allah'a aittir. Zira infak eden, Allah'ın, kendisine rızık olarak verdiklerinden infak etmektedir. Binaenaleyh infak eden bu hususu unutmayıp kendini beğenmişlik taslamasın. يُنْفِقُونَ sözcüğü de kendisinden önce ve sonraki ayetlerle fasıla bakımından uyumlu olması için tehir edilmiştir."[1374]

[1370] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.448
[1371] Fatiha, 1/4.
[1372] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.5.
[1373] Kasas, 28/54.
[1374] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.7.

2.3.2. Edebî Açıdan

2.3.2.1. İ‘câz

İ‘caz[1375] sözcüğü geri kalma, kudretin zıttı, zaaf, yapamama gibi anlamlara gelen عجز fiilinden türemiş bir masdar olup karşı tarafı aciz bırakmak demektir.[1376]

Aklî veya hissî olup aynısının yapılamayacağı iddia edilen ve harikulade olaylar olarak tanımlanan mucize de bu kökten türemiştir.[1377] Terim olarak ise Kur’an’ın mucize olmasına, muhataplarını, kendisinin benzerini getirmekten aciz bırakmasına,[1378] Kur’an'ın, sahip bulunduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle bir benzerinin meydana getirilememesi özelliğine İ’câzü'l-Kur’an denir.[1379]

Kur’an’ın, muhaliflerine verdiği en önemli cevaplardan birisi, onları kendisinin bir benzerini getirmeye çağırmasıdır. Söz konusu bu meydan okumaya ne Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde ne de daha sonraki çağlarda hiç kimse başarılı bir cevap verememiştir. Bu durum, Kur’an’ın ilahîoluşunun bir delilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde Kur’an’ın mucize oluşunu şöyle ifade etmektedir: “Gönderilen her peygambere nübüvvetini teyit eden mucizeler verilmiştir. Bana verilen ise, Allah'ın gönderdiği vahiydir. Onun için kıyamet günü ümmetimin sayıca diğer peygamberlerin ümmetinden çok olmasını ümit ediyorum.”[1380]

Geçmiş peygamberlerin mucizeleri, sadece o devirde yaşayanlar ve orada hazır bulunanlar tarafından müşahede edilebilirdi. Yani onların mucizeleri sürekli değil, geçiciydi. Mesela, sihrin revaçta olduğu ve ünlü sihirbazların yaşadıkları bir devirde, Hz. Musa'ya -kendisiyle harikulade şeylerin yapılabildiği- bir asa verilmiş, bununla sihirbazlar mağlup edilmiştir. Tıbbın ilerlediği bir zamanda gelen Hz. İsa'ya

---

[1375] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali b. İsa ebu’l-Hasen er-Rummani, **en-Nüket fî İ‘câzu’l-Kur’an,** Dâru’l-Meârif; Mısır 1976; Ebû Bekir el-Bâkillânî, **İ‘câzu’l-Kur’an**, Dâru’l-Meârif; Mısır 1997; Abdulkahır el-Cürcânî, **Delailu’l- İ‘câz**, Mektebetu’l-Asriyye, tsz.; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.900-125; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.6, s.3-28; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.331-436; Mustafa Sadık er-Rafiî, **İ‘cazu’l-Kur’an**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, 1405 Beyrut; Yusuf Şevki Yavuz, “İ‘cazu’l-Kur’an”, **DİA**, C.21, s.403-406.
[1376] Isfahânî, **Müfredât**..., 547-548; İbn Manzûr, **Lisan**..., C.5, s.569-570.
[1377] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.3.
[1378] Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.331.
[1379] Yavuz, “İ‘cazu’l-Kur’an”, **DİA**, C.21, s.403.
[1380] Buhârî, **Sahih**, C.6, s.182.

ise bu alanda büyük mucizeler verilmiş ve O, Allah'ın izniyle, anadan doğma kör, dilsiz ve sağır olan hastaları iyileştirmiş, ölüleri diriltmiştir. Önceki peygamberlerin mucizeleri vefatlarından sonra varlık âleminden silinmişlerdir. Onların varlıkları ancak Kur'an-ı Kerim'in haber vermesiyle bilinmektedir.[1381] Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizesi ise bütün insanlara hitap ediyordu ve kalıcı idi. Onun zamanında Arap dili ve belâgati en yüksek dereceye ulaşmış, âdeta altın çağını yaşıyordu. İşte böyle bir devirde sunulan en büyük mucize, hiç şüphesiz ki, belâgat ve fesâhatin en büyük timsali olan ve taklidi mümkün olmayan Kur'an-ı Kerim'in ümmi bir peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyedilmesi olmuştur. Hz. Peygamber Kur'an'la onlara meydan okumuş ancak yıllar geçmesine rağmen muaraza edebilen olmamıştır.[1382]

Kur'an'ın i'cazını sadece dili, üslubu ve fesâhatinde aramak hatalıdır. Kur'an pek çok yönden mu'cizdir. Örneğin klasik dönem müelliflerinden Zerkeşî sekiz i'caz veçhinden söz etmiştir.[1383] Yakın dönem müelliflerinden Zürkâni ise i'caz vecihlerini on dört başlık altında toplamıştır.[1384] Kur'an'ın 23 senede inmiş olmasına rağmen sanki bir defada inmişçesine bir bütünlüğe sahip olması, ihtiva ettiği ilimler, geçmiş ve geleceğe dair verdiği gaybî haberler ve her asırda beşerin bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir nitelikte olması, onun i'caz yönlerinden bazılarıdır.[1385]

İ'caz konusu bağlamında Teysir'i incelediğimizde Itfiyyiş'in bu konuda genel itibariyle klasik eserleri takip edip onlardan farklı bir şey söylemediğini görmekteyiz. Kendisi "Kur'an'ın belağatine muttali kıldığı ve belâgatin yollarını müşahede edip idrak etmeyi nasip ettiği için Allaha' şükürler olsun.[1386] Allah'a hamdolsun ki Kur'an belağatinden bir beşerin takati nisbetinde idrak edebileceği kadarını idrak ettim; bir kısım şeyler de var ki kalbim onlarla nurlandı. Ancak onları sözü uzatmayacak şekilde dile getirmekten aciz kaldım.[1387]" diyerek Kur'an belağatine ve dolayısıyla Kur'an'ın i'caz yönüne hâkim olduğunu ifade etmiştir. Müellifin konuya dair görüşlerini tehaddi (meydan okuma) ayetlerini tefsir ederken dile getirdiğini başka

[1381] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.3-4; Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.336 vd.
[1382] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.91; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.3-4.
[1383] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.93-99.
[1384] Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.332-413.
[1385] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.3-4;
[1386] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.241.
[1387] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.70-71.

yerlerde ise bu konuya pek değinmediğini görmekteyiz. Itfiyyiş'in konuya dair görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Müellif " وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ/ Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)."[1388] ayetini tefsir ederken tehaddi içeren Yunus/38 ve Hud/13. ayetlere de yer vererek şu izahları yapar: "مِثْلِهِ sözcüğündeki zamir Hz. Peygamber'e değil Kur'an'a râci'dir. Yüce Allah, onlara, en fasih ve beliğlerinizi çağırın da belâgat, hüsn-ü telif gaipten verilen sadık haberler vb. cihetlerden bu Kur'an'ın bir sûresinin -velev ki en kısa sûre de olsa- bir benzerini getirin diyerek meydan okumuştur. Kur'an'ın en kısa sûreleri Kevser, Asr, Fetih (müellif Nasr sûresini kastediyor) ve ayet sayımında üç mü dört mü diye ihtilaf olan Kureyş sûreleridir. Ancak zahiren bakıldığında fasılalardan anlaşıldığı kadarıyla Fetih (Nasr) sûresinin ayet adedi ikidir. Buna göre de en kısa sûre iki ayetten oluşan fetih sûresidir. Lakin sûrenin ayet sayısına dair bir hadis gelirse yoruma yer kalmayacaktır."[1389]

Müellif " أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ / Yoksa Kur'an'ı uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin."[1390] ayetini tefsir ederken i'caz konusu üzerinde durur ve şu izahları yapar: Yüce Allah Kur'an ile onlara meydan okumuş ve "fesâhat, belâgat, hikmet ve gaybî ihbarlar" cihetiyle Kur'an sûrelerine benzer on sûre getirmelerini istemiş ve aciz kaldıkları takdirde -ki aciz kaldılar- Kur'an'ın Peygamberden değil de bizzat Allah'tan geldiğini bilmelerini istemiştir. Allah önce İsra sûresinde Kur'an'ın tamamının benzerini getirmelerini istemiştir. Bundan aciz

[1388] Bakara, 2/23.
[1389] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.40-41.
[1390] Hûd, 11/13.

kalınca on sûre getirmelerini istemiştir. Mantıklı olan da budur. Zira kişi birinden borç isterken mesela önce on dirhem ister. On dirhem yoksa talebini bir dirheme düşürür. On dirhemim yok diyen bir kişiden kalkıp da yüz dirhem istenmez. On sûre ile meydan okunan ayet, tilaveten bir sûre ile meydan okunan ayetten muahhar olsa da nüzul bakımından mukaddemdir. Zira Hûd sûresi Yunus sûresinden Yunus sûresi de Bakara sûresinden önce nazil olmuştur. Hûd ve Yunus sûreleri Mekkî; Bakara sûresi ise Medenîdir. Bir başka görüşe göre ise bu iki ayet Medenî olup bu sûrelere eklenmiştir. Müberred, ayette geçen مِثْلِهِ hakkında der ki "Bakara ve Yunus sûrelerinde bu kelime ile fesâhat, belağat, gaybî ihbarlar ve ahkâm yönüyle benzerlik kastedilmişken Hûd sûresinde ise sadece fesâhat ve belâgat yönünden benzerlik kastedilmiştir." Lakin bu görüş zayıftır. Ayrıca bana zahir olan bir diğer yön de şudur: Lafızların içerdiği mâna yalan olsa onun benzerini getirmek zor olmazdı. Zira yalan söylemek kolay olup yolları geniş ve çoktur. Dolayısı ile sadece fesâhat ve belâgat ile tehaddi makul değildir.[1391]

Itfiyyiş " وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلاَّ أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ / Onlara karşı ayetlerimiz okunduğu zaman, 'Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' dediler."[1392] ayetini tefsir ederken de "Bunu sadece inatlarından söylüyorlar. Zira benzerini getirebilseydiler getirip hicretten önce mücadeleden; hicret sonrası ise savaşlardan, öldürülmekten ve sürgün edilip mallarının ganimet olarak alınmasından kurtulurlardı. Ancak onlar Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kaldılar." diyerek i'caza dikkat çekmiştir.[1393]

Itfiyyiş, yukarıda da belirttiğimiz gibi, tehaddi ayetleri dışında nadiren ve kısaca i'caza değinmiştir. Örneğin Bakara sûresinin 115 ve 142. ayetlerini tefsir ederken gaybi ihbar dolayısıyla i'caza işaret etmiştir.[1394] Yine Taha/133. ayetinin tefsirinde Hz. Peygamber'in ümmi olduğu halde önceki ümmetlere dair haberleri

[1391] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.350-351.
[1392] Enfâl, 8/31.
[1393] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.317.
[1394] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.235,234; C.14, s.204.

Kur'an vasıtasıyla nakletmesini de i'cazın bir yönü olduğunu belirtmiştir.[1395] Tur sûresini tefsir ederken de sûrenin ahengine işaret ettikten sonra sûreden birkaç ayet işitip anında Müslüman olan Cübeyr b. Mutim'in kıssasına yer vermiştir.[1396] Müddessir sûresinin de 11-30. ayetlerini tefsir ederken i'caza dair Velid b. Muğire ile ilgili meşhur kıssaya yer vermiştir.[1397] Ayrıca "وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي / Ey yer suyunu yut; ve ey gök (suyunu) tut"[1398] ayetini tefsir ederken şu rivayete yer verir. "Kureyşliler Kur'an'a muaraza edebilmek amacıyla zihinlerinin saflaşması ve keskinleşmesi için kırk gün boyunca buğday özü, koyun eti yiyip saf içki içtiler. Sonra bu ayeti duyunca birbirlerine "Bu insan sözü olamaz!" diyerek muarazadan vazgeçtiler."[1399]

Örneklerden de anlaşıldığı -ve yukarıda da ifade ettiğimiz- gibi Itfiyyiş, i'caz konusunda klasik eserlerdeki görüşlerin izinden gitmiş olup bu görüşlere kısaca yer vermiştir. Kendisi bu konuda yaşadığı dönemi de dikkate alarak farklı bir bakış açısı getirmiş değildir. Örneğin Reşid Rıza ve Abdullah Dıraz gibi âlimlerin eserlerinde görüldüğü üzere yaşadığı dönemi de göz önünde bulundurarak farklı yönlerden de yaklaşması; Akif'in "Kuran'dan alıp ilhamı, asrın idrakine söyletmektir İslâm'ı." dizesinde dikkat çektiği gibi i'caza dair ayetleri klasik görüşlerin yanı sıra günün şartlarını da dikkate alarak yorumlaması eserini çok daha değerli kılardı. Ancak i'caz ile ilgili ayetlerin tefsirinde bu tarz yorumlar hiç bulunmamaktadır. İlgili ayetlerin tefsirini okuyan bir kişi müellifin yaşadığı çağı anlaması mümkün değildir. Bu husus, eser açısından bir eksiklik olarak addedilebilir.

2.3.2.2. Hakikat-Mecaz

Hakikat, sözlükte hayali olmayan, gerçek, mevcut olan, kelimenin temel anlamıyla kullanılması gibi anlamlara gelir.[1400] Terim olarak Lafzın gerçek/temel anlamında yani vaz'edildiği asıl mânayı ifade edecek şekilde kullanılması

[1395] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.245-246.
[1396] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.99.
[1397] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.392.
[1398] Hûd, 11/44.
[1399] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.407.
[1400] Doğan, **Sözlük**…, s.514.

demektir.[1401] Mecaz ise hakikatin zıttı olup جوز kökünden türemiştir. Sözlükte bir yeri yürümek suretiyle geçmek, yol katetmek gibi anlamlara gelir.[1402] Terim olarak ise mecaz, bir ilgi ve karine ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkibi ifade eden belâgat terimi,[1403] lafzın vaz'edildiği mânayı aşıp başka mânayı ifade edecek şekilde kullanılması demektir.[1404] Mecaz lafızda olduğu gibi terkipte ve cümlede de olur.[1405] Mecaz konusu başlı başına bir çalışma konusu olabilecek çapta olması sebebiyle biz verdiğimiz kısa bilgilerle yetinip[1406] tefsir-mecaz ilişkisine kısaca değineceğiz. Ardından da Itfiyyiş'in konuya yaklaşımını ve bunun Teysir'deki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Kur'an'ın edebî üslubunda lafızlar, hakiki ve mecazî mânalarıyla değerlendirilir. Hakiki mânada kullanılan lafızların Kur'an'da mevcudiyeti hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur. Bunlar, asıl mânaları dışında mâna taşımayan, ayetteki yerlerinde takdim ve tehir olmayan lafızlardır. Kur'an'ın büyük kısmını bu lafızlar teşkil etmektedir.[1407] Kur'an'da mecazın varlığı konusunda bazı ihtilaflar olsa da cumhurun görüşüne göre Kur'an'da mecaz vardır.[1408] Hatta Zerkeşî, Kur'an'da mecaz yoktur diyenlerin öne sürdükleri delilin bâtıl olduğunu belirtip "Kur'an'da mecazın olmadığı kabul edilse Kur'an'ın belağî güzelliğinin yarısı gider" diyerek mecazın Kur'an üslubundaki yerine ve önemine işaret etmiştir.[1409] Zürkâni de ayetlerin rey ile tefsir edilirken hakiki mânanın mecazî mânaya takdim edilmesi gerektiğini ve ancak zaruret hallerinde ayetlere mecazî mâna verilebileceğini dile getirmiştir.[1410] Lafız, kendisiyle mecaz anlam kastedildiğine dair bir delil yoksa

[1401] Isfahânî, **Müfredât**..., s.212; İbn el-Enbarî, **İdâh..**, s.80.
[1402] Isfahânî, **Müfredât**..., s.211.
[1403] İsmail Durmuş, "Mecaz", **DİA**, C.28, s.217.
[1404] Isfahânî, **Müfredât**..., s.212.
[1405] Abdulhamit Birışık, "Mecaz", **DİA**, C.28, s.223.
[1406] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.254-300; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.120-142; Salih, **Mebâhis**..., 327-334; Birışık, "Mecaz", **DİA**, C.28, s.223-225; Durmuş, "Mecaz", **DİA**, C.28, s.217-220; Eren- Uzunoğlu, **Belağat…**, s.82-97.
[1407] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.254-255; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.120.
[1408] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.120; Cerrahoğlu, **Usul**..., s.177-178.
[1409] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.2, s.255.
[1410] Zürkânî, **Menâhil**..., C.2, s.60.

hakiki anlam için kullanılmış demektir.[1411] Zira bir lafzı delil olmaksızın mecaza hamletmek doğru değildir[1412]

Teysir'i bu yönüyle ele aldığımızda Itfiyyiş'in de cumhurun görüşüne tabi olduğuna ve Kur'an'da mecaz kullanımına işaret ettiğine şahit olmaktayız. Kendisinin, ayetleri tefsir ederken yer yer mecaza işaret ettiğini ve ayetleri mecazî mânalara hamlettiğini görmekteyiz. Itfiyyiş özellikle teşbih ve tecsime kapı açabilecek ayetleri tefsir ederken tenzihi ön planda tutarak ayetlere -kendi itikadî görüşüne uygun- mecazî anlamlar verdiğini görmekteyiz.[1413] Teysir'de, Itfiyyiş'in mecaza hamlettiği pek çok ayet vardır. Biz fikir vermesi açısından şu örneklerin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Itfiyyiş, bir kelimede aynı anda hem mecaz hem de hakiki mânanın bulunmasına karşıdır. Ona göre bu tür durumlarda yerine göre uygun bir mahzuf takdir edilmesi gerekir. Örneğin "يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا /Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar."[1414] ayetinde يُخَادِعُونَ ile ilgili şu izahların yapıldığını görmekteyiz. Münafıkların Allah'ı aldatmak istemesi -Allah'ı aldatmak mümkün olmamasına binaen- mecaz; müminleri aldatmaları ise hakikidir. Ancak bir kelimede hem mecaz hem de hakiki mânanın bir arada bulunmaması için "ويخادعون المؤمنين /müminleri aldatırlar" şeklinde bir mahzuf takdir etmek gerekir. Buna göre يُخَادِعُونَ Allah hakkında mecazen; müminler ile ilgili olarak da hakiki anlamıyla kullanılmış olur.[1415]

[1411] Gazali, **el-Mustasfa**, C.1, s.190.
[1412] Müsaid, **Lugavî**…, s.683.
[1413] Bu konu, çalışmamızın "**Eserin İtikadi Yönden İncelenmesi**" kısmında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
[1414] Bakara, 2/9.
[1415] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.17.

Müellif "يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ/Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek" ayetini tefsir ederken خطف fiilinin برق'a isnat edilmesinin, sebebiyet bakımından mecaz olduğunu belirtmiştir.[1416]

Itfiyyiş "وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ / ona ruhundan üfledi"[1417] ayeti ile ilgili iki ihtimalin olduğunu belirtmektedir. Birinci ihtimale göre "üfleme" eylemi mecazdır. Bununla ruhun bedene mezc olması kastedilmiştir. İkinci ve zayıf olan ihtimale göre ise "üfleme" eylemi hakiki anlamı ile kullanılmıştır. Bu durumda üfleyen kişi melektir.[1418]

"وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ / Rızkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz"[1419] ayetine lafzî anlamıyla bakıldığında ayet ile ne demek istendiğinin tam olarak anlaşılamadığı görülmektedir. Itfiyyiş bu ayeti tefsir ederken mânadaki kapalılığı gidermek için dört alternatifi dile getirdiğini görmekteyiz. Birinci ihtimale göre rızk sözcüğü mecaz olup şükür anlamında kullanılmıştır. Belâgat ilminde bu "zikr-i sebep irade-i müsebbeb/ sebebi zikredip sonucu kastetmek" diye tabir edilir. Buna göre ayet ile demek istenen şu olur: Yalanlayarak mı şükrediyorsunuz! İkinci ihtimale göre ise rızk kelimesi Ezd lehçesine göre hakiki anlamıyla kullanılmıştır. Zira Ezd lehçesinde rızk, şükür anlamında kullanılır. Örneğin onlar şöyle derler: " اطعم فلان فلانا الفا وما رزقه / Falanca falancaya bin defa yedirdiği halde ona teşekkür etmedi." Üçüncü ihtimal olarak da رِزْقَكُم sözcüğünden evvel شكر sözcüğünü muzaf olarak takdir etmektir. Dördüncü ihtimal olarak da Hz. Aliden nakledilen kıraat rivayetine yer verir. Rivayete göre Hz. Ali sabah namazında bu ayeti وَتَجْعَلُونَ شكركمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ şeklinde okumuş namazdan sonra bunu soranlara da Hz. Peygamberin

[1416] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.32.
[1417] Secde, 32/9.
[1418] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.207.
[1419] Vakıa, 56/82.

böyle okuduğunu işittim diyerek cevap vermiştir. Şayet bu tefsiri bir kıraat olsaydı Hz. Ali bunu namazda okumazdı.[1420]

2.3.2.3. Deyimsel İfadeler

Asıl mânası dışında kullanılarak yeni bir anlam kazanan ve bir düşünceyi güçlü bir şekilde ifade eden iki veya daha fazla kelimeden oluşan kalıplaşmış tabirlere deyim denir.[1421] Deyimler, ifadelerin daha anlaşılır ve etkileyici olmasını sağlayan unsurlardan biridir. Kur'an belli bir zamanda ve belli bir toplumun diliyle nazil olmasına bağlı olarak o toplumun bazı deyimlerini -sarahaten veya işaret yoluyla- içermektedir.[1422] Binaenaleyh Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi bu tür tabirlerin doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır.[1423] Deyimlerin deyim oluşu gözden kaçırılıp lafzî anlamlarının esas alınarak yapılacak meal ve tefsir faaliyetlerinde ayet anlamlarının yanlış aktarılmasına -bazı tefsir ve meallerde de görüldüğü gibi[1424]- sebep olacak ve -Öztürk'ün de ifade ettiği gibi- bu ifadelerdeki anlam incelikleri ve yoğunluğu büyük oranda ziyan edilecektir.[1425] " وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي/ Kemik gevşedi bende.",[1426] "فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا /Bunun üzerine birçok yıl boyunca mağarada onların kulakları üzerine ağırlık vurduk.",[1427] " وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ /Nuh'u da tahtalardan ve çivilerden oluşan gemiye bindirdik!",[1428] şeklindeki tercümeler/mealler Kur'an'daki deyimsel ifadeleri ziyan etmenin çarpıcı örneklerindendir.[1429]

Kur'an-ı Kerim'de deyimlerin ve deyime benzer ifadelerin yer almasından dolayı sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinin, ayetleri tefsir ederken Arapça deyimlere

[1420] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.307.
[1421] Doğan, **Sözlük**…, s.314.
[1422] Konuya dair geniş bilgi için bkz., Dücane Cündioğlu, **Kur'an Çevirilerinin Dünyası**; Kapı Yayınları, İstanbul 2011; Abdülcelil Bilgin, **Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşaf'ı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.
[1423] Cündioğlu, **Kuran Çevirilerinin Dünyası**, 86-89; Bilgin, **Kur'an'daki Deyimler…**, 15-16.
[1424] Örnekler için bkz., Cündioğlu, **Kuran Çevirilerinin Dünyası**, s.73-85.
[1425] Öztürk, **Kur'an'ın Mutezili Yorumu**, s.196.
[1426] Meryem, 19/4.
[1427] Kehf, 18/11.
[1428] Kamer, 54/13.
[1429] Cündioğlu, **Kuran Çevirilerinin Dünyası**, s.73-85.

müracaat ettiğini görmekteyiz[1430] Itfiyyiş de Kur'an'ı tefsir ederken bu metoda başvurarak; Kur'an'da yer alan deyimlere ve deyimsel ifadelere sarahaten işaret edip bu tür tabirlerin mânasını izah etmiştir. Deyimsel ifadelere yanlış mâna verilmesi nedeniyle bazı meal ve tefsirlerde görülen kimi yanlışlar[1431] göz önünde bulundurulduğunda Itfiyyiş'i deyimsel ifadeler üzerinde durup bunlara yaptığı izahlar sebebiyle takdir etmemek mümkün değildir. Teysir'de buna dair pek çok örnek bulunmasına karşın fikir vermesi bakımından şu örneklerin zikredilmesi yeterli olacaktır.

Itfiyyiş "يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ / Zalim iki elini ısırır."[1432] ibaresini tefsir ederken bu ibarenin şiddetli pişmanlığı ifade eden bir tabir olduğunu belirtmiştir.[1433]

Itfiyyiş "خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالأَرْضُ/ Onlar, gökler ve yerler durdukça orada (cehennemde) kalacaklardır."[1434] ayetini tefsir ederken ifadenin temsilî olduğunu belirtip şu açıklamaları yapar: Burada kastedilen sonsuz bir kalıştır. Yerler ve gökler fani varlıklardır. Ancak burada Arapların âdeti üzere sonu çok uzak olduğu düşünülen bir şey ile bir durumun sonsuzluğunu dile getirme durumu vardır. Örneğin Araplar "Yerler gökler var oldukça, yıldızlar parladıkça, ağaçlar yaprak verdikçe… seninle konuşmayacağım." diyerek hiçbir zaman konuşmayacağını ifade etmek isterler. Şayet burada -deyimsel anlam değil de- ayetin zahiri anlamı kastedilmiş olsaydı ayetin mânası şöyle olurdu: Onlar, gökler ve yerler yok olana kadar cehennemde kalacaklardır. Hâlbuki diğer ayetlere ve hadislere bakıldığında onların ebedi olarak cehennemde kalacağı belirtilmiştir. Ayrıca şimdiki yerler ve gökler kıyametin kopması ile yok olacakları halde onlar nasıl cehennemde yerler ve gökler yok olana kadar kalacaklardır. Bundan da anlaşılıyor ki ayette zahiri anlam değil deyimsel mâna kastedilmiştir.[1435] Bu örnek bağlamında şunu ifade etmek yerinde

[1430] Aydın, **Filolojik…**, s.104-105.
[1431] Örnekler için bkz., Öztürk, **Mutezili**…, s.196-236.
[1432] Furkan, 25/27.
[1433] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.186.
[1434] Hûd, 11/107.
[1435] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.37-38.

olacaktır: İbâzîleri, bazı eserlerde iddia edildiği gibi,[1436] Kur'an'ın zahirine taviz vermeyecek şekilde sıkı sıkıya bağlı, fikri seviyeleri yeterli olmayan, cahil, bilgisiz, düşünceleri kıt, tasavvur güçleri zayıf ve tefsir gücünden yoksun bir topluluk ve dinin inceliklerini anlamakta güçlük çeken kimseler şeklinde tavsif etmenin hakşinas bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Şayet öyle olsaydılar onların Kutub diyerek en büyük âlimlerinden biri olarak kabul ettikleri Itfiyyiş'in bu ayetten cehennem azabının ebedi olmadığı sonucunu çıkarması gerekirdi. Hâlbuki ne Itfiyyiş öyle bir sonuç çıkarmış ne de İbâzî Mezhebinin esasları arasında böyle bir inanış vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi müellif, okuyucunun dikkatini diğer naslara da çekerek Kur'an'ın bütünlüğünü, hadislerin Kur'an'ı açıklayıcı fonksiyonunu ve dilin inceliklerini göz önünde bulundurup ayeti tefsir etmiştir.

"فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ / Ellerini ağızlarına götürdüler"[1437] tabiri lafzî olarak "ellerini ağızlarına ittiler, ellerini ağızlarına tıkadılar, ellerini ağızlarına koydular, ellerini ağızlarına götürüp…, ellerini peygamberlerin ağızlarına bastılar, ellerini ağızlarına itip…" gibi farklı şekillerde meallendirilebilir. Ancak bu karşılıklardan hiçbiri lafzın aslındaki anlam inceliğini ve zenginliğini yansıttığı söylenemez. Itfiyyiş bu ayeti tefsir ederken bu tabirin mânasıyla ilgili olarak sekiz ihtimale yer verir. Bu ihtimallerin bir kısmı tabirin hakiki anlamıyla kullanılmış olması üzerine temellendirilmiştir. Diğer yedi ihtimal ise lafzın deyimsel oluşu üzerine temellendirilmiştir. Bunlardan ilk ihtimal olarak Âl-i İmrân sûresinin 119. ayetine bağlı olarak söz konusu kişilerin, ellerini ağızlarına götürüp kin ve öfkelerinden dolayı ellerini/parmak uçlarını ısırmalarıdır. Itfiyyiş'in, ibarenin deyimsel oluşuna işaret edip yaptığı diğer izahları da şu şekilde özetlemek mümkündür: Lafız hakiki anlamıyla kullanılmamış olup büyük bir şaşkınlığa, istihzaya, karşı tarafa gülmeye, karşı tarafın susmasını istemeye işarettir. Son ihtimal ise şudur: El, nimet anlamındadır. Peygamberlerin getirdiği mesajları ifade eder. Buna göre de eli geri çevirmek nimetleri/peygamberlerin getirdiği mesajları kabul etmemek demektir.[1438]

[1436] Zehebi, **Mufessirun**..., C.2, s.234; Demirci, **Tarih**...,223; Cerrahoğlu Teber, **Tez**, 20. Çakmaktaş, **Tez**, 20.
[1437] İbrahim, 14/9.
[1438] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.290-291.

Kur'an'da, cehennemde biten bir ağacın tomurcukları "رءوس الشياطين / şeytanlarının başları"[1439] diye nitelendirildiğini görmekteyiz. Bu ibare meallerin çoğunda da "şeytanların başları" şeklinde ek bir açıklama yapılmadan çevrildiğini görmekteyiz. Itfiyyiş bu ibarenin gerçek anlamıyla kullanılmayıp sûretin çirkinliğini ve manzaranın tiksindiriciliğini ifade eden bir deyim olduğunu belirterek şöyle der: "Bu ayet ile ilgili yapılan 'Bu benzetme ile kastedilen, ağacın, cehenneme girdikten sonra daha da çirkinleşecek olan şeytanlara benzetilmesidir. Cehennemdeki ağaç, Yemen tarafında yetişen, esten ya da savm diye adlandırılmış çirkin görünümlü bir ağaca benzetilmiştir. Cehennemdeki ağaç ile ibiği olan bir yılan kastedilmiştir' gibi yorumlar doğruluktan uzak ihtimallerdir. Araplar, şeytanlardan tiksinip onları her açıdan kötülük ve çirkinlik ile nitelerler. Bir şeyden iğrendikleri vakit de "وجه شيطان / şeytanın yüzü, رأس شيطان / şeytanın başı" tabirlerini kullanırlar. Hâlbuki onlar hiç şeytan görmemişlerdir. Bu, tıpkı melek görmedikleri halde insanların güzel yüzlü ve hayırlı kişiler için melek benzetmesi yapmaları gibi örfi bir durumdur. Bu tabirle anlatılmak istenen cehennemdeki ağacın çirkinliği ve tiksindirici oluşudur.[1440]

2.3.2.4. Kıssalar

Kıssa kelimesi sözlükte iz sürme, adım adım takip etme, birbirini takip eden haberler, anlatma ve izah etme gibi anlamlara gelen قصص kökünden türemiş bir sözcüktür.[1441] Terim olarak ise Kur'an'da geçmiş ümmetler, peygamberler, peygamberler dışındaki bazı şahsiyetler ve geçmişte yaşanmış olaylara dair aktarılan haberlere kıssa denir. [1442] Bu kıssaları inceleyen ilme de "Kısasü'l-Kur'an" denir.[1443] Kur'an kıssaları, önemli, ilginç ve doğru olması yönüyle hikâyelerden ayrılır.[1444]

[1439] Saffat, 37/65.
[1440] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.111-112.
[1441] Isfahânî, **Müfredât**..., s.671-672;
[1442] Kıssa Konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Kutub, **et-Tasvîrü'l-Fennî fi'l-Kur'an**, Dâru'ş-Şurûk, tsz., 143-216; Kattan, **Mebâhis**..., s.316-323; İdris Şengün, "**Kur'an'ın Temel Prensipleri lşığında Kıssaların Tahlil ve Değerlendirilmesi**" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990)
[1443] Kattan, **Mebâhis**..., s.316.
[1444] İdris Şengün, "Kıssa", **DİA,** C.25, s.498.

Kıssaların yaşanmadığı ile ilgili bazı iddialar varsa da[1445] cumhur-u ulema kıssaların ayniyle vaki olduğu kanaatindedir.[1446]

Kur'an kıssalarını dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

- Peygamberlere dair kıssalar.

- Bazı şahsiyetlere ve birtakım hadiselere dair kıssalar. Hz. Meryem, Lokman, Karun, Nemrud, Ashabu'l-fil ve Ashabu'l-uhdûd hakkındaki kıssalar bu gruba dâhildir.[1447]

- Kur'an'ın nüzulü sırasında meydana gelen olaylar. Kur'an'da bu olaylar da kıssa formunda anlatılmıştır: İsra. Miraç, Hicret, Ahzab, Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn, Hamrau'l-esed, Tebük savaşları ve seferleri, Bey'atü'r-rıdvan ve Hudeybiye Antlaşması gibi.[1448]

- Gaybî kıssalar. Bunlar yedi ayrı sürede anlatılan Hz. Âdem'in yaratılışı kıssasıyla kıyamet sahneleri, ahiret, cennet, cehennem, buralara girecek olanların durumu ve haberleri olup ibret için kıssa formunda anlatılmıştır.[1449]

Kur'an nasıl ki bir hikmete mebni olarak insanlığa gönderilmişse kıssaların Kur'an'da yer alışı da birtakım hikmetlere mebnidir. Kıssalarda temel amaç tarihi olayları ayrıntılarıyla ortaya koymak değildir.[1450] Kıssaların temel amacı ibret ve derslerle dinî mesajlar vermek olduğundan[1451] olayın bizzat kendisi ön plana çıkarılıp ibret gayesine hizmet etmeyen, irşat hedefini gölgede bırakabilecek olayın şahısları, kahramanları, zaman ve mekânı, olayların kronolojik sıralaması gibi hususlar çok

[1445] Bu görüşün özeti ve değerlendirmesi için bkz., M. Sait Şimşek, **Kur'an Kıssalarına Giriş**, Kitap Dünyası Yayınları, 2013; Demirci, **Usul…**, s.215-218.
[1446] Muhammed b. Salih el-Useymin, **Usul fi't-Tefsir**, Mektebetu'l-İslâmiyye, 2001**,** s.50; Mustafa Dîb ve Muhiddin Dîb, **el-Vâdıh fî Ulumi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalemu't-Tayyib, Dımaşk 1998, s.181-183; Kattan, **Mebâhis**..., s.319-320; Demirci, Usul, s.218; Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.499.
[1447] Kattan, **Mebâhis**..., 317.
[1448] Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.499.
[1449] Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.499.
[1450] Dihlevî, **Fevzu'l-Kebir**…, s.70.
[1451] Kutub, **Tasvir**…, s.144.

fazla önemsenmemiştir.[1452] Kıssaların Kur'an'da yer almasının amaçlarını[1453] kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

- Allah'ın varlığını ve birliğini ispat edip insanları, O'na itaat ve kulluk etmeye yöneltmek.[1454]

- Şirk ve masiyetlerin çirkinliğini ve yüce Allah'ın bunlara verdiği cezaları göstermek.[1455]

- İnzâr ve tebşir etmek; şükrün ve nankörlüğün sonuçlarını ortaya koymak; dinlerin temel esaslarının ve kaynağının aynı olduğunu göstermek ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) risâletini ispat etmek.[1456]

- Nihayette Allah'ın, Peygamberine ve ona inananlara yardım edeceğini ve yalanlayanları helak edeceğini gösterip psikolojik açıdan Hz. Muhammed'i ve Müslümanları desteklemek.[1457]

- Hz. Peygamberi ve Müslümanları teselli etmek.[1458]

- Muhatapları tefekküre sevk edip olaylardan ders ve ibret almalarını sağlamak.[1459]

Kıssalarda dikkat çeken bir diğer yön ise üsluptur. Bu açıdan bakıldığında üç husus göze çarpar: Tekrar,[1460] olayların sadece maksada -dini mesaj ve ibrete- yetecek kadarının anlatılması ve kıssaların arasında ibret alınacak husus ve noktaların ne olduğunun belirtilmesi. Kur'an kıssalarının birçoğu, her defasında bağlama göre değişen ayrıntılarla ve farklı üsluplarla, dini amacın, tebliğ ve mesajın

[1452] Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.499.
[1453] Kıssaların amaçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kutub, **Tasvir**…, s.144-155.
[1454] Kattan, **Mebâhis**..., s.317.
[1455] Dihlevi, **Fevzu'l-Kebir**…, s.70.
[1456] Kutub, **Tasvir**…, s.144.
[1457] Kutub, **Tasvir**…, s.151-152.
[1458] Hud, 11/120; Kattan, **Mebâhis**..., 317; Useymin, **Usul…**, s.51.
[1459] Dihlevi, **Fevzu'l-Kebir**…, s.68; Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.499; Demirci, **Usul…**, s.211-213.
[1460] Kıssaların tekrar edilmesinin hikmetleri için bakınız. Useymin, **Usul…**, s.52; Kattan, **Mebâhis**..., s.318-319.

gerektirdiği ilave ve yeniliklerle tekrarlanmıştır.[1461] Bu durum Kur'an'ın eşsiz üslubunun özelliklerinden biri olup "el-iktidar" diye ifade edilir.[1462]

Itfiyyiş de, tefsir tarihi boyunca müfessirlerin yaptığı gibi, kıssalar üzerinde durmuştur. Bazı yerlerde kısa olarak zikredilen kıssaların ayrıntılarını bazen Kur'an'ın diğer ayetlerinden[1463] bazen de isrâiliyat olarak addedilebilecek bilgilerden istifade ederek okuyuculara sunmuştur.[1464]

Itfiyyiş'in tefsirinde -bize göre- kıssalar konusunda dikkatleri çeken en önemli husus müellifin, -sahih veya zayıf olmasına dikkat etmeden- kıssaların ayrıntılarını vermeye aşırı derecede gayret etmesi ve bunun için sayfalarca nakillerde bulunmasına karşılık kıssalardan alınması gereken dersler üzerinde durmaması ve kıssaları yaşadığı çağa bakan yönleriyle ele almamasıdır. Eser açısından zafiyet olarak addedilebilecek olan bu husus eserin başından sonuna kadar dikkatleri çekmektedir. Müellif, kıssaları aktarırken okuyucunun hiç ihtiyaç duymadığı ve duymayacağı bilgilere çok geniş bir şekilde yer verirken diğer yandan yüce Allah'ın da dile getirip dikkat çektiği[1465] ve kıssaların asıl amacı olan ibret yönünü büyük oranda ihmal etmiştir. Mesela Hz. Musa ile Hz. Şuayb'in arasında geçenleri anlatırken Hz. Musa'nın Hz. Şuayb'a kaç yıl hizmet ettiğine ve Hz. Şuayb'in hangi kızıyla evlendiğine,[1466] Hz. Musa'nın asaya nasıl sahip olduğuna ve bu asa ile ilgili bazı harikulade olaylara dair rivayetlere ve buna benzer daha pek çok ayrıntıya yer vermiştir.[1467] Müellif, Kur'an'da iki sayfalık bir hacim kaplayan Hz. Süleyman ile Belkıs'ın kıssasının tefsirine yirmi iki sayfalık;[1468] tamamı on dört sayfalık olup Hz. Lut, İbrahim, Davut, Hûd ve Nuh'un kıssalarını içeren Hûd sûresinin tefsirine de 185 sayfalık yer ayırıp -sahih, zayıf, gerekli gereksiz- pek çok rivayete yer vermesi de bu hususun örneklerindendir.[1469] Buna karşılık müellifin kıssalardan çıkarılması gereken

[1461] Kutub, **Tasvir…,** s.155-156; Kattan, **Mebâhis**..., s.319; Şengün, "Kıssa", **DİA**, C.25, s.500.
[1462] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.3, s.299.
[1463] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.235, 255; C.11, s.63; C.12, s.356;
[1464] Bu husus çalışmamızın **İsrâiliyat** başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
[1465] Yusuf, 12/111.
[1466] Itfiyyiş, Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.421-422.
[1467] Bkz. Itfiyyiş, **Teysir**..., C**.10,** s.391-441; C.11, s.23-29.
[1468] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.330-352.
[1469] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.327-459; C.7, s.5-61.

derslere, kıssaların Kur'an'da yer almasının hikmetlerine dair özgün yorumlara ve kıssaların güne bakan yorumlarına -neredeyse- hiç yer vermediğini görmekteyiz.[1470]

Itfiyyiş'in kıssalar konusunda üzerinde durduğu bir diğer husus da kıssaların tekrar edilmesi meselesidir. O, yüce Allah'ın aynı kıssayı farklı yerlerde tekrarladığını, ancak bu tekrarın birebir şeklinde bir tekrar olmadığını, makama uygun şeylerin zikredildiğini veya bir yerde zikredilmeyen hususların başka yerlerde zikredildiğini ifade eder.[1471] Itfiyyiş'e göre kıssaların tekrar edilmesinin diğer sebepleri ise verilen öğütlerin tekit edilmesi, insanların gaflete düşmemesi için hatırlatma yapılması[1472] ve -bazı yerlerde de- bütün peygamberlerin itikadî hususlarda ittifak halinde olduğunun gösterilmesi içindir.[1473] Müellif, bazı kıssaların üslupları bakımından kalplerde iyice yer edindiği için Kur'an'da sadece bir defa zikredildiğini dile getirir. Hz. Yusuf, Hızır ve Zebih kıssası bu tür kıssalardır.[1474] Müellifin Yusuf kıssasının tekrar edilmemesine yer verdiği -ve bize göre isabetli olmayan- enteresan bir izah daha vardır ki o da şudur: " Kadınlar fitneye düşmesin diye bu kıssa başka yerde tekrar edilmemiştir. Yine bu sebepten dolayı kadınlara Yusuf sûresinin öğretilmesi nehyedilmiştir!"[1475]

Kısaca ifade etmek gerekirse müellif, tefsirinde, hacim itibariyle kıssalara geniş bir yer ayırmıştır. Ancak bu ayrılan hacme içerik yönünden bakıldığında 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında yaşayıp insanlığın ve İslâm âleminin içinde bulunduğu krizleri müşahede etmiş biri olarak- müellifin, kıssaları güne bakan yönleriyle de ele alması ve güncel yorumlar yapması beklenirken, kendisinin bunu büyük oranda ihmal edip zayıf ve gereksiz rivayetlere çokça yer verdiğini söyleyebiliriz.

[1470] Müellifin Yusuf sûresine yaptığı tefsir, bu hususun çarpıcı bir örneğidir. Bkz. C.7, s.65-215.
[1471] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.240.
[1472] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.365.
[1473] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.271.
[1474] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.61.
[1475] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.61.

2.3.2.5. Meseller

Mesel kelimesi sözlükte bir şeyin benzeri, özelliği; bir şeyi açıklamak ve tasvir etmek için söylenen söz;[1476] benzemek, benzeri olmak, sıfat, vasıf, söz, ibret, kıssa;[1477] örnek, bir kaideye örnek olarak söylenen söz, başka bir şeye delalet etmek üzere söylenen ve zahiri anlamıyla kullanılmayan söz, öğretici küçük hikaye;[1478] belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözü diye tanımlanmaktadır.[1479] Tefsir usûlü ve Kur'an ilimlerinde Kur'an-ı Kerim'deki meseller ve bunlardan bahseden ilim için "Emsâlü'l-Kur'an" tabiri kullanılmaktadır. Emsâlü'l-Kur'an, "ayetlerdeki mâna ve maksadın insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesi" şeklinde tanımlanır.[1480] Cahiliye devrinde Araplar arasında yaygın olarak kullanılan mesel getirme metodunun Arap dili ve edebiyatında önemli bir yeri vardır.[1481] Yüce Allah da evvel emirde Araplar'a hitaben indirdiği Kur'an-ı Kerim'de onların önemle üzerinde durdukları mesel getirme metoduna yer vermiştir.

Mesel kelimesi farklı şekillerde Kur'an'da pek çok yerde geçmektedir.[1482] Mesel kelimesinin ve onun çoğul hali olan emsâl sözcüğünün yer aldığı şu ayetler mesellerin önemini ve Kur'an'da bulunmasının hikmetini açıklamaktadır: " إِنَّ اللهَ لاَ يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللهُ بِهَذَا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ /

Şüphesiz Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne

[1476] Isfahânî, **Müfredât**..., s.759-760.
[1477] İbn Manzûr, **Lisan**..., C.11, s.610-612.
[1478] Doğan, **Sözlük**…, s.904.
[1479] İsmail Durmuş, "Mesel", **DİA**, C.29, s.293.
[1480] Kattan, **Mebâhis**..., s.292; Bedrettin Çetiner, "Mesel", **DİA**, C.29, s.299.
[1481] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Muhammed b. Ebî Bekir Şemsuddin b. Kayyım el-Cevziyye, **el-Emsâl fi'l-Kur'an**, Mektebetu's-Sahâbe, Mısır 1986; Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.486-494; Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.44-53; **Mu'tereku'l-Akrân fi Ulumu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408, C.1, s.351-357; Kattan, **Mebâhis**..., 290-300; Muhammed Bekir İsmail, **Dirasât**….**,** s.291-317; Durmuş, "Mesel", **DİA**, 29/293-297; Çetiner, "Mesel" **DİA**, C.29, s. 299-301.
[1482] Isfahânî, **Müfredât**..., s.758-760.

murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır."[1483] " وَيَضْرِبُ اللهُ الأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ / Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir."[1484] " وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلاَّ كُفُورًا /Andolsun biz bu Kur'an'da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık, ama insanlardan çoğu inkârda direttiler[1485], " وَتِلْكَ الأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلاَّ الْعَالِمُونَ / İşte bu misalleri biz insanlar için vermekteyiz; ancak âlimlerden başkası bunlara akıl erdirmez."[1486] " وَتِلْكَ الأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ /Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz."[1487]

Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ın beş vecih üzere nazil olduğunu ifade edip bu vecihlerden birinin de meseller olduğunu söyleyerek bu mesellerden ibret alınmasını tavsiye etmiştir. İmam-ı Şâfiî müçtehidin bilmesi gereken ilimlerden birinin emsalu'l-Kur'an ilmi olduğunu belirtmiştir.[1488] Maverdi bu ilmin Kur'an ilimlerinin en önemlilerinden olduğunu buna karşın insanların bu ilimden gaflette olduklarını dile getirmiştir. İzz b. Abdusselam da yüce Allah'ın öğüt ve hatırlatma amacıyla Kur'an'da mesellere yer verdiğini belirtmiştir.[1489]

Kur'an'daki meselleri dört başlık altında şu şekilde ifade edebiliriz:

- Basit veya mürekkep temsil tarzında olanlar.

- Duyu organlarıyla veya akılla idrak edilenler.

- Gerçek olaylara ya da tasavvur ve hayale dayananlar.

[1483] Bakara, 2/26.
[1484] İbrahim, 14/25.
[1485] İsra, 17/89.
[1486] Ankebut, 29/43.
[1487] Haşr, 59/21.
[1488] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.486.
[1489] Suyûtî, **el-İtkân**..., C.4, s.44.

- Açık veya gizli olanlar.[1490]

Kur'an-ı Kerim'deki mesellerin amaçları da kısaca şunlardır: Bilgi verme, ikna etme, özendirme veya caydırma, eğitme, övme-yüceltme veya yerme, tefekküre sevk etme, misal verme, edep ve hayâyı korumak.[1491]

Yukarıda yer verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi emsalu'l-Kur'an ilmini bilmek murad-ı ilahînin anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Itfiyyiş de eserinde bu hususa önem vermiş ve Teysir'in muhtelif yerlerinde konuya dair açıklamalar yaparak Kur'an'da zikredilen meselleri ve bu mesellerin hikmetini izah etmeye önem vermiştir. Itfiyyiş'in emsalu'l-Kur'an ilmine dair görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Darb-ı meselin anlamı kısaca şöyledir: Bilinmeyen, sıra dışı bir şeyi kendisine benzeyen ve bilinen bir şey ile ifade etmektir[1492]

- Mesel, gerçek de olabilir; farazî de…[1493]

- Darb-ı mesel, garib bir hali garabette kendisine benzeyen başka bir hal ile ifade etmektir. Bunun örneği Tahrim sûresinin 10. ayetinde vardır. Darb-ı mesel bazen de sadece garib/sıra dışı bir durumu zikretmek şeklinde de olabilir. Yasin sûresinin 13. ayeti buna örnektir.[1494]

- Meseller, makul (soyut) olanı mahsus (hissedilebilir, somut) hale getirdiği için anlaşılmayı dolayısıyla da istifadeyi mümkün kılar.[1495]

- Meseli, âlim olan kişi bilgisiz olan kişilere verir ki öğrensinler. Yüce Allah da insanlar öğrensin diye Kur'an'da meseller vermiştir.[1496]

[1490] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.486; Muhammed Bekir İsmail, **Dirasât…**, s.310-317; Çetiner, "Mesel", **DİA**, C.29, s.2999-300.
[1491] Zerkeşî, **el-Burhân**…, C.1, s.486-487; Suyûtî, **Mu'terek**…, C.1, s.352; **el-İtkan**, C.6, s.44-45; Kattan, **Mebâhis**..., s.297-299; Çetiner, "Mesel", **DİA**, C.29, s.299-300.
[1492] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.174
[1493] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.172.
[1494] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.19.
[1495] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.312.
[1496] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.39.

Itfiyyiş Teysir'in pek çok yerinde Kur'an'da yer alan meseller üzerinde durmuş ve bu meselleri açıklamıştır. Aşağıdaki örneklerin, müellifin bu konuya yaklaşımını yansıtması bakımından yeterli olacağını düşünüyoruz:

Itfiyyiş, münafıkların durumunu anlatan " مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لاَ يُبْصِرُونَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ / Onların (münafıkların) durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler. Yahut onların durumu, kökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.[1497] ayetleri izah ederken kısaca şunları söyler: "Münafıkların durumunun aklen ve dinen garabeti bu ayetlerde çok veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Münafıkların yaktığı ateş gerçek anlamda zarar verme amacıyla yakılmış bir ateş olabileceği gibi fitne ateşi vs. de olabilir. Hikmet sahibi kişilere yakışan bu tür ateşleri söndürmektir. Münafıklar hakkı konuşmadıkları, hakka kulak tıkayıp duymazdan geldikleri ve hidayet yolunu görmedikleri için kör, sağır ve dilsizlere benzetilmişlerdir. Son ayette ise Kur'an, yağmura benzetilmiştir. Zira yağmur dünyada hayatın kaynağı olduğu gibi Kur'an da kalplerin hayat kaynağıdır. Küfür de doğru yola erdirmek bir yana kişiyi mutlak surette hayrette bırakıp sonunda mutlak surette helake götürmesi bakımından karanlığa benzetilmiştir. Küfre karşı yapılan tehdit gök gürültüsüne; deliller de görünürlük ve güzellik bakımından şimşeğe benzetilmiştir. Kur'an'ı duymamak için kulaklarını tıkamaları da gök gürültüsüne karşı kulaklarını tıkamakla ifade edilmiştir. Dinlerini terk etmek ise onların gözünde ölümdür.[1498]

[1497] Bakara, 2/17-19.
[1498] Itfiyyiş, **Teysir...**, C.1, s.27-32.

Müellif "مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا" / Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir."[1499] ayetini izah ederken ayette geçen meselle ilgili şu açıklamalara yer verir: Ayette kastedilen, Tevrat ile amel edip onu okuma-yazma, ezberleme ve rivayet etme/öğretme ile yükümlü tutulan Yahudilerdir. Onlar, hem kıymeti hem miktarı çok olan kitapları yüklenmiş eşeğe benzetilmiştir. Eşek nasıl ki sırtındakinin kadrini ve ondan yararlanmayı bilmiyorsa onlar da aynen öyledirler.[1500]

Itfiyyiş'in "وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ" / Onları gördüğün zaman bedenî yapıları hoşuna gider; konuşmaya başlarlarsa, sözlerine kulak verirsin. Onlar dayandırılmış ahşap kütük gibidirler."[1501] ayetinde münafıklar hakkında yapılan "dayandırılmış ahşap kütük" benzetmesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yaptığını görmekteyiz: Burada benzetme faydasızlık yönüyle yapılmıştır. Zira onların kalplerinde iman olmadığı için iman vesilesiyle olabilecek faydalar onlardan sadır olmaz. Onların bu hali sadece peygamber meclisinde değil bulundukları her yerde geçerli bir haldir. Dayandırılmış kütüğe bilhassa benzetilmişlerdir. Çünkü tavandaki veya yere çakılı haldeki kütüklerin dayandırılmış kütüklerin aksine çeşitli faydaları vardır. Bir başka görüşe göre ise dayandırılmış kütükten maksat tahtadan yapılmış putlardır. Bu putların kulakları ve gözleri vardır lakin ne görürler ne de işitirler…[1502]

[1499] Cuma, 62/5.
[1500] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.65-66.
[1501] Münafikun, 63/4.
[1502] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KELÂMÎ VE FIKHÎ TEZAHÜRLER AÇISINDAN ESERİN İNCELENMESİ

3.1. KELÂMÎ TEZAHÜRLER

3.1.1. Allah'ın Sıfatları

Sıfat kelimesi sözlükte "bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirtmek mânasına gelen v-s-f (وَصَفَ) kökünden türemiş bir masdar olup[1503] bir varlığın tanınmasını sağlayan hal ve nitelik"[1504] olarak tanımlanmıştır. Kelâm ilminin bir terimi olarak sıfat kelimesi "Allah'ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik" veya "Allah'ın zatına nisbet edilen mâna ve mefhum" [1505] diye tanımlanır.[1506] İslâm literatüründe Allah'a nisbet edilen bu mâna, mefhum ve kavramlara isim veya sıfat denilmesiyle alakalı olarak farklı görüşler vardır. Ancak mâna ve muhtevanın kelime çeşidi bakımından isim, fiil, sıfat veya zarf olması konunun özünü etkilemez.[1507]

Sıfatlar genelde zatî, fiilî ve haberî olmak üzere üçe ayrılır. Zatî sıfatlar ise nefsî, selbî (tenzihî) ve sübutî (icabî) diye yine üç başlık altında değerlendirilir. Allah'ı zıtlarıyla nitelemenin mümkün olmadığı sıfatlar zatî, mümkün olanlar ise fiilî sıfatlar diye isimlendirilir.[1508] Allah'a iman etmek demek, O'nun zatı hakkında vacip

[1503] Isfahânî, **Müfredât**..., s.873.
[1504] Ebû Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi, **Kâmûsu'l Muhît**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005, s.859, 860.
[1505] İlyas Çelebi, **"Sıfat"**, **DİA**, C.37, s.100.
[1506] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Mansur el-Maturidî, **el-Tevhîd**, Daru'l-Cemâati'l-Mısriyye, tsz. İskenderiyye, s.44-60; Ebû Bekir el-Beyhakî, **el-Esmâ ve's-Sıfât**, Mektebetu's-Sevâdî, Cidde, 1993; Emrullah Yüksel, **Sistematik Kelam**, İz Yayınları, İstanbul 2005, s.40-62, Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 2001, s.156-247; A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensar Neşriyyat, İstanbul 2007, 116-151.Çelebi, İlyas, "Sıfat", **DİA**, C.37, s.100-106., Yusuf şevki Yavuz, "Ahvâl", **DİA**, C.2, s.190-192.
[1507] Çelebi, "Sıfat", **DİA**, C.37, s.100.
[1508] Çelebi, "Sıfat", **DİA**, C.37, s.104.

olan kemâl sıfatlarıyla, caiz sıfatları bilip, öylece inanmak, zatını noksan sıfatlardan münezzeh tutmak demek olduğundan[1509] İlâhî sıfatlar konusu, Kelâm ilminin aslî meselelerinden olup[1510] bu ilmin en ihtilaflı konularındandır. Bu mesele etrafında Kelâm ekolleri tarafından birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüş ve aralarında ciddi ihtilaflar ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.[1511] Bunların bir kısmı sıfatları "hem zihinde hem de zihnin dışında (hariçte) zat ve mahiyet olarak gerçek bir varlığa sahip" diye kabul ederken diğer bir kısmı ise sıfatlara böyle bir varlık tanınması halinde Allah'ın zatı gibi sıfatlarının da ezelî olması gerekeceğini, bunun ise birçok ezelî varlık bulunduğu sonucunu doğuracağından, ilâhî sıfatları varlık mefhumu taşımayan isimler saymışlardır.[1512] Bunun neticesinde sıfatları anlamada temel olarak "Teşbih, Tefviz ve Te'vil" olmak üzere üç yönelimin öne çıktığını ve her ekolün kendi görüşüne göre bunlardan birini seçtiğini görmekteyiz.[1513] İbâziler, sıfatları teşbih veya tefviz ile açıklamaya şiddetle karşı çıkarlar. Eserini incelemekte olduğumuz Itfiyyyiş'in mensubu olduğu İbâzîyye fırkası bu yöntemlerden te'vil yöntemini tercih edip tenzihî bir yaklaşımla sıfatları ele amışlardır.

Teysir tefsirini Allah'ın sıfatları açısından incelediğimizde Itfiyyiş'in konu ile ilgili görüşlerinin şu şekilde olduğunu görürüz:

- Allah'ın sıfatları kadim olup zatının aynısıdır.[1514] Allah'ın sıfatları zatî olup tecezzi kabul etmez.[1515] Allah'ın, zatından ayrı sıfatlarının olduğunu iddia etmek teaddüd-i kudemâya götürür.[1516] Ayrıca sıfatların Allah'ın zatından ayrı olduğunu kabul edersek Allah'ın onlara muhtaç olduğunu da kabul etmiş oluruz. Hâlbuki Allah ihtiyaçtan münezzehtir. İbn Arabi bu konuda Eş'ariye'yi ayıplamış ve Allah fakirdir demekle Allah'ın sıfatları zatından ayrıdır demek arasında laf süsünden başka fark olmadığını ifade etmiştir.[1517] Itfiyyiş bir başka yerde de konu ile ilgili İbn Arabi'ye tekrar yer vermiş ve kaynak vererek kendisinden şunları aktarmıştır. "Allah'ın

[1509] Kılavuz, **Kelam**, 106.
[1510] Yavuz, "Ahvâl", **DİA**, C.2, s.190.
[1511] Gölcük ve Toprak, **Kelâm**, 209 vd.
[1512] Yavuz, "Ahvâl", **DİA**, C.2, s.190.
[1513] Çelebi, "Sıfat", **DİA**, C.37, s.102.
[1514] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.**10,** s.207., C.12, s.124; C.14, s.318.
[1515] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.142.
[1516] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.175.
[1517] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.62, 278.

sıfatları zatının aynısıdır; zatından gayrı değildir. Keşfimiz de buna muhalif değildir. Sıfatların zattan ayrı olması demek zatın kemalinin dışardan bir şeylere muhtaç olması demektir ki Allah bundan münezzehtir. Sıfatların zattan ayrı olduğunu söylemek yanlıştır ve büyük bir cehalettir. Bu cahillerden olmaktan Allah'a sığınırız."[1518]

- Allah cisim veya araz değildir. Zira o, kendisini tanıtmak için "لیس کَمِثْلِهِ شَيْءٌ / O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."[1519] ibaresini kullanmıştır. Bu ayeti temel aldıktan sonra zahiri itibariyle buna muhalif görünen bütün ayetleri te'vil etmek kolaylaşır. Kalpler de tıpkı sıcak bir yaz gününde susamış kişinin soğuk suya meyletmesi gibi bu tür ayetleri te'vil etmeye meyleder.[1520] Ebû Hayyan'ın da ifade ettiği gibi Allah hakkında teşbih ve tecsime götürebilecek ifadeler te'vil edilmelidir. Bu tür ifadeleri zahiri üzere bırakmak veya "bilâ keyf" diyerek olduğu gibi kabul etmek doğru değildir.[1521] "Bilâ keyf" deyip organların hakiki anlamda mevcut olduklarını iddia edenler dalâlete düştüler.[1522]

- Haberî sıfatlar -sözlük anlamları bakımından yaratılmışlara ait özellikler taşıyan, naslarda Allah'a nispet edildikleri için ilahîsıfatlar içinde yer alan kelime veya kavramlar[1523]- tenzihi bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Kur'an'da Allah hakkında vârid olan organ veya cihetler te'vil edilerek anlamlandırılmalıdır. Örneğin "yed" kelimesini hakiki anlamıyla el olarak anlayıp Allah'a nispet etmek şirk; el olduğunu kabul edip "بلاكيف / nasıllığını belirtmeksizin" demek ise fısktır.[1524] Ümmetin füruata dair hususlarda ihtilaf etmesi rahmettir. Ancak Allah'ın görülmesi, sıfatlarının zatından ayrı oluşu ve "bilâ keyf" diyerek Allah'a organların nispet edilmesi gibi mutlak surette nefyedilmesi gereken hususlarda ihtilaf caiz değildir.[1525]

[1518] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.278.
[1519] Şurâ, 42/11.
[1520] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.432.
[1521] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.119, C.14, s.323.
[1522] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.329.
[1523] Çelebi, "Sıfat", **DİA**, C.37, s.105.
[1524] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.243, 419.
[1525] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.421-422.

- Müellife göre Allah, yaratılmışlara ait sıfatlarla tavsif edilemez. Örneğin " وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا /Allah Musa ile gerçekten konuştu."[1526] ayetini tefsir ederken müellif Allah'ın Hz. Musa ile konuşmasını şöyle izah eder: Hz. Musa ile Allah'ın meleği konuştu. Bir diğer ihtimal ise şudur: Allah c.c. herhangi bir şeyde -hava, Musa'nın vücudu, ateş, ağaç vs.- yarattığı kelâm vasıtası ile Musa (a.s.)'a hitap etmiştir. Bunun delili de yüce Allah'ın, yaratıklara ait hiçbir vasıfla tavsif edilememesidir.[1527] Allah'ın sevmesi ve Allah'ın mekri de tenzihi bir yaklaşımla te'vil edilmelidir. Hakiki anlamlarıyla Allah'a nispet edilmeleri her yönden mükemmel olan yüce Allah'a yaraşmaz.[1528]

- Mevcudat, yaratan ve yaratılmış olmak üzere iki kısımdır. Yaratan sadece Allah'tır. Allah dışındaki her şey mahlûktur.[1529]

- Itfiyyiş, eserinde haberî sıfatlar içeren bazı hadislere yer vermiş ve bu tür hadislerin ya deyimsel mânalar içerdiğini ya da -sahihayn'de olsa dahi- hadislerin mevzu olduğunu ifade etmiştir.[1530] Örneğin müellif " يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ / O gün Cehenneme, 'Doldun mu?' deriz. O da, 'daha var mı?' der."[1531] ayetini tefsir ederken Buhârî'de geçen " فَأَمَّا النَّارُ: فَلاَ تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ الرَّبُّ رِجْلَهُ فَتَقُولُ: قَطْ قَطْ، فَهُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، وَلاَ يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا ... / Fakat cehennem dolmak bilmez, en sonu Allah ona ayağını koyar. O da: Yeter, yeter, yeter! der. İşte o zaman cehennem dolar ve büzüşür. Aziz ve Celil olan Allah, yarattıklarından hiç kimseye zulmetmez."[1532] hadisine yer verdikten sonra bu hadisin

[1526] Nisâ,, 4/164.
[1527] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.419.
[1528] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.293, 341.
[1529] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.278.
[1530] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.239.
[1531] Kâf, 50/30.
[1532] Buhârî, **Sahih**, C.6, s.138.

deyimsel mâna ifade edip mecazî olduğunu veya hadisin mevzu olduğunu belirtmiştir.[1533]

- Allah, sıfatları gereği rüyada da uyanıkken de görülemez. Bunun aksini iddia eden küfre düşer.[1534]

Müellifin konuya dair yaklaşımını özetle aktardıktan sonra Teysir'de haberî sıfatların nasıl tefsir edildiğine de kısaca yer vermenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Allah'a Kavuşma (Likâu'l-Allah): "الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاَقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ / Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler."[1535] ayeti tefsir edilirken Allah'ın mekân ve cihetten münezzeh olduğu ifade edilip Allah ile mülâkî olmanın Allah'ın hesabıyla ya da sevabıyla karşılaşmak anlamında olduğu belirtilmiştir.[1536]

Allah'ın gelmesi: " هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلاَئِكَةُ وَقُضِيَ الأَمْرُ وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ / Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Hâlbuki iş bitirilmiştir. (Allah nizamı artık değişmez.) Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür."[1537] ayetinin tefsirinde Allah'ın gelmesi Allah'ın hükmünün ya da azabının gelmesi şeklinde tefsir edilmiştir.[1538]

Allah'ın Yüzü (Vechüllah) : Itfiyyiş " وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ / Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve

[1533] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.36-37, 61.
[1534] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.243.
[1535] Bakara, 2/46.
[1536] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.91.
[1537] Bakara, 2/210.
[1538] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.13.

asla haksızlığa uğratılmazsınız."[1539] ve " وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ / Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte sabret."[1540] ayetlerini tefsir ederken "Allah'ın yüzü" tabiri ile ilgili şu izahları yapar: "Allah, yüz diye bir organdan münezzehtir. Yüz, insandaki en şerefli organdır ve deyimsel anlamı vardır. Örneğin babanın yüzü için veriyorum demek baban için veriyorum demekten daha beliğ bir ifadedir. Allah'ın yüzü demek Allah'ın sevabı veya rızası demektir. Zayıf bir görüşe göre ise vech ile Allah'ın zatı kastedilmiştir.[1541] Kavmimizin selefinden bir kısmı "bilâ keyf" diyerek Allah'ın yüzünün olduğunu söyleyip dalâlete düştüler. "Belkefe" onları dalâlete düşmekten kurtarmadı. Selefin diğer bir kısmı ise bu konuda hiçbir yorum yapmayarak sustular."[1542]

Allah'ın Nefsi: "وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ / Allah, sizi kendisinden sakındırır."[1543] İbaresi tefsir edilirken Allah'ın nefsi ile Allah'ın zatının kastedildiği ve bu tabirin Allah hakkında kullanılmasının sakıncasız olduğu belirtilmiştir.[1544]

Allah'ın Eli (Yedullah): Müellifin " وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ / Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."[1545] ve "يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْديهِمْ / Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."[1546] "قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ / (Allah) Dedi ki: Ey İblis, iki elimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan neydi?"[1547] ayetlerini

[1539] Bakara, 2/272.
[1540] Kehf, 18/28.
[1541] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.188-189, C.3, s.329.
[1542] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.329.
[1543] Âl-i İmrân, C.3, s.28.
[1544] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.289.
[1545] Mâide, 5/64.
[1546] Fetih, 48/10.
[1547] Sâd, 38/76.

tefsir ederken "Allah'ın eli/elleri ile ilgili şu açıklamaları yaptığını görmekteyiz: "Eş'arîler'in çoğu "el'in" tekil, ikili ve çoğul halinin zati sıfat olup bilâ keyf diyerek iman edilmesi gerekir derler. Ancak bu hatadır. Ayetlerde geçip Allah'a nispet edilen el, organ olarak değil de Allah'ın nimeti ve kudreti olarak tefsir edilmelidir. Kelâmcıların çoğu da bizim dediğimiz üzeredir.[1548] El kelimesini Allah'ın kudreti olarak tefsir etmeyi bırakıp müteşâbihtir diyen kişinin durumu aydınlığı bırakıp karanlığa, ilmi bırakıp cehalete kaçan kişi gibidir. "Ellerimizle yarattığımız"[1549] ibaresi ile kastedilen vasıtasız olarak direk Allah tarafından yaratılmasıdır. Bu da yaratılan şeyin ta'zimi içindir.[1550] Burada ellerden kastın melekler olduğuna dair hiçbir karine yoktur. El kelimesinin tekil, ikili veya çoğul gelmesi de anlamını değiştirmez.[1551] Fetih sûresinde ise kastedilen anlam şudur: Minnet yönünden Allah'ın eli onların elinin üstündedir. Zira onları hidayete erdirip biata muvaffak eden O'dur. Bir başka anlam ise -Zeccac'ın da dediği gibi- vefâ bakımından Allah'ın eli onların elinin üstündedir. Allah'ın sevabı onların taatinin, Allah'ın nusreti onların kuvvetinin fevkindedir. Allah organlardan münezzehtir. Bilâ keyf deyip Allah'a organ nispet eden hata etmiştir. Bilâ keyf demesi ona ne mâna ifade ediyor ki!"[1552]

Allah'ın Ayağı: Müellif "يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلاَ يَسْتَطِيعُونَ / Bacaktan açılacağı ve secdeye davet edilecekleri gün secde edemezler."[1553] ayetini tefsir ederken açık ve net bir şekilde şunları söyler: " Kim bu ayeti zahiri üzere tefsir edip Allah'a ayak isnat ederse bu itikadıyla şirk koşmuş olur. Müteşâbihtir diyenlere ise daha evvelki ayetlerde geçen "Allah'ın yüzü, Allah'ın eli, arşa istiva…" gibi ifadeleri tefsir ederken yaptığım açıklamalar yeterlidir. Bu tür tabirleri Allah'ın vahdaniyetine yaraşacak şekilde te'vil ederiz. Allah'a nispet edilmesi yakışmayan şeyleri Allah'a nispet edip müteşâbihtir demeye ne gerek var!"[1554]

[1548] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.87.
[1549] Yâsin, 36/71.
[1550] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.224-225.
[1551] Itfiyyiş, C.12, s.75.
[1552] Itfiyyiş, C.13, s.345.
[1553] Kalem, 68/42.
[1554] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.238,39.

Arşa İstiva: Itfiyyiş arşa istiva konusunda da aynı tutumunu sürdürüp - " اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ / göğe yöneldi"[1555]," اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ /Arş'a istiva etti"[1556]- ibarelerinin geçtiği yerlerde ayetleri, itikadî inancına uygun olarak, şu şekilde yorumladığını görmekteyiz: "اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ ayetinde geçen istiva, "استولى /hâkim oldu , ملك /sahip oldu" diye tevil edilemez. Burada istiva, iradesini yönlendirme anlamındadır. Tevil etme imkânı varken mânasını Allah'a havale eden cehaleti ilme tercih etmiştir. İstiva, keyfiyetini bilmeksizin, zahiri üzeredir diyenler ise helak olmuşlardır."[1557] "Arşa istiva tabiri kinayeli bir kullanım olup mülkü ve tasarrufu altına almak demektir. Lafzın zahiri anlamı ise yüksek yere oturmaktır. Kim bu ayeti zahiri üzere tefsir ederse kâfir olur. Zira oturmak cisimlere ait bir sıfattır. Hâlbuki Allah cisim, araz veya cevher değildir. Kavmimizden bazıları Arş'a iman edip mânası hakkında susmanın gerektiğini iddia ettiler."[1558] "İstiva, zahiri üzeredir, istiva keyfiyyeti bilinmeksizin zahiri üzeredir" demekten uzak dur! Kim bunu söylerse nuru bulduğu halde karanlığa girmiş kişi gibidir."[1559] "Arş'a istiva etmek Arş'a mâlik olmak demektir.[1560]

3.1.2. Rü'yetullah

Rü'yet sözlükte bir şeyi, dünyada veya ahirette, göz ile müşahede etmek olarak tanımlanır.[1561] Rü'yetullah ise rü'yet ve Allah kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve Allah'ın görülmesi anlamına gelen kelâmî bir terimdir. Kelâm ilminin temel problemlerinden birisi de Allah'ın ahirette görülebilmesi/rü'yetullah konusudur.[1562] Bu problem İslâm kelâm ekolleri -özellikle Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet-tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır.[1563]

[1555] Bakara, 2/29.
[1556] A'râf, 7/54.
[1557] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.56-57.
[1558] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.75-76.
[1559] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.188.
[1560] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.219.
[1561] Seyyid Şerif el- Cürcânî, **Kitabü't-Tarîfât**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 109.
[1562] Selim Özarslan, Allah'ın Görülebilmesi/ Rü'yetüllah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.11, S.1, Elazığ 2001, 275-294.
[1563] Bekir Topaloğlu, "Allah", **DİA**, C.2, s.491.

Rü'yetullah konusu iki başlık altında ele alınmıştır: Dünyada Rü'yetullah ve Ahirette Rü'yetullah. Dünyada Allah'ın görülmesini mümkün görenler Müşebbihe ve bazı sufiyye gruplarıdır. Allah'ın ahirette görüleceğini kabul edenlerin de benimsediği genel görüşe göre ise peygamberler dâhil olmak üzere hiçbir insan Allah'ı dünyada göremez.[1564]

Allah'ın ahirette görülebilmesi konusunda âlimlerce benimsenen iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Allahu Teâla ahirette müminler tarafından görülecek, fakat kâfirler bundan mahrum kalacaktır. En'âm, 6/103. ayetin tefsiri de bu şekildedir.[1565] Bu görüşe göre insan bedeninin yeniden ve mükemmel bir şekilde inşa edileceği ahiret âleminde gözlerin de Allah'ı görebilecek bir yeteneğe kavuşturulması mümkündür. Selefiyye ve Ehl-i sünnet âlimleri bu görüştedir.[1566] Maturîdî Allah'ın yer, yön ve karşılaşma olmaksızın keyfiyeti bilinemeyen bir şekilde ahirette görüleceğini, ayrıca bu açıdan rü'yetin sadece aklen değil, naklen de kanıtlanabileceğini söylemiştir.[1567] İkinci görüşe göre ise Allah dünyada görülemediği gibi ahirette de görülemeyecektir. İbâziye, Mu'tezile ve felasife bu görüştedir. Zira Kur'an'da -En'âm, 6/103- gözlerin Allah'ı göremediği açıkça belirtilmiştir.[1568]

İbâzîlere göre -yukarıda da belirtildiği gibi- Allah'ın dünyada veya ahirette görülmesi mümkün değildir.[1569] Itfiyyiş de bu konuda mezhebinin görüşünü katı bir şekilde savunarak Allah'ın uyanıkken ya da rüyada görülebileceğini iddia edenlerin " وَلاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

/Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır."[1570] ayetindeki tehdide muhatap olduklarını [1571] ve küfre düştüklerini açıkça söylemiştir.[1572] Müellif, tefsirinde

[1564] Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", **DİA**, C.35, s.312.
[1565] Ahmed b. Hanbel, **er-Red 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye**, Dâru's-Sebât li'n-Neşri ve't-tevzi' tsz., s.79.
[1566] Yeşilyurt, "Rü'yetullah", **DİA**, C.35, s.313.
[1567] Ebû Mansur el-Maturidi, , **Tevhid**, Dâru'l-Cemaati'l-Mısriyye, tsz. İskenderiye, s.85,
[1568] Fahruddin Râzî, **Me'alimu'd-Din**, Dâru Kutubi'l-Arabi, tsz. Lübnan, s.73,76., Topaloğlu, "Allah", **DİA**, C.2, s.491
[1569] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.310.
[1570] Âl-i İmrân, C.3, s.105.
[1571] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.419-420.

konuyla ilgili ayetlerde görüşlerini dile getirip temellendirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de naklî delillerin yanı sıra ağırlıklı olarak aklî delillere yer vermiş ve bilhassa filolojik delillerden istifade ederek ayetleri kendi itikadî mezhebine göre tefsir etmeye çalışmıştır. Bu ayetlerin tefsirine baktığımızda müellifin konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Dünyada veya ahirette Allah'ın görülebileceğini iddia eden kâfirdir. " وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ/ Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı."[1573] ayeti buna delildir.[1574]

- Itfiyyiş "فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِم / Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, 'Bize Allah'ı apaçık göster.' demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı."[1575] ayetini tefsir ederken Yahudilerin azaba çarptırılmasına sebep olan zulmün rü'yeti talep etmeleri olduğunu belirterek şu sonuca varır: "Allah, dünyada münezzeh olduğu noksanlıklardan -gözle görülmekten- ahirette de münezzehtir."[1576]

- Müellif "مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللهِ / Kim Allah ile mülaki olmayı umarsa"[1577] ayetini tefsir ederken Allah ile mülaki olmanın Allah'ın rızasına erip cennete girmek demek olduğunu belirtip bunu Allah'ı görme diye tefsir edenleri "Cennete hiç girmemekten korksunlar!" diyerek şiddetle uyarır.[1578] Tevhide uygun olan da Allah'ın görülemeyeceğini söylemektir.[1579]

[1572] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.243.
[1573] Bakara, 2/56.
[1574] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.108-109.
[1575] Nisâ, 4/153.
[1576] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.399-400.
[1577] Ankebut, 29/5.
[1578] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.41.
[1579] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.16.

- Müellife göre rü'yetullah konusunda şu iki ayetin temel alınması gerekir: " لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ / Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdardır."[1580], "ليس كَمِثْلِهِ شَيْءٌ / O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."[1581] Bu ayetlerin tefsirinde müellif özetle şunları dile getirir: "Buradaki idrak, künhüne vakıf olmakla tahsis edilemez. Zira bir kısmını idrak etmek de idraktir ve bu Allah için noksanlıktır. Hz. Ali'nin de belirttiği gibi ' كُل مَا اَدْرَكْتَهُ فَهُوَ غَيْرُهُ/ idrak ettiğin her şey O'ndan gayrıdır!' Allah'ın görülmesi, zaman, mekân, yön, sınırlılık, incelik, kalınlık, uzunluk, en, renk… vb. sonradan meydana gelen varlıkların sahip olduğu özellikler gerektirir ki Allah bunların tümünden münezzehtir. Ebsâr sözcüğünün başındaki lam-ı tarif de istiğrak için olup ayetteki nefy hem müminlerin hem de kâfirlerin tümünü kapsar.[1582] Allah'ın benzerinin olmaması demek Allah'ın sıfatlarında da benzersiz olması demektir. Onun havâdis ile yani sonrada olan şeylerle -görülebilme vs. gibi- hiçbir ortak özelliği yoktur."[1583]

- Itfiyyiş, Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteğini dile getirdiği - وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي / Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca 'Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!' dedi. (Rabbi): 'Sen beni asla göremezsin….' dedi."[1584]- ayeti tefsir ederken de kısaca şunlara dikkat çeker: "Bir şeyin nefyi, medh ise o nefy zamanla tahsis edilemez. Allah'ın benzerinin nefyi nasıl zatî ise rü'yetinin nefyi de zatîdir. Zatî olan bir özellik ise dünyada da ahirette de değişmez."[1585]

- Itfiyyiş, Allah'ın ahirette görüleceğini söyleyenlerin dayandığı en büyük delil olan "وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ / O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine

[1580] En'âm, 6/103.
[1581] Şûra, 42/11.
[1582] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.409-410.
[1583] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.14.
[1584] A'râf, 7/143.
[1585] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.174.

bakarlar."[1586] ayetlerini tefsir ederken bazı filolojik delillere yer vererek نَاظِرَة sözcüğünün bakmak değil de beklemek anlamında olduğunu belirtip bunu şiirden ve deyimlerden örnek vererek temellendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu ayetleri te'vil ederken "O'nun benzeri yoktur!"[1587] ayetinin asıl alınması gerektiğini belirtmiş ve Hz. Ali'nin de نَاظِرَة sözcüğünü "Rablerinin, cennete girmelerine ne zaman izin vereceğini beklerler." diye tefsir ettiğini nakleder.[1588]

- Müellif " مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى/ Gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız? Andolsun, onu bir inişinde daha görmüştü."[1589] ayetlerini tefsir ederken rü'yetullahı tekrar kesin bir şekilde nefyedip Hz. Aişe'den şu nakli yapar: "Hz. Peygamber'e Allah'ı görüp görmediğini ilk soran benim. Bana dedi ki Cibril'i gördüm. Ardından Allah'ın görülemeyeceğine delil olarak لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ ayetini okudu ve dedi ki رَآه sözcüğündeki zamir Cebrail'e döner; Muhammed, Rabb'ini gördü diyen Allah'a en büyük iftirayı atmış olur."[1590]

3.1.3. Halku'l-Kur'an

Halku'l-Kur'an, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden bir kelâm terimidir.[1591] Kur'an'ın mahlûk olup olmaması meselesi kelâm ekolleri arasında şiddetli tartışmalara konu olmuş ve fırkalar arasında birbirlerini tekfire, ezâ, cefa ve öldürmeye varacak kadar derin ihtilaflara neden olmuştur.[1592] Selefe göre Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir. Allah ile kaim olup ondan ayrı değildir.[1593] Mutezileye göre ise Kur'an, tenzil, tertip, tanzim, Arapça indirilmesi

[1586] Kıyamet, 75/22-23.
[1587] Şûra, 42/11.
[1588] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.426-428. Ayrıca bu konu Çalışmamızın "**Şiirle İstişhat**" başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
[1589] Necm, 53/11-13.
[1590] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.131-132, 137-138.
[1591] Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", **DİA**, C.15, s.271.
[1592] Cerrahoğlu, **Usul**..., s.190.
[1593] Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.135.

ve işitilebilmesi gibi hudûs alametleriyle nitelenmiş olup mahlûktur.[1594] Onlara göre Allah'ın kelâm sıfatının ve Kur'an'ın kadim oluşu, teaddüd-i kudemâya sebep olacağı için inkâr edilmelidir.[1595] Ayrıntılarda farklı görüşler benimsemekle birlikte Cehmiyye, Hâricîler ve Şia âlimleri de Mutezile ile aynı görüşü paylaşmaktadır.[1596] Ehl-i sünnet kelâmcıları ise orta bir yol tutarak kelâmı lafzî ve nefsî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Nefsî kelâm Allah'ın zatı ile kaim olup mahiyeti tam bilinemeyen ezeli bir sıfattır. Lafzî kelâm ise harf ve seslerden müteşekkil olup nefsî kelâma delalet eder. Lafzî kelâm hâdis özelliklere sahip olup ezeli değildir.[1597] Ehl-i sünnet içerisinde yer almasına karşın Kur'an'ın mahlûk olup olmaması ile ilgili müspet veya menfi bir görüş açıklamaktan imtina' ederek tevakkuf eden yani susmayı tercih eden bir grup vardır. Bunlara literatürde vâkıfe ya da vâkıfiyye denilmektedir. Bu görüşte olanlara da vâkıfî denmiştir.[1598]

Itfiyyiş bu konuda da mezhebinin takipçisi olmuş ve tefsirinde yeri geldikçe Allah ve sıfatları dışındaki her şeyin mahlûk olduğunu, Kur'an'ın da buna dâhil olduğunu açıkça dile getirmiş[1599] ve bunu çeşitli delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin müellif " مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا/ Herhangi bir ayeti nesheder veya unuttururs*a*k, ondan daha hayırlısını ya da bir benzerini getiririz."[1600] ayetini tefsir ederken neshe dair açıklamalar yaptıktan sonra sözü halku'l-Kur'an'a getirir ve "nesh, Kur'an'ın mahlûk oluşuna delildir. Kelâm-ı nefsînin de var olduğunu kabul etmiyoruz. Kelâm-ı nefsînin kabulü yüce Allah'ın bir şeye zarf olduğunu, yer tuttuğunu kabul etmeye yol açar. Kur'an'ın mahlûk olmadığı tezi Allah'ın ilmine dayandırılacaksa o zaman da Allah'ın bildiği her şeyin kadim olması lazım gelir." diyerek bu konudaki görüşünü dile getirir.[1601] Itfiyyiş " وَلَمَّا جَاءَ

[1594] Yüksel, **Sistematik Kelâm**, s.54.
[1595] Fatih Tok, Ebû Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham: Mürciîlik ve Halku'l-Kur'an, İslâm **Hukuku Araştırmaları Dergisi,** İstanbul 2012, sayı 19, s.260.
[1596] Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'an", **DİA**, C.15, s.271.
[1597] GölcükveToprak, **Kelam**, s.242-243.
[1598] Mehmet Hayri Kırbaşaoğlu, "Allah'ın Kelâm'ı Olması Açısından Kur'an'ın Mahiyetiyle İlgili ihtilaflar ve İbn Kudame el-Makdisî'nin Kitabu'l-Burhan Fî Beyan-ı Hakikati'l-Kur'an'ı", **A.Ü.İ.F.Dergisi**, Ankara 1986, C.28, s.430.
[1599] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s./294.
[1600] Bakara, 2/106.
[1601] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.216.

مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ / Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca…"[1602] ayetini izah ederken de "Musa, Allah'ın zatî sıfatı olan kadim kelâmını değil de Allah'ın o an yarattığı bir kelâmı duymuş ya da Allah ona vahyetmiştir. Kadim olan bir kelâm-ı nefsi yoktur. Allah'ın kadim olan kelâm sıfatı ise sessiz olup intikal edemez." diyerek görüşünü açıklamıştır.[1603] Müellif benzer izahları Kasas sûresinin 29-31. ayetlerini tefsir ederken de yapmıştır.[1604]

Itfiyyiş " وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ / Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık"[1605] ayetini tefsir ederken de kadim bir kelâm-ı nefsînin var olduğunu Kur'an'ın da kelâm-ı nefsîden olduğuna bu tilavet ettiğimizin de onun tercemesi olduğuna dair hiçbir delilin olmadığını belirterek Kur'an'ın sonradan yaratılmış ve yok olabilecek lafızlar olduğunu belirtmiştir.[1606] Aksini iddia etmenin ise delilsiz olarak ayetlerin zahirinden ayrılıp batinî mânalar vermek suretiyle nuru bırakıp karanlıklara ve cehalete gitmektir.[1607]

Müellif tehaddî ayetlerinin de Kur'an'ın mahlûk olduğuna delil olduğunu belirtmiştir. Zira Allah, Kur'an'ı muhataplarının kelâmının cinsinden sayarak onlardan Kur'an'ın bir benzerini getirmelerini istemiştir.[1608] Itfiyyiş, Kur'an'ın terkipler halinde dilimizde bulunduğu, kadim olan bir şeyin hâdis olan bir şeyde yer almasının ise mümkün olmadığını belirterek insaflı, sahih iman sahibi bir kişinin Kur'an'ın mahlûk olmadığına inanamayacağını[1609] ve akıllı kişinin Kur'an'ın mahlûk olduğundan şüphe etmeyeceğini söyler.[1610] Müellif "حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللهِ/Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar…"[1611] ayetinde olduğu gibi Kur'an'a "kelâmullah" denmesinin sebebinin de Kur'an'ın Allah tarafından yaratılmasından

[1602] A'râf, 7/143.
[1603] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.173.
[1604] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.425.
[1605] İsra, 17/86.
[1606] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.252.
[1607] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.70.
[1608] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.255.
[1609] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.252
[1610] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.260.
[1611] Tevbe, 9/6.

kaynaklandığını belirtir.[1612] Kur'an'ın Mahlûk olmadığına dair rivayetleri de "adahîk/alay konusu gülünç şeyler" diye nitelendirir.[1613]

Itfiyyiş'in Kur'an'ın mahlûk oluşuna dair getirdiği son delil de " إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ/ Biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık."[1614] ayetinde kullanılan " جَعَلْنَاهُ/kıldık" kelimesidir. Müellife göre Kur'an hakkında bu sözcüğün kullanılması onun mahlûk olduğunu gösterir.[1615]

3.1.4. Va'd ve Vaîd

Va'd ve vaîd konusu daha çok Mutezilenin inançla ilgili beş temel esasından, usûl-ü hamseden biri olarak bilinir.[1616] Hâricîler de bu esası benimsemiştir.[1617] Sözlük anlamı olarak bu iki terim, ileride gerçekleştirilmek üzere söz vermek demektir.[1618] Va'd hayır/ödül/iyilik veya şer/kötülük/ceza için de kullanılırken vaîd ise sadece şer/kötülük/ceza ile ilgili tehdit içerikli sözler için kullanılır.[1619] Terim olarak ise dünyada güzel amel işleyenlerin ahirette ödüllendirilmesine va'd; dünyada kötü amel işleyenlerin ahirette cezalandırılmasına ise vaîd denir.[1620]

Va'd ve vaîd esası Mutezilenin benimsediği adalet esasının sonucu olarak ele alınır.[1621] Mutezileye göre insan akıllı bir varlık olup fiillerinde özgürdür ve yaptıklarından sorumludur. İyilik işleyenin mükâfatsız, kötülük yapanın cezasız kalması Allah'ın adaletine aykırıdır.[1622] Buna bağlı olarak da hayırlı ameller işleyenlere ödül, günahkârlara da ceza vermek Allah'a vaciptir.[1623] Zira Allah

[1612] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.69.
[1613] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.267.
[1614] Zuhruf, 43/3.
[1615] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.69.
[1616] Gölcük-Toprak, **Kelam**, s.46.
[1617] Sönmez Kutlu, "Va'd ve Vaîd", **DİA**, C.42, s.414.
[1618] Doğan, **Sözlük**…, s.1359.
[1619] Isfahânî,, **Müfredât**…, s.875., İbn Manzûr, **Lisan**…, C.3, s.461-464.
[1620] Orhan Aktepe, "Mutezile Ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd Ve Va'îd İlkesi", **Kelam Araştırmaları Dergisi**, C.9, s.158.
[1621] Kemal Işık, **Mutezile'nin Doğışu ve Kelâmî Görüşleri**, AÜİF Yayınları, Ankara 1967, s.71.
[1622] Kutlu, "Va'd – Vaîd", **DİA**, C.42, s.415.
[1623] Gölcük-Toprak, **Kelam**, 46.

va‘dinden de vaîdinden de dönmez.[1624] Kelâmî ekoller arasında tartışmaya konu olan asıl mesele ise günah işleyip tövbe etmeden ölen müslümanların durumudur.[1625] Kur’an’da Allah'ın; iyilik yapanlara mükâfat (va‘d) kötülük yapanlara ise ceza vereceğinden (vaîd) bahsedilirken; diğer yandan Allah'ın, dilerse bütün günahları bağışlayacağından söz edilmektedir.[1626] Bu durum İslâm bilginleri arasında uzun tartışmalara ve farklı görüşlere sebebiyet vermiş, akabinde de çeşitli düşünce ekollerinin doğmasına neden olmuştur.[1627] Ehl-i sünnete göre “Allah dilediğini bağışlar; dilediğine de azap eder.”[1628] ayeti gereğince kişi tövbe etmese de ya günahının karşılığı kadar azap gördükten sonra ya da azap görmeden şefaate mazhar olup Allah tarafından affedilerek cennete girer.[1629] Ancak va‘d ve vaîd ilkesini benimseyenlere göre ise tövbe etmeden ölen günahkârlar mutlak surette cezalandırılacaklardır. Büyük günah işleyip tövbe etmeden ölenler ise ebedi olarak cehennemde kalacaklardır.[1630] Aksi takdirde Allah kendisini yalanlamış olur ki bu Allah hakkında muhaldir.[1631]

İbâzî Mezhebine baktığımızda İbâzîlerin de va‘d ve vaîd ilkesini benimsediklerini ve affedilmek için tövbe etmiş olmayı şart koştuklarını görmekteyiz. İbâzilere göre kişi büyük günah işleyip tövbe etmeden ya da küçük günahlarda ısrarcı olarak ölürse ebedi olarak cehennemlik olur. Itfiyyiş de bu konuda mezhebine tabî olmuş ve Kur’an’ı tefsir ederken yeri geldikçe bu ilkeye yer vererek konuyla ilgili görüşlerini açıklamıştır.[1632] Örneğin müellif “ إِنَّ اللهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ / Şüphesiz Allah va‘dinden dönmez”[1633] ayetini açıklarken konuya dair şu izahları yapar: “مِيعَاد sözcüğü mutlak mânada hem hayır hem de şer için de kullanılabilen va‘d kelimesinden türemiştir. Sözden dönmek ulûhiyetin gereği olan kemâl sıfatına

[1624] Râzî, **Mefatihu’l Gayb**, C.7, s.151.
[1625] Kutlu, “Va‘d – Vaîd”, **DİA**, C.42, s.415.
[1626] Zumer, 39/53.
[1627] Hasan Elik, Kur’an’da İnsanln Sorumluluğu, Va‘d - Vaîd Ve İlahi Af, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2014, S.14, s.65.
[1628] Bakara, 2/284.
[1629] Kutlu, Sönmez, “Va‘d ve Vaîd”, **DİA**, C.42, s.415.
[1630] Öztürk, **Kur’an’ın Mutezilî Yorumu**, s.12; Kutlu, “Va‘d – Vaîd”, C.42, s.414.
[1631] Elik, “**Kur’an’da İnsanın Sorumluluğu**, **Va‘d - Vaîd ve İlahi Af”**, s.70.
[1632] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.52; C.9, s.412.
[1633] Âl-i İmrân, 3/9.

yaraşmayacak bir noksanlıktır. Allah asla vaadinden dönmez. Hele ki böyle bir günde! Sözden dönmek hayırda da şerde de noksanlıktır. Zira bu ya yalan söylemekten ya da sözden dönmeyi gerekli kılacak bir durumun daha evvelden bilinememesinden kaynaklıdır ki Allah yalandan ve her türlü cehaletten münezzehtir. Vaîdten dönmek mahlûk için bazen övülebilecek bir davranış olabilir. Zira o bazen daha önce öngöremediği bir durumla karşı karşıya kalabilir. Ya da öfke ve katı kalplilik anında verdiği dengesiz bir karardan sonra yumuşayıp şefkat edebilir. Ancak bunlar Allah hakkında muhaldir. Böylece akıllı her kişi Eş'ariye'nin hüccetinin bâtıl olduğunu anlar.[1634] Allah'ın dediklerinin aynen vukû bulacağından asla şüphe yoktur.[1635] Ancak bu herhangi bir şeyin ona vücubiyyetinden değil sözden dönmenin noksanlık olmasındandır.[1636] Yine Âl-i İmrân sûresinde yer alan " ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ / Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez."[1637] ayetini tefsir ederken de itaat eden muhsin bir kul ile isyan eden günahkar bir kulu eş tutmanın Allah'ın adaletine uygun olmayacağını, muti' bir insana azap etmek ne kadar büyük bir zulüm ise âsi bir insana ihsanda bulunmak da o derece abes olduğunu belirterek va'd ve vaîd ilkesine dikkatleri çeker.[1638]

Itfiyyişe göre va'd sözcüğü hem hayır hem şer için de kullanılır.[1639] Kur'an'da çoğunlukla hayırla ilgili kullanılması bizi yanıltmamalıdır.[1640] Örneğin " وَعْدَ اللهِ لاَ يُخْلِفُ اللهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُونَ / Bu, Allah'ın va'didir; Allah, va'dinden geri dönmez. Ancak insanların çoğu bilmezler."[1641] ayetinde va'd sözcüğü vaîde de şamil olup dünya ve ahiret için de geçerlidir. Ayette Lafzatu'l-Celâl'in açıkça zikredilmesi de ilah olan kişiye, hayır veya şer konusunda, sözünden

[1634] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.249-250.
[1635] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.172.
[1636] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.222.
[1637] Âl-i İmrân, 3/182.
[1638] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.91-92.
[1639] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.411.
[1640] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.250.
[1641] Rum, 30/6.

dönmenin yakışmayacak bir eksiklik olduğuna dikkat çekmek ve bunu te'kit etmek içindir.[1642]

Örneklerden de anlaşıldığı gibi Itfiyyiş va'd ve vaîd ilkesini benimsemiş ve ilgili ayetlerde dikkatleri ısrarla bu ilkeye çekmiştir. Yaptığı izahlardan da söz konusu ilkeyi bu kadar vurgulamasının sebebinin Allah'ı eksiklikten tenzih edip O'nun adil oluşunu ispat etme kaygısı olduğunu görmekteyiz.

3.1.5. İman - Amel İlişkisi

İman kelimesi itminan içinde olma, korkunun sona erme hali, güven anlamına gelen Arapça emn[1643] kökünden türemiş olup sözlükte kalp ile tasdik,[1644] inanma, inanç, tasdik diye tarif edilir.[1645] Terim olarak ise iman, kişinin tasdik etmek suretiyle hakka boyun eğip itaat etmesi,[1646] peygamberlerin Allah namına tebliğ ettiği şeylere tam mânasıyla inanması ve peygamberleri tasdik etmesi şeklinde tarif edilir.[1647] Amel kelimesi ise sözlükte iş, çaba, gayret,[1648] canlıların bir amaca yönelik olarak yaptıkları fiiller olarak tanımlanmıştır.[1649] Terim olarak ise dünyada veya ahirette ceza veya ödül ile karşılık bulan her türlü iş ve davranışa amel denir.[1650]

Kelâm ilminin üzerinde en çok durulan ve ayrıntılı olarak ele alınan konularından biri iman konusudur. Zira iman dinin merkezinde bulunur ve hayatın sair yönleri de kendisine göre anlamlı hale gelir.[1651] İman konusu ele alınırken de üzerinde en çok durulan hususlardan biri iman ile amel arasındaki münasebettir.[1652] İslâm âlimleri dini hayatın bütünlüğü açısından imanla amel arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu hususunda ittifak halindedir. Fırkalar arasında birbirlerini tekfire varacak

[1642] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.96-97.
[1643] Isfahânî, **Müfredât**..., s.90; İbn Manzûr, **Lisân**..., C.13, s.21; Cürcânî, **Ta'rîfât**…, s.37;
[1644] Cürcânî, **Ta'rîfât**…, s.40.
[1645] Tehânevî, **Keşşâf**…, C.1, s.297; Doğan, Mehmet, **Sözlük**…, s.626.
[1646] Isfahânî, **Müfredât**..., s.91.
[1647] Mustafa Sinanoğlu, "İman", **DİA**, C.32, s.212.
[1648] İbn Manzûr, **Lisân**..., C.11, s.475.
[1649] Isfahânî, **Müfredât**..., 587.; Tehânevî, **Keşşâf**…, C.2, s.1234.
[1650] Süleyman Uludağ, "Amel", **DİA**, C.3, s.13.
[1651] Sinanoğlu "İman", **DİA**, C.32, s.213.
[1652] Ahmet Ak, "Ebu'l-Mü'în en-Nesefi'ye Göre İman-Amel ilişkisi", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.8, s.24, s.245.

derecede tartışılan[1653] husus ise amelin imandan bir cüz olup olmadığıdır.[1654] Mürcie, "Kâfire işlediği salih ameller fayda vermediği gibi mümine de işlediği günahlar zarar vermez!" diyerek amel ile imanı tamamen ayırmıştır.[1655] Ashâbu'l-hadis, Hâricîler, Mutezile ve Zeydiyye ekolleri ile İmam-ı Mâlik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Evzâi (ö. 157/774) gibi âlimler kalp ile inanıp tasdik edilen hususları dil ile de ikrar edip bunların mucibince amel etmeyi de iman tanımının içine dâhil etmişlerdir.[1656]

İman amel ilişkisi bağlamında İbâzî Mezhebine baktığımızda İbâzîler'in ameli imandan bir cüz saydıklarını ve amelsiz imanın olamayacağını ifade ettiklerini görürüz. Eserini incelediğimiz Itfiyyiş de bu konuda mezhebinin görüşüne aynen tabî olarak ilgili ayetleri bu görüşe göre tefsir etmiştir. Itfiyyiş'in iman amel ilişkisi hakkındaki görüşlerini maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

- Amel etmeyen inanmayan gibidir.[1657] Tam iman tevhit, farzları yerine getirme ve günahlardan sakınma ile hâsıl olur.[1658] Müellif "وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ / İnandığınız Allah'a karşı takvalı olun."[1659] ayetini tefsir ederken de " فإن الإيمان بلا تقوى غير نافع / Takvasız iman fayda vermez." diyerek[1660] aynı hususa dikkat çekmiştir.

- Müellife göre "فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ / Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzülmezler."[1661] ayetinde korku ve üzüntüden emin olmanın şartı olarak

[1653] Muammer Esen, "İman-Amel-Ahlâk İlişkisi Ve Tekfir", **Günümüz İslâm Toplumlarında İnanç Problemleri Sempozyumu,** Konya 2011, s.53.
[1654] Sinanoğlu, **İman**, 213.
[1655] Uludağ, Süleyman, **Amel**, **DİA**, C.3, s.14.
[1656] Isfahânî, **Müfredât**..., s.91.; Tehânevî, **Keşşâf**…, C.1, s.299.; Sinanoğlu, "İman", **DİA**, C.32, s.213.; Uludağ, **"**Amel", **DİA**, C.3, s.13; Celal Kırca, "Bir Ayetin Işığında Molla Hüsrev'de İman Amel Problemi", **Diyanet İlmi Dergisi**, Ankara1988, C.14, S.1, s.42.
[1657] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.1127.
[1658] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.264.
[1659] Mümtehine, 60/11.
[1660] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.32.
[1661] Bakara, 2/38.

gösterilen hidayete tabi olmak demek iman, amel ve takva sahibi olmak demektir.[1662] Günah işleyip tövbe etmeden ölenler ebedi olarak cehennemdedir.[1663]

- " قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ "/ Kâfir olanlara, küfürlerine son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacağını söyle."[1664] ayetini tefsir ederken müellif, Yahya b. Muaz er-Razî'den (ö. 258/872) " توحيد ساعة يهدم كفر سبعين سنة ، وتوحيد سبعين سنة لا يقوى على هدم ذنب ساعة / Bir saatlik tevhit, yetmiş yılın küfrünü yok eder; yetmiş yıllık iman ise bir saatlik günahın yıkıcılığına direnemez." sözünü naklederek günahta ısrarın tevhit dâhil bütün amelleri boşa çıkardığını dile getirir.[1665]

- " وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلاَ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى / Her kim de O'na salih ameller işlemiş bir mümin olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler, içinden ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları Adn cennetleri vardır. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır."[1666] ayetini tefsir ederken müellif, kebîre işleyip tövbe etmeden veya küçük günahta ısrarcı olarak ölen mücrimdir ve cehennemde kalacaktır. Cenneti kazanmanın şartı olarak zikredilen تَزَكَّى/arınan lafzından kastedilen İbn Abbas'ın da dediği gibi Lailaheillallah deyip bunun gereği olarak emredilenleri yapmak ve nehyedilenlerden uzak durmaktır.[1667] Müellif " أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ/ Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar."[1668] ayetini tefsir ederken de

[1662] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.80.
[1663] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.233.
[1664] Enfâl, 8/38.
[1665] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.326.
[1666] Tâ-Hâ, 20/75-76.
[1667] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.189.
[1668] Câsiye, 45/21

الموحد الفاسق في النار ، و الموحد الموفى في الجنة“ / Fâsık muvahhid cehennemde; sorumluluklarını yerine getiren muvahhid ise cennettedir.”[1669] diyerek görüşünü tekrar dile getirmiştir.

- Müellif “ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ / Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır, ona hoş kelimeler, kelime-i Tevhit, yükselir onu da amel-i salih yükseltir.”[1670] ayetini tefsir ederken “Allah, sözü ancak amelle, söz ve ameli de ancak niyetle; söz, amel ve niyeti de ancak Sünnet’e uygun olmak şartıyla kabul eder.” mealindeki bir hadisi naklederek Sünnet’e uygun niyet ve amel olmadan mücerred imanın Allah tarafından kabul edilmeyeceğini dile getirir.[1671]

- Müellifin iman amel münasebeti konusunda değindiği bir başka husus da imanın artıp eksilmesi hususudur. Müellif, konuya dair görüşlerini “ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ/ Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, ‘Bu hanginizin imanını artırdı.’ diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler.”[1672] ayetini izah ederken şu şekilde dile getirir: Aslında iman edilecek olan hususlar sabittir. Su ve güneş ışığıyla ağacın serpilip büyümesi ya da yakıtının artmasıyla lambanın daha çok ışık vermesi gibi iman da tasdik yönünden artar ve eksilir.[1673] Tasdik edilen şeye dair tefekkürün artması sonucu delillerin artması ile iman da artar. Delillerden yüz çevirip tefekkür etmemekle de iman azalır.[1674] Buna paralel olarak da hidayet ve dalâlet hali de artıp eksilebilir.[1675] Müellif aynı görüşleri eserinin farklı yerlerinde de dile getirmiştir.[1676]

[1669] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.190.
[1670] Fâtır, 35/10.
[1671] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.449.
[1672] Tevbe, 9/124.
[1673] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.337-338.
[1674] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.175-176.
[1675] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.52.
[1676] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.373; C.5, s.272-273.;

3.1.6. Kebîre ve Günahta Israr

Kebîre kelimesi büyük olmak anlamına gelen kebera kökünden türemiş bir isimdir.[1677] Terim olarak ise kebîre (büyük günah); naslarda, dünya veya ahirette ceza konusunda hakkında kat'î delil bulunan dinen yasaklanmış davranışlara denir.[1678] Müslümanlar arasında vukû bulan ilk ihtilafların en önemlisi büyük günah işleyen kişinin (mürtekib-i kebîre) durumudur.[1679] Bu konuda tartışılan iki temel husus ise büyük günahların sayısı yani hangi günahların büyük günah olduğu[1680] ve bunları işleyen kişinin durumudur.[1681] Büyük günahları çeşitli rakamlarla sınırlandıranlar olduğu gibi hiçbir günahın küçük sayılamayacağını, büyük günahlardan söz eden hadislerde bu günahların sayısının sınırlandırıldığına dair bir delil olmadığını dolayısıyla sayıyla sınırlandırmanın mümkün olmadığını söyleyenler de vardır.[1682]

Kelâm ekollerine göre büyük günah işleyenlerin durumu hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Hâricîlerin -bazı fırkalarının- görüşüne göre büyük günah işleyen kişi kâfirdir.[1683] Mutezileye göre büyük günah işleyen kişi imanla küfür arasında bir yerde (el-menziletu beyne'l-menzileteyn) bulunur. Tövbe ederse iman dairesine döner. Tövbe etmeden ölürse kâfir muamelesi görür.[1684] Mürcie mezhebine göre yaptıkları iyilikler kâfirlere fayda vermediğine göre işledikleri günahların da müminlere zarar vermemesi gerekir. Buna göre büyük günah işleyen kişi günahlarından dolayı zarar görmez ve ahirette cehenneme girmez.[1685] Ehl-i sünnete göre ise büyük günah işleyen bir kişi mümindir. Bu kişi için tövbe kapısı da açıktır. Allah dilerse affeder, dilerse ona şefaat edilmesine izin verir, dilerse de günahı kadar cezalandırır. Böyle birini mutlak mânada fâsık, fâcir veya kâfir olarak nitelendirmek mümkün değildir. Zira amel imandan bir parça

---

[1677] İbn Manzûr, **Lisan**…, C.5, s.125 vd., Isfahânî,, **Müfredât**…, s.696.
[1678] Muhammed b. Ahmed Ez- Zehebî, **el-Kebâir**, Daru'n-Nedve'l Cedîde, tsz. Beyrut, .s.8., Cürcânî, **Ta'rîfât**…, 183.,
[1679] Adil Bebek, "Kebîre", **DİA**, C.25, s.163.
[1680] Zehebî, **el-Kebâir**, s.8., Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.68.
[1681] Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s.134.
[1682] Zehebî, **el-Kebâir**, s.8.
[1683] Bağdadî, **el-Fark**…, 97; Şehristâni, **Milel**…, 114., Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s.136., Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.69, Bebek, "Kebîre", **DİA**, C.25, s.164.
[1684] Topaloğlu, **Kelâm**, s.176; Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s.136., Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.69.
[1685] Sönmez Kutlu, "Murcie", **DİA**, C.32, s.43., Bebek, "Kebîre", **DİA**, C.25, s.164.

değildir.[1686] İbâzilere göre ise büyük günah işleyen kişi mümin değildir ancak muvahhittir[1687] ve nimet küfrüne düşmüştür.[1688] Tövbe etmeden ölmesi durumunda ahirette kâfir muamelesi görecektir.[1689] Böyleleri ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Ancak hiç inanmayanlara göre onların cehennemdeki azapları nispeten hafif olur.[1690]

Itfiyyiş bu konuda da mezhebinin görüşünü takip etmiştir. Ona göre ısrar, küçük günahı da kebîre sınıfına sokar.[1691] Kendisi günahta ısrar konusunu da kebîre ile birlikte ele alıp ilgili ayetlerde konuya dair görüşlerini açıklamıştır. Örneğin müellif " بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ "[1692] ayetini tefsir ederken şu açıklamaları yapar: "Seyyie, şirk ve ondan daha düşük bütün günahları kapsar. Büyük günah işleyen veya küçük günaha ısrarla devam edip tövbe etmeyen kişi cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Hucurât sûresinin 11. ayetinin[1693] delâlet ettiği gibi[1694] kebîre işleyen kişi fâsıktır.[1695] Müşrikler ve fâsıklar cehennemden ebediyen çıkmayacaklar. Burada seyyieyi şirk ile tahsis etmeye delil yoktur. Kavmimiz -Ehl-i sünnet- de günahta ısrarın salih amelleri yok ettiği konusunda bizimle hemfikirdir. Ancak onların "Günahta ısrar salih amelleri yok eder geriye tevhit kalır. Kişi onun sevabıyla cennete girer." görüşlerinin delili yoktur.[1696] Zira yüce Allah cennet ehlini "salih ameller işleyenler" olarak tavsif etmiştir. Sadece

[1686] Maturidi, **Tevhid**, s.329., Topaloğlu, **Kelâm**, s.112., Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s.136., Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.69., Bebek, "Kebîre", **DİA**, C.25, s.164.
[1687] Şehristani, **Milel**…, s134.
[1688] Bağdadî, **el-Fark**…, s.97.
[1689] Fığlalı, "İbâzıyye", **DİA**, C.19, s.259.
[1690] Tevhit Bakan, "İbadiler ve Hadis", **EKEV Akademi Dergisi**, 2004, C.8, S. 24, s.231.
[1691] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.320.
[1692] Bakara, 2/81.
[1693] " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَومٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلاَ تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلاَ تَنَابَزُوا بِالأَلْقَابِ بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ / Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir."
[1694] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.433.
[1695] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.417.
[1696] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.256.

tevhit ile cennete girilebileceğine dair hadis ise farzların farz edilmeden evvel söylenmiş olmasına hamledilir. Onların seleflerinden de bunu söyleyenler vardır.[1697]

Itfiyyiş'e göre -Hâricîler'den bir grup olan Sufriyye'nin iddia etiiği gibi- kişi kebîre işlemekle müşrik olmaz.[1698] Tevhit ehlinden olup kebîre işleyen kişi tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.[1699] Zira büyük günahlar salih amelleri boşa çıkarır.[1700] Küçük günahlarda ısrar etmek de sahibinin ebedi olarak cehennemde kalmasına sebep olur. Bunun delili de " وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ اللهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ/

Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."[1701] ayetidir. Bu ayeti kendisinden önce gelen ayetle ele aldığımızda insanların üç gruba ayrıldıklarını görürüz: Takva sahipleri, günah işleyip tövbe edenler ve günahlarında ısrar edenler. İlk iki grup cennet ehli iken üçüncü grup ebedi olarak cehennemliktir.[1702] Müellif başka bir yerde de büyük günahlardan sakınmanın ve salih ameller işlemenin küçük günahların bağışlanmasına vesile olacağını ancak büyük günahların bağışlanmasının sadece tövbe ile mümkün olduğunun altını çizer.[1703]

Itfiyyiş, kebîre ve günahta ısrar konusunda Mutezilenin de kendileri gibi düşündüğü söyler. Örneğin " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلاَ تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ/

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın."[1704] ayetini tefsir ederken şu açıklamaları yapar: "Sahâbe bu ayet gelene kadar şirk ile birlikte salih amelin faydasız olduğu gibi tevhit ile birlikte günahların zararsız olacağını düşünüyordu. Bu ayet bize ve Mutezileye delildir ki kişinin

[1697] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.1559-160.
[1698] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.372.
[1699] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.198, 279, C.3, s.317; C.13, s.405.
[1700] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.405.
[1701] Âl-i İmrân, 3/135.
[1702] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.311-312.
[1703] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s. 116-117.
[1704] Muhammed, 47/33.

yıldızlar kadar salih ameli olsa ancak ısrar ettiği küçük günahı veya işlediği bir kebîre varsa ve bundan tövbe etmiyorsa bütün salih amelleri boşa gider.

Itfiyyiş büyük günahların sayısının Kur'an, sünnet ya da icma' ile belirlenmiş olmadığını, had cezası gerektirmeyen ya da hakkında vaîd dile getirilmemiş nice kebîrenin olduğunu belirtip bir günahın kebîre olup olmadığının kalb-i selîm ile bilinebileceğini söyleyerek İbn Abbas'tan şu nakli yapar: " هن الى سبعمائة أقرب منها الى سبع ، لكن لا كبيرة مع الاستغفار ، ولا صغيرة مع الاصرار / Büyük günahların sayısı 700'e 7'den daha yakındır. Ancak istiğfar ile birlikte Kebîre yoktur. Israr ile de küçük günah yoktur."[1705] Müellif başka bir ayette de[1706] büyük günah işleyenin hevâsını ilah edindiğini belirterek İbn Abbas'ın ayette geçen hevâ ile ilgili şu tefsirini nakleder: Verâ ve takva sınırına girmeyen her şey hevâdır. Ardından da Hasan-ı Basrî'den şu nakli yapar: Hasan-ı Basri'ye "Bu ümmette müşrik var mıdır?" diye sorulunca "Evet var. Münafıklar müşriktir. Müşrik güneşe, aya, putlara vs. secde eder. Kebîre işleyen münafık da hevâsına secde etmiş olur."[1707]

Son olarak müellifin tamamen mutlak mâna ifade eden iki ayeti nasıl takyid ederek itikadî görüşüne göre tefsir ettiğine yer vermek istiyoruz. Müellif Zilzâl sûresinin son iki ayetini " فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ/ Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."[1708] şöyle açıklar: "Kişi amellerini nasıl sona erdirdiyse öyle karşılık bulur. Günahlarında ısrar etmemiş olan günahlarının hepsinin yok edildiğini ve salih amellerinin karşılığını görecektir. Şakî olan kişi ise günahtaki ısrarından dolayı sevaplarının tümünün boşa gittiğini görecek ve günahlarının cezasıyla baş başa kalacaktır. Bu ayetlerde sanki şöyle denmek istenmiştir:خيراً يره إن لم يحبط ، وشراً يره إن لم يتب ، بدليل الآي الآخر / Diğer ayetlerin de

[1705] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.153.
[1706] Furkan, 25/43.
[1707] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.198.
[1708] Zilzal, 99/7-8.

delaletiyle "Yok edilmemişse hayrın karşılığını ve tövbe etmemişse de şerrin karşılığını görecektir."[1709]

3.1.7. Şefaat

Arapça ş-f-a kökünden türemiş olan şefaat kelimesi sözlükte, saygınlık ve rütbe bakımından üstün olan birinin daha alt durumdaki birine destekçi olması, onun için uğraşması,[1710] suçunun, günahlarının bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için aracılık etmesi gibi anlamlara gelir.[1711] Şefaat tazarru'/yalvarma yolu ile yapılır.[1712] Dini bir terim olarak ise şefaat, kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen salih kulların, müminlerin bağışlanması için Allah'tan niyazda bulunması demektir.[1713]

Şefaat konusu İslâm düşünce tarihinde her zaman güncelliğini koruyarak içeriği ile uzun tartışmalara konu olmuş hatta muhtelif düşünce ekollerine vücut vermiştir.[1714] Bazıları bunun alanını çok genişletirken bazıları da ya çok daraltmış ya da tamamen inkâr yoluna gidebilmiştir.[1715] İslâm âlimleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, mahşerde uzun bekleyiş sıkıntısı içindeki insanların hesaba çekilmesini sağlamak ve müminlerin cennetteki derecelerini yükseltmek amacıyla Allah katında şefaat edeceği; buna karşılık kâfirler hakkında şefaatin gerçekleşmeyeceği hususunda ittifak etmiştir. Konunun tartışılan yönü ise küçük veya büyük günah işlediği halde tövbe etmeden ölen müslümanlarların durumudur. Bu konudaki görüşler kısaca şöyledir: Mutezileden bazıları ahirette şefaatin yalnızca küçük günah işleyenler için olduğunu belirtirken bazıları da Kur'an'da haber verilen şefaatin mümin olarak ölenleri kapsadığını, büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölen kimselerin fâsık olup şefaatten mahrum kalacağını ifade etmiştir. Hâricîler de Mutezilenin ikinci görüşüne katılmaktadır. Selefiyye, Maturidiyye, Eş'ariyye ve Şia mezheplerine mensup âlimlere göre ise şefaat, büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen müminleri de

---

[1709] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.339.
[1710] Isfahânî,, **Müfredât**..., s.457-458.; İbn Manzûr, **Lisân**..., C.8, s.183-84.
[1711] İbn Manzûr, **Lisân**..., C.8, s.183-84.; Cürcânî, **Ta'rîfat**…, s.127.;
[1712] Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Ulûmi ve'l-Funûn**, C.1, s.1034.
[1713] Mustafa Alıcı, "Şefaat", **DİA**, C.38, s.411.
[1714] Hasan Elik, "Kur'an'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaate Bakış", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2005, S.16, s.30.
[1715] Hüseyin Çelik, "Kur'an'da Şefaat", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Tokat 2015, C.3, S.1, 283, 285.

kapsayacaktır. Bazı son dönem âlimlere göre ise şefaat ile ilgili ayetler müteşâbih olarak kabul edilmelidir. Buna göre de ahiretteki şefaat yalnızca Allah'a ait olup mahiyeti insanlarca bilinemez. Bu sebeple kimlerin şefaatçi olacağı ve şefaatin kimleri kapsayacağı meselesini ilahîilme havale etmek (tefviz) gerekir. Muhammed Abduh ve Reşid Rıza da bu görüştedir.[1716]

İbâzî Mezhebine göre ise ahirette kebîre işlemeden ölen ya da işlemişse de tövbe etmiş olan müminler için şefaat vardır. Şefaat sayesinde kimi müminlerin hesabı kolaylaşacak, kimilerinin cennetteki makamı yükselecek ve kimileri de hesapsız olarak cennete girecektir.[1717] Teysir'in sahibi şefaat konusunda mezhebine tâbi olarak ilgili ayetleri bu görüşe göre tefsir etmiştir. Müellifin şefaat hakkındaki görüşlerini maddeler halinde şöylece özetlemek mümkündür:

- Kebâir ehline kesinlikle şefaat yoktur. " وَاتَّقُوا يَوْمًا لاَ تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلاَ يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلاَ هُمْ يُنْصَرُونَ / Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz."[1718] ayeti bu konuda bize ve Mutezile'ye delildir. Ayet, her ne kadar müşriklerle ilgili olsa da, azabı hak etmiş kişi için şefaatin kabul edilmeyeceği bir günü tavsif etmektedir. O günün herhangi bir zamanında ve makamında fâsıklara ve günahlarda ısrar edip tövbe etmeden ölenlere şefaat edileceğine dair herhangi bir nas yoktur.[1719]

- Hakiki mânada yegâne şefi'/şefaat edici Allah'tır.[1720] Zira şefaat ancak Allah'ın izni ile[1721] ve Allah'ın hükmüne münâfî olmayacak hususlarda vardır. Mesela peygamberler, melekler, şehitler ve âlimler Allah'ın izni ile "said" kişinin bekleyişine son verilip hesabına başlanması, hesabının hafifletilmesi veya hesaba çekilmekten muaf tutulması, derecesinin yükseltilmesi vb. hususlarda şefaat

[1716] Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaat", **DİA**, C.38, s. 413-414.
[1717] Daha geniş bilgi için bkz.: Vîntin, Mustafa b. Nasır, **Arâu'ş-Şeyh**…, 421-437
[1718] Bakara, 2/48.
[1719] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.93,244.
[1720] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.290.
[1721] Tâ-hâ, 20/109.

edecektir.[1722] Zalimler -müşrik ve fâsıklar- için cehenneme girmemek veya cehennemden çıkmak için şefaat yoktur.[1723]

- Itfiyyiş " وَلاَ يَشْفَعُونَ إِلاَّ لِمَنِ ارْتَضَى / Onlar (Allah'ın ikram edilmiş kulları), Allah'ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler."[1724] ayetini tefsir ederken şefaati hak etmenin "Tevhit ehli olmak, salih amel işlemek, kebîre işlemeden -işlemiş ise tövbe ederek- ölmek ve Allah'ın izni" olmak üzere dört şartı olduğunu ifade etmiştir.[1725] Müellif benzer görüşleri " وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لاَ تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلاَّ مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى/ Göklerde nice melek var ki onların şefaatleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz"[1726] ayetini tefsir ederken de dile getirmiştir.[1727]

3.1.8. İrade Hürriyeti vi Fiillerin Yaratılması

İrade kelimesi Arapça r-v-d kökünden türemiş olup sözlük anlamı talep etmek,[1728] tercihte bulunmak, faydalı olduğuna inanılan şeye meyletmek demektir.[1729] Tehânevî ise meyl için faydalı olduğuna inanmayı şart koşmaya karşı çıkmıştır.[1730] Isfahanî'ye göre irade, arzu, ihtiyaç ve emelden mürekkep bir kuvvedir. İşin başında iken meyl etme, işin sonunda da tercih etme karar ve verme anlamında kullanılır.[1731]

İrade hürriyeti ve fiillerin yaratılması konusu İslâm tarihi boyunca en çok tartışılan konulardan biri olup kelâmî ekollerin ayrışma noktalarından biridir.[1732] Bu konudaki görüşleri üç grupta toplamak mümkündür:

[1722] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.137-138.; C.4, s.290.; C.9, s.105.; C.11, s.398.
[1723] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.111.
[1724] Enbiya, 21/28.
[1725] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.275.
[1726] Necm, 53/26.
[1727] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.145.
[1728] İbn Manzûr, **Lisân**…, C.2, s.187-188.
[1729] Cürcâni, **Ta'rîfât**…, s.16.
[1730] Tehânevî, **Keşşâf**..., C.1, s.132.
[1731] Isfahânî,, **Müfredât**..., s.371.
[1732] Veysi Ünverdi, "**Kâdî Abdulcabbâr'da İrâdenin Aktörleri Ve İrâde Özgürlüğü"**, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Gümüşhane 2012, C.1, S.2, s.142.

Cebriyye: Bu ekole göre kulun irade hürriyeti yoktur. Allah'ın mülkünde ancak Allah'ın dilediği olur. Kulların fiilleri ilahî irade ve kudretinin zorlamasıyla meydana gelir.[1733] Mutezile'ye göre Sünnî ekollerin tümü Cebriyye'ye dâhildir.[1734]

Kaderiyye/Mutezile: Bu ekole göre kişi hür olup kendi fiillerini, Allah'ın kendisine verdiği yaratma kabiliyeti sayesinde, kendisi yaratır. İnsanın iradesi Allah'ın iradesinden bağımsız olarak etkindir. Aksi olsaydı kişi yaptıklarından sorumlu tutulmazdı.[1735]

Ehl-i Sünnet: Ehl-i Sünnet'in Eş'arî kolu yukarıda zikredilen iki ekolün görüşlerinin arasında orta bir yol tutmuştur. Maturîdî kolu ise irade hürriyeti konusunda Mutezile'ye yaklaşmış ancak fiillerin yaratılması konusunda Eş'arî görüşüne katılmıştır.[1736] Ehl-i Sünnet -kolları arasında izah farklılıkları olsa da- bu konuyu izah sadedinde kesb teorisini geliştirmiştir.[1737]

İbâzi ekolünü incelediğimizde onların bu konudaki görüşlerinin Eş'ariye'nin görüşüne çok yakın olduğunu görmekteyiz. Teysir'i bu açıdan ele aldığımızda müellifin de Mutezile ve Cebriyye mezheplerini sert bir şekilde eleştirdiğini ve görüş olarak Eş'ari görüşe yakın durduğunu görmekteyiz. Müellifin ilgili ayetlerin tefsirinde dile getirdiği görüşlerini maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

- İstitâe, fiilden öncedir. Fiille birlikte değildir. " وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً / Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."[1738] ayeti buna delildir.[1739]

- Kulların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah'tır.[1740] Şaşkın ve unutkan kul, fiilinin tüm eczalarına muttali olmadığı halde kendi fiilini yaratmaya nasıl muktedir olsun![1741]

[1733] Gölcük ve Toprak, **Kelâm**, s.248-249.; ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamid İrfan, "Cebriyye", **DİA**, C.7, s.205-208.
[1734] İrfan, **"Cebriyye", DİA**, C.7, s.205.
[1735] Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.168.; ayrıntılı bilgi için bkz., İlyas Üzümcü, **"Kaderiyye", DİA**, C.24, s.64-65.
[1736] Gölcük ve Toprak, **Kelâm**, s.248-250.; Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.169-171.
[1737] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb", **DİA**, C.25, s.304-306.
[1738] Âl-i İmrân, 3/97.
[1739] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.406.

“اللهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ / Allah her şeyin yaratıcısıdır.”[1742] ve “هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ / Allah’tan başka bir yaratıcı var mı?”[1743] ayetlerinden de anlaşıldığı üzere cisim, araz, organların ve kalbin fiilleri dâhil her şeyin yaratıcısı Allah’tır.[1744] Müellif “ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا / Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi.”[1745] ayetini açıklarken de “Peygamber (s.a.v.) kulların kendi fiillerini yaratabildiklerini iddia eden Kaderiyye -ki onlar Mutezile’dir- hakkında ‘Onlar bu ümmetin Mecusileridir.’ buyurmuştur. Zira Mecusiler hayır ve şer için iki yaratıcının var olduğunu iddia etmişlerdi. Maveraünnehir âlimleri de ‘mutezilîler mecusîlerden daha kötüdürler. Zira mecusîlerin ilahları sayılabilir; mutezilîlerin ilahları sayılamaz. Zira onlara göre hayvanlar dâhil eylem sahibi herkes yaratıcıdır.’ demişlerdir.” diyerek aynı hususun altını çizmiştir. [1746] Müellife göre tâat, masiyet veya herhangi bir şey Allah’ın meşîeti olmadan meydana gelemez. Aksi halde Allah dilememesine/izin vermemesine rağmen kendisine isyan edilmiş ve varlık âleminde Allah’ın kudretinin etkin olmadığı alanlar var demek olurdu. Kulun kendi fiillerini yarattığını iddia etmenin anlamı da budur. Mutezile “Masiyet Allah’ın dilemesiyle olur.” diyenleri, hiçbir delilleri olmadığı, halde tekfir etmiştir. Hâlbuki tekfir etmekle nimet ve nifak küfrüne düşen kendileridir.[1747] Onların “Allah insana fiillerini yaratma kudreti verdi” demeleri de kendilerini kurtarmaz. Bu, Hristiyanların “Allah, İsa’ya uluhiyyetin bir kısmını verdi.” demeleri gibidir.[1748] İman da küfür de Allah’ın birer mahlûkudur.[1749] Allah’ın masiyeti dilemesi O’nun masiyeti mubah saydığı ya da hoş karşıladığı anlamına gelmez.[1750] Masiyet içeren fiillerin de Allah tarafından yaratıldığını “ ثُمَّ

[1740] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.277-278.
[1741] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.334.
[1742] Zumer, 39/62.
[1743] Fâtır, 35/3.
[1744] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.294.
[1745] Yunus, 10/99.
[1746] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.317.
[1747] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.85.
[1748] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.174.
[1749] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.105.
[1750] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.84..

صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ /Sonra Allah, denemek için sizi onlardan (onları mağlup etmekten) alıkoydu."[1751] ayetinden de anlayabiliyoruz. Zira bu ayette Allah "düşmandan yüz çevirme, geri dönüp kaçma" fiilini kendine nisbet etmiştir. Hâlbuki bu fiil Peygamber (s.a.v.)'e itaatsizlik içeren ve hezimete sebep teşkil eden büyük bir günahtır.[1752]

- İcbâr fikri kesinlikle merduttur. Kâfirlerin küfrünü de müminlerin imanını da icbar etmeden dileyen; itaat ve isyanı yaratan Allah'tır. Kâfirlerin ve müminlerin de Allah tarafından yaratılmış ihtiyarları/iradeleri vardır. Kuldan sâdır olan her fiil, yaratma bakımından, Allah'a aittir. [1753] Müellif yine bununla ilgili olarak " كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ / Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik."[1754] ayetini tefsir ederken şu açıklamaları yaparak Mutezileye cevap verir: Şerrin tezyini hizlân demektir. Biz böyle der ve işi Allah'a teslim ederiz. Zira O, "لاَ يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ / O, yaptığından dolayı sorgulanamayandır.[1755] Bazıları ise tezyini "Amelleriyle baş başa bıraktı, böylece yaptıkları onlara güzel göründü." şeklinde tefsir etmiştir. Ameliyle baş başa bırakmaktan kastedilen hizlânda ise bir sakınca yoktur. Ancak baş başa bırakmak ile Allah yaratmadan bir şeyin vukû bulması kastediliyorsa bu itizalî bir fikir olup caiz değildir.[1756] Onlar ayeti mezheplerine göre "Allah şeytana mühlet verdi ve şeytan onlara amellerini süslü gösterdi." veya "Onlar Allah'ın, şirki kendilerine süslediğini ve onlara bunu emrettiğini iddia ettiler."[1757] şeklinde tefsir edip "Çirkini tezyin etmek çirkindir ve Allah bundan münezzehtir." dediler. Hâlbuki tezyinin anlamı onların vehmettiği gibi değildir ve onlar "Allah şeytana mühlet verdi ve şeytanda onlara yaptıklarını tezyin etti demekle" kaçmak istedikleri şeye -Allah'ın kabîh olanı tezyin etmesi- tam mânasıyla düştüler.[1758]

[1751] Âl-i İmrân, 3/152.
[1752] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.38.
[1753] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.464.
[1754] En'âm, 6/108.
[1755] Enbiyâ, 21/23.
[1756] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.419.
[1757] Zemahşerî, **Keşşâf**…, C.2, s.56.; Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.419.
[1758] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.419.

- Fiiller, kesb açısından kulların kudret ve ihtiyarlarına; yaratılış yönüyle de Allah'a aittir.[1759] Bizim ve Eş'ariye'nin görüşü bu şekildedir. Mücbire'nin "kulların kudret ve ihtiyarları yok" iddiası doğru değildir. Kulların kudreti ne Ebû Hasan el-Eş'arî'nin dediği gibi tesirsiz ne de Maturîdi'nin ya da - Allah onları takbih etsin- Mutezile'nin iddia ettiği gibi[1760] müstakil olarak -Allah dilemese dahi- etkindir. Kulların kudreti Allah'ın izniyle etkindir.[1761] Eş'ariye'nin sonraki kelâmcıları bu konuda imamlarına tabî olmamışlardır. Onun hakkında yapılan nakil -bâtıl oluşu çok açık olması hasebiyle- belki de sahih değildir.[1762] Müellif " وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ / Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz."[1763] " وَلاَ تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا / Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kimseye itaat etme."[1764] ayetlerini tefsir ederken de aynı görüşleri dile getirmiş ve bu konudaki görüşlerinden ötürü Mutezile'yi takbih; Cebriyye'yi de tel'in etmiştir.[1765]

- Kâfirin küfrü de Allah'ın dilemesiyledir. " وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللهُ رَبُّنَا/ Rabbimiz Allah'ın dilemesi olmadıkça, sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir."[1766] ayeti bunun delilidir. Her şey Allah'ın mülküdür ve onun mülkünde iradesi dışında hiçbir şey vukû bulmaz. Aksi halde bu Allah hakkında bir acizlik göstergesi olur. Mutezilenin "Onlar hak dine bağlılıklarının derecesinin yüksekliğini belirtmek için dinden dönmeyi Allah hakkında mümkün olmayan şeye, küfrü dilemeye, bağlamışlardır." yorumu zorlamadır. Hz. İbrahim'in putlara tapmaktan kendisini korumasını istemesi,[1767] Hz. Yusuf'un Allah'tan müslüman olarak ölmeyi

[1759] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.287.
[1760] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.334.
[1761] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.295.; C.6, s.252.
[1762] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.424.
[1763] Nahl, 16/93.
[1764] Kehf, 18/28.
[1765] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.68-69; 332-334.
[1766] A'râf, 7/89.
[1767] İbrahim, 14/37.

nasip etmesini dilemesi[1768] ve Hz. Muhammed'in Allah'tan kalbini hak din üzere sabit tutmasını istemesi[1769] buna delildir. Zira bir şeyden koruyabilen korumamayı da dileyebilir.[1770]

- İcbar/zorlama kesinlikle yoktur. Zaten icbarda herhangi bir hikmet de bulunmamaktadır. Zira icbar altındaki kişi ne övülür ne da yerilir; ne sevaba ne de cezaya müstahak olur.[1771] Gayet açıktır ki mükellef, masiyeti yapmaya da terk etmeye de kadirdir. Allah'ın, kulun ne yapacağını bilmesi ise ezelîdir. Artık Allah'ın ilmi, kulun ihtiyarına tabidir veya kulun ihtiyarı Allah'ın ilmine tabidir diyebilirsin. Ancak her iki durumda da -kulun ihtiyarını yaratanın da Allah olmasına rağmen- icbar yoktur.[1772]

3.1.9. Nübüvvet

Nübüvvet kelimesi Arapça haber verme anlamındaki n-b-e [1773] veya konum ve değer bakımından yükselmek anlamındaki n-b-v kökünden türemiş bir masdardır. Nebi kelimesi de aynı kökten türemiş olup sözlükte haber getiren, elçi gibi anlamlara gelir.[1774] Dini bir terim olarak ise, Allah ile insanlar arasında, dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevine nübüvvet denir. Bu görevi yapan kişiye de nebî denir.[1775]

Nübüvvet meselesi İslâm inanç ve düşünce tarihinin en önemli ve en tartışmalı temel konularından birini teşkil etmektedir.[1776] Nübüvveti bu denli önemli ve tartışmalı hale getiren şey dinin inanç esaslarının ancak bu kurum vasıtasıyla bilinebilmesidir. Nübüvvet yok sayıldığı takdirde din diye bir şey ortada kalmaz. Zira din, peygamberin getirdiği haberlerden ibarettir.[1777] Kelâmcılar nübüvvet konusunu

[1768] Yusuf, 12/101.
[1769] Tirmizi, **Sünen,** C.5, s.538.
[1770] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.124.
[1771] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.68.
[1772] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.12, s.12.
[1773] Isfahânî, **Müfredât**..., s.788.; İbn Manzûr, **Lisân**…, C.1, s.162.; Tehânevî, **Keşşâf**..., C.2, s.1681.
[1774] Isfahânî, **Müfredât**..., s.790.; İbn Manzûr, **Lisân**…, C.15, s.302.; Tehânevî, **Keşşâf**..., C.2, s.1681.
[1775] Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", **DİA**, C.33, s.279.
[1776] Recep Önal, "İslâm Kelam'ında Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2013, C.2, S.2, s.151.
[1777] Önal, İslâm **Kelam'ında Nübüvvet'in Mahiyeti**, **Kapsamı ve Gerekliliği**, 152.

genel olarak nübüvvetin imkânı, vukûu, gerekliliği, mahiyeti ve ispatı açılarından ele almışlardır.[1778]

Teysir'e baktığımızda Itfiyyiş'in nübüvvet konusu üzerinde çok fazla durmadığını, ilgili yerlerde konuya dair kısa açıklamalar yapmakla yetindiğini görmekteyiz. Itfiyyiş'in nübüvvete dair yaptığı izahları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Peygamberlerin ismeti baştan itibarendir.[1779] Peygamberler bi'setten önce de sonrada küçük veya büyük herhangi bir günah işlemezler.[1780] Müellif Hz. Âdem ile Havva'nın nehyedildikleri ağaçtan yemelerinin "حسنات الأبرار سيئات المقربين/ Ebrar'ın haseneleri mukarrabîn'in seyyieleridir." fehvasınca hakiki anlamda günah sayılamayacağını belirterek durumu " وعد ذلك ذنبا فى حقهما لعلو مرتبتهما وعظم النعمة عليهما / Bu, nehyedildikleri ağaçtan yemeleri, mertebelerinin yüksekliği ve kendilerine verilen nimetlerin büyüklüğü sebebiyle onlar hakkında günah sayıldı." diyerek açıklamıştır.[1781] Müellif başka bir yerde de kavminin Hz. Şuayb'a kendi dinlerine dönmesini teklif etmelerini izah ederken de " فإن الأنبياء لا يعصون قبل النبوة ولا بعدها إلا ما يعد عصيانا فى حقهم / Peygamberler nübüvvetten önce de sonra da, sadece kendileri hakkında isyan sayılanlar hariç, Allah'a isyan etmezler." diyerek aynı hususa dikkat çekmiştir.[1782]

- Peygamber göndermek, Allah ve sıfatları dışındaki her şey gibi, vacip değil caizdir.[1783]

- Peygamberlik mükteseb değildir.[1784]

[1778] Mustafa Akçay, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", **Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sakarya 2001, S.3, s.217.
[1779] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.75.
[1780] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.74, 276; C.7, s.69.
[1781] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.74,
[1782] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.122.
[1783] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.51.

- Risaleti mutlak mânada bütün dünyaya şamil olan tek peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.[1785]

- Her resul, nebîdir. Ancak her nebî resul değildir.[1786]

- Resul kadın olmadığında ittifak vardır. Nebi kadın olup olmadığı konusu ise ihtilaflıdır. Doğru olan ise kadınlardan nebî olmadığıdır.[1787] Kadınlardan da nebî gönderildiğine dair görüş zayıf olup nassa[1788] aykırıdır.[1789]

- Peygamberler arasında fazilet bakımından farklar olup bazıları diğerlerinden daha üstündür. Ancak bu üstünlük bazı filozofların iddia ettiği gibi peygamberlerin şahsî istidatlarından kaynaklanmayıp tamamen Allah'ın fazl-u keremindendir.[1790] Peygamberlerin en üstünü de Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.[1791]

3.1.10. Rızık

Rızık kelimesi sözlükte r-z-k kökünden türetilmiş bir isim olup bağış, nasip, gıda olarak istifade edilen şey, dünyevî ve uhrevî nimetler anlamına gelir.[1792] Terim olarak ise Allah'ın, canlılara yeme, içme ve her türlü istifadeleri için verdiği nimetlere rızık denir.[1793] Bütün canlıların rızkının Allah tarafından verildiği hususunda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Ancak kullara ait kötü fiillerin gerçekleşmesine ilahîkudret ve iradenin tesiri meselesi, kulların yararına olan şeyleri yaratmanın Cenab-ı Hak için gerekli olup olmadığı konularıyla bağlantılı olarak kelâm ekolleri arasında ihtilaflar olmuş ve her ekol kendine göre rızık tanımı yapmıştır.[1794] Ehl-i sünnete göre yüce Allah'ın hayatlarını sürdürebilmeleri için canlılara verdiği her türlü imkâna rızık denir. Buna göre haram yollardan elde edilen şeyler de rızk olarak addedilir. Mutezile'ye göre ise faydalanılması dinen

---

[1784] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.72.
[1785] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.286.
[1786] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.56.
[1787] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.320.
[1788] En'âm, 6/9.
[1789] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.454.
[1790] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.133-134.
[1791] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.296.
[1792] Isfahânî, **Müfredât**…, s.351., İbn Manzûr, **Lisân**..., C.10, s.115.
[1793] Muhammed Hâmid Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Ulûmi ve'l-Funûn**, Mektebetu Lübnan naşirun, Beyrut 1996. C.1, s.858; Kılavuz, Kelâm'a Giriş, 221.
[1794]. Şerafettin Gölcük, **"**Rızık", **DİA**, C.35, s.73.

yasaklanmamış şeylere rızık denir. Bu tanıma göre ise haram yollardan elde edilenler rızık değildir.[1795] İbâziler'in rızık konusundaki görüşü Eş'ariler'in görüşü gibidir.[1796]

Itfiyyiş'in Teysir'de rızık konusuyla ilgili ayetlerde[1797] şu yorumları yaptığını gördük.

- Rızık, insanın helal veya haramdan mülk edindiği şeyler anlamında kullanılır. Mutezilenin bunu helal ile tahsis etmesine dair getirdiği deliller mesnetsizdir. Zira haram şeyler de rızık sayılmasaydı eğer yüce Allah, bizi "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden helâl ve temiz olanları yiyin" diyerek bizi sakındırmazdı.[1798]

- Bir kişinin yanında haram bir şey varsa ve kişi bunun haram olduğunu biliyorsa o şey kendisine rızık değildir. Ancak buna rağmen kişi ondan istifade ederse o şey kendisine rızık olur lakin kişi bundan dolayı cezalandırılacaktır.[1799] Unutulmamalıdır ki haram olan bir şeyi elde tutmak veya o haramdan infak etmek büyük günahlardan olup küfr-ü nimettir.[1800]

- Mutezile " مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ حَلاَلاً / Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl olarak…"[1801] ayetindeki من edatının beyaniye olduğunu söyleyerek sadece helal olan şeylerin rızık olduğunu; haram şeylerin de rızık kabul edilmesi halinde -hâşâ- Allah'ın masiyetlere yardımcı olmuş olacağını iddia ederler. Hâlbuki Allah'ın yarattığı domuz, içki, meyte vs. bütün haramlar onların iddialarını boşa çıkarır.[1802]

- Hakiki mânada Allah'tan başka رازق/rızık verici yoktur. Kaderiye'nin "Helal, Allah'ın rızık olarak verdiği şeylerdir. Haram ise insanın kendisini rızıklandırdığı

[1795] Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Ulûmi ve'l-Funûn**, C.1, s.858., Yüksel, **Sistematik Kelâm**, s.122-123., Gölcük ve Toprak, **Kelâm**, s.290-293., Kılavuz, **Kelâm'a Giriş**, s.221-223., Hulusi Arslan, "Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler", **EKEV Akademi Dergisi**, 2004, C.8, S21, s.121 vd.
[1796] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.121.
[1797] Bakara, 2/3,60; Mâide, 5/88; Yunus, 10/31; Rum, 30/37; İsra, 17/30.
[1798] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.121.
[1799] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.483-484.; C.6, s.232.; C.7, s.9.; C.12, s.378.
[1800] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.11., C.11, s.471.
[1801] Mâide, 5/88.
[1802] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.485.

şeylerdir.” iddiası merduttur. “ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللهُ فَقُلْ أَفَلاَ تَتَّقُونَ/ De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O halde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız”[1803] ayeti de buna delildir.[1804]

- Rızkın miktarı da kişinin kuvvetine, aczine, Allah katındaki derecesine ya da değersizliğine göre değil Allah’ın dilemesine göredir. Allah’ın dilediği şeyde de hikmet vardır. “ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ / Görmediler mi ki Allah, rızkı dilediğine bol bol vermekte, dilediğininkini de daraltmaktadır.”[1805] “ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ / Muhakkak ki Rabb’in, rızkı dilediğine bol bol vermekte, dilediğine de daraltmaktadır.”[1806] ayetleri de bunun delilidir.[1807]

- Yeteri kadar rızkın temini için çalışmak vacip, daha fazlasını talep etmek ise mubahtır.[1808]

3.1.11. Diğer Fırkalara Bakış

Teysir’i incelediğimizde müellifin yer yer kelâmî ekollere yer verdiğini, onlarla tartışmalara girdiğini, kimilerinin bazı fikirlerini isabetli bulurken kimilerini de şiddetle eleştirdiğini hatta bazı fırkaları nifak veya nimet küfrü ile nitelediğini görmekteyiz. Itfiyyiş’in Teysir’de sözünü ettiği ve -doz ile hacim açısından farklılık arz etse de- eleştirdiği fırkalar şunlardır: Mutezile, Şia, Hâriciyye (Sufriyye, Ezârika, Necedât/Necdiyye), Eş‘ariyye, Maturidiyye, Mürcie, Mücessime ve Zahiriyye. Müellifin diğer fırkalara yaklaşımını daha iyi ortaya koymak için tefsirinde ağırlıklı olarak söz konusu ettiği üç fırkayı -Mutezile, Şia ve Hâriciyye- tek tek ele alıp

[1803] Yunus, 10/31.
[1804] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.232.
[1805] Rum, 30/37.
[1806] İsra, 17/30.
[1807] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.168.; C.11, s.124-125.
[1808] Itfiyyiş, **Teysir**…, C.14, s.88.

müellifin bu fırkalar hakkındaki eleştirilerine yer vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

3.1.11.1. Mutezile

Mutezile, genel olarak, itikadî meselelerin izahında akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebi olarak tarif edilir.[1809] İbâzıyye ile Mutezile arasında pek çok konuda -ruyetullah, halku'l-Kur'an, iman amel münasebeti vd.- görüş ortaklığı ya da yakınlığı olmasına karşın müellifin bazı konularda Mutezile'ye oldukça şiddetli eleştiriler yönelttiğini görmekteyiz. Teysir'de Mutezile ile ilgili yer alan değerlendirme ve eleştirileri şöylece özetleyebiliriz.

- Mutezile ve Râfızîler hesabı inkâr ediyorlar. Ancak Kur'an ve sünnet onları reddedip hesabı isbat etmektedir. Hesabın Kur'an'daki delillerinden birisi de " وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ / İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir."[1810] ayetidir.[1811]

- Mutezile der ki teklif-i mâlâ yutâk vaki olması bir yana caiz değildir. Doğru olan görüş ise teklif-i mâlâ yutâk caizdir fakat vakî değildir.[1812]

- Mutezile irhâsı -peygamberliğe hazırlık evresini- ve kerameti inkâr etse de onların inkârı bâtıldır.[1813] Hem irhâs hem de evliyaların kerameti haktır, sabittir.[1814]

- Maktul eceliyle ölür. Mutezile'nin "Maktul eceliyle ölmemiştir. Öldürülmeseydi belli bir ecele kadar ya da öldürüldüğü ana kadar yaşardı." sözleri fasittir. Bu sözlerinden ötürü onları nifak küfrü ile tekfir ederiz.[1815]

- Müellif "رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ / Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların

[1809] İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **DİA**, C.31, s.391.
[1810] Bakara, 2/284.
[1811] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.224.
[1812] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.228-232.
[1813] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.117.
[1814] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s. 307.
[1815] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.25.

Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın"[1816] ayetini yorumlarken sözü hüsün-kubuh meselesine getirerek şu açıklamaları yapar: Biz Mutezile'nin iddia ettiği gibi hüsün ve kubh'un aklî olduğunu -akılla bilinebileceğini- kabul etmeyiz.[1817] Mutezile aklın, peygamberler ve kitaplar olmasa dahi şeriatın emir ve nehiylerini tek başına idrak edebileceğini; kitapların ve peygamberlerin uyarı için gönderildiğini iddia eder. Ancak, ayetten de anlaşıldığı üzere bu iddia bâtıldır. İnsan, aklıyla sadece Allah'ın varlığını ve birliğini bilebilir. Şeriatın ayrıntılarının sadece akılla bilinmesi mümkün değildir. Kendisine kitap ve peygamber ulaşmayan kişi de sadece tevhitten mesuldür. O yüzden kişiyi mükellef tutmada Allah'ın hücceti kitap, peygamber ve akıldır. Bu konuda Eş'ariye'nin görüşü de bizimki gibidir.[1818]

- Müellif, Mutezile'nin kulun kendi fillerini yarattığını iddia ederek dalâlete düştüğünü belirtip[1819] "قبحهم الله/Allah onları takbih etsin" diyerek onlara olan -tepkisini dile getirir.[1820] Yine aynı konuyla alakalı olarak "Kaderiyye –yani Mutezile- bu ümmetin Mecusileridir." hadisini ve "Mecusilerin ilahları sayılıdır. Bunlarınki ise insanlar ile hayvanların sayısı kadardır. Zira onlara göre her eylem sahibi kendi fiilini yaratır." sözünü nakleder.[1821] Itfiyyiş, Mutezile'yi "Kulun, Allah dilemese de, etkin bir iradesi vardır." görüşünden dolayı da "قبحهم الله" diyerek takbih eder.[1822] Müellif buna benzer görüşlerini başka yerlerde de tekrar etmiştir.[1823]

- Allah'ın mülkünde dilemediği hiçbir şey vakî olmaz. Bazıları, müşrikler ve Mutezile gibi, Allah'ın vukûunu istemediği şeylerin vakî olabileceğini tevehhüm ederler.[1824] Hâlbuki kâfirin küfrünü de Allah dilemiştir. Aksini iddia eden -قبحهم الله / Allah onları takbih etsin-[1825] Mutezile çok açık bir şekilde hataya düşmüştür.[1826]

[1816] Nisâ, 4/165.
[1817] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.324.
[1818] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.421; C.8, s.146.
[1819] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.246.
[1820] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.391.
[1821] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.317.
[1822] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.252.; C.8, s.69.
[1823] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.126.
[1824] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.93-94.
[1825] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.63.
[1826] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.273.

Allah'ın dilemesi icbar/zorlama anlamında değildir. Bu konuda Eş'ariye'nin görüşü de bizimki gibidir.[1827] İman etmek veya kâfir olmak Allah'ın hükmü iledir. Ayetleri, hiç gereği yokken, zorlama tevillerle tevil ederek buna muhalefet eden - قبحهم الله /Allah onları takbih etsin- Mutezile helak oldu.[1828] Zira onların iddiaları mezhebî taassuptan kaynaklanması bir yana ayetlerin zahirine de aykırıdır. Zaten mezhepleri de bâtıl bir mezheptir.[1829] Itfiyyiş bu konuda eleştirilerini daha da sertleştirerek şu izahları yapar: "Mutezile'nin bu konudaki itikadı tıpkı " سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلاَ آبَاؤُنَا وَلاَ حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ / Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." ayetinde sözü edilen müşriklerin itikadından farkı yoktur. O müşrikler der ki Allah, haram olan bir şeyi dilemez. Madem bize şirk izni verildi demek ki bunda bir beis yoktur."[1830] Hâlbuki kabih olanı yaratmak ve onu dilemek -imtihan aracı olması hasebiyle- kabih değildir. Kabihin kubhu -Allah kendisini sakındırdığı halde onu işleyen- failine aittir.[1831]

- Müellif herhangi bir şeyin Allah'a haram veya vacip olmasının söz konusu olmadığını belirterek Mutezile'nin "aslah, Allah'a vaciptir" demek suretiyle helak olduğunu ifade etmiştir.[1832]

- Mutezile'nin "Kul, cennete Allah'ın fazlı ile değil kendi ameliyle girer." söyleminden daha kabîh bir söz yoktur.[1833]

- Kaderiyye'nin -yani Mutezile'nin; müellif tefsirinde Mutezileden bazen kaderiyye diyerek bahseder.[1834]- "Helal, Allah'ın rızık olarak verdiği şeylerdir; haram ise

[1827] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.415, 425-426.
[1828] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.423.
[1829] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.425.
[1830] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.498.; C.7, s.446.
[1831] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.747.
[1832] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.348.
[1833] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.62.
[1834] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.317.; C.14, s.207.

insanın kendisini rızıklandırdığı şeylerdir.” iddiası merduttur. Haram da Allah’tan bir rızıktır. Ancak kişi ona el uzatmaktan ötürü cezalandırılacaktır.[1835]

- Mutezile tövbeyi kabul etmenin Allah’a vacip olduğunu ve bazı günahlardan tövbe edip diğerlerinde ısrar edenin tövbesinin kabul edilmeyeceğini iddia eder. Sahih olan şudur ki -aslah da dâhil- Allah’a vacip olan hiçbir şey yoktur.[1836] Kişi hangi günahtan tövbe ettiyse o tövbesi kabul edilir. Ahirette sadece tövbe etmediği günahları için cezalandırılır.[1837]

3.1.11.2. Şia

Müellifin eserinde yer verdiği fırkalardan biri de Şia’dır. Hz. Peygamber’in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali’ye ve onun neslinden belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan gruplar Şia olarak isimlendirilir.[1838] Itfiyyiş, yeri geldikçe sözü Şia’ya getirip onlara eleştirilerde bulunmuş bazen de eleştiri dozunu yükseltip tahkire varan ifadeler kullanmıştır. Onlardan bahsederken müellifin genelde Şia lafzını kullandığını bazen de Şia’nın bütün kollarını kastetmek için Revâfız tabirini kullandığını görmekteyiz.[1839] Müellif Şia’nın kollarından isim vererek zikrettiği gruplar ise İmamiyye, İsmailiyye (Batıniyye) ve Zeydiyye’dir. Teysir’de Şia ile ilgili değerlendirmeler özetle şunlardır:

- Müellif “ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ/ Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur.”[1840] ayetini izah ederken sözü Şia’ya getirerek şöyle der: “ Şiiler -Allah onları takbih etsin- derler ki, Hz. Peygamber takiyye yaptı ve kendisine vahyedilen bazı şeyleri gizledi. Bu ayet onları reddetmektedir. Zira Allah ona “ وَاللَّهُ

[1835] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.232.
[1836] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.254.
[1837] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.38.
[1838] Mustafa Öz, “Şia”, **DİA**, TDV Yaynları. İstanbul 2010, C.39, s.111.
[1839] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.41.; C.9, s.243.
[1840] Mâide, 5/67.

يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ/ Allah, seni insanlardan korur.” şeklinde bir teminat vermiştir. Böyle bir teminata sahip birinin takiyye yapması asla düşünülemez.”[1841]

- “Senedinde bir şiînin de bulunduğu Ehl-i beyt’e dair bir hadis görürsen tedbirli ol ve dikkatli davran! Zira onlar yalan söylerler.”[1842]

- Müellif “ أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ / Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan, onu yine Rabbinden bir şahid izleyen…”[1843] ayetini tefsir ederken Şia’nın hadis uydurduğunu şu sözlerle dile getirir. “Şia ‘Rabbinden delil üzere olan benim; izleyen şahit ise Ali’dir.’ diye bir hadis rivayet ederler ki bu onların uydurmasıdır. Onlar bu hadisi uydurarak Hz. Ali’nin Sıddık’tan evvel imamete layık olduğunu ispat etmek istemişlerdir. Hâlbuki bu ayette onların iddiasını destekleyen hiçbir delil yoktur.”[1844] Müellif “وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاَةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا / Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et”[1845] ayetini tefsir ederken de Şia’nın hadis uydurduğunu belirterek onları “هم أكذب الناس / Onlar insanların en yalancılarıdır!” diye nitelendirir.1846

- Şia’nın, Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’ye yetki vererek kendi vefatından sonra istediği eşini boşayabileceğini ve Hz. Ali’nin de bu yetkiye dayanarak Cemel gününde Hz. Aişe’yi Hz. Peygamber’den boşadığı iddiası hem Hz. Peygamber (s.a.v.)’e hem de Hz. Ali (r.a.)’a iftiradır.[1847]

- “Dini ikame etme veya adaleti tesis etmeyi emreden her ayet imametin vücûbuna delildir.[1848] İmam/halife tayini konusunda İmamiyye der ki imam Hz. Ali’nin

[1841] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.91.
[1842] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.342.
[1843] Hûd, 11/17.
[1844] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.360.
[1845] Taha, 20/132.
[1846] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.243.
[1847] Itfiyyiş, **Teysir**..., 241.
[1848] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.346.

soyundan olmalıdır. İsmailiyye[1849] der ki ümmetin en faziletlisi imam olarak seçilmelidir. Doğru olan ise şudur: İmam tayin edilmesi -imkân bulunduğu takdirde- vaciptir. İmam tek kişi olmalıdır. İmam, bulunabilmesi ve ümmet için de uygun olması durumunda Kureyşî olmalıdır. Aksi halde başkası da olabilir. İmamın Hâşimî olması şart değildir."[1850]

- "Râfizîler İmam Ali ve beraberindekiler dışındaki sahâbe hakkında kötü konuşurlar. Yahudi ve Hristiyanlar saptı. Zira Yahudiler "Milletimizin en hayırlısı Musa ve beraberindekilerdir." dediler. Hristiyanlar ise "Milletimizin hayırlısı İsa ve beraberindekilerdir." dediler. Râfizîler ise milletimizin en şerlisi Muhammed'in ashabıdır diyerek daha çok saptılar."[1851] Müellif " وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا / Allah, iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir."[1852] ayetini tefsir ederken de sözü aynı hususa getirir ve eleştirilerini sertleştirerek şu ifadeleri kullanır: "Ayette geçen مِنْ edatı beyan içindir. Bu edat beyan için zamir ile birlikte gelir. Bunun Kur'an'da örnekleri vardır. Şia'dan bazılar buradaki مِنْ edatının tab'îz için geldiğini iddia edip buna dayanarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye biat etmeyenleri riddetle suçladılar. Bunlardan şirke daha yakın kimse yoktur. Gaybı bilen Allah çoğu irtidat edecek bir kavmi nasıl metheder. Kaldı ki bunlar Rıdvan biatı ehlidirler."[1853]

- "Râfizîler zorlama yorumlar yapmak suretiyle hesabı inkâr ettiler. Kur'an ve sünnet ise onların dediklerini reddeder."[1854]

- "Hz. Ali'nin nebî olduğunu iddia eden Râfizîler'in şehadeti makbul değildir."[1855]

[1849] Müellif burada bu fırka ile ilgili şu bilgileri verir: İsmailiyye Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'e nispet edilir. Onlar, "Her zahirin bâtını vardır." dedikleri ve bazı durumlarda şeriatın zahirinden sapıp kendi iddia ettikleri bâtınlara döndükleri -dini tahrif etmek suretiyle dinden çıktıkları- için batiniyye olarak da adlandırılırlar. Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.347.
[1850] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.347.
[1851] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.454.
[1852] Fetih, 48/29.
[1853] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.394-395.
[1854] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.224.

- "Günümüzde -müellif kendi yaşadığı çağı kastediyor- tavaf yaparken 'Ali'yi imam kılan Allah'a hamdolsun.' diyenleri duyuyoruz. Ali'nin hilafeti Osman'dan sonra haktır. Ancak Şiilerin ilk üç halifenin hilafetinin geçersiz olduğuna dair iddiaları bâtıldır.[1856]

3.1.11.3. Hâriciyye

Fırkanın adı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de kendilerine karşı isyan ettikleri yöneticiler ile fırkanın muhalifleri Hâriciyye'yi "İnsanlardan, dinden, haktan ya da Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı isyan ederek cemaatten çıkanlar" diye tanımlamışlardır.[1857] Sünnî ekol, İbâzîleri Hâricîlerin bir kolu saysa da ibâzîler bunu asla kabul etmemektedir. Teysir'i incelediğimizde de Itfiyyiş'in kendi fırkasını Hâricîlerden çok net bir şekilde ayrı tuttuğunu, kendi fırkasıyla Hâricîlerden bahsederken biz ve onlar şeklinde lafızlar kullandığını[1858] ve kendisinin de Hâricîleri eleştirdiğini görmekteyiz.[1859] Müellife göre Hâricîler Sufriyye, Ezârika ve Necdiyye/Necedât fırkalarının genel adıdır.[1860] Itfiyyiş'in Hâriciyye ile ilgili değerlendirme ve eleştirileri kısaca şunlardır:

- Müellif kısâsa dair ayetin[1861] " فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ / Kim kardeşi tarafından -kısmen veya tamamen- affedilirse…" kısmını tefsir ederken şu izahı yapar: "Buradaki kastedilen kardeşlik din kardeşliği olup bunu âdemî kardeşlik diye tevil etmek tekellüftür. Bu ayet büyük günah veya herhangi bir masiyet işleyenin müşrik olduğunu iddia eden Sufriyye'nin görüşünü reddetmektedir."[1862]

- Müellif " إِنَّ اللهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا / Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah

[1855] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.213.
[1856] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.157..
[1857] Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hâricîler", **DİA**, C.16, s.169.
[1858] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.297.
[1859] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.28.
[1860] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.240.
[1861] Bakara, 2/178.
[1862] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.372.

(ile) iftira etmiş olur."[1863] ayetini izah ederken şu izahları yapar: "Ayet 'Her günah ya da her büyük günah işleyen müşriktir.' diyen havarice karşı bir hüccettir. Onlar Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika'dırlar."[1864] İbâziyye-Vehbiyye'nin onlardan -Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika'dan- ayrılmaları da bu iddiaları sebebiyledir.[1865] Müellif, Sufriyye'ye Mâide, 5/44. ve En'âm, 6/121. ayetlerinin tefsirinde de aynı itirazı yapmış ve Kebîre işleyenin müşrikliğine hükmeden Sufriyye'ye karşı bir risâle yazdığını belirtmiştir.[1866] Rum, 30/60. ayetin tefsirinde ise aynı itirazı yineledikten sonra kâfir olmayanı tekfir edenin kâfir olacağını ancak o kişinin esir edilemeyeceğini ve malının da ganimet olarak alınamayacağını belirtmiştir.[1867]

- "Ezârika'nın şirk de dâhil her türlü günahın peygamberlerden sadır olabileceğine dair iddiası bâtıldır."[1868]

- Müellifin Hâricîleri eleştirdiği diğer bir husus ise takiyye konusudur. Kendisi" الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالاَتِ اللهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلاَ يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلاَّ اللهَ وَكَفَى بِاللهِ حَسِيبًا / Onlar (Peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ ederler, Allah'tan saygı ile korkarlar; Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak da Allah yeter."[1869] ayetinin tefsirinde sözü takiyye konusuna getirerek şu açıklamaları yapar: "Bizde (İbâzîyye'de) ölüm, organ telefi, namus ve mal için takiyye yapmak caizdir. Ancak takiyye yapılırken başkasına zarar vermemek ve masiyet işlememek şarttır. Örneğin takiyye niyetiyle zina yapmak caiz değildir. Ancak Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika can, mal veya namus için takiyye yapmayı yasaklayıp hicreti vacip kıldılar. Günah işleyenin canını ve malını helal kıldılar. Onların daha pek çok konuda zorlamaları var. Bizim ise pek çok konuda kolaylaştırdıklarımız var."[1870]

[1863] Nisâ, 4/48.
[1864] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.240.
[1865] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.424.
[1866] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.45.
[1867] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.150.
[1868] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.231.
[1869] Ahzâb, 33/39.
[1870] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.297.

- Itfiyyiş, " وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالإِيمَانِ وَلاَ تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ / Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"[1871] ayetinin tefsirinde de sahâbeyi tekfir etme veya onlar hakkında kötü konuşma hususunda da Sufriyye, Necdiyye ve Ezârika'yı ismen zikrederek onları Hz. Ali'yi ve kebîre işleyenleri tekfir edip canlarını ve mallarını helal kıldıkları için şiddetle eleştirir ve sahâbenin faziletine dair hadisler nakleder.[1872]

3.1.11.4. Muhtelif Fırkalar

Bu başlık altında müfessirimizin az yer verdiği fırkalara kısaca yer vermek istiyoruz.[1873] Müellif bazen görüşlerini reddettiği fırkalardan toplu olarak "اهل البدعة / bid'at ehli" diye söz ederken[1874] bazen de fırkanın adını açıkça zikretmiştir.

- Cehmiyye'nin -Allah onları takbih etsin- Cennet, cehennem ve oradakilerin fenâ bulacağına dair iddiaları merduttur. Onlar, Allah'tan başka bâkî bir varlık olmadığından hareketle bunu iddia ediyorlar. Hâlbuki Allah'ın bekâsı zatı iledir. Cennet, cehennem ve oradakilerin devamlılığı ise Allah'ın izni iledir.[1875]

- Müellife geöre " الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ / İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."[1876] ayeti günahta ısrarcı olarak ölenin dahi ceza görmeyeceğini iddia eden Mürcie'nin ve cezasını çekerek ya da affedilmek suretiyle cennete gireceğini iddia eden Eş'ariye'nin görüşlerini reddeder.[1877]

[1871] Haşr, 59/10.
[1872] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.452-454.
[1873] Daha önceki konularda müellifin Eş'ari ve Maturidi ekollerine yaptığı eleştiriler yer aldığı için bu bölümde bu ekollere yapılan eleştirilere fazla yer vermeyeceğiz.
[1874] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.49.
[1875] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.47.
[1876] En'âm, 6/82.
[1877] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.355-356.

- Müellif " يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا/ Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da inandığı halde imanında bir hayır kazanmamış/salih amel işlememiş olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz."[1878] ayetini tefsir ederken salih amelin eşlik etmediği bir imanın sahibine faydalı olmayacağını belirterek Eş'ariye'nin görüşlerini eleştirmektedir.[1879]

- Itfiyyiş " وَاللهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لاَ يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ / Allah, sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir."[1880] Ayetini tefsir ederken şu izahları yapar: "Hayat ve ölüm tabiatın gereğidir." diyen -Allah onlara lânet etsin- Tabiiyyûn'un[1881] görüşünü reddeder. Kâinatta kadir-i mutlak Allah'tır. Onun dışında tesir gücü olan hiçbir şey yoktur. Hayat ve ölüm de onun dilemesiyledir.[1882]

- Müellif, " فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ / Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."[1883] ayetini tefsir ederken Zahiriyye'nin Kıraate başladıktan sonra istiâze çekilmesi gerektiğini söylemekle fahiş bir hata yaptığını ve bunun sünnete de aykırı olduğunu belirterek ayetin takdirinin " فَإِذَا أَرَدْتَ قِرَاءَتَ الْقُرْآنَ / Kuran okumayı istediğin zaman" şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[1884]

- Itfiyyiş " وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً / Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."[1885] ayetini tefsir ederken fetret ehli meselesini tartışmaya açarak şu

[1878] En'âm, 6/158.
[1879] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.526.
[1880] Nahl, 16/70.
[1881] Ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Köroğlu "Tabiatçılar", **DİA**, C.39, s.327-328.
[1882] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.34.
[1883] Nahl, 16/98.
[1884] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.75.
[1885] İsrâ, 17/15.

izahları yapar: "Bizim görüşümüze göre fetret ehli, tevhit ile yükümlüdürler. Tevhit dışındaki hususlarda ise mazurdurlar. Ebû Hanife'nin görüşü de böyledir. Fetret ehlinin tevhit de dâhil hiçbir şeyle yükümlü olmadığını iddia eden Eş'ariyye'nin görüşü merduttur. Onlar bu görüşleri ile şirki mübah saymış olurlar. Hâlbuki kişi aklı ile kevnî delilleri tefekkür ederek Allah'ın varlığını ve birliğini idrak edebilir.[1886]

3.2. FIKHÎ TEZAHÜRLER

Fıkıh sözcüğü Arapça f-k-h kökünden türemiş olup sözlüklerde bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşma,[1887] anlama, kavrama, derinlemesine idrak etme,[1888] söylediği sözlerden konuşan kişinin amacını anlama şeklinde tarif edilmiştir.[1889] Fıkıh, ilmden/bilmekten daha özel bir kavramdır. Terim olarak ise Fıkıh, Şeriat'ın ahkâmını bilme,[1890] Şeriat'ın füruâtı,[1891] Şeriat'ın tafsîlî delillerinden hareketle ulaşılan amelî hükümlerini bilme,[1892] kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi,[1893] İslâm'ın bireysel ve sosyal hayata dair hükümlerini inceleyen ilim dalı[1894] şeklinde tarif edilmiştir.

Kur'an, hayat kitabı olması bakımından hayatın her alanıyla ilgili temel ilkeleri barındıran ve insanlara dünyada ve ahirette mutlu olmanın yollarını gösteren bir kitaptır.[1895] Kur'an'ın ihtiva ettiği konuları genel olarak itikadî, amelî ve ahlakî konular başlıkları altında toplayabiliriz.[1896] Diğer İslâmî ilimlerin de olduğu gibi fıkıh ilminin de temel kaynağı Kur'an'dır.[1897] Kur'an'da ibâdât, muamelât ve ukûbâtla ilgili yer alan ayetlere "Ahkâm" ayetleri adı verilmektedir.[1898] Ahkâm ayetlerinin adedi ve sınıflandırılmasıyla ilgili âlimler arasında farklı görüşler vardır. Bu ayetlerin sayısını 200'e indirenler olduğu gibi 800'ün üstüne de çıkaranlar

[1886] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.145-146.
[1887] Isfahânî, **Müfredât**..., s.642.
[1888] İbn Manzûr, **Lisân**..., C.13, s.522-523; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", **DİA**, C.13, s.1.
[1889] Cürcânî, **Ta'rifât**…, s.168.
[1890] Isfahânî, **Müfredât**..., s.642.
[1891] İbn Manzûr, **Lisân**..., C.13, s.522.
[1892] Cürcânî, **Ta'rifât**…, s.168.
[1893] Tehânevi, **Keşşâf**..., C.2, s.1282.
[1894] Karaman, "Fıkıh", **DİA**, C.13, s.1.
[1895] Demirci, **Tefsir Tarihi**, s.235.
[1896] Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 1994, S.5, s.203.
[1897] Karaman, "Fıkıh", **DİA**, C.13, s.2; Ahmet Özel, "Fıkıh", **DİA**, C.13, s.14.
[1898] Bedrettin Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'an", **DİA**, C.1, s.551.

vardır.[1899] Tefsir ilminin tedvininden itibaren günümüze kadar telif edilmiş olan eserlere baktığımızda müfessirlerin -farklı yoğunlukta da olsa- ahkâm ayetlerinin tefsirine de yer verdiğini, bu ayetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardığı farklı neticelere işaret ettiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra hicri III. asırdan itibaren özel ihtisas alanlarına yönelik tefsirlerin kaleme alınmaya başlanmasından sonra İslâm hukukçuları da özellikle kendi ihtisas alanlarını ilgilendiren ahkâm ayetlerinin tefsiri ile meşgul olmuş ve bu sahada müstakil eserler meydana getirmişlerdir.[1900]

Itfiyyiş'in öne çıkan yönlerinden birisi de iyi bir fakîh oluşudur.[1901] İbâzîler tarafından "Kutbu'l-Eimme" yani İmamların kutbu olarak tavsif edilen[1902] Itfiyyiş, fıkha dair telif ettiği eserlerle[1903] -diğer ilimlerde olduğu gibi- fıkıh ilminde de İbâzîlerin dayandığı en önemli şahsiyetlerden biri olmuştur.[1904] Kendisi fıkha dair müstakil eserler yazmasına rağmen tefsirini kaleme alırken ahkâma dair ayetlere özel bir önem vermiş ve onlara geniş bir yer ayırmıştır. Teysir'i fıkhî açıdan ele aldığımızda müellifin fakîh yönünün esere yoğun bir şekilde yansıdığını, ahkâma dair ayetleri uzun uzadıya ele aldığını, mezhebî taassuba kapılmadan çeşitli mezheplerin görüşlerine yer verip bunları tartıştığını ve bazı konularda şahsî görüşünü de belirttiğini gördük.

Müellifin fıkhî konularda kendine güveni oldukça fazladır. Örneğin feraiz konusunu ele alırken "وليس زيد بن ثابت جبريل الفرائض ولا نحن حمر الفرائض / Ne Zeyd b. Sabit ferâizin Cibril'idir ve ne de biz ferâizin eşekleriyiz!" sözünü söyleyebilmektedir.[1905] Yine müellif, Muhammed Abduh'un Tunus'a geldiği sıralarda halka, fıkhî müşküllerini bu tefsirin sahibi olan fakire sormalarını tavsiye ettiğini aynı tavsiyenin Abduh'tan evvel bir başka Mısırlı âlim tarafından da

[1899] Demirci, **Tefsir Tarihi**, s.234.
[1900] Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'an", **DİA**, C.1, s.551.
[1901] Müellifin Fakîhliği hakkında fikir sahibi olmak için Talâk sûresi tefsirine (Itfiyyiş, Teysir C.15, s.122-151.) bakılabilir.
[1902] Baba Ammi ve diğerleri, **Mu'cemu A'lâmi'l- İbâziyye**, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421; C.2, s.399-401; A'veşt, **Itfiyyiş**…, 10.; Belkasım Şetvân, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş…", **el-Hayât**, S.14, sayfa, 13-50.
[1903] Itfiyyiş'in Fıkıh İlmine dair eserlerinin bir kısmına çalışmamızın giriş bölümünde yer verilmiştir.
[1904] Zirikli, el- A'lâm, C.7, s.156-157; Baba Ammi ve diğerleri, Mu'cemu A'lâmi'l- İbâziyye, C.2, s.399-401; Belkasım Şetvân, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş…", **el-Hayât**, S.14, s.16-23.
[1905] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.157.

yapıldığını tefsirinde nakletmiştir.[1906] Müellif Mısır âlimlerinin kendisine meylettiğini belirterek bu meylin sebebini şöyle izah eder: Ribâ konusunda işin içinden çıkamadıkları bir mesele oldu. Ben Mizâb'da iken bana sorularını gönderdiler. Ben de cevabımı gönderdim ve bu cevabı çok beğendiler. Yine bir İngiliz onlarla tartıştı. Bu tartışma ile ilgili bana suallerini gönderdiler. Bu suallere verdiğim cevaplar da çok beğenildi. Ayrıca Mısır'da basılan Şerhu'n-Nîl[1907] ve diğer eserlerimden haberdar oldukları için mezhep farklılığına ve aradaki mesafenin uzaklığına rağmen Mısır âlimleri bana meylettiler.[1908]

Yaptığımız okumalarda fıkhî açıdan İbâzî Mezhebi ile Ehl-i sünnet arasında ciddi farklılıkların bulunmadığını ve İbâzıyye mezhebiyle Hanefi mezhebinin fıkhî açıdan büyük oranda örtüştüğünü gördük. Müellif de Ebû Hanife (ö. 150/767) hakkında "وهو عالم كثير الوفاق بينه وبيننا معاشر الإباضية الوهبية فى المسائل / O, kendisiyle İbâzî Vehbîler arasında pek çok konuda uyum olan bir âlimdir." Diyerek bu durumu dile girmiştir.[1909] Biz bu bölümde eserin fıkhî yönüne, müellifin fıkhî kaynaklarına, fıkıh usûlüne dair yaklaşımlarına, diğer mezhepler ve mezhepçilik hakkındaki değerlendirmelerine ve bazı tartışmalı fıkhî konulara dair müellifin şahsi görüşlerine ana hatlarıyla yer vermeye çalışacağız. Bununla birlikte Teysir tefsirinin fıkhî yönünün tam mânasıyla ortaya konulabilmesi için müstakil bir çalışmaya ihtiyaç olduğuna dair kanaatimizi de burada belirtmek isteriz.

3.2.1. Müellifin Fıkhî Kaynakları

Teysir'i incelediğimizde müellifin temel fıkhî kaynaklarının İslâm hukukunun kaynakları olup edille-i erbaa/dört kaynak olarak zikredilen Kur'an, sünnet, kıyas[1910] ve icma'[1911] ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer râşid halifelerin sünneti olduğunu;[1912] kendisinin de bunu açıkça dile getirdiğini gördük. Müellif herhangi bir konuyu fıkhî açıdan ele alırken öncelikle Kur'an'ı göz önünde bulundurmuş ardından da hadislere, sahâbe ve fıkıh imamlarının görüşlerine

[1906] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.35.
[1907] Müellifin Fıkıh ile ilgili telif ettiği ve İbâzîler tarafından el üstünde tutulan bir eserdir.
[1908] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.35-36.
[1909] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.70.
[1910] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.36; C.3, s.252; C.4, s.270, C.7, s.171.
[1911] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.252, 345; C.4, s.218; C.15, s.124.
[1912] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.271.

müracaat etmiştir. Bu konuda dikkatimizi çeken konulardan biri ise müellifin hadisler ile Kur'an'ın çelişmesi durumunda Kur'an'ı merkeze alıp hadisleri Kur'an'a arz etmesi ve -kendi yorumuna göre- Kur'an'a uymayan rivayetleri zayıf veya uydurma diye nitelemesidir.[1913]

Itfiyyiş'e göre Kur'an dinin temeli olup diğer dini ilimlerin olduğu gibi fıkhın da temel kaynağı ve dayanağıdır.[1914] Müellife göre Kur'an'da mükellef tarafından ihtiyaç duyulan her şey ve daha fazlası vardır.[1915] Bunların bir kısmı tafsîlî olarak Kur'an'da yer alırken bir kısmı da icmâlen bulunmakta olup onlar da Allah'ın elçisinin sünnetiyle açıklanmıştır.[1916] Sünnet ile de açıklanmamış olan hususlar kıyas ile veya Kur'an'da yer alan imâlar sayesinde işin ehli tarafından "fehm" ile anlaşılıp açıklanır.[1917]

Itfiyyiş'in fıkhî konularda Kur'an'dan sonra dayandığı ikinci kaynak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetidir. Teysir'i bu yönden incelediğimizde hadise dair Vefâu'd-Damâne ve Cemu'ş-Şeml fi Ehâdis-i Hayri'r-Rusul adlı eserler te'lif etmiş olan ve İbâzî Mezhebinde Hadis ilminde de otorite kabul edilen Itfiyyiş'in[1918] dinî ilimlerin ikinci temel kaynağı olan sünnetten çok fazla istifade ettiğini görmekteyiz. Itfiyyiş'e göre sahih dahi olsa âhâd hadis Kur'an'ı nesh edemez.[1919] Zira birinci ve temel kaynak Kur'an'dır. Kur'an'da herhangi bir konuya dair hüküm belirtilmişse artık başka bir kaynağa bakılmaz.[1920] Ancak Kur'an'da mücmel olarak yer alan hususlar için ilk müracaat edilecek kaynak sünnettir.[1921] Sünnetin konumu, vahy-i gayr-i metluv olması bakımından, Kur'an gibidir.[1922] Bu husus "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى /

[1913] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.34-37.; C.14, s.159-160.
[1914] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.391.
[1915] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.271; C.7, s.214.
[1916] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.271.
[1917] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.252; C.14, s.391.
[1918] Zirikli, el- A'lâm, C.7, s.156-157; Mu'cemu A'lâmi'l- İbâziyye, Baba Ammi ve diğerleri, C.2, s.399-401; Belkasım Şetvân, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş…", **el-Hayât**, S.14, s.16-23; Itfiyyiş, **Teysir**..., C.11, s.235.
[1919] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.424.
[1920] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.217.
[1921] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.252; C.4, s.270; C.7, s.171
[1922] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.60.; C.13, s.402.

O, hevadan (kendi istek, düşünce ve tutkularına göre) konuşmaz."[1923] ayetinde de açıkça belirtilmiştir.[1924]

Itfiyyiş'in Kur'an ve sünnetten sonra dayandığı kaynak icmâ' ve kıyastır. Müelife göre dini hükümlerin tümü Kur'an ve sünnette yoktur. Bundan dolayı hükümler Kur'an, sünnet, icmâ' ve kıyastan alınır. Kıyas da icmâ'a râci'dir. Ancak insanlar, âlimlerin bir konuda ittifak etmesinden sonra ittifak ettikleri hükmü öğrenirler ancak kaynağını bilmezler. Müellif " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ / Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e arz edin."[1925] ayetinin de kıyasın mevsukiyetini ispat ettiğini belirtir. Müellife göre Kur'an ve sünnette açıklanmamış olan bir hususu Allah ve resulüne götürmek günümüzde ancak kıyasla mümkündür. Müellifin altını çizdiği bir diğer husus ise kıyas ile hüküm istinbatının ehil olanlarca yapılması gerektiğidir.[1926] Müellifin kıyas ve içtihadın caiz oluşuna dair getirdiği bir diğer delil de "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا / Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[1927] ayetidir. Müellife göre, yukarıdaki ayetle birlikte, bu ayet -bazılarının iddia ettiği gibi- kıyas ve içtihadın nefyine değil bilakis ispatlarına delildir.[1928]

Itfiyyiş icmanın delilinin de Kur'an'da yer aldığını belirterek konuya dair şu kıssayı nakleder: "İmam-ı Şâfiî'ye icmâ'ın da hüccet olduğuna dair Kur'an'da bir ayet olup olmadığı sorulur. Bunun üzerine İmam 300 defa - bazı rivayetlere göre ise üç defa, üç gün üç gece- Kur'an'ı okur ve " وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى

[1923] Necm, 53/3.
[1924] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.125.
[1925] Nisâ, 4/59.
[1926] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.252.
[1927] Mâide, 5/3.
[1928] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.461.

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا / Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir. "[1929] ayetini bularak bu ayetin icmanın hüccet olduğuna dair delil olduğunu belirtir."[1930] Müellif, İmam-ı Şâfiî'nin bu ayeti icmâ' için delil olarak getirmesinin sahih olduğunu belirterek şu izahı yapar: "Müminlerin yolundan başka bir yolu takip etmek haramdır. Bundan dolayı müminlerin yoluna tâbi olmak vacip olur."[1931]

3.2.2. Müellifin Fıkıh Usûlüne Dair Yaklaşımları

Teysir'i incelediğimizde müellifin fıkhî konuları ele alıp tartıştığı gibi yeri geldikçe fıkıh usûlüne dair konuları da ele alıp bunları tartışarak tercihini belirttiğini; bazen de kendi görüşünü dile getirdiğini görmekteyiz. Teysir'de, müellifin fıkıh usûlüne dair yaklaşımlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Sünnet haktır. İcmâ' haktır. Kıyas haktır. Bunların tümü de zımnen münezzel olana/Kur'an'a dâhildir. Sünnet "وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا / Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."[1932] ayetinden açıkça anlaşıldığı üzere Kur'an'a dâhildir. İcmâ' da "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى / O, kendi arzu ve heveslerine göre konuşmaz."[1933] diye tavsif edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ / Muhakkak ki Allah ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez."[1934] hadisiyle Kur'an'a dayanır. Kıyas da " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ / Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve

[1929] Nisâ, 4/115.
[1930] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.345.
[1931] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.345-346.
[1932] Haşr, 59/7.
[1933] Necm, 53/3.
[1934] Tirmizi, **Sünen**, C.4, s.466.

sizden olan ulü'l-emre de itaat edin" ayetinden anlaşıldığı üzere Kur'an'a dayanır. Zira ulü'l-emr ile kastedilen müçtehitlerdir.[1935]

- Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberler de içtihat etmişlerdir. " مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ، لَوْلاَ كِتَابٌ مِنَ اللهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ / Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)'den dolayı size büyük bir azap dokunurdu."[1936] ayetlerinden bu husus açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber savaşta esir aldıklarını elinde tutmuş ardından kendi içtihadıyla fidye karşılığında söz konusu esirleri serbest bırakmıştır.[1937] Peygamberler içtihatlarında yanıldıklarında ise Allah'ın haberdar etmesiyle hatalarından dönerler. Bazı âlimler ise peygamberlerin, hakkında vahiy olmayan bir durumla karşılaştıklarında üç gün beklemekle emrolunduklarını, bekleme süresinde vahiy gelmemesi durumunda ise peygamberlerin içtihat ettiklerini söylemişlerdir.[1938]

- " وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً / Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."[1939] ayetinin delaletiyle müçtehidin kıyas ve benzeri metotlarla içtihatta bulunup hüküm vermesi mubahtır. Zira kendisini o hükme götüren şey zannî de olsa ilimdir. Zaten şer'i hususlara dair konularda ilim ile kastedilen sadece yakîn bilgi değildir. Görmez misin ki müçtehit isabet ettiği gibi hata da ettiği halde hatası için cezalandırılmaz. Görmez misin ki müslüman olduğunu iddia edip güvenilir olarak bilinen ve kebîre işlediğini görmediğimiz kişinin şehadetiyle hüküm veriyoruz. Hâlbuki o şahidin bize verdiği bilgi -bizim açımızdan-

[1935] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.217.
[1936] Enfâl, 8/67-68.
[1937] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.370.
[1938] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.372.
[1939] İsrâ, 17/36.

yakîn değil zannîdir.[1940] İbn Abbas şöyle demiştir: "Gözünün gördüğünden, kulağının duyduğundan ve kalbinin hissettiğinden başkasına şahitlik etme!" Kalbin hissettiğinde ise yakînden hiçbir şey yoktur.[1941]

- Sahâbe kıyası çokça kullanmış ve pek çok konuda içtihat etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine Kur'an ve sünnette cevabını bulamadığı hususlarda kendi kıyas ve içtihadıyla amel etmesini emretmiştir.[1942]

- Müçtehid içtihadında hata ederse mazurdur. Müçtehidin hatalı içtihadı da ilimdir. Rivayet edilir ki bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) Amr b. Âs'a iki kişi arasında hüküm vermesini söyledi. Amr dedi ki "Sen varken ben mi hüküm vereyim!?" Peygamber "Evet hüküm ver." dedi. Amr bunun üzerine "Hüküm verirsem benim için ne var?" dedi. Peygamber (a.s.) "Hükümde isabet edersen sana on ecir vardır. Hata edersen ise sana bir ecir vardır." dedi. Bu rivayet de Hz. Peygamber'in, müçtehidin isabet ve hata edebileceğini ancak her iki durumda da kendisine ecir verileceğini ifade ettiğini göstermektedir.[1943]

- İçtihada ehil olan müçtehidin söyledikleri -bağlayıcılık bakımından- peygamberin söyledikleri gibidir.[1944]

- İçtihat, içtihadı iptal edebilir. Ancak vahiy, içtihat ile iptal olmaz.[1945]

- Bir konuyla ilgili kesin bir delil varsa o konuyla ilgili içtihat yapılamaz. İçtihat, kesin delilin olmadığı füru'a dair hususlarda caizdir.[1946]

- Amelî hususlarda zan seviyesindeki bilgi yeterlidir. Âlimlerin füruata dair sözleri zanniyyâttır. Füruata dair hususlarda müçtehit olmayanın da görüşü taklit edilebilir.[1947]

[1940] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.175-176.
[1941] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.176.
[1942] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.176.
[1943] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.323.
[1944] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.13, s.402.
[1945] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.9, s.322.
[1946] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.499.
[1947] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.147.

- Vacip olan şeyin tamamlanması için gerekli olan şey de vaciptir. Örneğin Arafat vakfesinin tamamlanması için Arafat'tan ifâza / ayrılma da vaciptir. " فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ/Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ / Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın."[1948] ayetleri de bunun delilidir. Zira direk emir kipiyle söylenen şey vücûp ifade eder. Bana göre bu tekellüf olmaksızın böyledir.[1949]

- Mutlak, mukayyed olana hamledilir. Bu konuda mezhebimiz, Şâfiî mezhebiyle hemfikirdir. Hanefi mezhebinde ise mutlak, mukayyede hamledilmeyip mutlak olan itlâkı üzere; mukayyed olan da takyidi üzere bırakılır. Ancak olay ve sebep birliği varsa mutlak mukayyede hamledilir. Bana göre ise ıtlak ve takyid aynı meselede ise mutlak mukayyede hamledilir.[1950] Örneğin " وَمَنْ يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ / Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır."[1951] ayetine göre kişi dininden dönerse bütün amelleri boşa gider. Şayet ölmeden evvel tövbe ederse riddetten önce yaptığı amelleri kaza etmesi gerekir. Bu bizde ve Ebû Hanife'de böyledir. Şâfiî'ye göre ise kişi ölmeden evvel tövbe ederse daha önce yapmış olduğu ameller kendisine döner ve kaza yapmasına gerek yoktur. Zira amellerin ihbât edilmesi " وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ / Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."[1952] ayetinde de belirtildiği üzere riddet üzere ölme şartına bağlanmıştır. Ancak biz deriz ki buradaki takyid amellerin dünyada iken boşa

[1948] Bakara, 2/196, 198.
[1949] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.448.
[1950] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.14, s.387.
[1951] Mâide, 5/5.
[1952] Bakara, 2/217.

gitmesi ile ilgili değildir. Buradaki takyid ahirette amellerin boşa gidip kişinin ateşi hak etmesiyle ilgilidir. Zira kişi riddet üzere ölmeyip tevbe ederse daha önce yaptığı ameller boşa gitse de ahirette cehennemlik olmaz.[1953]

- İbâzî Mezhebine göre "شرع من قبلنا / bizden evvelkilerin şeriatları"[1954] bizim için şeriat değildir.[1955] Itfiyyiş ise bu konuda mezhebinin görüşünü aktardıktan sonra şu izahı da ekler: "Bana göre ise bizden evvelkilerin şeriatları Kur'an, sünnet ve icmâ'a aykırı değilse bizim için de şeriat olup içtihada takdim edilmelidir.[1956] Benim tercihim budur.[1957] Bir hükmün bizden evvelkilerin şeriatı olduğu ise ancak Kur'an, sünnet, icmâ' veya o ümmetten olup sonradan İslâm'a giren Abdullah b. Selam gibi sika/güvenilir kişilerin açık beyanı ile tespit edilir."[1958]

- İhtiyar/seçme hürriyeti, mükellef olmanın aslıdır. " وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الأَمْرُ ثُمَّ لاَ يُنْظَرُونَ / Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı.",[1959] " فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ / Fakat hışmımızı gördükleri zaman imanları fayda verecek değildi. Allah'ın, kulları hakkında süregelen âdeti budur."[1960] ayetlerinde de dikkat çekilen husus budur.[1961]

- Müellif " وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ / Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır."[1962] ayetini tefsir ederken at eşek ve katır etinin helal olup olmadığını uzun uzun ele alıp konuya dair hadisleri, sahâbe, tâbiûn ve selef

[1953] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.29-30.
[1954] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u men Kablenâ", **DİA**, C.39, s.15-19.
[1955] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.27; C.3, s.191; C.4, s.55.
[1956] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.27.
[1957] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.171.
[1958] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.27.
[1959] En'âm, 6/8.
[1960] Mumin, 40/85.
[1961] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.217.
[1962] Nahl, 16/8.

âlimlerinin görüşlerini naklettikten sonra "والأَصل فى الأشياءِ قبل النزول الحل / Nüzulden önce eşyada aslolan helal olmasıdır." kaidesine yer vererek bu konudaki kanaatini belirtir.[1963]

- Usul örfünde tevatürün altındaki haberler için "ahâd"[1964] tabiri kullanılır. Bu haberler iki veya üç kişiden de gelse haber âhâd diye nitelenir. Sika/emin olan bir kişiden gelen "haber-i vahid" de hüccettir. " وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ / Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."[1965] ayeti bunun delilidir. Zira kişi uyarıp nasihat vereceği kişiye yanında birkaç kişi bulundurmasını şart koşmaz.[1966]

- Mutlak emir, vücûp ifade eder. Bir başka delilin delaletiyle mendup (şer'an yapılması kesin ve bağlayıcı olmaksızın istenen ve terkedilmesi dini açıdan kınanmayan işleri ifade eden usûl-i fıkıh terimi)[1967] vb. gibi farz olmayan şeyleri ifade ettiği anlaşılan emirler mutlak emir sayılmaz.[1968] Emir fiili, lam ile yapılan emir fiili, isim fiil halindeki emir ve onun yerine kullanılan mastarda aslolan vücûbtur. Emretti, emrediyor, emret ve emir lafızları ise vücûp ve nedb için müşterek olarak kullanılmak üzere vaz'edilmiştir.[1969]

- Sahih olan şudur ki hakiki mânasında ve emir kipi ile ifade edilen hususlar vücûbiyeti belirtmek içindir. Emir kipinin hem vücûp hem de nedb için kullanılması ise mecaz ile ilgili bir meseledir.[1970]

[1963] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.410.
[1964] Ayrıntılı bilgi için bkz., Apaydın, H. Yunus, Haber-i Vâhid, **DİA**, C.14, s.355-363.
[1965] Tevbe, 9/22.
[1966] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.6, s.173.
[1967] Ferhat Koca, "Mendup", **DİA**, C.29, s.128.
[1968] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.159.
[1969] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.8, s.65.
[1970] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.443.

3.2.3. Müellifin Fıkhî Mezheplere Yaklaşımı

Daha önce de belirttiğimiz gibi Itfiyyiş geniş bir fıkıh bilgisine sahip olup sadece kendi mezhebinin değil diğer Sünnî ve Şiî mezheplerin de fıkıh birikimine hâkim bir âlimdir. Kendisi fıkıhla ilgili ayetleri ele aldığında taassuba kapılmadan diğer mezheplerin de görüşlerine, mezhepler arası ve mezhep içi ihtilaflara uzun uzun yer vermiştir. Müellif çoğu zaman naklettiği görüşler hakkında değerlendirmelerde bulunduktan sonra "وأنا أختار / ben tercih ediyorum",[1971] "عندى / bana göre"[1972] diyerek kendi görüşüne de yer vermiş[1973] bazen de değerlendirmede bulunmaksızın sadece görüşleri aktarmakla yetinmiştir.[1974] Dikkatimizi çeken noktalardan biri de müellifin bazen kendi mezhebinin görüşüne katılmayıp kendi görüşünü ortaya koyması ya da bir başka mezhebin görüşünün isabetli olduğunu belirterek o görüşe katılmasıdır.[1975] Bu da müellifin fıkhî konularda mezhebî bir taassubun içine girmediğini göstermektedir. Biz bu başlık altında müellifin diğer mezhep imamlarının görüşlerini nasıl aktardığını ve bu görüşlere dair değerlendirmelerini örnekler üzerinden ele aldıktan sonra müellifin mezhepler hakkındaki genel değerlendirmelerine, ümmetin bölünmesi hakkındaki düşüncelerine ve birliğe olan ihtiyaca işaret edişine yer vereceğiz.

3.2.3.1. Mezhep İmamlarının Görüşlerini Aktarıp Değerlendirmesi

Itfiyyiş'in, tefsirinde fıkhî konuları ele alırken genelde konuyla ilgili olarak önce fakîh olarak tanınmış sahâbe ve tâbiûn âlimlerinin görüşlerini aktardığını ardından da başta İbâzî Mezhebi olmak üzere Hanefi, Şâfiî, Mâliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine yer verdiğini bunlardan bilhassa Hanefi ve Şâfiî mezheplerine geniş yer ayırdığını gördük. Ayrıca müellif bazı konularla ilgili olarak Zahiriyye mezhebine[1976] ve Şiî mezheplerden de Zeydiyye ve İmamiyye'nin[1977] görüşlerine de yer verip bu görüşleri değerlendirmiştir. Ancak müellifin bütün

[1971] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.7, s.171.
[1972] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.196.
[1973] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.206, 325; C.2, s.55; C.3, s.382.
[1974] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.255; C.3, s.477.
[1975] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.195.
[1976] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.454; C.8, s.75.
[1977] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.41-42; C.3, s.477.

görüşleri aktardıktan sonra genelde İbâzî görüşü tercih ettiğini ve bunu Kur'an, sünnet ve bazen de lugavî delillerle desteklemeye çalıştığını görmekteyiz.

Teysir'de yer alan bütün fıkhî meseleleri ve bu meselelerde müellifinin mezhep imamlarına karşı tutumunu aktarmak çalışmamızın sınırlarını fazlasıyla aşacaktır. Bundan dolayı biz bu başlık altında fikir vermesi açısından birkaç örneğe yer vermekle yetineceğiz.

a-) Müşriklerin Mescide Girmesi

Itfiyyiş " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلاَّ خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ/ Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır."[1978] ayetini tefsir ederken müşriklerin mescitlere girme konusunu ele alarak şu görüşlere yer verir. "Bize göre Müslümanlar, güçleri yettiğince, müşriklere mescide girme izni vermemelidir. Mâlik'in de görüşü böyledir. " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلاَ يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا / Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."[1979] ayeti de bunun delilidir. Zira diğer mescitler de hürmet ve pisliklerden arındırılma bakımından Mescid-i Haram gibidirler. Şâfiî'ye göre ise müşriklerin bir işi varsa, Mescid-i Haram dışındaki mescitlere müslümanların izni ile girebilirler. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Sakif kabilesinin elçilerini ve başkalarını mescide alması ise Tevbe, 9/28. ayetle nesh edilmiştir. Ebû Hanife ise mutlak olarak caiz görmüştür.[1980]

b-) Sa'y

[1978] Bakara, 2/114.
[1979] Tevbe, 9/28.
[1980] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.233.

Müellif " إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ / - Şüphesiz, Safâ ile Merve Allah'ın dininin sembollerindendir. Onun için her kim hac veya Umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse, bunlar arasından tavaf yapmasında ona bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah, mükâfatını veren ve her şeyi bilendir."[1981] ayetini tefsir ederken sa'yin hükmü meselesini ele alarak şu izahları yapar: "Safâ ile Merve arasında sa'y etmek vaciptir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Muhakkak ki Allah sizin üzerinize sa'y etmeyi yazdı. Sa'y edin.' diye buyurmuştur. Yine bir başka rivayette ise Hz. Peygamber bir sahâbiye haccı tarif ederken sa'yden hiç bahsetmemiştir. Şayet terkedilmesi haccın iptaline yol açacak bir ibadet olsaydı Peygamber muhakkak ona sa'yi de söylerdi. Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki sa'y vaciptir. Bu vacibin terki ile hac ibadeti eksik kalır ancak bâtıl olmaz. sa'yi terk etmenin cezası ise bir küçükbaşı kurban olarak kesmektir. Bu konuda Ebû Hanife'nin görüşü de bizimki gibidir. İmam Mâlik ve İmam-ı Şâfiî ise hadise dayanarak sa'yin terkedilmesinin hac ibadetinin iptal olmasına sebep olacağını söylerler. Ancak delilleri geçersizdir. Yukarıda zikrettiğimiz ikinci rivayet onların görüşlerini geçersiz kılar. İmam Ahmed'e göre ise sa'y vacip olmayan bir sünnettir. Ancak imamın bu görüşü yukarıda zikrettiğim hadis nedeni ile merduttur. Ona göre hadisin ibaresindeki كتب lafzı استحب mânasındadır. Bunun delili de Bakara sûresinin 180. ayetindeki[1982] كتب lafzı استحب diye tevil edilmesidir. Ancak bu delil geçersizdir. Zira söz konusu ayette herhangi bir müstehab olma durumu söz konusu olmayıp ana babaya vasiyette bulunmak farz kılınmıştır. Ancak bu farz miras ayetleri ile nesh edilmiştir."[1983]

c-) Yemini Bozma ve Yemini Bozmanın Kefâreti

[1981] Bakara, 2/158.

[1982] Bakara, 2/180 : " كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ/ Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."

[1983] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.324-325.

لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ " Itfiyyiş

عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ

ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ / Allah,

kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek veya bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size ayetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!"[1984] ayetini tefsir ederken yemini bozma ve yemin bozmanın kefâreti hakkında şu açıklamaları yapar: "Yeminin kefâreti ancak yemin bozulduktan sonra yerine getirilir. Hanefiler de bizimle aynı görüştedirler. Şâfiîler ise ayette kefâretin zikredilip yemini bozmaktan söz edilmemesine dayanarak yemini bozmadan evvel yemini bozmanın kefâretinin oruçla değil de mal ile ödenebileceğini söylerler. Zira oruç ile kefâreti yerine getirmek ancak başka şekilde kefâreti ödemekten aciz kalındığı zamanda caizdir. Aciz olma durumu da ancak yemin bozulduktan sonra belli olur. Şâfiîler dediklerini kıyas ile de şu şekilde temellendirmeye çalışmışlardır: 'Zekâtın bir şartı da eldeki malın bir yıldır sahibinde olmasıdır. Ancak bir yıl tamamlanmadan da kişi malının zekâtını verebilir.' Sahih olan ise kefâretin yemin bozulduktan sonra yerine getirilmesidir. Zira kefâreti vacip kılan şey yeminin bozulmasıdır. Şâfiîlerin dediklerinin ne ayette ne de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in 'Kim bir şey üstüne yemin eder de ondan daha hayırlısını görürse yemininin kefâretini ödeyip daha hayırlı olanı yapsın' hadisinde delili vardır. Zira aynı hadisin 'Kim bir şey üstüne yemin eder de daha hayırlı olanı görürse hayırlı olanı yapıp kefâretini ödesin' şeklinde bir rivayeti de mevcuttur."[1985]

Yemin kefâreti ile ilgili müellifin yer verdiği ihtilaflardan ikisi ise çoğu konuda görüşleri örtüşen[1986] Îbâzî mezhebi ile Hanefi mezhebi arasındadır. İbâzîlere

[1984] Mâide, 5/89.
[1985] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.123.
[1986] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.270.

göre -Hanefilerin hilafına- yemin kefâreti olarak dağıtılacak olan yemek veya giysinin tam olarak on kişiye verilmesi gerekir. Aynı miktardaki yiyecek veya giyeceği 10'dan daha az veya daha fazla sayıdaki kişiye dağıtmak caiz değildir.[1987] Yine İbâzîlere göre yeminin kefâreti olarak kişi köle azat edecekse müslüman bir köleyi azat etmelidir. Katlin kefâretine kıyas yaparak bu sonuca varılabilir. Ayrıca kefâret, Allah'ın hakkıdır. Allah'ın hakkı Allah'a düşman olan biri için kullanılamaz. Ebû Hanife ise katl dışındaki bütün kefâretlerde mümin olmayan kölenin de azat edilmesini caiz görür.[1988]

Itfiyyiş'in bu konuda yer verdiği son ihtilaf ise ayette geçen " فَمَنْ لَمْ يَجِدْ/gücü yetmeyen" ibaresi ile ilgilidir. Kişinin nelere sahip olmasının onu "gücü yeten" sınıfına dâhil ettiğine dair mezheplerin görüşleri farklılık göstermektedir. İbâzilere göre kişinin bir yıllık azığı varsa o kişi yeminine kefâret olarak on fakiri yedirmesi, giydirmesi veya bir köleyi azat etmesi gerekir. Bir yıllık azığa mâlik olan kişi, oruç tutarak kefâretini ödeyemez. Şâfiî mezhebine göre ise kişinin kefâret için vereceğinin dışında kendisinin ve ailesinin bir günlük azığına sahipse o kişi de "gücü yeten" sınıfına dâhildir. Ebû Hanife'ye göre ise kişinin "gücü yeten" sınıfına dâhil olması için nisaba mâlik olması gerekir. Katâde'ye göre ise elli dirhemi olmayan kişi kefâretini oruç tutarak ödeyebilir.[1989]

3.2.3.2. Mezheplere ve Mezhepçiliğe Dair yaklaşımı

Müellif, tefsirinin bazı yerlerinde "...عندنا معشر الإباضية الوهبية / İbâziyye-Vehbiyye topluluğu olarak bizde..." vb. tabirler kullanarak kendisinin İbâzî-Vehbî olduğunu dile getirmiş[1990] ve -daha önce de belirttiğimiz gibi- İbâzî Mezhebi ile Hanefi mezhebinin görüşlerinin pek çok konuda aynı olduğunu ifade etmiştir. Teysir'i fıkhî açıdan incelediğimizde müellifin herhangi bir taassuba kapılmadan konuyla ilgili diğer mezheplerin görüşlerine yer verdiğini ve bu görüşlerle ilgili değerlendirmeler yaparak söz konusu görüşlere katılıp katılmadığını ifade ettiğini

[1987] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.124.
[1988] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.125.
[1989] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.126.
[1990] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.270; C.4, s.301; C.5, s.404; C.16, s.318.

gördük. Şunu da ifade etmek gerekir ki Itfiyyiş diğer mezheplerin görüşlerine yer verse de kendi mezhebini övmekten ve kendi mezhebinin görüşünün doğru olduğunu ispat etmeye çalışmaktan geri durmamıştır. Örneğin Arâf sûresinin 180. ayetini tefsir ederken yaptığı izahların arasına " ومذهبنا خال عن ذلك كله والحمد لله عز وجل ، كما قال لى بعض علماء مكة : لا بدعة فى مذهبكم / Mekke ulemalarından bazılarının bana 'Mezhebinizde bid'at yoktur' dediği gibi Allah'a hamdolsun ki mezhebimiz bütün bunlardan -bid'atlerden- uzaktır."[1991] diyerek mezhebini övme yoluna gitmiştir. Yine müellif Kadir sûresinin tefsirinde İbn Hacer'den[1992] alıntı yaparken İbn Hacer'in büyük bir âlim olduğunu ve -kaynak göstermeden- kendisinin İbâzî-Vehbî mezhebine övgüsünün olduğunu dile getirir.[1993]

Itfiyyiş " فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ / İnsanlar dine dair işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinip övünmektedir."[1994] ayetini tefsir ederken zâiğ/bozuk mezheplerin de bu ayetin mânasına dâhil olduğunu söyleyerek şu izahları yapar: "Yüce Allah sadece bid'atlerden hâli mezhepleri kabul eder. İnsanlar önceleri sadece Kur'an'ı, sünneti, icmâ'ı ve -ehil olanlar- içtihadı bilirdi. Daha sonra mezhepler oluştu ve taklit dönemi başladı."[1995] Müellif bu izahları yaptıktan sonra -muhtemelen- İbâzi mezhebinin kıdemine ve dolayısıyla da faziletine dikkat çekmek için mezheplerle ilgili şu tarihî bilgileri verir: "Mezheplerden bir kısmı hicri 2. asrın sonlarına doğru ortaya çıktı. Hicri 95'te doğup Hicri 179'da vefat eden İmam Mâlik, mezhep imamımız Cabir b. Zeyd vefat ettiğinde bir yaşındaydı. Başka bir rivayete göre ise buluğ çağına yeni girmişti. Hicri 80'de doğup 150'de vefat eden İmam Ebû Hanife ise İmam Cabir vefat ettiğinde 16 yaşındaydı. Hicri 150'de doğup 204'te vefat eden İmam-ı Şâfiî ile 164'te doğup 241'de vefat eden İmam Ahmed b. Hanbel ise İmam Cabir öldüğünde

[1991] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.240.
[1992] Müellif burada İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)'yi kastediyor.
[1993] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.318.
[1994] Mu'minun, 23/53.
[1995] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.34.

henüz doğmamışlardı.” müellif bu bilgileri aktardıktan sonra “فأين الإتفاق /birlik nerede!” diyerek birlik beraberliğe olan iştiyakını ifade etmiştir.[1996]

Itfiyyiş kendi yaşadığı dönemde (1820-1914) müslümanların içinde bulunduğu durumun da etkisiyle tefsirinde müslümanların birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduklarını ve yaşanan sorunların da ancak bu şekilde hallolacağını belirtmiştir. Örneğin “ وَأَطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ وَلاَ تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ / Allah’a ve Peygamber’ine itaat ediniz. Aranızda tartışmaya, çekişmeye düşmeyiniz. Sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”[1997] ayetini tefsir ederken konuya dair duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Hakikatı ortaya çıkarmak için tartışmak, emrolunduğumuz bir hususdur. Ancak bunu yaparken ihlas şarttır. İhlasın alameti ise hakikat hasmımız tarafından da ortaya konsa sevinip o hakikatı kabul etmektir.[1998] Ancak Nizâ‘ şu anda tevhit ehli arasında yayıldığı için müşrikler onlara hâkim olmuşlardır. Şayet tevhit ehlinin bütün fırkaları usûlde bizim mezhebimize dönüp ihtilafa konu olan hususlarda ise yokmuş gibi davranarak yekvücut olurlarsa müşriklere galip geleceklerdir Müşrikler şu anda başkalarını hâkimiyetleri altına almak için strateji geliştirmekle meşgulken müslümanlar parça parça olmuştur. Kimi müslümanlar müşriklerle işbirliği içinde iken bazıları da boş durmaktadır. Bazı Müslümanlar bireysel olarak kendilerini ibadete vermiş olmalarına karşın fiilî olarak şirk ehline bedduadan uzaktırlar. Bazı müslümanlar da kendilerini telife adamışlardır. Telifin de en iyisi şeyh Abduh, şeyh Mustafa b. İsmail ve şeyh Kasım b. Said gibilerinin yolu üzere olan teliflerdir. Ben de kendileriyle birlikte gazaya çıkacak askerler ve komutan bulamadığımdan dolayı kendimi telife verdim.”[1999]

3.2.4. Müellifin Tartışmalı Konulardaki Görüşleri

Teysir’i incelediğimizde müellifin diğer konularda olduğu gibi fıkha dair tartışmalı konularda da kendi görüşünü beyan edip temellendirmeye çalıştığını

[1996] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.10, s.34-35.
[1997] Enfâl, 8/46.
[1998] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.338.
[1999] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.339-340.

görmekteyiz. Biz de bu başlık altında konuya dair eserde yer alan pek çok örnekten, fikir vermeye yeteceğini düşündüğümüz, dört tanesini ayrıntılı bir şekilde ele alıp diğerlerine de kısaca yer vermekle yetineceğiz.

a-) Cünüp Olarak Sabahlayan Kişinin Durumu

Teysir'de ele alınan tartışmalı konulardan biri cünüp olarak sabahlayan kişinin durumudur. Dört mezhebe göre kasıtlı olarak dahi olsa cünüp olarak sabahlayan kişi -akşama kadar yıkanmasa bile- oruç tutabilir. Bu mezheplere göre kişinin imsaktan sonra yıkanmasında veya hiç yıkanmamasında oruç açısından herhangi bir beis yoktur.[2000] Buna delil olarak da Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den nakledilen "Allah'ın Resulü (s.a.v.) Ramazan ayında -ihtilam nedeniyle değil- cimadan dolayı cünüp olarak sabahlar ve o gün oruç tutardı"[2001] hadisini gösterirler. Bu Görüşü savunanlar Ebû Hüreyre'den nakledilen ve Itfiyyiş'in de kendi görüşünü dayandırdığı "Cünüp olarak sabahlayanın orucu yoktur."[2002] hadisini ise şu şekilde yorumlarlar: Bu hadisle ilgili üç ihhtimal vardır. İlk ihtimale göre hadis daha faziletli olana irşat etmek içindir. İkinci ihtimal ise hadis imsaktan önce cima'a başlayıp imsaktan sonra da devam edenler hakkındadır. Üçüncü ihtimal ise hadisin mensuh olma durumudur. [2003]

Itfiyyiş " أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلاَ تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ / Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size

[2000] Vehbe Zuhayli, **el- Fıkhi'l İslâmi ve edilletuhu**, Dâru'l-fikr, tsz. Dımaşk, C.3, s.1712-1732.
[2001] Buhârî, **Sahih**, C.3, s.29; Mâlik b. Enes, **Muvatta**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1406, s.289,290, 291.
[2002] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Müeessesetu'r-Risâle, 1421, C.12, s.347, Mâlik b. Enes, **Muvatta**, s.290.
[2003] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, **Fethu'l-Bâri**, Darul marife, Beyrut 1413, C.4, s.143-149; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Şerhu Sahih Müslim**, Dâru İhyai't-Turâs'il-Arabi, Beyrut 1392, C.7, s.221.

örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Tan yeri ağarıncaya kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, ayetlerini insanlara böylece açıklar."[2004] ayetini tefsir ederken bu konu üzerinde durarak şu izahları yapar: "حتى edatı yeme, içme ve cimâ'ın değil sadece yeme ve içmenin son vaktini ifade etmek içindir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Kim cünüp olarak sabahlarsa oruçsuz olarak sabahlamıştır.'[2005] diye buyurmuştur. Bundan dolayı kişi imsaktan evvel yıkanabileceği kadar vakit kalmayacaksa cimadan uzak durmalıdır."[2006]

b-) Gıda Özelliği Olmayan Şeyleri Yutmanın Oruca Etkisi

Oruçlunun, gıda özelliği olmayan ve yenmesi de âdet olmayan şeyleri yemesi durumunda Hanefi, Şâfiî, Mâliki ve Hanbeli mezheplerine göre orucunu kaza etmesi gerekir.[2007] Itfiyyiş'e göre ise böyle bir durumda orucu kaza etmeye gerek yoktur. O "وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ / Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."[2008] ayetini izah ederken bu konuyla alakalı olarak şu açıklamaları yapar: "Bilindiği gibi Allah, gıda özelliği olmayan toprak vb. şeyleri yemeyi emretmez. Tedavi edici şeyler bundan müstesnadır. Toprağı yemek zaten haramdır. Toprağa benzer şeyler de aynı hükme tabidir. Bu ayette yüce Allah sadece gıda özelliği olan şeyler için imsak vaktine kadar yiyin için demektedir. Dolayısıyla gıda özelliği olmayan şeyler bu ayete dâhil değildir. Binaenaleyh sadece gıda özelliği olan şeyler orucu bozar diyebiliriz."[2009] Itfiyyiş bu konudaki kanaatini belirttikten sonra "ومشهور المذهب خلافه

[2004] Bakara, 2/187.
[2005] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.12, s.347; İmam Mâlik, **Muvatta**, s.290.
[2006] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.401.
[2007] Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslâmî…**, C.3, s.1705-1725.
[2008] Bakara, 2/187.
[2009] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.402-403.

/ mezhebin yaygın görüşü benim görüşüme aksi yöndedir"[2010] diyerek kendisinin bu konuda İbâzî Mezhebinden farklı düşündüğünü belirtmiştir.

c-) Ehl-i kitap'tan Kadınlarla Evlenmenin Hükmü

Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin hükmü kısaca, şöyledir: Zımmî ve hür olan Ehl-i kitap kadınlar ile evlenmenin mübah olduğu hususunda selef âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Abdullah b. Ömer (r.a.) hariç sahâbeden bir grup da bu konuda ittifak etmiştir.[2011] Zımmî Ehl-i kitap kadınlarla evlenmek Hanefi, Şâfiî ve Mâliki mezheplerine göre mekruhtur. Hanbeli mezhebine göre ise bu kadınlarla evlenmek evlâ olana muhalif olsa da haram değildir. Harbî olan Ehl-i kitap kadınlarla evlenmek ise Şâfiî ve Mâliki mezheplerine göre mekruhtur. Hanbeli mezhebine göre ise bu kadınlarla evlenmek evlâ olana muhalif olsa da haram değildir. Hanefilere göre ise Harbî Ehl-i kitap olan kadın dâru'l-harpte ise onunla evlenmek haramdır.[2012] İhtilafa mahal bir diğer mevzu da savaş neticesinde daha evvelden cariye olan Ehl-i kitap kadınlarla evlenme ya da onları cariye olarak alma mevzusudur. Teysir'in müellifi de bu konuyu "وَلاَ تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ / İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."[2013] ve " وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلاَ مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ / Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir."[2014] ayetleri çerçevesinde ele alarak şu açıklamaları yapar: "İlk ayete göre müşriklerle ve Ehl-i kitaptan kadınlarla evlenmek haram kılınmıştır. Ancak ikinci ayet, ilk ayetin hükmünü nesh ederek sadece müşrik ve zımmî olmayan Ehl-i kitap kadınlarla evlenmeyi haram kılmıştır. İki ayet bir arada ele alındığında bu ayetler arasında nesh değil tahsis ilişkisi olduğu söylenebilir. Nitekim bizim mezhebimizde ve Şâfiîlerde de yaygın olan görüş bu şekildedir.

[2010] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.403.
[2011] Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, C.2, s.408.
[2012] Zuhayli, **Fıkhu'l İslâmi**…,, C.9, s.6653-6656.
[2013] Bakara, 2/221.
[2014] Mâide, 5/5.

Ayrıca "Ayetler arasında ne nesh ne de tahsis ilişkisi vardır." da denebilir. Zira Kur'an'da her ne kadar Ehl-i kitap hakkında şirk koştukları dile getirilse[2015] ya da müşriklerlerle aynı kefeye konulsa da[2016] bu ayette öyle olmadığı da iddia edilebilir. Kavmimizden/İbâzî olmayan müslümanlardan bazıları harbî Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu söyleseler de bu doğru değildir. Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayet de evlenmenin doğru olmadığı şeklindedir.[2017] İkinci ayete göre muhsan olma şartına binaen bizde Ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmek veya onları savaş neticesinde cariye olarak almak caiz değildir. Bizden İbn İbâz savaş neticesinde Ehl-i kitaptan olan cariyeleri yine cariye olarak almayı caiz görürken Ebû Hanife ise onları cariye olarak almayı da onlarla evlenmeyi de caiz görür. Şâfiîler de muhsan olma şartına dikkat çekerek bizimle aynı görüşü dile getirmişlerdir."[2018]

Şâfiîlere göre Ehl-i kitap kadınlarla evlenmek mekruhtur. Hasan-ı Basri'ye göre ise iffetli ve muhsan olanlarla evlenilebilir. Bize göre hür olsalar dahi harbî Ehl-i kitap kadınlarla evlenme helal değildir. İbn Abbas'ın görüşü de bu yöndedir. Kur'an'a bütüncül olarak bakıldığında da bu hükmümüzün Kur'an'ın ruhuna uygun olduğu görülür. Zira evlilik "birr/hayırlı iş" olarak tavsif edilir. Yüce Allah " إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ /Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."[2019], " لاَ تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ /Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan

[2015] Tevbe, 9/31.
[2016] Beyyine, 98/1.
[2017] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s.38-39.
[2018] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.474-475.
[2019] Mumtehine, 60/9.

kimselere sevgi beslediğini göremezsin."[2020] ve " وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً/Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."[2021] diye buyurmuşken bunun aksi nasıl iddia edilebilir!? Bazılarına göre bu ayetler sadece keraheti ifade etse de kâfir birine nasıl merhamet ve sevgi duyulabilir. Böyle biriyle nasıl huzur elde edilir!?"[2022]

d-) Teyemmüm

Bilindiği üzere teyemmüm, abdest almanın veya gusül yapmanın çeşitli nedenlerden dolayı mümkün olmadığı zamanlarda temiz toprakla veya yer cinsinden bir maddeye elleri sürerek yüzü ve kolları meshetmek diye tarif edilir.[2023] Teyemmüm yapılırken ne ile teyemmüm yapılacağı ve ellerin nereye kadar meshedilmesi gerektiği konusunda mezhepler arasında ihtilaflar vardır.[2024] Ebû Hanife'ye ve Mâlikîlere göre yer cinsinden olan toprak, taş vb. her şeyle teyemmüm yapılabilir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre yalnız temiz, vurulduğunda elde toz bırakan toprakla teyemmüm edilebilir.[2025] Teyemmüm yapılırken yüzün meshedilmesinde ittifak varken kolların meshedilmesi konusunda ise ihtilaf vardır. Hanefî ve Şâfiîlere göre kolların dirseklere kadar meshedilmesi gerekir. Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise ellerin bileklere kadar meshedilmesi farz,[2026] dirseklere kadar meshedilmesi sünnettir.[2027] İbâzîler'in de görüşü Mâliki ve Hanbeliler gibidir.

Müellif " وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا / Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız ya da biriniz abdest bozmaktan gelince yahut

[2020] Mücadele, 58/22.
[2021] Rum, 30/21
[2022] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.475-476.
[2023] Mehmet, Boynukalın, "Teyemmüm", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2002, C.41, s.50.
[2024] Ayrıntılı Bilgi için bkz. Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmî**…, C.1, s.560-606; Boynukalın, "Teyemmüm", **DİA**, C.41, s.50-52.
[2025] Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmî**…, C.1, s.589-591; Boynukalın, "Teyemmüm", **DİA**, C.41, s.51.
[2026] Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmî**…, C.1, s.585, 586; 591-592; Boynukalın, "Teyemmüm", DİA, C.41, s.51.
[2027] Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmî…**, C.1, s.601, 603; Boynukalın, "Teyemmüm", **DİA**, C.41, s.51.

eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."[2028] ayetini tefsir ederken teyemmüm konusunu ele alarak mezhepler arasında ihtilafa konu olan hususlarda şu açıklamaları yapar: "Bizim mezhebimizde meşhur olan görüşe göre teyemmüm ancak verimli ve temiz olan toprak ile yapılmalıdır. Verimli olmayan toprak ile de teyemmüm yapmak caizdir. Kil, çakıl taşları, üstünde toprak olmayan taş, yakut, inci, elmas vb. şeylerle teyemmüm yapılamaz. Zira teyemmümden söz eden bir diğer ayette " فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ **مِنْهُ** /temiz bir toprağa yönelin. **Onunla** yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin."[2029] diye buyurulmuştur. Bu ayetin delaletiyle mutlaka teyemmüm edilen şeyden ele ve yüze bir şey bulaşması şarttır. Bunun bir başka delili de şudur: Teyemmümün aslı olan abdestte suyun organlara bulaşmasıdır. Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir.

Teyemmüm yapılırken "يد/el" mutlak olarak zikredildiği için bileklere kadar meshedilmelidir. Ayetten açıkça anlaşılan da budur. Mezhebimizin de görüşü bu şekildedir. Bunun da delili hırsızlık cezasında elin bilekten kesilmesidir. Şayet ellerin dirseklere kadar meshedilmesi murat edilseydi bu husus abdestte açıkça belirtildiği gibi burada da belirtilirdi. İbn Ömer'den nakledilen hadiste bir grup sahâbinin Hz. Peygamberle birlikte teyemmüm yaparken ellerini dirseklere kadar meshettikleri rivayet edilir. Biz bunun abdest alırken yıkanan organların farz olan sınırdan daha fazla yıkanmasının sünnet olması gibi bir sünnet olduğunu söylüyoruz. Şâfiî ve Ebû Hanife ise ellerin dirseklere kadar meshedilmesinin farz olduğunu söylemişlerdir."[2030]

Eserin fıkhî yönünün daha iyi anlaşılması ve bu konuda yapılacak çalışmalara fikir vermesi açısından yukarıda verdiğimiz örnekler dışında mezhepler arasında ihtilafa konu olup Itfiyyiş'in de kendi görüşünü belirttiği konuların bir kısmını maddeler halinde vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

[2028] Nisâ, 4/43.
[2029] Mâide, 5/6.
[2030] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.232.

- Kazaya kalan oruçlar peş peşe tutulmalıdır.[2031]
- Ramazan dışında dahi olsa oruç tutmadan itikâfa girilemez.[2032]
- Düşman dışındaki -hastalık vb.- hususlar da hac için geçerli hasr/engellenme sebebidir.[2033]
- Kısas ve had konuları dışında bir müşrikin bir başka müşrikin aleyhine -bir müşrikin veya müslümanın lehine olacak şekilde- yaptığı şahitlik geçerlidir. Bir müşrikin bir müslümanın aleyhine yaptığı şahitlik ise geçersizdir.[2034]
- Hanefi ve Mâlikilerin hilafına gıyâbi cenaze namazı kılınabilir.[2035]
- Bir kadın istendiğinde kadının rıza göstermesi durumunda saçına bakılabilir.[2036]
- Bir emme ile hatta kulak ve yara da dâhil hangi menfezden olursa olsun süt sahibinin ölümünden sonra da olsa bir damla süt ile dahi rada‘ gerçekleşmiş olur.[2037]
- Muta nikahı mutlak olarak yasaklanmıştır. Bu konuda İmamiyyenin görüşü merduttur.[2038]
- Karşı cinse dokunmak abdesti bozmaz.[2039]
- Cizye vermeyen Ehl-i kitabın zebihaları -cumhurun hilafına- yenmez.[2040]
- Te’dib, ta‘zir had vb. cezalarda suçlunun ayaklarına vurulması caiz değildir.[2041]
- Namazda Kur’an’ın tercümesini okumak caiz değildir.[2042]
- Abdestte yıkanan organların delk edilmesi/ovulması Hanefi, Şâfiî ve Hanbelilerin hilafına şarttır.[2043]
- Abdestte tertip şart değildir.[2044]

[2031] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.394.
[2032] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.404
[2033] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1, s.426.
[2034] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.2, s. 212.
[2035] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.123.
[2036] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s. 136.
[2037] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s. 182.
[2038] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s. 192-193.
[2039] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.230.
[2040] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.472-473.
[2041] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.288.
[2042] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.1**0**, s.288.
[2043] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.480
[2044] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.482.

- Abdest alırken ayakların meshedilmesi yeterli olmayıp yıkanması şarttır.[2045] Itfiyyiş, abdestin farzlarından söz eden ayeti[2046] tefsir ederken mest üzerine mesh konusuna hiç değinmemiştir.[2047]
- Hırsız tövbe edip çaldığını iade ederse veya mal sahibi çalınanı hırsıza bağışlarsa ve olay yöneticiye intikal etmezse el kesme cezası düşer. Ancak hırsız tövbe edip çaldığını iade etse veya mal sahibi çalınanı hırsıza bağışlarsa dahi olay yöneticiye intikal ederse Şâfiîlerin hilafına olarak bizim mezhebimize göre hırsızın eli kesilir.[2048]
- Bir kişi müşrikken yemin edip Müslüman olduktan sonra yeminini bozarsa Hanefilerin hilafına kefâret ödemesi gerekir.[2049]
- Fatiha'sız namaz olmaz. İmamın, cemaatin ve yalnız kılan herkesin namazın her rekâtında Fatiha sûresini okuması gerekir.[2050]
- Namaz kılınırken tekbir getirildiğinde ellerin kaldırılmasına gerek yoktur. Bu konudaki rivayetler mevzu veya zayıftır.[2051]

[2045] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.3, s.482.
[2046] Mâide, 5/6.
[2047] Derviş, tezinde, İbâzilerin mest üzerine meshi inkâr ettiklerini, müellifin de mezhebine tâbî olarak mest üzerine meshi caiz görmediğini dile getirerek müellife yanlış isnatta bulunmuştur. Bunu yaparken de müellifin Mâide sûresinin 6. ayetine yaptığı tefsire atıfta bulunmaktadır. Hâlbuki müellif bu ayeti tefsir ederken mest üzerine mesh konusuna hiç girmemiş sadece abdest alınırken ayakların mesh edilmesinin caiz olmayıp mutlaka yıkanması gerektiğini belrtmiştir. (bkz. **Teysir** C.3, s.482-483) Rumî de İtticehât adlı eserinde Itfiyyiş'in söz konusu ayete yaptığı tefsiri bizim gibi anlayarak Itfiyyiş'in mest üzerine mesh konusuna girmediğini belirtmiştir. (bkz. Rumî, **İtticehât…**, C.2, s.515)
[2048] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.4, s.30.
[2049] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.5, s.405.
[2050] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.15, s.374-375.
[2051] Itfiyyiş, **Teysir**..., C.16, s.281-282, 397.

SONUÇ

Ehl-i sünnet âlimleri, çalışmamıza konu olan Teysiru't-Tefsir'in müellifi Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş'in mensup olduğu İbâzıyye mezhebini Hâricîlerin bir kolu olarak görse de ibâzîler buna şiddetle karşı çıkmakta ve kendilerinin Hâricîlerden berî olduklarını; ortak birkaç görüşten dolayı kendilerine Hâricî denilemeyeceğini ısrarla ifade ederler. İbâzîler, kendilerinin Muhakkime-i Ûlâ'nın bir kolu olduklarını söyler. İbâzilere göre Hâricîler, Muhakkime çatısı altında bulunan ve daha sonra doğru yoldan uzaklaşan gruplardır. Biz de yaptığımız çalışmalar neticesinde İbâzıyye'nin, Hâricîlerle ortak görüşleri olduğu gibi Mutezile ve Ehl-i sünnet ile de itikadî yönden temel sayılabilecek bazı konularda ortak görüşleri olduğunu tespit ettik. Birkaç ortak görüşleri nedeniyle ibâzîler, mutezilî veya sünnî diye nitelendirilemeyeceği gibi Hâricî diye de nitelendirilmemeleri bize göre daha doğru olur. Bu konuda en mutedil yol ibâzîleri kendilerini tanıttıkları gibi kabul etmektir.

Itfiyyiş, ibâzi tefsir ekolünün Kur'an'ı baştan sona kapsayan dört tefsirinden ikisinin yazarı olmasının yanı sıra günümüze tamamlanmamış olarak ulaşan bir tefsirin de müellifi olması hasebiyle bu ekolü en iyi şekilde temsil eden kişidir. Kendisi tefsirin yanı sıra hadis, fıkıh, akaid, lügat, kıraat, tarih, tıp, astronomi ve daha başka alanlarda 300'den fazla eser telif etmiş ve onlarca öğrenci yetiştirmiş velûd bir âlimdir. Müellif, tedris ve telif faaliyetlerinin yanı sıra sosyal ve siyasi olaylarda aktif bir rol oynamış, bir dönem kadılık yapmış ayrıca yaşadığı bölgenin etkin bir kurumu olan "Meclisu'l-Azzâbe"nin de başkanlığını yapmıştır. Itfiyyiş, toplumu ıslah ve müslümanların birlik ve beraberliği için yaptığı çalışmalar nedeniyle de Sultan II. Abdülhamid'in takdirlerine mazhar olmuş bir şahsiyettir.

Teysir, müellifin, tedris ve telif işlerinde büyük bir tecrübeye sahip olduktan sonra kaleme aldığı bir tefsirdir. Kendisi bu eserini, henüz genç yaştayken telif ettiği Himyân isimli tefsirine rağbetin azaldığını ve insanların Dâ'il 'Amel adlı tefsirine

karşı üşengeç davrandıklarını görmesi üzerine okuyucuları sıkmayan gıpta edilecek bir tefsir yazma arzusuyla telif ettiğini belirtmiştir.

Itfiyyiş, Teysir'i "içinde gereksiz uzatmaların olmadığı titizlikle telif edilmiş bir eser", "orta hacimli olduğu halde büyük hacimli tefsirlerde olmayan bilgileri de içeren" ve "ibâzîleri diğer tefsirlerden müstağni kılacak, mezhebi izah eden bir tefsir" diye nitelendirmekte ise de biz ilk iki hususla alakalı olarak bunun tam doğru olmadığını düşünmekteyiz. Eser, Himyân'a nispetle daha muhtasar olsa da bize göre gereksiz ayrıntılardan ve zayıf rivayetlerden yeteri derecede arındırılmamıştır. Yaptığımız okumanın neticesinde müellifin gereksiz sayılabilecek ve insanları asıl hedef olan Kur'an'ı anlamaktan uzaklaştıracak ayrıntılara uzun uzadıya yer verdiğini, fıkhî ve lugâvi konularda sık sık sözü uzattığını ve "Tefsir" kitabını aşacak şekilde ayrıntılara girdiğini tespit ettik.

Müellifin eserine yorum yöntemleri açısından baktığımızda kendisinin dirayet ve rivayet yöntemlerini birlikte kullandığını ancak dirayet yönteminin eserde biraz daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Yorum yöntemleriyle ilgili olarak eserde dikkat çeken temel hususları kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

Itfiyyiş'in, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme metodunu çok yoğun bir şekilde ve değişik amaçlarla kullandığını görmekteyiz. Itfiyyiş, Kur'an'ın bazısını bazısı ile tefsir etmenin ona yeni anlamlar vermekten evlâ olduğunun altını çizmiştir. Müfessirimiz bu metodu; aynı ayet içinde, aynı sûre içinde veya büyük resmi gösterip bütüncül bir bakış açısı kazandırmak adına bütün Kur'an'da kullanmıştır. Ayrıca ayetin mânasını tekit etmek, ayetin muhtemel mânalarından birini ön plana çıkarmak, ayetler arası uyuma ve dolayısıyla Kur'an'ın bütünlüğüne işaret etmek için de sık sık bu metoda başvurduğunu, bu metodu başarıyla ve gerektiği kadar kullandığını söyleyebiliriz.

Müellifin en sık kullandığı ikinci yöntem de Kur'an'ı sünnet ile tefsir etme yöntemidir. Itfiyyiş'e göre sünnetin konumu, vahy-i gayri metluv olması hasebiyle Kur'an gibidir. Müellife göre hadislerin en başta gelen sıhhat şartı Kur'an'ın bütünlüğüyle uyum içinde olmasıdır. Bize göre müellif bu metodu başarıyla ve yeterince kullanmıştır. Ancak müellif zaman zaman mezhebî taassuba kapılarak kelâma dair bazı hususlarda ayetleri kendi mezhebine göre tevil ettiği için yaptığı

tevillerle uyum içinde olmadığı gerekçesiyle ilgili hadisleri zahir anlamına aykırı olarak tevil etmiş ya da direk mevzu olduklarını belirtmiştir.

Itfiyyiş'in, tefsirinde sahâbe sözlerini etkin bir şekilde kullandığını ve tefsirini bu nakillerle zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Ancak müellifin nakillerde genel itibariyle kaynak belirtmemesi, zayıf rivayetlere de yer vermesi, mezhebine uygun nakilleri direk alıp uygun olmayanları ise tevil etmesi ya da tefsirine almaması ve zaman zaman da gereksiz ayrıntılarla sözü uzatması tefsiri adına bir zaaf olarak addedilebilir. Aynı durum tâbiûndan gelen nakiller için de söz konusudur.

Itfiyyiş'in, mutaassıb davranmayıp, kendi mezhebine uygun olmasa da, farklı görüşleri nakletmek suretiyle tefsirini zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Müellifin, kelâmî, fıkhî ve lugavî başta olmak üzere pek çok rivayete bu eserde yer vermiştir. Kendisi farklı görüşlere yer verdiğinde bazen görüşleri nakletmekle yetinmiş; bazen bu görüşlere karşı çıkmış bazen de farklı görüşleri birleştirmeye çalışmıştır. Müellifin nakledip karşı çıktığı görüşlere dair kaynak vermeyip sadece bir isim ya da grubun adını vermekle yetinmesi müellif ve eseri adına bir eksikliktir.

Kur'an ilimleri açısından baktığımızda eserde dikkat çeken temel hususları kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

Teysir, sebebi nüzul rivayetleri açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu konuda müellifin "sebebin hususiliği, hükmün umumiliğine engel değildir" ilkesine sık sık vurgu yapması takdire şâyândır. Ancak müellifin, rivayetlerin çoğunun kaynağını belirtmemesi ve çoğu rivayeti kritiğe tabi tutmadan nakletmesi eser açısından bir zafiyet teşkil etmektedir.

Itfiyyiş'in dikkat çeken yönlerinden biri de ayetleri tefsir ederken tarihi bilgilere sıklıkla müracaat etmesidir. Müellifin çeşitli amaçlarla tarihî bilgilere yer vermesi okuyucuların, ayetlerin arka planını öğrenmeleri suretiyle, Kur'an'ı daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. Ancak bu konuda da kendisinin bazen zayıf rivayetlere yer verdiği ve gereksiz ayrıntılarla sözü çok uzattığı görülmektedir. Müellif müphemleri açıklamaya çalışırken de zaman zaman aynı duruma düşmüştür.

Kıraat ilmine dair eser telif etmiş olan Itfiyyiş, tefsirinde de bu ilimden istifade etmiş ve kıraat anlam ilişkisi üzerinde yeterince durmuştur. Itfiyyiş'in farklı

nedenlerle kıraatlere dair rivayetlere çokça yer vermesi tefsiri adına bir zenginlik olduğu söylenebilir.

Müellif "muhkem-müteşâbih" konusu üzerinde de uzun uzadıya durmuş ve tercihini müteşâbih olan ayetlerin tevilinden yana kullanmıştır. Itfiyyiş'in dikkat çeken yönlerinden biri de tefsirinde "bu müteşâbihtir" diyerek tefsir etmekten imtina ettiği ayetlerin olmamasıdır. Kendisi her ayeti ya yorumlamış ya da o ayetle ilgili daha evvel yapılan yorumları nakletmiştir.

Teysir'e "Müşkilü'l-Kur'an" ilmi açısından baktığımızda Itfiyyiş'in, bu konuya büyük önem verdiğini görmekteyiz. Müellif, Kur'an-ı Kerim'de hiçbir çelişki olmadığını belirterek en ufak bir çelişki hissi uyandıran ayetleri bir arada inceleyip söz konusu ayetler arasında herhangi bir müşkilin olmadığını diğer ayetlerle; peygamber, sahâbe veya tâbiîne dayandırılan rivayetlerle ya da kendi dirayetiyle göstermeye çalışmıştır. Teysir'de ayrıca ayetler ile tarihi vakıalar, Kur'an ile hadis arasında müşkil gibi görünen hususlara da işaret edilip söz konusu hususların izah edildiğini görmekteyiz. Itfiyyiş, okuyucunun zihninde müşkil hissi uyandıran hususları tatmin edici şekilde açıklaması takdir şâyândır.

Itfiyyiş'in, tefsirinde ayet içi, ayetler arası, ayet grupları arası ve sûreler arası tenâsübe işaret ettiğini ve buna dair izahlar yaptığını müşahede etsek de müellifin bu konu üzerinde çok durmadığını görmekteyiz. Müellifin bütün ayetler ve sûreler arasında münasebet kurma adına tekellüfe girmemesi olumlu bir tavırdır.

Müellifin, eserinde belki de en çok eleştirilebileceği husus isrâiliyat meselesidir. Müellif çeşitli amaçlarla eserini bu tür rivayetlerle doldurmuş; yer verdiği rivayetlerin kahir ekseriyetini de kritik etmeden nakletmiştir.

Itfiyyiş, Kur'an'ın işârî yöntemle tefsir edilmesinin doğru olmadığını, işârî yorumların da tefsir diye nitelendirilmemesi gerektiğini açıkça ifade eder. Müellif bu konuda yer yer eleştirilerini oldukça sertleştirse de ihtiyatı elden bırakmaması ve genellemeci olmamaya dikkat etmesi takdir edilecek bir tutumdur. Müellifin tasavvufa mesafeli olmasına rağmen ayetlerin mesajının daha iyi anlaşılması için tefsirinde işârî yorum erbâbının işârî olmayan izah ve nasihatlerine ve bazı tasavvufî

kıssalara yer verdiğini görmekteyiz. Itfiyyiş, işârî tefsir konusunda, nadiren de olsa, çelişkiye düşerek genel tutumuna aykırı olacak şekilde davranmıştır.

Müellif, tefsirinde mu‘arreb kelimeler konusu üzerinde durmuş ve bu konuda tercihini bize göre de isabetli olan “Araplarca kullanılan mu‘arreb kelimeler artık Arapça’dır. Bu tür kelimelerin Kur’an’da yer almasının Kur’an’ın Arapça oluşuna halel getirmez.” görüşünden yana kullanmıştır.

Teysir’de müellifin takdir edilmesi gereken konulardan biri de nesh konusudur. Itfiyyiş’in nesh konusuna yaklaşımı genel itibariyle bize göre tatmin edici ve yapıcıdır. Müellif bu konuda ağırlıklı olarak klasik görüşe tâbî olsa da mensuh ayetlerin sayısını azaltmaktan yana tavır takınarak pek çok ayetin iptal edilmesine sebep olan anlayışın önünü kapatmaya gayret etmesi takdir edilecek bir tavırdır. Ancak müellifin neshin çeşitleri konusunda klasik görüşe takılıp kalmasının kendisinin bu konudaki olumlu tavrını az da olsa gölgelemektedir. Zira müellif neshin hikmetlerini açıklarken “hükmü devam eden bir ayetin lafzının niye neshedildiğini, hükmü neshedilen ayetlerin bir kısmının metinleri de neshedilirken diğer kısmının metninin neshedilmemesinin sebebini” hiç açıklamamış ve bu konuda okuyucuların zihinlerinde oluşabilecek soruları cevapsız bırakmıştır.

Itfiyyiş’in bize göre çelişkiye düştüğü hususlardan biri de hurûf-ı mukattaa konusudur. Kendisi hurûf-ı mukattaanın mânasının bilinemeyeceğini belirtmesine rağmen bu harfler hakkında çok sayıda rivayete yer vermesi ve kendisinin de bazen yorumda bulunması bize göre bir çelişki olup müellifin eleştirilebilecek yönlerindendir.

Itfiyyiş’in Teysir’de en çok önem verdiği hususlardan biri de Kur’an’ın filolojik yönüdür. Arap dili ve edebiyatına dair pek çok eser vermiş biri olarak müellifin bu konuda özgüveni tamdır. Teysir’e bu açıdan baktığımızda müellifin garip kelimeleri izah etmeye çalıştığını; ayetleri izah ederken sarf ve nahiv ilminden istifade ettiğini ve zaman zaman şiirle istişhad metodunu kullandığını görmekteyiz. Müellif ayrıca zamirlerin mercii, edatların anlama etkisi ve takdim tehir konuları üzerinde de yeterince durmuştur.

Teysir'de ayetlerin filolojik izahlarını ele aldığımızda müellifin, ayetleri tefsir ederken "dile dair açıklamalarda aşırı gitme ve kitabı haşiv kabilinden dilsel izahlarla doldurma" zaafına zaman zaman yenik düştüğünü tespit ettik. Tefsiri okuyan kişinin bazen tefsir değil de gramer kitabı okuduğu hissine kapılabilecek derecede uzun izahların bulunması müellifin eleştirilebilecek yönlerindendir.

Itfiyyiş'in üzerinde özenle durduğu bir diğer husus ise Kur'an'ın edebî yönüdür. Bu açıdan esere baktığımızda dikkat çeken temel hususları kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

İ'caz konusu bağlamında Teysir'i incelediğimizde Itfiyyiş'in bu konuda klasik eserlerdeki görüşlerin izinden gittiğini ve bu görüşlere kısaca yer verdiğini görürüz. Kendisi bu konuda yaşadığı dönemi de dikkate alarak farklı bir bakış açısı getirmiş değildir. Bize göre müellifin, i'caza dair ayetleri klasik görüşlerin yanı sıra günün şartlarını da dikkate alarak yorumlaması eserini çok daha değerli kılardı. İlgili ayetlerin tefsirini okuyan bir kişinin müellifin yaşadığı çağı anlaması mümkün değildir. Bu husus, eser açısından bir eksiklik olarak addedilebilir.

Itfiyyiş, tefsirinde mecaz konusu üzerinde durmuş ve Kur'an'da mecazın var olduğunu belirtmiştir. Müellif bilhassa teşbih ve tecsime kapı açabilecek ayetleri tefsir ederken, tenzihi ön planda tutarak ayetlere -kendi itikadî görüşüne uygun- mecazî anlamlar verdiğini görmekteyiz.

Müellif, Kur'an'daki meseller üzerinde de durmuş, mesellerin edebî yönünü ve hikmetini açıklamaya gayret etmiştir. Teysir'de üzerinde durulan bir başka konu da deyimler ve deyimsel ifadelerdir. Itfiyyiş'in Kur'an'ı tefsir ederken Arapça deyimlere müracaat etmesi; Kur'an'da yer alan deyimlere ve deyimsel ifadelere sarahaten işaret edip bu tür tabirlerin mânasını izah etmesi takdire şâyândır.

Itfiyyiş'in tefsirinde çok geniş yer ayırdığı konulardan biri de kıssalardır. Bize göre kıssalar konusunda dikkatleri çeken en önemli husus müellifin, genellikle sahih veya zayıf olmasına dikkat etmeksizin kıssaların ayrıntılarını vermeye aşırı derecede gayret etmesidir. Müelliften, yaşadığı dönem itibariyle insanlığın ve İslâm âleminin içinde bulunduğu krizleri müşahede etmiş olması hasebiyle, kıssalardan alınması gereken dersler üzerinde durarak, kıssaları güne bakan yönleriyle de ele alması ve güncel yorumlar yapması beklenirdi. Ancak kendisi bunu büyük oranda ihmal edip

eserini zayıf ve gereksiz rivayetlerle doldurmuştur. Bu durum bize göre müellif ve eseri adına önemli bir eksikliktir.

Kelâmî konularla ilgili ayetlere yapılan yorumların olduğu bölümler Teysir'in en dikkat çekici yerleridir. Bu bölümler, esere asıl rengini vermekte ve eseri diğer tefsirlerden farklı kılmaktadır.

Itfiyyiş Kur'an'ı tefsir ederken, Kelâm ilminin neredeyse bütün konularına yer vermiş, ilgili ayetlerin sırası geldikçe bu konuları ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Müellif bu konuları ele alırken bizi şaşırtmayarak mezhebinin görüşünü takip edip ayet ve hadisleri mezhebinin görüşüne uyacak şekilde tevil etmiş ve mezhebinin hak olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Müellif, tefsirinde yer yer kelâmî ekollere yer vererek onlarla tartışmalara girmiş ve bu tartışmalarda bazı fırkaları şiddetle eleştirmiştir. Itfiyyiş, eleştirdiği fırkaların bir kısmını nifak veya nimet küfrü ile tekfir etmiştir. Müellifin, Teysir'de ismen zikrederek eleştirdiği başlıca fırkalar Mutezile, Şia ve Hâriciyye'dir. Itfiyyiş'in zaman zaman Ehl-i sünnet kelâmcılarını da eleştirdiğini ancak onları eleştirirken daha temkinli davranıp daha seçici bir dil kullandığını görmekteyiz.

Itfiyyiş, kelâmî hususlarla alakalı ayetleri yorumlarken, zaman zaman ümmetin fırkalara ayrılmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve tefsiri vasıtasıyla müslümanları birlik ve beraberliğe çağırarak ümmetin içinde bulunduğu durumdan ancak sahih bir iman ve birliktelikle kurtulabileceğini dile getirmiştir. Bu da müellifin takdir edilecek yönlerinden biridir.

Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne dair çok sayıda eser telif etmiş olan müfessirimiz Teysir'i yazarken ahkâm ayetlerini çok ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Müellif bu ayetleri tefsir ederken sözü bazen o kadar uzatır ki okuyucu, kendisini tefsir kitabı değil de fıkıh kitabı okuyormuş gibi hisseder. Itfiyyiş'in, artık güncelliğini yitirmiş günlük hayatta karşılığı olmayan fıkhî meselelere yer verip bunları tartışması ve eserinin hacmini bu tür bilgilerle gereksiz yere arttırması da eleştirilmesi gereken bir durumdur.

Itfiyyiş, Tasavvuf hariç temel İslâm ilimlerinin tümünde çok iyi bir eğitim almış ve kendisini de iyi yetiştirmiş bir âlimdir. Kendisi Tefsir ilminin yanı sıra Fıkıh, Hadis, Sarf, Nahiv, Belağat, Kıraat ve daha başka alanlarda da eser vermiş;

söz konusu ilimlerde otorite olarak görülen bir şahsiyettir. Böyle bir âlimin olgunluk zamanında telif ettiği bir eser olan Teysiru't-Tefsir'in bütün boyutlarının tek bir çalışmayla ortaya konulabilmesi mümkün değildir. Bu konuda bizim iki teklifimiz vardır. Birincisi eserin farklı disiplinler tarafından müstakil olarak çalışılmasıdır. İkinci teklifimiz ise eserin sünnî ve mutezilî tefsirlerle mukayeseli olarak çalışılmasıdır. Eserin bilhassa mutezilî âlimlerin eserleriyle mukayeseli olarak çalışılması bize göre elzemdir. Zira biz bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz üzere bu iki mezhep arasında temel konularla ilgili ortak noktalar olmasına rağmen Itfiyyiş Mutezile'yi çok şiddetli bir şekilde eleştirmiş, onlara beddua etmiş ve onların inançlarının müşriklere benzediğini, mezheplerinin bâtıl olduğunu, helak olduklarını ve nifak küfrüne düştüklerini belirtmiştir. Bu konudaki bir başka tartışma da kimin kimden etkilendiğidir. Bütün bunlardan dolayı bu iki mezhebin mukayeseli olarak çalışılması önemli bir ihtiyaçtır. Böyle bir çalışmanın yapılması durumunda İbâzıyye ile Mutezile arasındaki ortak noktaların, farkların ve etkileşimlerin sağlıklı bir şekilde ortaya konması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

A‘VEŞT, Bukeyr b. Said, **Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu‟l-Fikriyyah ve Cihâduhu**, Mektebetu‟t-Dâmirî li‟n-Neşri ve’t-Tevzi‘, tsz. Uman.

Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Müeessesetu’r-Risâle, 1421.

----------, **er-Red ‘ale’z-Zenâdıka ve’l-Cehmiyye**, Dâru’s-Sebât li’n-Neşri ve’t-Tevzi’ tsz.

AHMED, Muhammed, **Nefahât min Ulûmi’l-Kur’an**, Dâru’s-Selam, Kahire 2005.

AK, Ahmet, “Ebû'l-Mü‘în en-Nesefi'ye Göre İman-Amel ilişkisi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.8, s.245-252.

AKÇAY, Mustafa, “Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı”, **SAÜİF Dergisi**, S.3, s.217-246.

AKDAĞ, Hasan, **Arap Dilinde Edatlar**, Tekin Kitabevi, Konya 2016.

AKTEPE, Orhan “Mutezile Ve Ehl-İ Sünnet’e Göre Va‘D Ve Va‘Îd İlkesi”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, C.9, s.157-178.

ALBAYRAK, İsmail, “Hâricî-İbadi Tefsir üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, Otto Yayınları, Ankara 2013.

ALICI, Mustafa, “Şefaat”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

ARSLAN, Hulusi, “Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler”, **EKEV Akademi Dergisi**, C.8, s.119-140.

ATEŞ, Süleyman, “Kutub”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.26, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

----------, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

AYBAKAN, Bilal, “Şâfiî” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrâliyyat**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

AYDIN, İsmail, **Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü**, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.

----------, **Kur'an'ın Filolojik Yorumu (Tarihsel Gelişim ve Sorunlar)**, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012.

----------, **Kur'an Müphemleri Olarak Zamirler**; Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012.

----------, **Tefsir Tarihi,** Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.

BABA AMMİ, Musa, ve Diğerleri, **Mu'cemu A'lâmi'l- İbâziyye**, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421.

BAKAN, Tevhit, "İbadiler ve Hadis", **EKEV Akademi Dergisi**, C.8, s.221-240.

BEBEK, Adil, "Kebîre", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

BELHÂC, Ömer Muhammed Salih, **Dirâsetun fi'l-Fikri'l-İbâzî**, y.y., 1986.

BİLGİN, Abdülcelil, **Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşaf'ı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

BİRIŞIK, Abdulhamit, "İsrâiliyat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

----------, "Mecaz", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.28, TDV Yayınları, İstanbul 2003.

----------, "Nesh", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

----------, "Kıraat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

BOYNUKALIN, Mehmet, "Teyemmüm", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.41, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

CEBECİ, Suat, **Din Öğretimi ve Yöntemleri**, http://www.ebsad.org/img/20140407_6321527362.pdf., s.1-27, (Erişim Tarihi: 19/12/2015)

CEHLÂN, Advân, **el-Fikru's-Siyâsî 'inde'l-İbâzıyyeti min Hilâli Arâi'ş-Şeyh Muhammed Itfiyyiş**, Mektebetu'z Zâmirî, Uman 1991.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Garibu'l-Kur'an", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

----------, **Tefsir Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

CÜNDİOĞLU, Dücane, **Kur'an Çevirilerinin Dünyası**; Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKAN, İ. Lütfü, "Câbir b. Zeyd", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

ÇAKMAKTAŞ, Nurullah, **"İbâzî Müfessir Ettafeyyiş Ve Teysîru't-Tefsir Adlı Eseri"**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul 2009.

ÇELEBİ, İlyas, "Mu'tezile", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.31, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

ÇELEBİ, İlyas, "Sıfat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.37, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

ÇELİK, Hüseyin, "Kur'an'da Şefaat", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C.3, s.283-313.

ÇELİK, Muhammed, "İşari Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Hamdi Yazır'da İşari Tefsir", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.4, s.1-28.

ÇETİN, Abdurrahman "Nesh", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

ÇETİNER, Bedrettin "Ahkâmu'l-Kur'an", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

----------, "Mesel", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.29, TDV Yayınları, İstanbul 2004.

DEBBÛZ, Ali, **Târîhu'l-Mağribu'l-Kebîr**, Dâru İhyâi'l-Kütub, Kahire 1964.

----------, **Nehdatu'l-Cezâiri'l-Hadîseti ve Sevretehe'l-Mubareketi**, Matbaatu'l-Teavuniyye, Dımaşk 1965.

DELİÇAY, Tahsin, "Harf-i Cerlerin Fiile Anlam Kazandırması: Kur'an-ı Kerim Örneği", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, s. 37-61.

DEMİRCİ, Muhsin "Esbab-ı Nüzul", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

----------, **Tefsir Tarihi**, İfav Yayınları, İstanbul 2003.

DERVİŞ, Muhammed Mustafa, **Menhecu'ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş fî Tefsirihi Teysiru't-Tefsir**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi,) Ürdün 1994.

DÎB, Mustafa, Muhiddin DÎB, **el-Vâdıh fî Ulumi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalemu't-Tayyib, Dımaşk 1998.

DUMAN, M. Zeki, Mustafa, ALTUNDAĞ, "Hurûf-ı Mukattaa", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.18, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

DURMUŞ, İsmail, "İstişhad", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

----------, "Mecaz", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.28, TDV Yayınları, İstanbul 2003.

----------, "Mesel", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.29, TDV Yayınları, İstanbul 2004.

----------, "Nahiv", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

Ebû ABDİLLAH, Alaaddin **İkmâlu Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl**, el-Fârûku'l-Hadîsetu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2001.

Ebû ŞUHBE, Muhammed, **"el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'ani'l-Kerim"**, Mektebetu's-Sünne, Kahire 2003.

----------, **el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kutubi't-Tefsîr**, Mektebetu's-Sunne, tsz.

Ebû UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, **Mecâzu'l-Kurân**, Mektebetu'l-Hânci, Kahire 1381.

ed-DERCÎNÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd, **Tabakât**, Beyrut 1974.

ed-DİHLEVİ, Ahmed b. Abdurrahim, **el-Fevzu'l-Kebir fi Usulu't-Tefsir**, Daru's-Sahvetu, Kahire 1986.

EFGANİ, Cemaleddin, Muhammed Abduh, **el-Urvetu'l Vuskâ**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1983.

el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdillah, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru'l-Kutubu'l- İlmiyye, Beyrut 1415.

el-ASKÂLÂNÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer, **Fethu'l-Bâri**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1413.

----------, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Matbaatu Dâiretu'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326.

el-BAĞDADÎ, Abdulkahir, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Dârû'l-Âfâki'l- Cedîde, Beyrut 1977.

el-BAKİLLÂNÎ, Ebû Bekir, **İ'câzu'l-Kur'an**, Dâru'l-Meârif; Mısır 1997.

el-BÂRİZİ, Hibetullah b. Abdurrahim **Nâsihu'l Kur'ani'l-Aziz ve Mensuhuhu**, Muessesetu'r-Risâle, 1418.

el-BÂRÛNÎ, Süleymân b. Abdullah, **Muhtasaru Târîhu'l-İbâzıyye**, Uman 2003.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn İbn Mesud, **Meâlimu't-Tenzîl ve fi Tefsîri'l-Kur'an**, Dâru't-Taybe li'n-Neşri ve't-Tevz'i, 1417.

el-BERRÂDÎ, Ebû'l-Fazl ebu'l-Kasım b. İbrahim ed-Demmeri, **Kitâbu'l-Cevâhiril-Muntekât fî İtmâmi mâ-Ahlâ bihi-Kitâbu't-Tabakât**, Kahire 1302.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî, **el-Esmâ ve's-Sıfât**, Mektebetu's-Sevâdî, Cidde 1993.

el-BUHARİ, Muhammed b. İsmail, **et-Tarihu'l-Kebîr**, Dâiretu'l-Maârifi'l-Osmâniyye, tsz. Haydarabad.

----------, **Sahihu'l-Buhârî**, Dâru Tavku'n-Necat, 1422.

el-CESSÂS, Ahmed b. Ali Ebû Bekir, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, **Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407 Beyrut.

el-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekir Şemsuddin b. Kayyım, **el-Emsâl fi'l-Kur'an**, Mektebetu's-Sahâbe, Mısır 1986.

el-CEZERİ, Şemsuddin ebu'l Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, **Muncidu'l-Mukri'in ve Murşidu't-Talibin**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.

el-CURMÎ, İbrahim Muhammed, **Mucemu Ulûmu'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2001.

el-CÜRCANÎ, Ali b. Muhammed Şerif, **Kitabü't-Tarîfât**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1403.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, el-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahman, **Delailu'l- İ'câz**, Mektebetu'l-Asriyye, tsz.

----------, **el-Miftah fi's-Sarf**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1407.

el-ENBARÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Kasım, **İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'**, Matbuât Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1390.

el-ESMERÎ, Şâyi' b. Abdihi, **Me'e'l-İmam Ebî İshak eş-Şatıbî fi Mebâhis min Ulûmi'l-Kur'an ve Tefsirihi**, Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1422.

el-EŞ'ARÎ, ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, **Makâlâtu'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn**, Mektebetu'l-Asriyye, 2005.

el-FİRUZABADİ, Ebû Tahir Muhammed b. Yakub, **Kâmûsu'l Muhît**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005.

el-HALÎLÎ, Ahmed b. Hamad b. Süleyman, **Cevâhiru't-Tefsir Envâr min Beyâni't-Tenzîl**, Uman 1984.

el-HAMLÊVÎ Ahmed b. Muhammed, **Şezze'l-arf fi Fenni's-Sarf**, Müessesetu'l-Kutubu's-Sekâfiyeti, tsz. Beyrut.

el-HİLÂLÎ, Muhammed Takiyyuddin EbûŞekîb, **me Veka'a fi'l-Kur'an bi Gayri Lügati'l-Arab**, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1970.

el-HİNDÎ, Alaeddin Ali b. Husâm **Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Af'âl**, Müessesetu'r-Risale, 1401.

el-ISFAHÂNÎ, Râgıb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412.

el-KUŞEYRÎ, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, tsz. Beyrut.

ELİK, Hasan, "Kur'an'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaate Bakış", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.16, s.29-47.

----------, "Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd - Vaîd ve İlahi Af", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.14, s.65-77

el-İSFERAYÎNİ, Tâhir b. Muhammed, **Et-Tabsîr Fi'd-Dîn Ve Temyîzu'l Firkati'n-Nâciye**, Âlemul-Kutub, Lübnan 1403.

el-KATTÂN, Menna' b. Halil, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an** Mektebetu'l-Mearif, 2000.

el-KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed Şemsuddin, **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1384.

el-KUŞEYRİ, Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdülmelik, **Letâifu'l-İşârât**, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub, tsz. Mısır.

el-MAHALLÎ, Celaleddin, Celaleddin es-Suyûtî, **Tefsîru'l- İmâmeyn el-Celâleyn**, Dâru İbn Kesîr, tsz. Beyrut.

ELMALI, Hüseyin, Şükrü, ARSLAN, "Garib", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

el-MATURİDÎ, Ebû Mansur, **el-Tevhîd**, Daru'l-Cemâati'l-Mısriyye, tsz. İskenderiyye.

el-MÎLÎ, Mübârek b. Muhammed, **Târîhu'l-Cezâir fi'l-Kâdîm ve'l-Hâdis**, el-Müessesetu'l-Vataniyye li'l-Küttâb bi'l-Cezâir, Cezayir 1986.

el-TÜSTERÎ, Sehl b. Abdullah, **Tefsiru't-Tüsterî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1423.

el-VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, **el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitêbi'l-Azîz**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1415.

el-VEHBÎ, Müslim b. Sâlim b. Ali, **el- Fikru'l-Akâidî 'İnde'l-İbâzıyye**, y.y., Uman 2006.

en- NECCÂR, Âmir, **el-İbâzıyye ve Mêzâ Silatüha bi'l-Havârîc**, Kahire 1993.

en-NASIR, Muhammed Salih, **Devru'l-İbâzıyye fî Neşri'l-İslâm bi Garbi'l-İfrikî**, y.y., Uman 1992.

en-NEHHÂS, Ebû Cafer, **el-Nasih ve'l-Mensuh**, Mektebetu'l-Felah, Kuveyt 1408.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **Şerhu Sahih Müslim**, Dâru İhyai't-Turâs'il-Arabi, Beyrut 1392.

en-NÛRÎ HEMÛ, Muhammed b. İsa, **Nebzetun min Hayâti'l-Mîzâbiyyîn**, Dâru'l-Kervân, Paris 1984.

EREN Cüneyt, Vecih Uzunoğlu, **Arapça Belağat**, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012.

er-RAFİÎ, Mustafa Sadık, **İ'cazu'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1405.

----------, **Tarihu Âdâbi'l-Arab**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, tsz. Beyrut.

er-RÂZÎ, Fahreddin, **Mefatihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1420.

----------, **İ'tikâdâtu Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz. Beyrut.

----------, **Me'âlimu'd-Din**, Dâru Kutubi'l-Arabi, tsz. Lübnan.

er-RUMÎ, Fahd b. Abdurrahman b. Süleyman, **İtticehât fi't-Tefsir fi'l-Karni'r-Râbi' 'aşar**, Riêseti'd-Dêirâti'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftêi ve'd-De'veti ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan 1986.

er-RUMMÂNİ, Ali b. İsa ebu'l-Hasen, **en-Nüket fî İ'câzu'l-Kur'an,** Dâru'l-Meârif, Mısır 1976.

ERUL, Bünyamin, "Rebî' b. Habib", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.34, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

es-SÂLİMÎ, Nureddin Abdullah b. Hamid, **Bi Hücceti'l-Envâr Şerhu Envâru'l-Ukûl fi't-Tevhîd**, y.y., Maskat 2003.

es-SUHEYLÎ, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah, **Netâicu'l-Fikri fi'n-Nahvi,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1412.

es-SUYÛTİ, Celaleddin; **Mu'tereku'l-Akrân fi Ulumu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408.

----------, **el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'an**, el-Heyetu'l Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kutub, Mısır 1974.

----------, **el-Mühezzeb fi mâ Vekae fi'l-Kur'ani mine'l-Mu'arreb**, Mektebetu'l-Fedâle, tsz.

----------, **Mufhimâtu'l-Akrân fi Mübhemetu'l-Kur'an**, Muessesetu Ulûmu'l-Kur'an, Beyrut 1403.

----------, **Tabakâtu'l-Huffâz**, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1403.

es-SÜNNÎ, Abdullah İbn Mesud, **el-İbâzıyye fî Mîzâni Ehli's-Sünne**, tsz.

eş-ŞAFİÎ, Muhammed b. İdris, **er-Risale**, Mektebetu'l-Halebi, Mısır 1940.

eş-ŞATIBÎ, İbrahim b. Musa, **el- Muvafakât**, Dâru İbn Affân, 1997.

----------, **el- İ'tisâm**, Dâru'l-Cevzî, tsz. Suudi Arabistan.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. ebi Bekr Ahmed, **el-Milel ve'n-Nihal**, Muessesetu'l-Halebî, tsz.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr EbûCafer, **Câmiu'l-Beyân 'an Tevili Âyi'l-Kur'an**, Muessesetu'r-Risale, 2000.

----------, **Tarihu't-Taberî**, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387.

et-TAYYAR, Müsaid b. Suleyman b. Nasır, **Mefhumu't-Tefsir ve't-Tevil ve'l-İstinbat**, Daru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan 1427.

----------, **Envau't-Tasnif el-Müteallikati bi Ulûmu'l-Kur'ani'l-Kerim**, Dâru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan 1434.

et-TEMİMÎ, Ahmed b. Musa ve Ebû Bekir b. Mücahid el-Bağdadî, **Kitabu's-Seb'ati fi'l-Kırâât**, Daru'l-Maârif, Mısır 1400.

et-TİKRÎTÎ, EbûAbdullah Ğânim, **el-Muhâdarât fî Ulûmu'l- Kur'an**, Dâru Ammâr, Ürdün 1403.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed **el-Kebâir**, Daru'n-Nedve'l Cedîde, tsz. Beyrut.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **el-İsrâîliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dâru't-Tevfîk, Dımeşk 1985.

----------, **et-Tefsir ve'l-Mufessirûn**, Mektebetu Vehbe, tsz. Kahire.

ez-ZEMAHŞERİ, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, **el-Keşşâf an Hakaiki Ğavâmidi't-Tenzil**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1407.

ez-ZERKEŞİ, Muhammed b. Abdullah, **el Burhân fi Ulûmu'l-Kur'an**, Dâru İhyâi'l-Kutubu'l-Arabiyyeti, Beyrut 1957.

ez-ZİRİKLÎ ed-Dımaşkî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, **el-A'lâm**, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdulazim, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmu'l-Kur'an**, Matbaatu İsa ve Şurekeuhu, tsz.

FIĞLALI, Ethem Ruhi **İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1983.

----------, "Hâriciler", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.16, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

----------, "İbâzıyye", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.19, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, s.203-218.

GÖLCÜK, Şerafettin, "Rızık", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.35, TDV Yayınları, İstanbul 2008.

GÖLCÜK, Şerafettin, Süleyman, TOPRAK, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 2001.

GÜNDAY, Hüseyin, Şener Şahin, **İşlevsel Özellikleri ve Tercüme Teknikleri Açısından Arapça'da Edatlar**, Rağbet Yayınlar, İstanbul 2000.

Halil b. AHMED, **Kitabu'l-Ayn**, Dâru ve Mektebetu'l-Hilal, tsz.

HARB, Muhammed İyad, **el-Kavlu'l Muteber fi Beyani'l-İ'caz li'l-Hurûfu'l-Mukattaati min Fevatihi's-Suver**, Metabi' Berantek, Hortum 2011.

HATİBOĞLU, İbrahim, "İsrâiliyat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

HİZMETLİ, Sabri, "Ettafeyyiş", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

IŞIK, Kemal, **Mutezile'nin Doğışu ve Kelâmî Görüşleri**, AÜİF Yayınları, Ankara 1967.

ITFİYYİŞ, Muhammed b. Yusuf, **Şerhu Akîdeti't-Tevhîd**, Uman 1983, 115.

----------, **Şerhu Akîdeti't-Tevhîd**, Uman 1983.

----------, **Himyânu'z-Zâd ile Dâr'il-Meâd**, Vizâretu't-Turâsu'l-Kavmiyyi ve's-Sekâseti, Uman 1401.

----------, **Keşfu'l-Karb**, Vizâretu't-Turâsu'l-Kavmî ve's-Sekâfetu, Uman 1405

----------, **Şerhu Kitâbu'n-Nîl ve Şifâu'l-Alîl**, Darul'l-Feth, tsz. Beyrut.

----------, **Teysiru't-Tefsir,** Dâru't-Tevfîkıyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', Cezayir 2011.

İbn ÂŞÛR, Muhammed Tâhâ, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitêbi'l-Aziz** Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422.

İbn HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, **Tarih-i İbn Haldun**, Daru'l Fikr, Beyrut 1408.

İbn HİŞAM, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed, **Katru'n-Nedâ**, Dâru'l-Asîmî, tsz.

İbn KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru İhyâi't-Turâsu'l-Arabî, 1988.

İbn KUTEYBE, Abdullah b. Muslim, **Garibu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1398.

İbn MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.

İbn SALAH, Osman b. Abdurrahman, **Fetâvâ İbn Salah**, Mektebetu'l-Ulûm ve'l Hikem, Beyrut 1407.

İbn TEYMİYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, Mecme'u'l-Melik Fahd, Suudi Arabistan 1995.

----------, **Mukaddimetun fi Usulu't-Tefsir,** Dâru-Mektebetu'l-Hayat, Beyrut 1980,

İbn USEYMİN, Muhammed b. Salih, **Usul fi't-Tefsir**, Mektebetu'l-İslâmiyye, 2001.

İbn FARİS, Ahmed, **es-Sâhibi**, Müessesetu Muhammed Ali Baydûn, 1418.

----------, **Mu‘cemu Mekayîsi’l-Luğa**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1399

İLHAN, Avni “Bedâ”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

İRFAN, Abdulhamid, “Cebriyye”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.7, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

İSMAİL, Muhammed Bekir, **Dirasât fî Ulûmu’l-Kur’an,** Dâru’l-Menar, 1419.

İVAZ, Muhammed Halîfât, **Neş’etü’l-Hareketi’l-İbâzıyye**, Dâru’ş-Şaâb, Amman 1978.

KARAASLAN, Nasuhi Ünal, “Ta‘rîb”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.40, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

KARAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

KAVAS, Ahmet, “Mîzâb”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.30, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

KEHÂLE, Ömer b. Rıza, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, Mektebetu’l-Mesnâ, tsz. Beyrut.

KILAVUZ, Saim, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş,** Ensar Neşriyyat, İstanbul 2007.

KILIÇ, Hulusi, “Sarf”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi,** C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

KIRBAŞAOĞLU, Mehmet Hayri, “Allah’ın Kelâm’ı Olması Açısından Kur’an’ın Mahiyetiyle İlgili ihtilaflar ve İbn Kudame el-Makdisî’nin Kitabu’l-Burhan Fî Beyan-ı Hakikati’l-Kur’an’ı”, **A.Ü.İ.F.Dergisi**, C.28, s.427-444.

KIRCA, Celal, “Bir Ayetin Işığında Molla Hüsrev’de İman Amel Problemi”, **Diyanet İlmi Dergisi**, Ankara1988, C.14, s.36-46.

----------, “Tenzil Yönteminin Tarihselliği Problemi ve Kur’an Yorumuna Olan Etkisi”, **Kur’an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi**, C.1, s.51-60.

KOCA, Ferhat, “Mendup”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.29, TDV Yayınları, İstanbul 2004.

KOÇYİĞİT, Talat “Kur’an ve Sünnette Nesh Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1963, 93-108.

KÖROĞLU, Burhan, “Tabiatçılar”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.39, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

KUTLU, Sönmez, "Mürcie", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

----------, "Va'd – Vaîd", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.42, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

MAHMUT, Seyyid Ahmed, **Nizâmu'l-Hükm ve'l-İdâreti fi Uman fi'l-Asri'l-İslâm**, y.y., 1993.

Mâlik b. Enes, **Muvatta**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1406.

Mâlik b. Nebi, **Şurûtu'n-Nahda**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1986.

MEŞKÛR, Cevad, **Mezhepler Tarihi Sözlüğü**, (çev.) Komisyon, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

MUAMMER, Ali Yahya, **el-İbâzıyye fî Mevkibi't-Tarih**, Mektebetu Vehbe, Kahire 1993.

----------, **el-İbâzıyye Beyne'l-Fıraki'l-İslâmiyye**, Cem'iyyetu't-Turâs, Cezayir 2003.

NUVAYHIZ, Adil, **Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm ilâ hattâ'l-Asri'l-Hâdır**, Müessesetu Nuvayhız, Beyrut 1980.

ÖĞMÜŞ, Harun, **Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri**, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

ÖNAL, Recep, "İslâm Kelam'ında Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.2, s.151-178.

ÖNEN, Hacı, **Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an'a Etkisi,** Rağbet, İstanbul 2017.

ÖNER, Ertuğrul, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum Ve Olgunlaşma Süreci", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C.2, s.1-39.

ÖZ, Mustafa, "Himyânü'z-Zâd", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.18, TDV Yaynları. İstanbul 1998.

----------, "Şia", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.39, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

----------, "İsti'râz", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZARSLAN, Selim, "Allah'ın Görülebilmesi/ Rü'yetüllah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.11, s.275-294.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit, "Muğni'l-Lebîb", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.30, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZEL, Ahmet, "Fıkıh", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Rüstemîler", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.35, TDV yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur'an'ın Mutezilî Yorumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

----------, "Tefsir Tarihinde Özgünlüğün Adı:· Ebû Muslim el-İsfahânî", **İslâmiyât**, C.6, s.123-140.

----------, **Kur'an**, **Tefsir ve Usul Üzerine Problemler**, **Tespitler**, **Teklifler**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

RÂŞİDÎ, Mübarek b. Abdullah, **el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî**, Uman 1992.

RAZÛK, Muhammed, "Hafsîler", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

SALİH, Subhi, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2000.

SÂLİMÎ, Nureddin Abdullah b. Hamid, **Meşâriku Envâru'l-'Ukûl**, y.y., Maskat 1978.

SEYYİD KUTUB, İbrahim Hüseyin, **et-Tasvîrü'l-Fennî fi'l-Kur'an**, Dâru'ş-Şurûk, tsz.

SİBEVEYH, Amr b. Osman, **el-Kitâb**, Mektebetu'l-Hânci, Kahire 1408.

SİNANOĞLU, Mustafa, "İman", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

SÜLÜN, Murat, "Tefsir İlmi Açısından Kur'an-I Kerim'e İşarî Yaklaşımlar", **Tefsire Akademik Yaklaşımlar I**, Otto Yayınları, Ankara 2013.

SÜMERTAŞ, Burhan, "Gâib Zamirinin Mercii Sorununa Müfessirlerin Yaklaşımları: Bakara 146. ayet Örneği", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume,** C.9, s.1389-1398.

ŞATVÂN, Belkasım, "eş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyyah ve Cuhûduhu'l-İlmiyye ve Mevâkifuhu'l-Vataniyye", **el-Hayât**, C.14, 13-22.

ŞENGÜN, İdris, "Kıssa", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi,** C.25, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

----------, "**Kur'an'ın Temel Prensipleri Işığında Kıssaların Tahlil ve Değerlendirilmesi**" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 1990.

ŞERÎFÎ, Mustafa b. Muhammed, "Kıraatün fî Numûzecin Min Murâseleti'l-Kutb ilâ Ehl-i Umân", **el-Hayât**, C.14, 22-51.

ŞİMŞEK, M. Sait, "Kur'an'da Nesh Meselesi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, s.235-248.

----------, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yayınları, Konya 1997.

----------, **Kur'an Kıssalarına Giriş**, Kitap Dünyası Yayınları, 2013.

TÂİMET, Sabir, **El-İbâzıyye Akîdeten Ve Mezheben**, Beyrut 1986.

TALAY, İbrahim b. Muhammed, **Mîzâb beledu Kifâh**, Matbaatu'l ba's, Kusantîne 1970.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Hâmid, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Ulûmi ve'l-Funûn**, Mektebetu Lübnan Naşirun, Beyrut 1996.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi tsz. Beyrut.

TOK, Fatih, Ebû Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham: Mürciîlik ve Halku'l-Kur'an, İslâm **Hukuku Araştırmaları Dergisi,** S.19, s.245-267.

TOPALOĞLU, Bekir, "Allah", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.2, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

TÜCCAR, Zülfikar, "Dahîl", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.8, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

ULUDAĞ, Süleyman "Amel", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.3, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

----------, "İşaret", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23 TDV Yayınları, İstanbul 2001.

----------, "İşârî Tefsir", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

URÂBÎ, Ahmed, "Hurûfu'l-Me'ânî'nin Çokanlamlılıktaki Etkisi" Ömer Acar (Çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.52, 333-352.

ÜNVERDİ, Veysi, "Kâdî Abdulcabbâr'da İrâdenin Aktörleri Ve İrâde Özgürlüğü", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, s.141-158.

ÜZÜMCÜ, İlyas, **"Kaderiyye", Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001.

VAİLÎ, Said b. Süleyman b. Halfân, **Tefsiru'l-Besîvî**, y.y., 2012.

VAROL, Ahmed, http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1104.html, Erişim tarihi: 30.06.2016.

VÎNTEN, Mustafa b. Nasır, **Arâu'ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyiş el-Akediyyeti**, Cemiyyetu't- Turâs, Karâra 1996.

YAPAR, Abdurrahman, **"Mezhebî Saiklerin Kur'an Tefsirindeki Rolü Ettafeyyiş Örneği"**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Şanlıurfa 2016.

YAVUZ, Yusuf Şevki "Ahvâl", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.2, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

----------, "Halku'l-Kur'an", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

----------, "İ'cazu'l-Kur'an", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.21, s.403.

----------, "Kesb", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.25, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

----------, "Nübüvvet", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.33, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

----------, "Şefaat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

YERİNDE, Adem, "Müşkilu'l-Kur'an", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

YEŞİLYURT, Temel, "Rü'yetullah", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.35, TDV Yayınları, İstanbul 2008.

YILMAZ, M. Faik, "Münâsebâtü'l-Âyât Ve's-Süver", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.31, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

YÜKSEL, Emrullah, **Sistematik Kelam,** İz Yayınları, İstanbul 2005.

ZUHAYLİ, Vehbe, **el- Fıkhi'l İslâmi ve Edilletuhu**, Dâru'l-fikr, tsz. Dımaşk.